МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2007 році

Випуск 20

Переяслав-Хмельницький – 2015

ББК 80я43
УДК 80(082)
Т33

ЗАСНОВНИК

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 12550 – 1434 Р від 08.05.2007 р.

Збірник затверджено: постановою президії ВАК України від 26.05.2010 р. № 1-05/4 як фахове видання у галузях педагогіки та філології (літературознавство)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА

ФІЛОЛОГІЯ:

Літературознавство

Корпанюк М.П., д. філол. н., проф., головний редактор *(Україна)*; **Мазоха Г.С.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Селіванова О.О.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Кавун Л.І.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Кіраль С.С.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Михед Т.В.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Фонарь В.С.,** д. філол. н., доц. *(Молдова)*; **Свириденко О.М.,** к. філол. н., доц. *(Україна)*.

Мовознавство

Мізін К.І., д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Навальна М.І.,** д. філол. н., проф., співредактор *(Україна)*; **Туліна Т.О.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Бардіна Н.В.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Богданович Г.Ю.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Кагановська О.М.,** д. філол. н., проф. *(Україна)*; **Коваль В.І.,** д. філол. н., проф. *(Білорусь)*.

ПЕДАГОГІКА:

Токмань Г.Л., д. пед. н., проф., співредактор *(Україна)*; **Нікітчина С.О.,** д. пед. н., проф. *(Україна)*; **Шапран О.І.,** д. пед. н., проф. *(Україна)*; **Доброскок І.І.,** д. пед. н., проф. *(Україна)*; **Караман С.О.,** д. пед. н., проф. *(Україна)*; **Пентилюк М.І.,** д. пед. н., проф. *(Україна)*; **Плахотник В.М.,** д. пед. н., проф. *(Україна)*; **Шелехова Г.Т.,** к. пед. н., ст. наук. співробітник *(Україна)*; **Жигалова М.П.,** д. пед. н., доц., *(Білорусь)*; **Потапенко О.І.,** к. пед. н., проф. *(Україна)*; **Кулик О.Д.,** к. пед. н., доц., *(Україна)*; **Овсієнко Л.М.,** к. пед. н., доц., відповідальний секретар *(Україна)*.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Горошкіна О.М., д. філол. н., проф.; **Кузьменко В.І.,** д. філол. н., проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИПУСКУ:

Овсієнко Л.М., к. пед. н., доц.; **Летюча Л.П.** к. філол. н., доц.; **Скляренко О.Б.,** к. філол. н., доц.; **Савчук В.І.,** ст. викладач.

Рекомендовано Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 7 від 10 березня 2015 року)

Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький ; Корсунь-Шевченківський : «Видавництво К С В», 2015. – Випуск 20. – 492 с.

До збірника ввійшли статті з актуальних питань філології і методики викладання філологічних дисциплін.

Для науковців, аспірантів і студентів.

За зміст і якість поданих матеріалів відповідальність несуть автори. Підготовка до публікації, що проводиться редакційною колегією, полягає в доведенні до стандартів, прийнятих у межах видання.

При оформленні обкладинки використано авторське фото В. Сокола.

© ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2015

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.016:811.112

Nataliia Marchenko
(S. Perejaslaw-Chmelnytskyj, Ukraine)

GRUNDLEGENGE ASPEKTE DER DIDAKTIK DES HÖRFERSTEHENS BEIM ERLERNEN DER FREMDSPRACHE

Стаття присвячена дослідженню основних аспектів навчання аудіювання та розвитку мовленневих навичок в процесі вивчення іноземної мови з точки зору іноземних методистів. Виходячи з того, що процес аудіювання дуже складний, але особливо важливий в процесі вивчення іноземної мови, були проаналізовані стилі аудіювання та навички, які необхідні для кожного з розглянутих стилів та відповідних ролей. Крім того були досліджені та проаналізовані навчальні стратегії та систематизовані стратегії сприйняття та розуміння, що необхідні в процесі формування іншомовної компетенції аудіювання.

Ключові слова: *аудіювання, стратегії сприйняття та розуміння, стратегії навчання, стилі аудіювання, іншомовна компетенція.*

Статья посвящена исследованию основных аспектов обучения аудированию и развитию речевых навыков в процессе изучения иностранного языка с точки зрения иностранных методистов. Исходя из того, что процесс аудирования очень сложный, но особенно важный при изучении иностранного языка, были проанализированы стили аудирования и навыки, необходимые для каждого из стилей и ролей. Кроме того были исследованы и проанализированы стратегии обучения и систематизированы стратегии восприятия и понимания, которые необходимы в процессе формировании иноязычной компетенции аудирования.

Ключевые слова: *аудирование, стратегии восприятия и понимания, стратегии обучения, стили аудирования, иноязычная компетенция.*

The article reveals the study of the main aspects in the educational process of listening comprehension and the development of speech abilities in the process of learning of the foreign languages from the view point of the foreign methodologist. Understanding, that the learning process is a difficult one but especially important in the learning process of the foreign language, the styles of listening comprehension and abilities, which are necessary for every of the viewed styles and corresponding roles have been analyzed. The educational strategies and systematized strategies of perception which are necessary for the process of formation of foreign competence in listening comprehension have been studied and analyzed in the article.

Key words: *listening comprehension, strategies of comprehension and understanding, educational strategies, listening comprehension styles, foreign competence.*

Da die Lehrpläne für «Deutsch als Fremdsprache» an den ukrainischen Oberschulen neben der Vermittlung sprachlicher Fertigkeiten im schriftsprachlichen Bereich auf die intensive mündliche Anwendung der Sprache abzielen, müssen alle vier Grundfertigkeiten sprachlicher Kommunikation – Hören, Sprechen, Lesen und Schreiben – geübt und entwickelt werden.

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit der didaktischen Fundierung zur Entwicklung einer grundlegenden sprachlichen Fertigkeit, dem Hörverstehen. Es ist unbestritten, dass in der alltäglichen Kommunikation das Hörverstehen quantitativ die wichtigste Einzelfertigkeit darstellt, entfällt doch allein auf das Hören 45 % der Kommunikationszeit. Diese Zahl verdeutlicht die grundsätzliche Notwendigkeit der intensiven Entwicklung des Hörverstehens im Fremdsprachenunterricht, vor allem wenn es darum geht, die Lernenden auf die Kommunikation in Realsituationen vorzubereiten.

Die Entwicklung der Hörfertigkeit als Voraussetzung für die themen- und inhaltsbezogene Beschäftigung mit Hörtexten ist umso bedeutender, als ein direkter Kontakt der Schüler zur Zielsprachengemeinschaft, aufgrund großer Entfernungen nur schwer möglich ist [10, c. 31]. Soziokulturelle Informationen im Fremdsprachenunterricht werden in diesem Fall weitestgehend durch Medien vermittelt.

Angesichts der Bedeutung des Hörverstehens fragen sich viele Didaktiker (Dahlhaus, Gutjahr, Kyritz, Schulz, Solmecke, Wiemer u.a.), warum dieser Bereich im Fremdsprachenunterricht so stark vernachlässigt wird, obwohl doch viele Vorschläge für die Schulung des Hörverstehens erarbeitet und Materialien erstellt worden sind. Gerade in den beiden letzten Jahrzehnten ist eine Fülle von wissenschaftlichen Arbeiten und Materialien zum Thema Hörverstehen erschienen. Wenn man sich kritisch mit diesen wissenschaftlichen Untersuchungen auseinandersetzt, findet man jedoch keine Studie, die die Problematik des Hörverstehens im Deutschunterricht für ukrainische Lernende berücksichtigt bzw. geeignete Lehrmaterialien vorlegt. Obwohl die Fertigkeit des Hörverstehens eine unerlässliche Voraussetzung für den Erwerb von Sprachkompetenz in der deutschen Sprache darstellt, findet sie im DaF-Unterricht in den ukrainischen Oberschulen auf praktischer Ebene keine ausreichende Berücksichtigung. Begünstigt wird dieses Phänomen noch durch den Mangel an geeignetem Lehrmaterial, das Fehlen von Verstehensstrategien sowie durch nicht ausreichend qualifiziertes Lehrpersonal. Bis heute ist weder eine Analyse des Hörverstehens im obligatorischen Deutschlehrwerk für die staatlichen Schulen wissenschaftlich erfolgt, noch liegen Untersuchungen vor, die die Perspektive der Lehrenden bzw. der Lernenden berücksichtigen.

Ziel der Arbeit. In diesem Artikel sollen die wesentlichen Aspekte des Hörverstehens dargestellt werden. Ausgehend von der Erkenntnis, dass das Hörverstehen ein komplexer Vorgang ist, wird hier der Versuch unternommen, die Relevanz des Hörverstehens im Fremdsprachenunterricht, die verschiedenen Hörerrollen sowie die Hörstile näher zu diskutieren. Außerdem werden die Interaktion zwischen dem Hörer und dem Text sowie die unterschiedlichen Verarbeitungsprozesse näher beleuchtet werden. Die ausgewählten grundlegenden Aspekte (Stellung des Hörverstehens im didaktischen Konzept; Rollenanalyse; Hörverstehen und Hör-Seh-Verstehen; Hörer-Text-Interaktion; Verarbeitungsprozesse beim Hörverstehen; Hörstile und Verstehensstrategien) bilden die Grundlage für die Erstellung des regionalspezifischen didaktischen Konzepts und die Entwicklung des obligatorisch eingeführten Lehrwerks. Sie

werden bei der Analyse dieses Lehrwerks und bei der Entwicklung von Vorschlägen zur Ausgestaltung der Unterrichtspraxis wieder aufgegriffen.

Nach Reisener ist das Hörverstehen ein «basic skill», da erst dadurch die Grundlage für die Folgefertigkeiten geschaffen wird.

«– Nichts kann gesprochen werden, das nicht zuvor gehört (und verstanden) wurde. Nichts kann gelesen werden, das nicht zuvor gehört/verstanden und gesprochen wurde. Nichts kann geschrieben werden, das nicht zuvor gehört/verstanden, gesprochen und gelesen wurde» [6, S. 269].

Somit ist die Entwicklung des Hörverstehens beim Erlernen einer Fremdsprache von grundlegender Bedeutung für den gesamten Lernprozess. Das Hörverständnis hat eine große Bedeutung im Fremdsprachenunterricht, da die meisten Lernenden in Situationen außerhalb des Unterrichts in erster Linie als Hörer und Leser mit der Fremdsprache in Kontakt kommen. Der normale Mensch hört mehr als er spricht, er hört auch mehr als er liest und weitaus mehr als er schreibt [9, S. 4]. Somit ist es verständlich, dass Lernende mehr hören als sprechen und mehr lesen als schreiben [10, S. 30]. Für den Fremdsprachenunterricht betont Dieling [5, S. 176] deshalb, dass die produktiven Fertigkeiten die rezeptiven voraussetzen. Das Trainieren der rezeptiven Fertigkeiten in der Zielsprache als Voraussetzung für eine themen- und inhaltsbezogene Textarbeit wird zudem um so relevanter, je weniger ein direkter Kontakt der Schüler zur Zielsprachengemeinschaft wegen größerer geographischer Entfernung möglich ist [10, S. 31].

Das Hörverstehen ist die Voraussetzung für eine natürliche und kommunikative Sprachausübung und somit für das Sprechen im Sinne einer, near native competence', welche der Fremdsprachenunterricht anstrebt. So muss der Sprecher in alltäglichen Kommunikationssituationen abwechselnd die Rolle eines Hörers und die eines Sprechers einnehmen können. Dieser Rollenwechsel soll deshalb im Fremdsprachenunterricht trainiert werden.

Die Präsentation der Fremdsprache, die Semantisierung und die Erklärung ihrer Strukturen sowie die gesamte Kommunikation im Unterricht können nur gelingen, wenn der Lernende hörend

versteht, was der Lehrer sagt. Das Hörverstehen kann dem Lernenden in vielen außerschulischen Situationen den Sinn seiner Lernanstrengungen bestätigen und so zu einem wichtigen Motivationsfaktor werden.

Die mündliche Kommunikation besteht aus zwei Aspekten: aus dem Hörverstehen und aus dem Sprechen. Da man ohne die Fertigkeit des Hörverstehens nicht in der Lage ist, den gesprochenen Äußerungen Informationen zu entnehmen, bildet das Hörverständnis die Grundlage für das Sprechen und die mündliche Kommunikation überhaupt [10, S. 4]. Das Hörverstehen steht somit in einem wichtigen Verhältnis zu den anderen Sprachfertigkeiten, vor allem zum Sprechen, denn Sprechsituationen entstehen als Sprachaustausch zwischen Partnern, die abwechselnd zwei verschiedene Grundpositionen einnehmen: als Sprecher (Sender) und als Hörer (Empfänger). Die Inhalte dieses Austausches werden mit Hilfe der Sprache dargestellt. Ein Hörer verfolgt in einer Kommunikationssituation alle Hinweise des Sprechers, um das Gehörte zu verstehen, wie z. B. Pausenverstärkung, Intonation und Rhythmus. Beide Gesprächspartner sind bei diesem Austausch von ihren kulturspezifischen Hintergründen beeinflusst, wie es die folgende Abbildung erläutert. Dies kann den Verstehensprozess manchmal behindern und eventuell auch zu Missverständnissen führen. Nach Rost und Schneider [8, S. 5] lassen sich in Bezug auf das Kooperationsverhältnis von Sprecher und Hörer folgende fünf Hörerrollen unterscheiden:

1) Hörer als Gesprächspartner

Diese Rolle liegt in der direkten Kommunikationssituation («face-to-face-Interaktion») vor, in welcher der Gesprächspartner «participant» seinen Gesprächspartner vor sich hat. Er nimmt also am Gespräch teil, zunächst als Hörer, im weiteren Verlauf dann auch als Sprecher: Er hat das Recht, Fragen zu stellen, Erläuterungen von seinem Gesprächspartner zu verlangen und das Gespräch zu steuern.

2) Hörer als Adressat

Der Adressat («adressee») ist ein Hörer, an den sich der Sprecher direkt wendet: Er wird angesprochen, hat aber im Vergleich zum «participant» ein nur beschränkteres Antwortrecht,

wie z. B. die SchülerInnen im traditionellen Frontalunterricht. In dieser Situation werden die Schüler von den Lehrer angesprochen und aufgefordert, direkt auf Fragen zu antworten.

3) Hörer als Teil eines Publikums

Als «auditor» wird ein Hörer verstanden, der zu einem Publikum ohne Rederecht gehört, z. B. wenn der Busfahrer sagt: «Der Bus wird wegen einer Demonstration nicht weiterfahren», werden alle Passagiere angesprochen, aber es wird von ihnen keine Antwort erwartet.

4) Hörer als (zufälliger) Lauscher

Der Hörer als zufälliger Lauscher («overhearer») ist in diesem Fall eine Person, die nicht direkt angesprochen wird, da sie nicht als Gesprächsteilnehmer wahrgenommen wird. Trotzdem bekommt der Hörer das Gesagte oder zumindest einen Teil davon mit: Wenn er z. B. in einer Bank in der Warteschlange steht und Gespräche zwischen Angestellten und anderen Kunden mithört.

5) Hörer als kritisch Analysierender

Der Hörer als kritisch Analysierender («judge») nimmt nicht nur gehörte Äußerungen auf, sondern bewertet auch das Gehörte und versucht sogar, eine kritische Stellungnahme zum Gesagten zu formulieren. Er differenziert dabei zwischen Gesagtem und Gemeintem.

Im Zusammenhang mit dem Hörverstehen beim Fremdsprachenerwerb ist es wichtig, zwischen «Hörverstehen» und «Hör-Seh-Verstehen» zu unterscheiden. Zunächst soll der Hörverstehensprozess charakterisiert werden, darauf folgt eine Auseinandersetzung mit dem Konzept des Hör-Seh-Verstehens und schließlich wird der Zusammenhang dieser Prozesse in einem Schaubild dargestellt.

Beim Prozess des Hörverstehens werden zwei verschiedene Kommunikationsweisen unterschieden. Es wird zwischen Hörverstehen in Zweiweg- und in Einwegkommunikationen differenziert. Das Hörverstehen in der sogenannten Zweiwegkommunikation als *unmittelbare face-toface-Interaktion* wird meistens als ein audiovisueller Vorgang bezeichnet: Das verstehende Hören gilt im Normalfall als ein auditiver und gleichzeitig als visueller Vorgang, denn der Hörer erfasst in einer

Sprechsituation die Artikulationsbewegungen sowie Mimik und Gestik des Sprechenden. In diesem Falle ist der Sprachgebrauch auf den Hörer ausgerichtet («listener-oriented») [4, S. 223]. Bei dieser Art von Kommunikation sieht also der Hörer in der Regel den Sprecher vor sich und hat damit die Chance, dessen Mimik, Gestik etc. in den Verständigungsprozess miteinzubeziehen [9, S. 6]. In einer solchen mündlichen Kommunikation, in der der Sprecher immer auch Hörer und der Hörer gleichzeitig auch Sprecher ist, müssen sich die beiden Interaktionspartner darüber verständigen, wer als Nächster sprechen darf und welches Thema als Nächstes behandelt werden soll. Hierbei ermöglicht die face-to-face- Kommunikation die Erläuterung von Aussagen, die der Hörer nicht unmittelbar verstanden hat. Sie gibt dem Sprecher aber auch Feedback über das Hörwissen seines Partners in Bezug auf das angesprochene Thema [14, S. 232].

Beim «Hören in der Einwegkommunikation», d. h. in einer *interaktionslosen, mittelbaren Kommunikation*, fehlen bestimmte Anteile der Kommunikation, die in die sprachlichen Äußerungen des direkten Sprechers hineinfließen. Deshalb müssen Elemente wie Personenbeschreibung, Orts- und Situationsbeschreibung vom Erzähler vorgegeben werden. Die elektronischen Medien verwenden inhaltliche und lautliche Zeichen wie Hintergrundgeräusche usw. Es geht also um die Vermittlung bestimmter Informationen. Diese transaktionale Funktion ist also einkanalig, was bedeutet, dass nur zugehört wird, ohne dass der Hörer spontan reagierenkönnte [4, S. 223].

Im Fremdsprachenunterricht wird das Hören in der Zweiwegkommunikation auch praktiziert (Lehrer-Schüler, Schüler-Schüler), wobei der Lernende neben dem auditiven Input die Informationen gleichzeitig auch visuell empfangen kann.

Als **Hör-Seh-Verstehen** (audiovisuelle Rezeption) dienen folgende Beispiele:

– Einsatz der neuen Technologien (Multimedia, CD-ROM usw.) im Unterricht;

– Mitlesen eines vorgelesenen Textes;

– Ansehen einer Fernsehsendung oder Videoaufzeichnung.

Das Hörverstehen sollte keinesfalls als eine passive Fertigkeit gelten. Hörverstehen ist kein passives Aufnehmen

von Informationen durch den Hörer, wie dies von der Informationstheorie angenommen wird. Vielmehr wurde festgestellt, dass das Hörverstehen dem Hörer einen hohen Grad an Aktivität abverlangt. Es kommt nicht nur darauf an, dass der Hörer zuhört, vielmehr ist relevant, was er vom Text aufnimmt, was er versteht und wie er seinem Gesprächspartner in einer unmittelbaren Kommunikationssituation antworten bzw. auf das Gehörte reagieren kann [10, S. 5].

Die Aktivität des Hörers im Interaktionsprozess zeigt sich auch darin, dass er vor und während des Hörens Hypothesen über das Gesagte bildet. Dabei baut er ein allgemeines Modell über den erwarteten Hörtext auf. Er verarbeitet die soziale Situation, in der er nicht nur mit den gesprochenen Äußerungen konfrontiert wird, sondern auch mit dem sprachlichen Kontext, in dem der Text steht. Die Analyse der sozialen Situation und des sprachlichen Kontextes helfen dem Hörer, über die Art seiner Textverarbeitung zu entscheiden. Dies führt zu unterschiedlichen Verarbeitungsstrategien. Nachdem der Hörer Hypothesen formuliert hat, versucht er, diese zu überprüfen. Dabei verknüpft er das Gehörte auf verschiedenen Ebenen mit seinem vorhandenen Wissen: mit seinem Weltwissen, mit seinem Sachwissen und nicht zuletzt mit seinem sprachlichen Wissen.

Die Aktivität des Hörers wird außerdem durch Ausdrücke wie «aha», «hm», «ja» usw. deutlich sowie durch die sogenannten formalen Rückversicherungsprozesse, die sein Zuhören begleiten. Dadurch beweist er seine Aufmerksamkeit gegenüber dem Gesagten. Er zeigt, dass er zuhört und sich auf das Gesagte einlässt. Damit will er den Sprecher auch zum Weiterreden animieren. Er hat außerdem die Möglichkeit, durch bestimmte verbale oder nonverbale Signale («na ja» oder Kopfschütteln usw.) deutlich zu machen, dass er in die Rolle des Sprechers wechseln möchte. Gleichzeitig kann der Hörer so auch zeigen, ob er den Gesprächspartner verstanden hat oder nicht.

Es gibt verschiedene Ansätze bzw. Typologien, Lernstrategien nach entsprechend unterschiedlichen Gesichtspunkten zu klassifizieren. Die im Rahmen der pädagogischen Psychologie entstandene Allgemeinklassifikation unterscheidet drei grundlegende

Strategietypologien: kognitive, affektive und metakognitive Strategien [1; 7; 12].

Oxford hingegen unterscheidet weiter zwischen direkten und indirekten Strategien. Kognitive Strategien («cognitive strategies») gehören neben den Gedächtnisstrategien («memory strategies») und Kompensationsstrategien («compensation strategies») zu den sogenannten «direkten Strategien», die direkt mit der Fremdsprache umgehen. Sie werden bei der Verwendung bzw. beim Lernen einer Fremdsprache unmittelbar aktiviert. Unter den sogenannten indirekten Strategien werden metakognitive Strategien («metacognitive strategies», affektive Strategien61 («affective strategies») und soziale Strategien («social strategies») verstanden. Dies sind Strategien, die mittelbar zum Lernen beitragen und Prozesse wie das Organisieren oder das Planen betreffen [5].

Je nach Zweck kann man Strategien, die die Fremdsprachenlernenden einsetzen, in Sprachlernstrategien und in Sprachgebrauchsstrategien einteilen [l; 2; 11]. Mit Hilfe der *Sprachlernstrategien* kann eine Fremdsprache rascher und effizienter gelernt werden (z. B. Gedächtnis- und Sprachverarbeitungsstrategien).

Zu den *Sprachgebrauchsstrategien* gehören dagegen Kompensationsstrategien, die von den Lernenden angewendet werden, um trotz ihrer unvollständigen Sprachkenntnisse kommunizieren zu können.

In der Fachliteratur variieren sowohl die Zahl als auch die Art der Kriterien, nach denen die Verstehensstrategien klassifiziert werden. Nach Wolff [13] gehören die Verstehensstrategien z. B. zu den sprachlichen Verarbeitungsstrategien, die Bimmel wiederum zu den Sprachlernstrategien rechnet.

Solmecke erläutert die Verstehensstrategien beim Hörverstehen wie folgt:

a) Konzentrieren auf das Verstandene. Wenn Lernende das Gefühl haben, vom Hörtext etwas verstanden zu haben, dann werden sie aus psychologischer Sicht weniger Angst vor dem Hörverstehen haben. Es sollte daher eine positive Einstellung des Lernenden dem Hörtext gegenüber aufgebaut werden, denn sonst können eventuell auch Hörblockaden entstehen. Diese

Hörstrategie hat außerdem den Vorteil, dass die Lernenden dabei die Fähigkeit erwerben, nicht verstandene Elemente (Rückgriff auf die Muttersprache oder andere Fremdsprachenkenntnisse) zu erschließen.

b) Erwartungen gegenüber dem *Hörtext aufbauen,* indem die Lernenden versuchen herauszufinden, welche Art von Text vorliegt (Textsorte), wovon der Hörtext handelt (Inhalt) und welche Absicht dessen Autor mit ihm verfolgt (Zweck). Die Form des Hörtextes (Wetterbericht, Durchsage, Radiosendung etc.) steuert die Erwartungen des Hörers in eine bestimmte Richtung. Hören die Lernenden im Text «Es war einmal…», dann erwarten sie ein Märchen und keine Sportreportage. Um ihre Vorerfahrungen nutzen zu können, sollen die Lernenden auf die Sprechersignale beim Hörverstehen achten. Die Lernenden sollen sich fragen, was sie schon über das Thema (z. B. durch Überschrift, Bilder, Abbildungen) wissen und welche Lexik sie aus diesem Themenbereich bereits kennen, die ihnen hilft, den Text (besser) zu verstehen (Assoziationsstrategien).

c) Die Schlüsselinformationen im Hörtext identifizieren und verstehen. Diese geben Aufschluss über den Verlauf der Handlung bzw. über die Argumentationskette (dabei können auch Wort- und Satzakzente helfen). Die Wiederholung von Textkonnektoren kann den Lernenden auch dabei helfen, dem Inhalt des Hörtextes und den Argumentationsabläufen besser zu folgen. Mit der Anwendung dieser Strategie können die Schüler lernen, wichtige Informationen von unwichtigen zu unterscheiden und ihre Aufmerksamkeit nur auf das für sie Wichtige zu fokussieren. Denn wenn die Lernenden alle Informationen im Hörtext verstehen und behalten wollen, überlasten sie ihre Gedächtniskapazität, so dass es vorkommen kann, dass die Lernenden das Gehörte zwar verstehen, jedoch alle Details aufnehmen und behalten wollen, und sich am Ende doch an nichts erinnern können.

d) *Die Textkonnektoren identifizieren und verstehen*, da sie den Lernenden dabei helfen, der Handlung des Hörtextes und den Argumentationsabläufen zu folgen.

e) Klarheit über die Verstehensschwierigkeiten gewinnen und diese gezielt angeben, z. B. durch die Erschließung des

Nichtverstandenen mit Hilfe des Verstandenen und durch den bewussten Einsatz des eigenen Vorwissens [10, c. 8–11].

Der obenstehende Arbeit diskutiert den Stand der wissenschaftlichen Forschung im Bereich der grundlegenden Aspekte des Hörverstehens, wie etwa seine Stellung im Prozess des Fremdsprachenlernens, die verschiedenen Rollen des Hörers, die unterschiedlichen Hörstile und die Entwicklung von Lernstrategien beim Hör-und Verstehensprozess. Damit bilden die gewonnenen Erkenntnisse grundlegende Kriterien für die nachfolgende Analyse der Hörverstehenspraxis im DaF-Unterricht in der Ukraine. Sie bilden zudem das theoretische Fundament für das für die ukrainischen Oberschulen konzipierte praxisorientierte Hörprogramm, das der vorliegenden Arbeit beigefügt ist.

Literatur

1. Bimmel P. Lernstrategien im Deutschunterricht / Peter Bimmel // Fremdsprache Deutsch. – 1993. – № 8. – S. 4–11.

2. Bimmel P. Lernautonomie und Lernstrategien / Peter Bimmel, Utte Rampillon // Fernstudieneinheit 23. – Berlin : Langenscheidt Goethe-Institut, München, 2000. – 199 s.

3. Dieling H. Das Verhältnis Lautperezeption-Lautproduktion, untersucht am Beispiel der deutschen Vokale / H. Dieling // Deutsch als Fremdsprache 22, Heft 3. – 1985. – S. 174–197.

4. Hermes L. Entwicklung von Fertigkeiten / L. Hermes // Timm J.-P. (Hrsg.) : Englisch lernen und lehren. Didaktik des Englischunterrichts. – Berlin : Cornelsen, 1998. – S. 221–228.

5. Oxford R.L. Language Learning Strategies / R.L. Oxford. – Boston : Heinle and Heinle Publishers, 1990. – 343 p.

6. Reisener H. Hits for the Kids. Texte zum Hörverstehen / H. Reisener // Fremdsprachenunterricht 37 (46), Heft 5. – 1993. – S. 269–272.

7. Rubin J. A Review of Second Language Listening Comprehension Research / J. Rubin // The Modern Language Journal 78/2. – 1994. – P. 199–221.

8. Rost M. Listening in language Learning / M. Rost // London : Longman. Schneider, G. : Hinhören – Weghören.

Zur Didaktik des Hörverstehens. In : Andenmatten, S. et al. (Hrsg.) : Verstehen im Deutschunterricht. Didaktik des Lese- und Hörverstehens im Fach Deutsch als Fremdsprache. Bulletin CILA53. Neuchâtel : Centre de linguistique appliquée. – 1991. – S. 43–62.

9. Schulz R. Die Fertigkeit Hören/Verstehen im Fremdsprachenunterricht / R. Schulz // Der fremdsprachliche Unterricht 22, Heft 88. – 1988. – S. 4–7.

10. Solmecke G. Ohne Hören kein Sprechen, Bedeutung und Entwicklung des Hörverstehens im Deutschunterricht / G. Solmecke // Fremdsprache Deutsch, Zeitschrift für die Praxis des Deutschunterrichts 7. Hörverstehen. – 1992. – S. 4–11.

11. Storch G. Deutsch als Fremdsprache. Eine Didaktik, theoretische Grundlagen und praktische Unterrichtsgestaltung / G. Storch. – München : Wilhelm Fink, 1999.

12. Tönshoff W. Lernstrategien / W. Tönshoff // Bausch, K.-R. et al. : Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen : A. Francke, 2003. – S. 331–335.

13. Wolff D. Strategien des Textverstehens : Was wissen Fremdsprachenlerner über den eigenen Verstehensprozess? / D. Wollf // Rampillon U., Zimmermann G. (Hrsg.) : Forum Sprache, Strategien und Techniken beim Erwerb fremder Sprachen. – Ismaning : Hueber, 1997. – S. 270–289.

14. Wolff D. Fremdsprachenlernen als Grundlagen für eine konstruktivistische Fremdsprachendidaktik / Wolff D. – Frankfurt : Peter Lang, 2002.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.

Стаття надійшла до редакції 10 лютого 2015 року

УДК 378.016:811.111

Ольга Савчук
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФРЕЙМУВАННЯ ЯК ПРИЙОМ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПИСЕМНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті розглядаються ефективні прийоми оптимізації формування іншомовної писемної компетенції. Визначається доцільність застосування комунікативних опор як складової прийому фреймування, що породжує уявлення про структуру писемного повідомлення як результату власного продукування і формування ідей з елементами нестандартного мислення. Розкрито переваги використання описаного прийому серед низки інших. Розглядаються шляхи поглибленого застосування прийому фреймування, що створює передумови формування структурно-змістових компонентів текстової одиниці у свідомості студента.

Ключові слова: *фреймування, комунікативна компетенція, композиційні опори, писемне мовлення, етапи письма, навички, мотивація.*

В статье рассматриваются эффективные приемы оптимизации формирования письменной иноязычной речевой компетенции. Определяется целесообразность использования коммуникативных опор как составной приема фреймирования, что порождает представления о структуре письменного сообщения как результата собственного продуцирования и формирования идей с элементами нестандартного мышления. Продемонстрировано преимущества использования описанного приема среди ряда других. Рассматриваются пути углубленного применения приема фреймирования, создавая предпосылки формирования структуно-содержательных компонентов текстовой единицы в сознании студента.

Ключевые слова: *фреймирование, коммуникативная компетенция, композиционные опоры, письменная речь, этапы письма, навыки, мотивация.*

The article looks at effective methods that allow us to optimize foreign writing competence forming. It determines expedience of using

compositional patterns as a part of framing method that generates notions about a written message structure as a result of personal production and forming ideas with elements of non-standard thinking. It also reveals the advantages of employing the described strategy comparing to others. We also outline the ways of deep disposing the framing method providing the background of creating structural and meaning components of a text unit in a student's conscious.

Key words: *framing, communicative competence, compositional patterns, writing, phases of writing, skills, motivation.*

Завдання сучасної мовної освіти визначено в термінах необхідності досягнення іншомовної комунікативної компетенції, яка включає мовленнєву та мовну, соціокультурну та соціолінгвістичну, дискурсивну і такі інші [2, с. 553]. Для їхнього досягнення потрібне не лише залучення фахових навичок і вмінь, але й творчої, інноваційної складових.

Звідси цілком очевидним є те, що запровадження типів завдань здатних виступити чинниками генерування і формування ідей у писемній комунікації зокрема, є одним із важливих шляхів вирішення цієї проблеми.

Попри значну увагу до цієї проблеми з боку вітчизняних і зарубіжних науковців, результатами розвідок яких розкрито прийоми, що ґрунтуються на інтеграції письма і читання з використанням технологій [10], комплекси вступних, супровідних і стилістичних вправ як частини підготовчого етапу до написання тексту [3, с. 229], досліджено вплив зовнішніх факторів на формування цієї навички зокрема роль соціокультурної складової в реалізації комунікативного підходу [6], специфіку використання лінгвокогнітивних технологій [7] і такого іншого. Попри це, актуальним залишається питання пошуку дієвих прийомів формування і подальшого поглиблення навичок іншомовної писемної компетенції. З огляду на це, метою статті є розгляд ефективних прийомів інтенсифікації процесу оволодіння навичками іншомовної писемної комунікації студентами вищого навчального закладу. Згідно цього завданням статті є розгляд найбільш ефективних прийомів навчання писемного мовлення та опис шляхів втілення прийомів на занятті англійської мови.

Письмо розглядається як спроба надати вербально-матеріальної форми нашим ідеям, явище ототожнюване К. Галахер [8, с. 37] з процесом мислення. Звідси, чи не найголовнішим вважається [8, с. 7–8] необхідність пояснити не як писати і якими засобами при цьому послуговуватися а про що писати, тобто зосередитися на змісті писемного продукту, бо, почасти, з-поміж низки інших проблем основна полягає в тому, що, власне, студент не знає про що писати, як пов'язати думки і хронологічно вести виклад.

Подібна закономірність, відображена в трьох провідних принципах навчальної діяльності у навчанні іноземній мові у ВНЗ [4, с. 125]. Це мотиваційна достатність у навчанні, практична реалізація комунікативних умінь та розвиток комунікативної компетенції, розвиток автономії творчої навчальної діяльності, які набувають практичного втілення завдяки, пов'язаним з актуалізацією навичок письма, таким видам діяльності як складання різноманітних листів, розповідей, анотацій, написання розгорнутого плану тощо [1, с. 219]. Разом з тим, незважаючи на існування чисельних праць, підходів, прийомів, актуальним залишається питання пошуку складових процесу письма, що виявляє найвищу здатність до формування навички письма.

Розгляд цього питання засвідчує, що з-поміж існуючого різноманіття підходів [3; 8; 11], здатних розширити уміння та навички студента ефективно здійснювати писемну комунікацію, найбільш продуктивними є такі, що пов'язані з креативністю, ототожнювану авторами [10, с. 37] з продукуванням і формуванням ідей, а саме нестандартністю мислення. Оскільки у навчанні іноземній мові у ВНЗ серед провідних принципів навчальної діяльності, крім забезпечення мотиваційної достатності у навчанні та практичної реалізації комунікативних умінь і розвиткові комунікативної компетенції, називають також розвиток автономії навчальної діяльності [4, с. 125], не викликає сумніву доцільність врахування креативної складової в пошуку найбільш оптимальних підходів формування писемної навички. При цьому визначимо мету навчання іншомовного творчого письма у мовних ВНЗ, яку вбачаємо у

розвитку в студентів іншомовної комунікативної компетенції у складності та єдності всіх її компонентів: лінгвістичної, соціолінгвістичної, прагматичної, предметної, формально-логічної та підпорядкованої паралінгвістичної компетенції [4, с. 62].

Як відомо письму властиво три етапи. На першому етапі студенти вчаться виконувати підготовчі завдання, які сприяють удосконаленню умінь правильного використання лексичного інструментарію, стилістичних прийомів, граматичних форм і т. ін. Розвиток аналітичних умінь і навичок структурно-семантичної і лінгвістичної реорганізації тексту складає ціль другого етапу. Третій етап передбачає роботу над розвитком і удосконаленням умінь складати іншомовний текст, враховувати аудиторію і те, як надати повідомленню цікавості і доступності. Найбільш адекватно ці етапи втілюються шляхом застосування прийому відомого як кластерування (*clustering strategy*), який допомагає пов'язати слова. Обрана тема записується у центрі аркуша і обводиться колом. Асоціативні думки студенти передають словами чи фразами, які зосереджуються навколо теми, від якої до кожної з них проводяться лінії, утворюючи, врешті-решт, павучка [10, с. 38]. Студентам легко підбирати сумісні ідеї. При цьому розвиваються вміння логічної організації тексту.

Інший пропонований авторкою прийом називається петлювання (*looping strategy*), полягає у виборі загальної теми і її письмовому викладі студентами у межах п'яти хвилин. Далі робота переривається завданням щодо перечитування і віднаходження ключових слів у написаному фрагменті. Студенти мусять зосередитися саме на цих виділених словах, а свій виклад зробити більш конкретним. За рахунок описаного прийому відбувається розвиток вмінь накопичувати подробицями обрану тему.

Крім того, вказується [10, с. 39] на ефективність застосування прийому мапування (*mapping strategy*), використання якого, на думку дослідниці, дозволяє розгортати теми образно, контролювати швидкість продукування необхідного матеріалу і написання. Цілком очевидно, що

інтеграція усього комплексу прийомів дозволяє здійснити бажане формування навички письма.

Якщо перші два зазначені етапи переважно спрямовані на відточення умінь правильного застосування орфографії, техніки письма, добору правильних лексико-граматичних форм, інкорпорування образно-стилістичних засобів і такого іншого, то у центрі нашої уваги є третій етап, що інтегрує підготовчу, власне творчо-писемну та після письмову фази. Оскільки саме перша фаза є корелятом творчо-мисленнєвих акцій, вагомим видається інтенсифікація процесу писемного мовлення на цій стадії формування навички письма. У зв'язку з цим, зупинимося детальніше на прийомі фреймування (*framing strategy*), який, як нам видається, найбільш релевантний зазначеному вище і виявлятиме більший потенціал щодо формування у свідомості студента певної матриці як відповіді на запитання «про що писати?». У його основі є використання частково завершеного опорного абзацу. Постійне використання фреймових завдань дозволяє студентам позбавитися залежності від слів зазначених у фреймах. Подібні завдання сприяють розвитку навичок розташовування інформації у логічній послідовності, вміння виділяти основні риси. Крім того, створюються широкі можливості для самовираження, самоствердження засобами іноземної мови, розвиваючи процесуальну мотивацію [10, с. 38].

Водночас, чи не найскладнішим у процесі побудови письмового текстового повідомлення від речення до понадфразової єдності та поєднання останніх в одиниці вищих рівнів є швидке формування основної думки та її логічне розгортання. На наш погляд, ефективність застосування композиційних опор для стимуляції розумових функцій пошуку, категоризації, зіставлення у процесі навчання продукування нових письмових повідомлень, безумовно має очевидну практичну цінність, оскільки такі моделі тяжіють до категоризації і формалізації продукту розумово-мовленнєвої діяльності, дають змогу змоделювати письмові повідомлення різних жанрів без значних зусиль [5, с. 9]. Приклад створення письмового повідомлення за допомогою композиційної опори наведено на Рис. 1.

One Day in the Life of a Student

My day begins _____. That means I must get up _____ and _____. Breakfast is always _____ for me. I _____ and then bolt out the door to _____ to _____.

The _____ to the university, I am _____. Things don't improve. As soon as I enter homeroom, _____.

From _____, I _____ to _____, where _____. Until lunchtime I _____, with never enough time to _____. I look forward to lunch because _____. Unfortunately, even lunchtime gets _____ when _____.

When afternoon classes roll around, I am _____ but _____. It isn't easy being _____. Finally, classes _____. It is time to _____.

My evenings are spent _____. For in a few short hours, _____.

Рис. 1. Приклад композиційної опори при застосуванні фреймового прийому

У запропонованій композиційній опорі подано початки і кінцівки логічно пов'язаних речень з рядом сполучників, сполучних слів і фраз. Слід скерувати студентів щодо можливості заміни вказаних з'єднувальних слів на ті, які вони вважають за потрібні. Студентам пропонується доукомплектувати фрейм інформацією про те як починається звичний студентський день і усіма подіями пов'язаними з відвідуванням занять, виконанням домашніх завдань, зустрічами з друзями та посиденьками в кафе під час великої перерви. Даний фрейм пропонуємо спрямувати в гумористичному ключі. Саме цей аспект дозволяє студентам самовиразитися і виявити фантазію.

Подана композиційна опора складається з одного параграфа, де перше речення окреслює основну думку письмового повідомлення. До основних деталей описуваного параграфа відносимо те, як починається день, як студент дістається до аудиторії, що відбувається до перерви на обід

і під час неї, у другій половині дня і, нарешті, ввечері, що є одним з найцікавіших пунктів для опису. Перед студентами висувається умова, що весь опис повинен бути насичений ситуаційною динамікою, тобто розширеним описом додаткових деталей. При цьому надається свобода у виборі як основних так і другорядних подій, хронології їхнього розташування за умови забезпечення логічності і завершеності писемного повідомлення.

Перевагою описуваної форми роботи вважається [10, с. 39] створення високого рівня автономії студентів у викладі писемного повідомлення, бо саме вона забезпечує справжню творчу діяльність, на якій ґрунтується креативне письмо, створюються умови для конкурентного середовища серед студентів, що заохочує до спроб максимально ефективно виразити себе як особистість і, безумовно, значно підвищує мотивацію. Відзначимо позитивний вплив вправ на фреймовій основі у процесі розвитку вмінь оформити текст, розвивати стилістичні вміння, забезпечити змістовну, композиційну, структурну цілісність та завершеність кінцевого продукту писемної діяльності [3, с. 227]. Підкреслюємо, що відбувається формування необхідних умінь і навичок для успішної роботи над удосконаленням викладу писемного повідомлення англійською мовою і виробляється стратегія творчих текстів на етапах як власне письма, так і після письма та складаються структуровані уявлення про змістову будову тексту на дописьмовому етапі.

На наш погляд, доцільно поглибити фреймову основу змісту одного чи декількох абзаців певною кількістю речень, які б розгорталися в логічно пов'язаний структурно-семантичний ланцюг. Власне подане речення чи їхня сукупність є топікальним ядром, виходячи з якого студент вводить деталізуючу інформацію. Так, наприклад, у першому реченні (див. рис. 1) до описуваного початку робочого дня: *My day begins when*……, можна долучити деталізуючу інформацію про умови за яких це відбувається, можливі обставини, що можуть створити перепони, настрій, чинники, які б спричинили зміни настрою, погодні умови і т. ін. У такий

спосіб не лише активізується лексико-граматичний матеріал, але, що більш важливо, розширюючи одне речення до цілого абзацу, не випускаючи при цьому з поля зору загальну структуру повідомлення, студентом здійснюється плавний перехід від етапу дописьма до етапу власне письма. Останній етап, що полягає у виконанні індивідуального завдання без підказок на основі загальної теми, виступить своєрідним тестом, опанованої фреймової текстової структури. Таким чином, створюються передумови для корекції і поліпшення кінцевого писемного продукту.

Очевидно, що підготовчий етап до написання параграфу повинен супроводжуватися чіткими інструкціями і допомагати виробити стратегію написання творчого тексту, який дозволяє студентові інтегрувати мовні знання, подавати приклади різного мовного оформлення, збільшити рівень комунікативної компетенції та поглибити знання лексико-граматичного характеру, розвивати вміння створювати писемний дискурс соціального та публіцистичного характеру, стимулюючи застосування різноманітних форм мовного оформлення. У такий спосіб у свідомості студента не лише постійно утримується план-образ, власне стиснутий сюжет описуваного, що значно сприяє і швидкості, і якості побудови тексту, але також створюються умови для залучення значної кількості синонімів та заохочується вживання слів з одного синонімічного ряду, звертається увага на правильне вживання граматичних конструкцій, пунктуацію і орфографію.

Таким чином, використання прийому фреймових структур значно покращує якість письмових повідомлень, допомагає уникнути незручностей пов'язаних з недостатньою сформованістю механізмів продукування нових висловлювань на основі синтезованих, умінням їх відтворювати та трансформувати чи компресувати. На нашу думку, такий вид діяльності викликає жвавий інтерес з боку студентів, допомагає зібратися з думками і генерувати ідеї, спонукає до нестандартного мислення і компетентного спілкування письмово, а також робить навчальний процес свідомим, сприяє індивідуалізації навчання. Прийом фреймування дозволяє

здійснити екстраполяцію готового письмового сценарію до свідомості студента. Поруч із цим варто вказати на додаткову здатність цього прийому активізувати вокабуляр студента. Перспективою продовження подальших наукових розвідок є встановлення ролі і місця, методичних особливостей застосування та власне специфіки комплексу вправ з використанням композиційних опор на етапі власне письма у ВНЗ.

Література

1. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання англійської мови у середніх навчальних закладах : Підручник / С.Ю. Ніколаєва, О.Б. Бігич. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.

2. Никоненко Н.В. Створення відео презентацій як форма проектної роботи з іноземної мови для студентів немовних напрямів підготовки / Н.В. Никоненко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Україна і світ : діалог мов та культур». – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – С. 553–555.

3. Станкевич Н. Розвиток писемного повідомлення у студентів-іноземців / Ніна Станкевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : збірник наукових праць. – Л., 2009. – Вип. 4. – С. 226–237.

4. Тарнопольський О.Б. Методика навчання студентів вищих навчальних закладів письма англійською мовою / О.Б. Тарнопольський, С.П. Кожушко. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 288 с.

5. Тимчук К.М. Розвиток писемного мовлення в підручниках з іноземної (англійської) мови основної школи України початку XXI століття / К.М. Тимчук // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Україна і світ : діалог мов та культур». – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – С. 586–587.

6. Хіценко Л.І. Роль соціокультурного компоненту в реалізації комунікативного підходу / Л.І. Хіценко // Мови професійної комунікації : лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий та методичний аспекти : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції. 17 квітня 2014 р. НТУУ«КПІ». – К. : Кафедра, 2014. – С. 242–244.

7. Чорновол-Ткаченко О.О. Використання лінгвокогнітивних технологій в межах курсу «Англійська для науковців» [Електронний ресурс] / О.О. Чорновол-Ткаченко. – Режим доступу до статті : http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6514/2/11cooadn.pdf.

8. Gallagher K. Write like this : teaching real-world writing through modeling and mentor texts / Kelly Gallagher. – Portland : Stenhouse Publishers, 2011. – 264 p.

9. Hymes D.H. On Communicative Competence / D.H. Hymes // Sociolinguistics : Selected Readings / J. Holmes and J.B. Pride. – Harmondsworth, U.K. : Penguin, 1972. – P. 269–293.

10. Sejnost R.J. Reading and Writing across content areas / R. Sejnost, S. Thiese. – California : Corwin Press, 2007. – 265 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.

Стаття надійшла до редакції 9 лютого 2015 року

УДК 811.111’232

Nataliia Serdiuk
(t. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine)

THE PRACTICE-TEACHER’S PEDAGOGICAL REFLECTION AS THE WAY OF FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY EXPANSION

Стаття присвячена проблемі педагогічної рефлексії студента-практиканта як шляху розширення словникого запасу іноземної мови. Під педагогічною рефлексією автор розуміє систематичний процес самоспостереження та самооцінки педагога, який передбачає

спостереження за власною діяльністю в класі, обдумування її причин і результатів з метою подальшого внесення змін. У статті виявлено основні етапи та способи рефлексії майбутніх учителів іноземної мови для розширення словникого запасу іноземної мови. Визначено роль цього процесу у формуванні професійної компетентності студентів-практикантів.

Ключові слова: *розширення словникого запасу, педагогічна рефлексія, етапи, способи, практика, майбутній вчитель іноземної мови, професійна компетентність.*

Статья посвещена проблеме педагогической рефлексии студента-практиканта как пути расширения словарного запаса иностранного языка. Под педагогической рефлексией автор понимает систематический процесс самонаблюдения и самооценки педагога, предусматривающий наблюдение за собственной деятельностью в классе, обдумывание ёё причин и результатов с целью последующего внесения изменений. В статье выявлены основные этапы и способы рефлексии будущих учителей иностранного языка для расширения словаря запаса иностранного языка. Определена роль этого процесса в формировании профессиональной компетентности студентов-практикантов.

Ключевые слова: *педагогическая рефлексия, этапы, способы, практика, будущий учитель иностранного языка, профессиональная компетентность.*

The article deals with the problem of the practice-teacher's pedagogical reflection as the way of foreign language vocabulary expansion. The pedagogical reflection is considered by the author as a teacher's systematic self-observation and self-evaluation process, providing surveillance of its own activities in a classroom and thinking about its causes and results with the aim of subsequent changes. The main phases and means of the future foreign language teachers' reflection for their foreign language vocabulary expansion were defined. The role of this process in the formation of the practice-teachers' professional competence was identified.

Key words: *vocabulary expansion, pedagogical reflection, phases, means, teaching practice, future foreign language teacher, professional competence.*

The concept of modern Ukrainian education modernization involves the training of qualified, competitive and competent

professionals according to international standards. Up to date, an important demand for the individual of every foreign language teacher is not only a high-level theoretical knowledge and practical skills, but also the ability to non-standard creative thinking and pedagogical reflection. Such teacher forming process is made not only theoretically, but practically, so the question of reflection during a teaching practice at school as the factor of foreign language teachers's professional competence formation, including their foreign language vocabulary expansion, is considered to be important today.

Many scholars, including L. Avramchuk [1], O. Blinova [2], I. Kotyk [3] and others, have studied the teaching practice problems. The formation of foreign language teacher's professional competence has been studied also by many scientists (N. Barhramova, A. Bihych, N. Borysko, S. Nikolaeva etc.). However, the analysis of scientific literature has shown that the problem of the future foreign language teachers' reflection during their teaching practice, espessialy foreign language vocabulary expansion, is characterized by insufficient theoretical and methodological elaboration.

The purpose of the article is to identify the main phases and means of the practice-teachers' reflection for their foreign language vocabulary expansion, the role of this process in the formation of their professional competence.

Nowadays a teaching practice is an important factor for every future teacher self-esteem and self-improvement. Students should realize the prime importance of a teaching practice, which is the first time that a future teacher learns that role behavior, which will be crucial to his future career. In order to make this first attempt successful, and the their further professional competence development more effective, the student should use all available means, including an pedagogical reflection, that is a reflaction of a teacher.

The pedagogical reflection is considered by the author of the article as a teacher's systematic self-observation and self-evaluation process, providing surveillance of its own activities in a classroom and thinking about its causes and results with the aim of subsequent changes.

According to the definition given above, the reflection process of a student as a future foreign language teacher is very important espessially in the terms of teaching practice and is the effective factor of the foreign language teachers' professional competence formation, including their vocabulary expansion.

We believe that teaching practice may be apt time for future teachers to begin the process of reflection, because of a good chance to focus on at least one class, to see the features of own teaching (for example, what words you use to solve cases of bad behavior, encourage pupils to use a foreign language oftener and others), desiring to change them for better.

An emphasis should be made on the fact that such pedagogical reflection of a student-philologist being as a practice-teacher at school can have many ways, stages, means, level and others, but the most important are considered by us to be phases and means. We would like to name only those that should be not only at the very beginning of such reflection, but also during the whole this process.

The first phase in the practice-teacher's reflection towards foreign language vocabulary expansion is *to collect, record and analyze an information* of what is happening and has happened in the classroom from the point of view of vocabulary using. The means to be implemented at this stage can be a: 1) «Teacher's Diary», 2) peers' observation, 3) pupils' feedback (reactions and responds).

The «Teacher's Diary» is a personal diary in which a student analyzes its own and pupils' activities at a lesson from the psychological and educational point of view, tries to find causes of progresses and problems at the foreign language vocabulary usage, solutions to last, and so on. A student may also describe own reactions, feelings, vocabulary used and those observed on the part of the students. Practice-teachers are likely to begin to pose questions about what they have observed. The specifics of the diary is seen by us to promote practice-teachers' professional competence and foreign language vocabulary expansion. This kind of a diary shouldn't be confused with the other kind that is an essential and official part of documents on a practice to be given to a methodist after a practice term.

Diary writing does require a certain discipline in taking the time to do it on a regular basis. So, it is very important and nessesary for a student to make notes at «Teacher's Diary» regularly and constantly, to realise this importance and nessecity in order not to forget about it. So there are some demands to a student as a practice-teacher, they are: its responsibility, firm desire to be a teacher in future, capability to a self-discipline and self-critics, tolerant and kind person, attentive to others, and so far. On such features ground the person could associate itself with a real teacher, realising the purpose of teaching activity and having a good motivation to personal and pedagogical self-realization. That is why we propose such name of the diary – «Teacher's Diary».

We propose to divide each note of the diary into five main parts towards every lesson: 1) the purpose and objectives of it; 2) the activities and methods; 3) classroom management; 4) students; 5) teacher (self-analysis). According to such parts of a diary writing, students could:

– in the first part – highlight thoughts on a level of pupils' understanding a subject; themes and objectives' complexity, and the foreign language vocabulary used;

– in the second part – analyze the diversity and curiosity of teaching means and kinds of activities, the time usage, methods and principles of training, the way of new tools implementation, possible ways of improving the structure, content of the lesson, and foreign language vocabulary used;

– in the third part – analyze their own classroom management: the chosen pace of a lesson, variety of selected species and the result of their use, clarity of the tasks to students, giving each student an opportunity to take an active part in a lesson, and the usage of foreign language vocabulary;

– in the fourth part – analyze the level of the pupils, their interest in the course of the lesson that they liked and vice versa, to compare the mood and behavior of a class at the beginning and end of a lesson, whether during the whole lesson or not the pupils used a foreign language, to try to identify possible problems and the foreign language vocabulary used;

– in the fifth part – analyze their own activities in a classroom, including the level of self-control and self-esteem, and, the most important here, the usage of foreign language vocabulary.

We suggest the sample of every note for «Teacher's Diary» in the form of parts and questions:

1. Lesson objectives:

– *Did the pupils understand what we did in the lesson? What vocabulary did I use? What problems did the pupils have (if any) and what words did I use trying to solve them?*

– *What and how did they ask? Was there a clear outcome for the pupils? What vocabulary did they use showing this outcome?*

– *What did they learn or practise in the lesson? What new words did they learn? Was it useful for them? What words did they used in mostly cases? What words couldn't they remember?*

2. Activities and materials:

– *Did activities last the right length of time? According to what my words did they know it? What words did I use during different activities?*

– *What was the vocabulary used to keep pupils interested in the activities and materials? Did it keep pupils interested?*

– *What words represented new materials and methods? Did they keep pupils interested?*

– *Could I have represented any parts of the lesson differently? What new phases could I have used?*

3. Classroom management:

– *Was the pace of the lesson right? Was the used vocabulary appropriate to the chosen pace?*

– *Did I use whole class work, groupwork, pairwork or individual work? What vocabulary did I use? What did I use it for? Did it work?*

– *Did the pupils understand what to do in the lesson? Were my instructions clear?*

– *What phrases did I use to provide opportunities for all the pupils to participate?*

– *What vocabulary did I use to emphasize on the pupils' progressing?*

– *What new words and combinations could have been used to improve a classroom management?*

4. Pupils:

– *Were all the pupils on task (i.e. doing what they were supposed to be doing)? If not, when was that and why did it happen? What phrases did they tell? Were they correct?*

– *Was their behaviour good? If not, when was that and why did it happen? What did the pupils tell and how?*

– *Were they active all the time? What lexis did they used? Did they always use a new vocabulary? If not, when was that and why did it happen?*

– *Which parts of the lesson did the pupils seem to enjoy most? And least? What words did they use?*

– *How much English did the pupils use at the lesson? What words and combinations did they often forget to use?*

5. Teacher/Me:

– *Was my self-contol good? What words and combinations did I use? If it wasn't good, when was that and why did it happen? What words did I use? What words is better to use in such situations?*

– *Did I manage to keep my positive until the end of the lesson? What words did I try to use? If not, when was that and why did it happen? What words did I use? What words is better to use in such situations?*

– *How much English did I use? Did I tell all I planned before? If not, when was that and why did it happen?*

– *If I taught the lesson again, what would I do differently? What new or other words and combinations would I use?*

In other words, a practice-teacher can write whatever he/she wants and considers it necessary and worthwhile; the more a student writes, the more he/she can analyse the situation in future (a well described situation can be easily remembered in a month, a year, and the more) and a new vocabulary can be easily learned. When all the information has been gathered, a practice-teacher could make conclusions as a purely subjective opinion and try to find out about the situation from the outside.

Peers' observation. A student can invite other teachers, a methodist, and university groupmates that are at practice too, to

come into a class to collect information about a lesson, including the vocabulary used by practice-teacher and pupils. This may be with a simple observation task or through note taking. This will relate back to the area a student has identified to reflect upon. For example, a future teacher might ask colleagues and friends to focus on vocabulary he/she used during praising pupils or speaking about their errors, and so on.

Pupils' feedback. Using the methods of interviews and questionnaires, the student can also ask pupils what they think not only about what is happening in the classroom, their activities and cooperation, but also about their attitude towards the teacher's tone and manner to speak to them, words and phrases used. Their views and perceptions can expand and make the collected information more interesting one.

Then a future teacher should do a summary of own and other people opinions, suggestions and comments, rethink its own activities, do the work on mistakes and move on to the next step – check an activity and usage of vocabulary by recording lessons on audio and video.

*The second phas*e – *recording lessons*. For a future foreign language teacher video or audio recordings of lessons can provide very useful information for reflection. The students may do and tell things in class they are not aware of or there may be things happening in the class that as the teacher they do not normally see.

The proper analysis and doing this step of reflaction again can confirm or not the progress in the teacher's foreign language vocabulary expansion, that is apart of its professional self-improvement and competence development.

We believe that audio recordings can be useful for considering aspects of future teacher talk, especially for future foreign language teacher, answering such questions: *How much do you talk? What about? What words did you use? How much do you talk foreign language? Is your English grammatically correct, rich etc.? What do you need to improve in your speech? Are instructions and explanations clear? How to improve them? How much time do you allocate to pupil talk? How do you respond to pupil talk? What words did you use?*

Video recordings can be useful in showing the aspects of practice-teacher's behavior, answering such questions as, for example: *Who do you speak to? How do you speak? Where do you stand? How do you come across to the students?*

The third phase in teaching reflection at a practice is the *search for solutions to unsolved questions and problems*. As a future teacher-philologist can conclude that some issues or problems remained unresolved, he/she should look for new or relevant information about their resolution or elimination. In this case, the useful are: reading scientific works on teaching foreign languages made by ukrainian and foreign teachers and scientists; communicating with them, many of them have their own websites or pages in social nets etc.; analysing the foreign language lessons, which are of great number in Internet; sites not only for teachers, but also psychologists to find useful educational, psychological and pedagogical ideas.

For a future foreign language teacher the great importance is laid onto realizing the first and third phases not in native language, but a foreign one. This additional use of foreign languages will improve practice-teachers' oral and written foreign language speech, their foreign language vocabulary expansion, thus facilitate a communicative competence in general.

We believe that the pedagogical reflection of future foreign language teachers is a cyclic process, because as soon as a person begins to improve its own knowledge and skills, make some changes in its own teaching career, changing its results, a new cycle of self-assessment and reflection will start.

The finale element at the practice-teacher's pedagogical reflection in the course of foreign language vocabulary expansion could be proposed as a combination of some checking questions: *What are you telling? What words did you use? Why and how are you telling it? How effective is it? How are the students responding? How can you do it better?*

It is considered as appropriate after teaching practice to discuss not only results, creative reports of students at the final conference, but also students to present their results and achievements in their own reflection. So, in any form students should display the most

interesting, important or experience supplied event of practice, caused the changes in their teaching for better and noted the conclusions to which they came and needed actions they taken.

Therefore, in our opinion, the formation of the future foreign language teachers' professional competence is very effective in terms of teaching practice in schools. The main relevance and value is seen in of the practice-teacher's pedagogical reflection as the way of foreign language vocabulary expansion that can take place in many phases, of which the most important are the following: 1) to collect, record and analyze an information, using «Teacher's Diary», peer observation and pupils' feedback; 2) recording lessons audio and video; 3) search for solutions to unsolved questions and problems. It is sure, in our opinion, that the systematic pedagogical reflection will contribute not only the future foreign language teachers' self-esteem and foreign language vocabulary expansion, but also their professional competence development.

The prospect research is to build a professiogram of a future foreign language teacher basing on a reflexive approach.

Literature

1. Аврамчук Л.А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів / Лідія Андріївна Аврамчук // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – К. : Державне видавництво «Педагогічна преса», 1997. – № 3. – С. 122–126.

2. Блінова О.Є. Відкритість як мотиваційна готовність майбутнього вчителя до педагогічного спілкування / Олена Євгенівна Блінова // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – К. : Державне видавництво «Педагогічна преса», – 2002. – № 1/2. – С. 97–103.

3. Котик І.О. Роль рефлексії у формуванні готовності до вибору професії / Інна Олександрівна Котик // Практична психологія та соціальна робота : Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – К. : Компанія «СОЦИС», 2006. – № 3. – С. 67–71.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Шабінським М.Є.

Стаття надійшла до редакції 7 лютого 2015 року

УДК 811.133.1(44)

Микола Шабінський
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

LES PROVERBES LATINS COMME UN MOYEN EFFICACE D'ÉTUDE DE LA LANGUE FRANÇAISE

У статті розглянуто перспективи використання латинських крилатих виразів, прислів'їв, приказок та цитат у процесі вивчення іноземних мов, зокрема французької. Латинські афоризми, прислів'я, приказки широко використовуються у французькій школі як дієвий засіб інтенсифікації вивчення рідної мови, літератури, історії і мають значне виховне навантаження. Цей досвід вартий пильного аналізу з подальшим вибірковим використанням у процесі вивчення французької мови як у середній школі, так і вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *інтенсифікація, процес вивчення, латинська мова, прислів'я, приказки, афоризми, переклад.*

В статье рассматриваются перспективы использования латинских крылатых выражений, пословиц, поговорок и цитат применительно к процессу изучения иностранных языков вообще и французского языка в частности. Латинские афоризмы, пословицы и поговорки широко используются во французской школе как действенный прием интенсификации изучения родного языка, литературы, истории, несут на себе значительную воспитательную нагрузку. Этот опыт заслуживает на тщательное изучение с дальнейшим избирательным использованием в процессе изучения

французского языка, как в средней школе, так и в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *интенсификация, процесс изучения, латинский язык, пословицы, поговорки, афоризмы, перевод.*

The article deals with perspectives of the usage of Latin aphorisms, proverbs and quotations in the context of learning foreign languages in general and French in particular. Latin aphorisms, proverbs and quotations are widely used in French schools as effective methods for intensifying study of the native language, literature, history, have a significant educational load. This experience is worth to the study with further selective use in the process of French learning in secondary school and higher education institutions.

Key words: *intensification, process of learning, Latin language, proverbs, aphorisms, translation.*

Мова великих гуманістів епохи Відродження, філософів-просвітників XVII-XVIII століть, мова науки, пошти і дипломатії, одна із найпоширеніших мов на планеті Земля, офіційна мова ООН та інших Міжнародних організацій – французька мова, поступово оговтується від незаслуженого забуття часів тотальної германізації та повертається до школи. Цей непростий процес ускладнюється як чинниками суб'єктивного характеру, пов'язаних із намаганнями батьків віддавати своїх дітей виключно до груп вивчення англійської мови, так і чинниками об'єктивними – нестачею матеріально-технічної бази, навчально-методичних комплексів, досвідчених викладацьких кадрів.

Серед позитивних, для оптимізації лінгвістичного розмаїття факторів, нами можуть бути наведені такі: політика держави, спрямована на впровадження в середній школі, як мінімум, двох іноземних мов, євроінтеграційні прагнення нашого суспільства, які активно підтримуються західними країнами взагалі та Французькою республікою зокрема. Разом із ступенем відкритості України до світу зростають можливості наших громадян подорожувати, навчатися і працювати будь-де за кордоном. Маємо бути готові і до перспектив інтеграції України до західних ринків товарів, послуг, робочої сили та ін. Інтеграційні процеси неминуче спричинюють попит у

спеціалістах, які володіють різними іноземними мовами, серед яких французька мова традиційно відіграє не останню роль.

Підготовка висококваліфікованих перекладачів, вчителів початкової та середньої школи, викладачів вищої школи, спеціалістів з французької мови набуває системного характеру, її теоретична і методична база поновлюється і вдосконалюється. Зрозуміло, що викладання французької мови як профільної чи то допоміжної дисципліни потребує постійних свіжих ідей та підходів. Одним із педагогічних прийомів, який на наш погляд, може значно пожвавити процес засвоєння іноземної мови, є знайомство із її лексичним багатством, вивчення ідіоматичних, фразеологічних зворотів, афоризмів, прислів'їв, приказок, тощо.

Вивчаючи французьку мову, яка, як відомо, відноситься до романської мовної групи, цікаво було б залучити елементи порівняльного аналізу із материнською мовою – латиною.

Дослідженню прислів'їв та приказок присвячено праці Н. Ашукина, М. Ашукіної, А. Бабкіної, Н. Батюк, А. Коваль, В. Коптілова, Н. Беленькової, Т. Долгиревої, О. Дубенко, Н. Кузьмич, Б. Ларіна, В. Мєдвєдєва, А. Назаряна, Р. Рейдаут, А. Савицької, К. Уіттінг, Н. Шанської.

Латинські крилаті вирази, прислів'я та приказки є основною темою наукових студій таких вчених як: М. Гаспаров, М. Закалюжний, Н. Корж, Г. Краковецька, Ф. Луцька, Р. Оленич, Н. Постова, М. Сенів, Л. Скорина, Ю. Цимбалюк.

Використанню прислів'їв у навчально-виховному процесі присвятили свої публікації Б. Дощанова, Т. Меркулова, С. Мишко, О. Палей, Т. Померанцева, Л. Резник, Т. Стефанович, М. Суворова, Л. Швидкая.

Проблематика викладання латинської мови, а також залучення латинських зворотів у процес вивчення французької мови висвітлюється у працях таких дослідників як: A. Armand, B. Bakhouche, A. Bodson, B. Charlet-Mesdjian, J.-L. Charlet, S. Deléani, M. Dubuisson, I. Ducos-Filippi, E. Famerie, A. Flobert, J.-M. Fontanier, P. Fremy, P. Grimal, J.-C. Jolivet, J.-M. Vermander.

В той же час, коли проблема загального впливу латинської мови на французьку (особливо це стосується етимології

лексем, порівняльної граматики) здається нам вивченою достатньо глибоко, залучення латинських крилатих виразів, прислів'їв, приказок, а також варіантів їх сучасних перекладів при викладанні французької мови як іноземної є недостатньо вивченим, а тому перспективним.

Метою статті є аналіз інтенсифікації процесу вивчення французької мови в українських навчальних закладах за допомогою латинських крилатих виразів, прислів'їв і приказок.

Французька середньовічна держава виникла на розвалах великої, у розмаїтті значень цього слова, Римської імперії. У зв'язку з цим, має завдячувати останній більшістю своїх цивілізаційних основ. Державно-адміністративний апарат, інфраструктура, ремесла та сільське господарство, школи і монастирі – все це досягло в імперії небачених висот і, незважаючи на руїну та нескінченні варварські навали, продовжувало своє існування і після падіння Риму. Та чи не найзначущим надбанням, що його отримали спадкоємці від імперії була її культура. Тих висот, що досяг Рим, серед іншого, у архітектурі, образотворчому мистецтві, літературі вистачило, щоб уся наша сьогочасна цивілізація називалася римською, або, за принципом географічного розташування Римської імперії – цивілізацією середземноморською.

Провідним фактором збереження римської культури та розповсюдження її найкращих зразків серед варварів-завойовників була латинська мова. Із державної мови Римської імперії вона поступово перетворилася на засіб міжплемінного спілкування, інструмент міжнародного співробітництва, базовий носій наукових та літературних джерел. Не остання заслуга в цьому, зрозуміло, належить християнській церкві, яка продовжувала використовувати латинську мову в якості офіційної мови для всіх, без винятку, своїх структур.

Мова філософів, поетів та кліру, латина стає відомою, перш за все, як мова вчених та універсальна мова науки. Її обов'язково вивчають у школах, нею пишуть трактати, викладають в університетах. Як студенти, так і професори вільно рухаються із однієї країни в іншу, навчаються і викладають там, де вважають за потрібне, їм не заважають

ані державні кордони, ані мовні бар'єри. Така практика існує до середини XIX ст., а традиція писати дисертації латинською збереглася і до цієї пори. Тож перехід багатьох європейських університетів на викладання деяких курсів англійською мовою є лише поверненням до славних часів латинського тотального взаєморозуміння [7].

Окремим пластом римської культурної спадщини та пізнішої народної мудрості лежать латинські крилаті вирази, прислів'я, приказки, слова та словосполучення. Латинська мова не просто акумулювала в собі тисячоліття людського досвіду, але як ніяка інша, змогла представити їх у стислому, ясному, логічно досконалому вигляді. Ми цитуємо їх повсякчас, використовуємо у щоденному житті і навіть не замислюємося над тим, звідки вони взялись, яка у них історія, що вони означали на мить свого виникнення. Саме тому латинські вирази привертають увагу фахівців як з проблем виховання, так і мововознавців: науковців, викладачів вищих навчальних закладів і вчителів школи [4].

Латина є матір'ю п'яти сучасних мов. Окрім французької до романської групи мов входять: італійська, іспанська, португальська, ретороманська. Французька мова з'явилася на основі вульгарної латини і є результатом непростих процесів як внутрішнього характеру (вплив з боку мов кельтських, германських, іберійських та ін. племен до римського та гало романського періодів) так і зовнішніх запозичень [17].

Захопивши остаточно Галію у середині 1 ст. до н.е., Римська імперія робила все для того, щоб закріпитися на нових територіях навіки. Головним інструментом культурної колонізації та об'єднання різномовних гальських територій стала латинь. Латинська мова була єдиною офіційною мовою Риму, тож нею писалися офіційні документи, судочинні приписи, книги і підручники. Процес мовної латинізації проходив складно і не завжди безболісно, але вже через 100 років після окупації, Галія перетворилася на багату, економічно і культурно розвинену провінцію Римської імперії. Тут діяла розгалужена система шкіл, розбудовувалися великі міста, місцеве населення мало блага тогочасної цивілізації (вимощені

бруківкою вулиці і дороги, мости, системи водопостачання та каналізації, пошта, баня, медицина). Діти гальської знаті, ремісників, заможних селян навчалися у муніципальних школах, створених за зразком римських навчальних закладів. Не останню роль в перемозі латинської мови відіграла християнська церква, яка з релігії злидарів і мучеників швидко перетворилася на впливову силу. Християнські монастирі стали місцем, де розвивалися народні ремесла та промисли, працювали найкращі майстри архітектури, скульптури, живопису. Тут зберігалися та тиражувалася книги античних переписувачів, писалися наукові та релігійні трактати, створювалися школи для бідних. І хоч викладання у таких школах зводилося до схоластичного вивчення святого письма, воно дозволяло учням осягнути мінімум базових знань, сприяло виникненню у Галії цілого прошарку освіченого, економічно та соціально активного населення [18].

Першим офіційним документом, написаним французькою мовою вважаються Страсбурзькі клятви, – текст, яким онуки Карла Великого, короля франків, імператора нової західно-римської імперії Карл Лисий і Людовік Германський домовлялися про військовий союз проти свого старшого брата, законного спадкоємця імператорського трону Лотара І-го. Цей договір укладено 14 лютого 842 р. двома мовами: романською (французькою) та тудескою (німецькою). Текст мав бути доступним для простих солдат, що воювали в арміях принців і не дуже розуміли вченої латини [9].

Одним із перших літературних творів, складеним, а потім записаним у XII ст. французькою мовою стала «Пісня про Ролана», – епічний твір, який розповідає про останній бій бретонського барона Ролана, васала Карла Великого у Піренейських горах проти сарацинів. Ця експедиція закінчилася поразкою франкської дружини, загибеллю всіх воїнів та самого Ролана [14].

Поступово, французька мова, що широко вживалася у щоденному спілкуванні, витісняє латинську з літератури, державного документообігу, юридичної практики. Латину продовжують вивчати у школах, але інші дисципліни

вивчаються французькою. Так само і в церкві, де молитви і гімни залишаються первозданними латиномовними, але проповіді священників виголошуються зрозумілою для парафіян французькою. Мова багатовікової мудрості, мова філософів, поетів та вчених, латина потрапляє до категорії так званих «мертвих» мов.

Але такі «мертві» мови, як грецька, давньоєврейська, латинська, як відомо, залишаються у програмах усіх класичних середніх навчальних закладів, розглядаються як ефективний інструмент для розвитку здібностей молодої людини: пам'яті, образного мислення, наполегливості тощо [2].

Порівняння фонетичної, граматичної, а особливо лексичної систем французької мови з аналогічними системами латинської мови допомагає студентам краще зрозуміти їх природу, засвоїти матеріал, що вивчається. Студенти філологічних факультетів вивчають латинську мову на початкових курсах, тому їм не важко пригадати найвідоміші латинські вирази, перекласти їх чи відшукати українські відповідники, а потім спробувати знайти французькі аналоги [8]. Порівняйте лексичний склад наступних виразів:

«*Errare humanum est*» або ж, повна версія, – *«Errare humanum est, perseverare diabolicum». Людині властиво помилятися, однак уперто обстоювати свої помилки, – це вже від диявола»*. – «Il est humain [dans la nature de l'Homme] de se tromper, mais persévérer [dans l'erreur] est diabolique». «Errare» – «erreur» (m), «humanum» – «humain», «est» – «est». Подібна думка зустрічається в багатьох античних авторів: у давньогрецького поета Феогніда, в Еврепіда (трагедія «Іпполіт»), у Софокла («Антігона»), у Демосфена («Про вінок»), у Ціцерона («Філіппіки»). За свідченням Саллюстія, це був улюблений вислів Юлія Цезаря. Ціцерон дещо доповнив і загострив наведену сентенцію: «Cuiusvis hominis est errare, nullius nisi insipientis in errore perseverare (Cic., Philip., XII, 2, 5) – *«Кожній людині властиво помилятися, однак уперто обстоювати помилки властиво лише дурню»*. Тотожне формулювання, як у Сенеки Старшого, знаходимо у християнського письменника Ієроніма («Листи»): *Errasse humanum est – «Припустити помилку – властиво людині»*.

Exercitatio artem paret. – Вправи породжують майстерність. Цитата із творів Тацита (Tac., Germ., 24, 1). Два слова «exercitatio» та «artem» знайомі французам, тож з перекладом труднощів виникнути не повинно. – *Exercises produisent (s'aboutissent à) l'artistisme* [1].

De gustibus et coloribus non est disputandum. Про смаки і кольори (не) сперечаються. Des goûts et des couleurs il ne faut pas discuter. Des goûts et des couleurs ne se dicutent (disputent) pas.

Qui desiderat pacem, praeparet bellum. Si vi pacem, para bellum. – Хто хоче миру, нехай готується до війни. Qui veut la paix, se prepare à la guerre.

Слова римського військового письменника Флавія Вегеція.

Vivere militare est. – Жити – значить боротися. – Vivre – c'est combattre.

Вислів походить із «Листів» давньоримського філософа, політичного діяча, оратора Сенеки. Звертаючись до Луцилія, він говорить: «Жити, мій Луцилію, – це значить воювати».

Labor omnia vicit improbus. – Un travail opiniâtre vient à bout de tout. – Праця все перемагає.

Фраза з'являється в поемі Вергілія «Георгіки», Книга I, рядок 145.

Поема, яка складається з чотирьох книг, була написана на підтримку політики «Назад до землі» Октавіана Августа, яка була спрямована на заохочення римлян займатись землеробством.

Sic transit gloria mundi. – Так минає слава мирська. – Ainsi passe la gloire du monde. Сентенція являє собою перероблений вислів із книги середньовічного філософа-містика Фоми Кемпійського «Наслідування Христа». Цими словами починається пісня, яку співали під час церемонії обрання нового римського Папи.

Dum spiro, spero. – Доки дихаю, сподіваюся. – Tant qu'il y a de la vie il y a de l'espoir. Лаконічна формула, що виникла в нові часи для висловлювання думки, зустрічається у багатьох античних письменників. Еразм Ротердамський («Adagia») засвідчує наявність подібної думки у Феокріта, Еврипіда, а ще раніше, у Гесіода в мифі про Пандору.

У результаті проведеного дослідження ми дійшли таких висновків:

– латинські крилаті вирази, прислів'я та приказки широко використовуються у виховному процесі як французької, так і української школи;

– вивчення французьких варіантів латинських крилатих виразів, прислів'їв та приказок розширює кругозір учнів, робить процес навчання невимушеним та захоплюючим;

– латинські вирази інтенсифікують процес вивчення французької мови при перекладі та порівнянні з існуючими українськими (російськими) еквівалентами;

– використання французьких крилатих виразів, прислів'їв і приказок латинського походження допомагає краще зрозуміти природу мови та її витоки.

Студії впливу використання латинських ідіоматичних та фразеологічних зворотів, афоризмів, прислів'їв і приказок на процес інтенсифікації вивчення французької мови мають, на наш погляд, далекосяжну перспективу для середньої школи і вищих навчальних закладів. Включення матеріалу з латинськими виразами може пояснити учням і студентам етимологію та первинне значення багатьох уже знайомих для них слів, словосполучень та речень, допоможе краще засвоювати схожі за формою французькі еквіваленти.

Література

1. Латинські афоризми, прислів'я та приказки (фр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Repéré à http : // uk.wikiquote.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B8.

2. Мишко С.А. Лінгвокраїнознавчий аспект у вивченні іноземної мови як чинник розвиваючого навчання / С.А. Мишко. – К. : Вища школа, 2002. – 153 с.

3. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии / А.Г. Назарян. – М. : Высшая школа, 1981. – 190 с.

4. Палей О.И. Работа с пословицами и поговорками на уроке английского языка в IX классе / О.И. Палей // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 1. – С. 40–42.

5. Померанцева Т.А. Использование поговорок и скороговорок на уроке немецкого языка / Т.А. Померанцева // Иностранные языки в школе. –2001. – № 2. –С. 50 – 52.

6. Рейдаут Р. Толковый словарь английских пословиц / Р. Рейдаут, К. Уиттинг. – СПб. : Лань, 1997. – 680 с.

7. Стефанович Т.А. Английский язык в пословицах и поговорках / Т.А. Стефанович, Л.И. Швыдкая // Сборник упражнений для учащихся 8-10 классов средней школы. – М. : Просвещение, 1999. – 139 с.

8. Суворова М.А. Лингвокультурологический подход в обучении иностранным языкам студентов старших курсов языкового вуза : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения (по отраслям знаний)» / М.А. Суворова. – Улан-Удэ, 2000. – 28 с.

9. Cerquiglini B. La naissance du français / B. Cerquiglini. – Paris : Presses universitaires de France, 1991 (Que-sais-je?), 2007.

10. Citations latines. Repéré à http://www.webcitation.org/6VpFXTGG7.

11. Bakhouche B. «Méthodes d'apprentissage du latin à l'Université : entre tradition et innovation», Revue internationale de pédagogie de l'enseignement supérieur [En ligne] / B. Bakhouche, E. Duthoit. – 2013. – URL : http://ripes.revues.org/702.

12. Balsan F. Étude méthodique du vocabulaire latin-français : thématique & étymologique / Balsan F. – 1941.

13. Batiffol H. Choix d'expressions latines avec notes explicatives / Batiffol H. – 1866.

14. Boyer F. Rappeler Roland / Boyer F. – Paris : P.O.L, 2013.

15. Lefranc É. Recueil de locutions et de synonymies latines et françaises / Lefranc É. – 1842.

16. Leonhardt J. La grande histoire du latin, des origines à nos jours / Leonhardt J. – Paris : CNRS Edition. – 2010.

17. Planche J. Vocabulaire des latinismes de la langue française ou des locutions françaises empruntées littéralement de la langue latine / Planche J. – 1852.

18. Waquet F. Le latin, ou L'empire d'un signe (XVI–XX siècle). – Paris : Albin Michel. – 1998.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.

Стаття надійшла до редакції 17 грудня 2014 року

ФІЛОЛОГІЯ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82(100) «19»

Леонід Козубенко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРОБЛЕМА ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ У СВІТОВОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ XX століття

У статті досліджується проблема часу і простору у світовому літературному процесі XX століття. Час і простір у художніх творах зарубіжних письменників, на відміну від реального часу і простору, завжди подаються безпосередньо через сприйняття суб'єктивної свідомості героя, автора-оповідача, «авторської маски». Кожен із них має свої просторово-часові кордони, а кожен об'єкт мови, який знаходиться в межах цієї свідомості – свої просторово-часові форми. У цих форм можуть бути найрізноманітніші відносини, які залежать від їх взаємного розташування в складній архітектоніці тексту.

Ключові слова: *проблема, час, простір, художній, твір, текст, письменник, роман, структура, герой.*

В статье исследуется проблема времени и пространства в мировом литературном процессе XX века. Время и пространство в художественных произведениях зарубежных писателей, в отличие от реального времени и пространства, всегда подаются непосредственно через восприятие субъективного сознания героя, автора-рассказчика, «авторской маски». Каждый из них имеет свои пространственно-временные границы, а каждый объект языка, который находится в пределах этого сознания – свои пространственно-временные формы. У этих форм могут быть самые разнообразные отношения, которые зависят от их взаимного расположения в сложной архитектонике текста.

Ключевые слова: *проблема, время, пространство, художественный, произведение, текст, писатель, роман, структура, герой.*

Актуальність роботи полягає в тому, що категорії простору і часу є важливими моделюючими засобами літератури, так як вони визначають форми часово-просторової організації творів – хронотоп. Це найбільш важливі змістові універсальні компоненти художнього тексту. При цьому простір хронотопу утворює фабульний план, а час – сюжетний.

Художній час і простір є самостійними системами, але одночасно являють собою складну систему, яка організовує літературний матеріал. Звернення до цієї проблеми мотивовано тим, що часово-просторова організація художнього світу в XX столітті значно ускладнилась у порівнянні з традиційними часово-просторовими парадигмами. Зарубіжні письменники у своїй творчості демонструють досить майстерну гру з часом і простором, використовуючи часові зсуви, сполучення різночасових пластів, розширюють просторову обмеженість за рахунок часу. Час і простір задають параметри художнього світу твору. Їх взаємовідношення в романній архітектоніці відображають структуру авторської свідомості, її світорозуміння, систему філософських уявлень і, отже, їх інтерпретація – це пошук засобів вираження авторської ідеї.

Проблему часу і простору досліджували такі науковці, як М. Бахтін, І. Богданова, М. Гей, М. Каган, Ю. Лотман, Б. Мейлах, В. Сікорська, З. Тураєва та інші.

Основна мета роботи полягає у дослідженні проблеми часу і простору в творчості зарубіжних письменників XX століття.

Простір і час – це філософські категорії, за допомогою яких визначаються форми буття речей і явищ, що відтворюють, з одного боку, їх співіснування, співбуття (у просторі), з іншого – процес зміни їх один одним (у часі), тривалістю їх існування. «Визначення, хай навіть в найпершому наближенні, масштабів у просторі і зміни ритміки в часі всіх дійсних і потенційно природних і суспільних параметрів буття є необхідною умовою не тільки процесу опанування світу, а й пізнання людиною самої себе» [1, с. 131].

Початком теоретичного дослідження проблеми художнього часу і простору є трактат німецького вченого Г. Лессінга

«Лаокоон, чи про межі живопису й поезії» [4], в якому умовно розподілено види мистецтва на просторові й часові. Втім Г. Лессінг на підсвідомому рівні відчував, що цей розподіл не є точним. Тому питання такого розподілу в його праці остаточно не вирішене. Б. Мейлах з цього приводу зауважував: «Якщо помилялися теоретики, спираючись на специфічні особливості, притаманні кожному з цих видів мистецтва, то не менш помилковою є думка інших, котрі вважають межі між ними абсолютними» [6, с. 4].

Глибокий і прискіпливий аналіз категорій художнього часу й простору міститься у роботі М. Бахтіна «Форми часу і хронотопу в романі» (1937–1938), в якій було розроблено послідовний просторовочасовий (хронотопічний – за визначенням автора) підхід до дослідження жанру роману.

У роботі М. Бахтіна послідовно розгорнуто філософське осмислення простору й часу як всеосяжних і всеохопних форм буття матерії, що нерозривно пов'язані між собою, єдність яких проявляється в русі й розвитку матерії. Дослідник проголошував ідею нерозривної єдності часу й простору і в літературі: час і простір «найчастіше настільки переплетені, що розділити їх неможливо» [2, с. 16].

На думку М. Бахтіна, хронотоп – це категорія літератури, що виражає нерозривність простору і часу, для яких характерним є взаємоперехід (час характеризується через простір і навпаки). Вчений «прослідковує» хронотоп у розвитку світового літературного процесу в різні епохи, підкреслюючи тісний зв'язок часу дії героя художнього твору з його місцеперебуванням. За визначенням дослідника, хронотоп у художньому творі – це єдність художньої правди у її відношенні до реальної дійсності. Вчений тісно пов'язував хронотоп з жанровими властивостями твору: «Хронотоп у літературі має істотне жанрове значення. Можна прямо сказати, що жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, до того ж у літературі провідним началом у хронотопі є час. Хронотоп як формально-змістова категорія визначає (значною мірою) і образ людини в літературі; цей образ завжди істотно хронотопічний» [2, с. 121–122]. Характеризуючи типологію

єдності цих категорій у великих прозових творах, М. Бахтін окреслює декілька типів хронотопу: фольклорний, ідилічний, авантюрний і т.д.

Поряд з поняттям «хронотоп» у роботі М. Бахтіна детально розглядається поняття «часу». Час, репрезентований у тексті як «авантюрний», «біографічний», «побутовий», «історичний», «веселий» (останній майже не використовується в працях інших дослідників), характеризується вченим за такими ознаками, як одночасовість, різночасність та циклічність. М. Бахтін досліджує мікросистему взаємозв'язку часопросторового континууму, з одного боку, надаючи перевагу часу, а з іншого – підкреслюючи рівність констант прикладами хронотопії – хронотоп дороги, дому, порогу, зустрічі, природи, відзначаючи при цьому важливість просторових відносин у художньому творі.

Часопростір є основою художньої єдності літературного твору: тому окремий хронотоп «завжди несе в собі оціночний момент, котрий може бути виділений з цілого хронотопу тільки в абстрактному аналізі. Усі просторово-часові визначення в мистецтві й літературі невід'ємні одне від одного...» [2, с. 275]. Час і простір відіграють одну з найважливіших ролей у поєднанні художніх елементів в одне ціле, значно підсилюють ідейно-емоційний вплив змісту, безпосередньо спрямовані на розкриття ідейно-тематичної й формотворчої системи письменника.

Ідеї М. Бахтіна про хронотоп автора, героя, читача, «творчий хронотоп» [2, с. 286] мають світотовідчуттєве наповнення, ціннісний зміст і наштовхують на думку про розмежування реального та художнього часопростору, якому притаманні одночасовість та різночасність [2, с. 129], циклічність часу [2, с. 243], абстрактна просторова екстенсивність [2, с. 136], сприйняття часу в часі, що досить суттєво позначилося на сучасній прозі.

М. Бахтін, як зазначалося, бачив художній час і художній простір взаємозалежними, а «у літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових і часових прикмет у осмислене й конкретне ціле. Час тут згущається, ущільнюється,

стає художньо-зримим; простір інтенсифікується, вступає в рух часу, історії. Прикмети часу розгортаються в просторі, а простір осмислюється і змінюється часом. Таким переплетенням рядів і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» [2, с. 122]. Важливість висновків М. Бахтіна можна зрозуміти хоча б з того, що жодний дослідник проблеми художнього часопростору не обійшовся без концептуальних положень робіт ученого.

Детальне опрацювання проблеми художнього часопростору здійснене вченими Московсько-Тартуської семіотичної школи, яку очолював Ю. Лотман. У роботі Ю. Лотмана «Структура художнього тексту» художній простір пов'язується із сюжетною структурою мистецького твору [5]. Дослідник подає розгалужену чітку класифікацію художнього простору – точковий, лінеарний, площинний, об'ємний, закритий, відкритий. Ця класифікація є досить системною для конкретного аналізу художнього тексту. Розглядаючи простір як засіб художнього моделювання, Ю. Лотман вважає можливою характеристику літературних героїв за співвіднесенням їх до зображуваного простору. Простір для людини складається з моделей, які вміщують у собі фізичні об'єкти, духовні й ментальні сутності. За визначенням ученого, існують герої «степу», які вільні у своєму русі, та герої «шляху», які мають чітко намічену лінію пересування. Аналізуючи «Мертві душі» М. Гоголя, дослідник розмежовує поняття «дороги» та «шляху». Дорога – найголовніша просторова форма, яка організовує текст, а шлях є проявом цієї дороги. Ю. Лотман зосереджує увагу на локальній ситуації художнього просторового континууму, визначає значення художнього простору для розвитку характеру героя: «Однак художній простір не лише об'єднує в собі героїв і сюжетні епізоди. Співвіднесення його з героями і загальною моделлю світу, яка створена художнім текстом, переконує в тому, що мова художнього простору – не порожня посудина, а один з дієвих компонентів загальної мови, якою оперує художній твір» [5, с. 259]. За визначенням Ю. Лотмана, часове моделювання є вторинною надбудовою мовного простору.

Подібно до М. Бахтіна й Ю. Лотмана, М. Гей [3] теж відзначає нерозривну єдність часу і простору, що сприяє формуванню каркасу художнього твору. За визначенням дослідника, поетика часу в словесному мистецтві змушена розтягувати в послідовний ланцюг одночасне й одномоментне, тому побудова образу припускає обов'язкову послідовність введення описуваного, поступове розгортання його, так що одне випливає обов'язково з іншого, навіть тоді, коли в житті це відбувається одночасно.

З. Тураєва, міркуючи про природу художнього часу, визначає його особливості через зв'язок з реальністю. Вона поділяє художній час на окремі типи: упорядкованість/невпорядкованість, зворотність, аритмічність, одномірність/багатомірність, переривчастість [7, с. 17–27]. Тобто послідовність часу в художньому тексті може порушуватися залежно від задуму автора, майстерності письменника в описі подій, характеристиці персонажів. Типи художнього часу, окреслені З. Тураєвою, істотно доповнюють лотманівську класифікацію художнього часу. Їх можна вважати теоретичним підґрунтям для конкретного аналізу проблеми часопростору в творчості зарубіжних письменників ХХ століття.

Таким чином, художній простір і художній час окреслюються у конкретній схемі як єдність фізичних, концептуальних і перцептивних ознак часопросторового континууму, де є можливості «зворотного» плину часу, або репрезентується масштабність чи локальність художнього простору. Ці ознаки своєрідно пов'язані між собою або, навпаки, – ізольовані, створюючи таким чином конкретну просторово-часову багатомірність мистецького твору. Тому проблема художнього часу й простору постає як одна з найактуальніших при аналізі художнього тексту, адже без детального визначення часопросторової поетики неможливо повністю опанувати й оцінити справжню естетичну вартість твору.

Час і простір художнього тексту, на відміну від реального часу і простору, завжди подаються безпосередньо через сприйняття суб'єктивної свідомості героя, автора-оповідача,

«авторської маски». Кожен із них має свої просторово-часові кордони, а кожен об'єкт мови, який знаходиться в межах цієї свідомості – свої просторово-часові форми. В цих форм можуть бути найрізноманітніші відносини, які залежать від їх взаємного розташування в складній архітектоніці тексту.

Простір і час можуть бути абстрактними, метафізичними, конкретними. Метафізичне трактування часу і простору превалює в романі Р. Мерля «Мадрапур». Сам письменник неодноразово писав про те, що закони плину часу і його сприйняття людиною завжди привертали його увагу. Для нього важливим є «цей образ колеса часу, з яким люди пов'язані своїми турботами й бідами, і яке підкорює їх аж до кінця їхнього земного існування невтомним ритмом свого руху» [8, с. 382]. Простір і час можуть мати «географічний характер». (Наочний приклад «географія» романів Дж. Толкієна). Вони можуть бути однорідними й неоднорідними, диференціюватися за ознакою повноти й неповноти.

Простір у його художньому відображенні є більш самостійною категорією чим час. Він може бути конкретним, природнім, метафізичним, історичним, міфологічним. У його організації є ряд семантично значимих параметрів – північ, південь, захід, схід. Просторові вісі також мають ціннісний статус – вертикальна вісь (верх – низ), горизонтальна вісь. У горизонтальній і вертикальній орієнтації простору своя семантика і різне аксіологічне поле. Особливу конструктивну роль в художньому просторі відіграє межа, символіка якого є універсальною. В умовно-символічному просторі відсутні конкретні реалії, і він заповнюється не індивідуальними, а універсальними, метафізичними категоріями. Система символічних образів простору є досить обширною – дорога, ріка, берег, прірва, обрив.

Простір може бути розімкненим або герметично замкненим, що досягається за допомогою різного роду делімітаторів – мурів, огорож, краю. Так, дія роману А. Дьобліна «Гамлет, або довга ніч підходить до завершення» сконцентрована в бібліотеці, що символізує повне відчуження героя від світу і бажання зрозуміти конфлікти своєї родини

через архетипи світової культури. Метафорою Космосу постає бібліотека і в оповідання Х. Борхеса «Вавілонська бібліотека». Особливу роль герметично замкнений простір відіграє в романах П. Акройда «Будинок містера Ді», У. Еко «Ім'я троянди» (дія сконцентрована в монастирі), К. Абе «Жінка в пісках», Х. Кортасара «Виграші» (місце дії – пароплав). Оточуючий простір може бути розімкненим, відкритим, як в описі пейзажу, що актуалізує і просторовий і часовий континіум твору.

Опис місця іноді носить автономний характер. Загальновідомо, що інтер'єр є відображенням смаків, звичок персонажів. Прикладом можуть служити романи І. Во «Жменя праху» і «Повернення в Брайдсхед». Хеттон і Брайдсхед – два родові маєтки, що перебувають у стані занепаду, є символами доброї старої Англії. Вони описуються з такою неприхованою симпатією і елегійним сумом, що виступають не тільки як засіб характеристики персонажів, але й відображенням етико-естетичного ідеалу автора.

Часто просторово-часова причетність актуалізується вже у назвах творів: Т. Манн «Чарівна гора», Д. Чівер «Буллет-парк», Д. Стейнбек «Зима турботи нашої», А. Мальро «Королівський шлях», А. Роб-Грійє «В лабіринті», Т. Еліот «Безплідна земля», Дж. Оруел «Скотний двір», Д. Керол Оутс «Сад радощів земних», Д. Буццаті «Татарська пустеля», К. Рохас «Долина полеглих», Г. Маркес «Сто років самотності».

Час має різні види структурності: «авторський час», «сюжетний час», «історичний і міфологічний час», «позачасове», «космічне»; може бути хронікально-конкретним, психологічним, з різним ступенем інтенсивності й конденсованості. Зразком гранично складної організації художнього часу і простору є роман Дж. Джойса «Улісс».

Категорія часу в сучасній прозі набуває все нових і нових функцій. В одній і тій же площині можуть перетинатися різночасові процеси, типи співвідношень часових проміжків можуть бути найрізноманітнішими. Так, наприклад, в романі Дж. Хеллера «Уяви собі картину» відбувається складне накладання часових пластів – Античність, Західна Європа

XVII століття і сучасність. У романі С. Гейма «Агасфер» співіснують, взаємодіють три просторово часові пласти – біблійні часи, період Реформації і XX століття. Постійна зміна просторово-часового континіуму є характерною майже для всіх романів К. Воннегута. Це пов'язано з тим, що реальний і художній час не співпадають, що, в свою чергу, утворює досить складні перспективи і взаємовідношення всередині твору.

Отже, фабульний час є прямолінійним і за характером протікання прирівнюється до календарного, але не розтягується і не стискається. Сюжетний час, на відміну від фабульного, може уповільнюватися і прискорюватися, рухатися зигзагоподібно, дискретно. Структури сюжетного часу і сюжетного простору мають однаковий характер. Фабульний простір більш статичний так як він відповідає параметрам реального світу. Сюжетний простір зважаючи на свою багатоплановість є більш рухливим і мінливим.

Література

1. Барабаш С. Філософія хронотопу в поезії Ліни Костенко «І засміялась провесінь ...» / С. Барабаш // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (Літературознавство). – Кіровоград, 2002. – 316 с.

2. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике/ М.М. Бахтин // Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с.

3. Гей М.К. Время и пространство в структуре произведения / М. Гей // Литературно-теоретические исследования. – М. : Наука, 1975. – 60 с.

4. Лессінг Г.-Е. Лаокоон, або Про межі малярства й поезії / Лессінг Г.-Е. – К. : Мистецтво, 1968. – 290 с.

5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Лотман Ю.М. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.

6. Мейлах Б.С. Проблемы ритма, пространства и времени в комплексном изучении творчества Б.С. Мейлах / Б.С. Мейлах // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л. : Наука, 1974. – С. 3–10.

7. Тураева З.Я. Категория времени. Время граматическое и время художественное (на материале английского языка) / З.Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 220 с.

8. Французская литература 1945–1990 / [ред. Н.И. Балашов, Т.В. Балашова]. – М. : Наследие, 1995. – 928 с.

Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем кафедри української і
зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Мазохою Г.С.

Стаття надійшла до редакції 18 грудня 2014 року

УДК 821.161

Микола Корпанюк
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ – БУДИТЕЛЬ

Наукова розвідка присвячена внескові Михайла Максимовича в розвиток національного романтичного просвітницького будительства. У статті аналізується будительство як науковий, мистецький та освітянський рух, що ґрунтувався на романтичних засадах світоглядних, естетичних, патріотично-визвольних, громадянських цінностей, спрямованих на пробудження самосвідомості народу, самоповаги, розуміння потреби визволення з колоніальної залежності. Детально висвітлено специфіку власне українського будительства, а також особливості й результати будительської діяльності М.Максимовича.

Ключові слова: *Михайло Максимович, просвітництво, романтизм, будителі, наука, література, фольклор, мова, історія.*

Научная статья посвящена анализу вклада Михаила Максимовича в развитие национального романтического

просветительского будительства. В статье анализируется будительство как научное, художественное и образовательное движение, основанное на романтическом мировоззрении, а также на эстетических, патриотических, гражданских ценностях, цель которых – пробуждение самосознания народа, самоуважения, понимания необходимости освобождения от колониальной зависимости. В деталях описана специфика специфика будительства в Украине, а также особенности и результаты будительской деятельности М. Максимовича.

Ключевые слова: *Михаил Максимович, просветительство, романтизм, украинские будители, наука, литература, фольклор, язык, история.*

The investigation is devoted to the contribution of Mykhailo Maksymovych in the development of national romantic educational awakening movement. The article analyzes awakening movement as scientific, educational and artistic movement that was based on the principles of romantic, philosophical, aesthetic, patriotic, civil values, aimed at awakening consciousness of people, their self-esteem, understanding, needs of liberation from colonial dependence. The specificity of Ukrainian awakening movement, the peculiarities and the results of M. Maksymovych's activities are revealed in details.

Key words: *Mykhailo Maksymovych, education, romanticism, evokers, science, literature, folklore, language, history.*

Незважаючи на те, що переоцінити роль Михайла Максимовича в історії української культури просто неможливо (йдеться і про внесок митця у становлення романтичного типу мислення в Україні, і про поступ фольклористичного руху, і про розвиток національної ідеї), на сьогодні однак бракує наукових розвідок, які б об'єктивно і всебічно висвітлювали його діяльність. Вартісними у цьому контексті залишаються студії С. Єфремова, а також праці Ю. Луцького, І. Лімборського, Т. Бовсунівської. Утім, усі вони лише принагідно стосуються творчої діяльності М. Максимовича. Мета пропонованої статті – проаналізувати внесок Михайла Максимовича в розвиток національного романтичного просвітницького будительства.

Будителі – діячі наукового, мистецького, освітянського руху на засадах романтичних світоглядних, естетичних,

патріотично-визвольних, громадянських цінностей, спрямованих на пробудження в широких верствах свого народу самосвідомості, самоповаги, розуміння потреби визволення з колоніальної залежності та віри в спроможність досягти цю мету.

Рух будителів слов'янських підколоніальних народів у першій половині XIX ст. – це, як казав С. Єфремов, національне відродження, що «проходило під прапором романтизму» [1, с. 318]. Під знаком романтизму й народності проходило й українське пробудження після загальнонаціональної катастрофи 1764–1784 років, коли через недбальство козацько-церковної верхівки наша нація втратила державність, волю, правоустрій, власні освіту, культуру – ті, хто сторіччями захищався й боровся проти кріпосницького рабства, стали кріпосними, бо дозволили своїм світським і церковним зверхникам, за їхні вигоди в Московській імперії, продати Україну, народ і свободу. Тому після цього загальнонаціонального шоку, що завершився вигнанням козацтва з України, кріпаччиною, в опозиційних колах до влади цариці Єкатєріни II народжуються «Історія русів», доробок Г. Сковороди, викривальні оди В. Капніста. Діти, онуки тих, хто продавав Україну, усвідомили глибину історичної помилки попередників і розпочали нове національне відродження в підмурівках якого, окрім зазначених духовних надбань,талановито і свідомо виплекані «Енеїда» І. Котляревського, граматики О. Павловського, І. Могильницького, потужна пастирсько-громадська діяльність в Галичині та Закарпатті єпископів Івана Снігурського, Андрія Бачинського, фольклористичний та історіографічний рухи на всьому вкраїнському етнічному обширі.

У підросійській Україні рух відродження через наукову, літературну, музичну, театральну, малярську, фольклористично-етнографічну, історико-пошукову діяльність здійснювали переважно представники козацьких старшинських родів, до яких належав і М. Максимович, а в Галичині, Закарпатті – грекокатолицьке духівництво. Створений в «Історії русів», поезії Г. Сковороди, В. Капніста сатиричний антиобраз Московської імперії як світу зла, беззаконня, корупції й

нелюдяності став досить популярним і історично гострим в «Енеїді» І. Котляревського, комедіях і романах Г. Квітки-Основ'яненка, В. Наріжного; завершився руйнівними для неї, імперії, «Мертвими душами», «Ревізором» М. Гоголя, поемою «Сон» і громадянсько-політичною лірикою Т. Шевченка. Це – своєрідна літературна помста завойовникам-руїнникам українськості.

Будучи вихованим у національно-патріотичному дусі, М. Максимович, працюючи в Московському університеті своє романтичне українофільство проявив збиранням козацьких літописів (мав список «Історії Русі») та української усної народної творчості. Надрукована ним збірка «Малоросійські пісні» у 1827 році, її всеслов'янський розголос не лише принесла славу ботанікові Максимовичу, але й допомогла молодому вченому досить глибоко зрозуміти вагу і значення рідного слова для розвитку літератури, потреби наукового аналізу історії національного письменства й спрямування своїх висновків для потреб сучасного життя рідного народу.

Він піднесено у передмові до цієї збірки висловлює впевненість, що «Настав, здається, той час, коли зрозуміють справжню ціну народності [4, с. 111], що пам'ятки фольклору, «в яких глибоко виражена народність – це пісні, в яких бринить душа, переповнена почуттями, казки, в яких відбита народна фантазія. У них бачимо легендарність, повір'я, звичаї, мораль і часто події дійсні, котрі в інших пам'ятках не збереглись» [4, с. 111].

Звернувши увагу читачів на жанрово-змістові особливості зібраних ним пісень, М. Максимович підкреслює, що треба визбирувати,аналізувати, друкувати й вивчати фольклорні твори різних жанрів, бо вони збагачують мову літератури, її сюжети, тому в нову, романтичну, добу «кращі наші поети» звертаються до них, відмовляються від чужих, бо лише на засадах рідного розвиток літератури відповідатиме духові народності, заглушеному запозиченим.

Із становленням нашої україномовної літератури та тиском на неї з боку російських реакційних сил, недовіри до можливості її подальшого розвитку, як колонізаторів,

так і своїх прихвоснів різних інсинуацій довкола неї, М. Максимович, глибоко чутливий до слави й величі предків, до великої історії, культури українців, наділений гострим розумом і талантом універсалізму, попри визначні здобутки в галузях наукової ботаніки, зоології, викладацькі успіхи в Московському університеті, з 1827 року, йдучи за покликом розуму й серця, все більше занурюється в гуманітарні науки: фольклористику, історію літератури, власне історію України, мовознавство, народознавство, краєзнавство. Він у суперечках, полеміках із норманістами, скептиками, великодержавниками (російськими і польськими) все наполегливіше боронить право України та українців бути повнокровними нацією, країною у своєму минулому, теперішньому, а не московською чи польською провінцією, як усе більше зумисне фальшуючи факти стверджувала офіційна імперська пропаганда та її адепти.

Збирання та вивчення українських історичних документів, літописів, пам'яток літератури, фольклору, вивчення давньої архітектури переконали М. Максимовича, що їх оприлюднення, подальше дослідження дасть досить вагомий поштовх до серйозних наукових узагальнень. Полеміка і різні позанаукові висновки, суперечки довколо «Слова про Ігорів похід», надрукованого О. Мусіним-Пушкіним у 1800 році, переконали нашого вченого, що історію Московії поза добою Петра І російська інтелігенція не знає, що у неї стійкі викривлені переконання про безплідне варварство на теренах Київської Русі в Середньовіччі, тому так агресивно і скептично сприймаються будь-які позитиви з Української цивілізації, котрі не вкладаються в їхні твердження. Першим і серйозним науковим ударом М. Максимовича по псевдотеоріях московських скептиків, норманістів і реакціонерів щодо України був комплекс його праць про «Слово о полку Ігоревім», у яких він довів, що поема написана наприкінці XII століття, а не є підробкою з XVIII, що створена вона в межах сучасної України, зокрема Чернігово-Сіверщини, що написана тодішньою книжною українською мовою, що мова тодішніх князів – це мова сучасних українців – українська, що

психологія зображених у творі героїв-князів – це етнопсихологія українців, що ця пам'ятка значно вплинула на подальший розвиток української давньої літератури ставши єднальним містком поміж києворуським княжим героїчним епосом-билинами – та українським козацьким героїчним епосом-думами. Війна проти М. Максимовича російських скептиків і норманністів Н. Польового, О. Сенковського, Ф. Булгаріна, М. Погодіна та інших супротивників лише загартувала його, спрямувала на різнобічний підхід до вивчення національної історико-культурної минувшини.

Погодившись стати першим ректором Київського університету, котрому була відведена царем роль центру російщення Правобічної України, М. Максимович з М. Гоголем домовилися, що цей заклад стане за їхньої діяльності, центром національного відродження. Усі його наміри, задуми і кроки, спрямовані на розвиток просвітницько-наукової, проукраїнської діяльності в Києві, глушилися московською владою й підштовхнули ректора до відставки з цієї посади у 1835 році, кризи зі здоров'ям і так званого «почесного засланця» ученого зі всеслов'янським ім'ям на власний хутір.

Набутий досвід у «Слово»-знавчій науковій праці (він комплексно вивчив зміст твору, його зв'язок з часом появи, письменством тієї доби, мову пам'ятки, переклав її прозово російською мовою та поетично українською, прокоментував багато «темних» місць у поемі, тощо) учений відстоює потребу спеціального вивчення історії Києворуської держави, архітектурних і літературних пам'яток, їх мови в університетах. Свої розвідки друкує в російських виданнях, у Галичині, доводячи необхідність академічного дослідження минулої спадщини, потреби застосувати слов'яноцентричний підхід до неї.

Етапним для нашої історії явищем був друк ученим у 1839 році підручника «История древней русской словесности. Часть I», у якому він охарактеризував дохристиянські вірування, міфологію, усну народну творчість, книжну літературу України X–XIII сторіч. Ввід М. Максимовичем в академічне вивчення студентами університету курсу давньої

української літератури – це подвиг і зразок свідомого науково-патріотичного служіння своєму народові, його національно-визвольній меті.

Різнобічно студіюючи «Повість минулих літ» Нестора-літописця, твори двадцяти семи письменників з Княжої доби, вчений впевнився і довів, що є основами нашої національної літератури, розвиток якої не переривався в Україні впродовж X–XIX сторіч. Він обґрунтував шляхи та напрями розвитку її в Козацьку добу, входження в нову XIX ст., розвинув вчення про перехідні етапи в літературному процесі та взаємодію в творчості письменників традицій і новаторства. За приклад плідної взаємодії старого й нового письменства брав творчий доробок І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, галицьких класицистів і романтиків. Питомо українськими романтиками, котрі поглибили й розвинули тематику та поетику своїх попередників-романтиків, вважав М. Гоголя та Т. Шевченка.

Яскраво вираженим доробком науково-просвітницької творчості М. Максимовича є його праці з історії України та мовознавчі. Він як аналітик і систематик виділив чотири історичні доби в нашій історії: Княжу, Києворуську, Литовську, Козацьку й Новітню. Окрім окреслення та характеристики основних етапів, найвідоміших і малознаних постатей історичних діячів, учений на документальних засадах описав історичну роль широких мас простих українців у національно-визвольній боротьбі, становленні та розвиткові козацтва, гайдамацтва; охарактеризував роль церковних братств як вагомих осередників розвитку освіти, книгодрукування, оборони православ'я. Створені ним історичні портрети князів Острозьких, П. Конашевича-Сагайдачного, П. Могили, Б. Хмельницького та інших церковних і світських діячів надихали сучасних ученому науковців, їх послідовників на поглиблене різнобічне дослідження української минувшини. М. Максимович признавався, що він не зосереджується на різнобічних детальних монографічних вивченнях питань, які вивчає, а свідомо напрацьовує для послідовників теми, проблеми, події, факти, окреслюючи їх документальними, джерельними напрацюваннями та власними висновками.

Етапним явищем у нашій філології є мовознавчі напрацювання вченого. Вони переконали наукову, творчу освітню громадськість, що українська мова окрема, самостійна (вчений спростував теоретичну версію чеського вченого Й. Дóбровського), а не діалект російської чи польської. Що вона має власну історію розвитку й побутування в усіх суспільних верствах упродовж більш ніж 1000 років; що нею створенівласна книжна й усна літератури, що їй притаманні власні закони саморозвитку, відбиті у фонетиці, граматиці, стилістиці, лексиці; що становлення та розвиток нової літератури рідною для українців мовою – найвагоміший аргумент її живучості та потреби розвиватися не лише на побутовому рівні, але й на художньому, науковому. У рецензії-розвідці «Про червоноруські вірші» на альманахах галицьких романтиків-будителів «Русалка Дністровая» він ще раз наголошує на потребі сучасним письменникам вивчати рідну мову за усними народними пам'ятками, розмовною практикою українців, щоб вони йшли у власній діяльності шляхом слов'ян, які «усвідомили безцінність своєї народності й так завзято за неї вхопились» [5, с. 118]. Право на розвиток рідної мови та літератури, освіти нею він відстоював у науковій дискусії з московським ученим М. Погодіним, і українським русифікатором М. Юзифовичем, висунувши власну версію етимологічного правопису української мови, щоб ним підкреслити успадкованість сучасною мовою напрацювань від мови книжної літератури X–XVIII ст. Цей варіант правопису не сприйняли в Україні, бо переміг правопис, що ґрунтується на фонетичних принципах, але обґрунтовані Максимовичем вимоги та закони потреби систематизації лексики, розвитку вчення про граматичний, фонетичний склад мови, їх описи, узагальнення лягли в основу академічного дослідження мовних питань. Шляхом ученого пішли тодішні романтики, митці і науковці, зокрема А. Метлинський, М. Костомаров, О. Бодянський, І. Срезневський, галицькі вчені М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич, А. Могильницький, М. Устиянович і їхні послідовники, котрі вивчали і відстоювали старожитність і перспективність рідної мови.

Полемізуючи з П. Кулішем, М. Максимович на тлі досягнень нової національної літератури відстоював безпосередню причетність до її розвитку і Миколи Гоголя, щирим приятелем якого залишився до кінця днів своїх. Він першим охарактеризував творчість Т. Шевченка як таку, що ґрунтувалася на засадах християнського гуманізму, національних традицій і власної громадянської позиції. Завдяки цим засадам і поетичному генієві поета, – наголошував учений, – вона досягла світового рівня.

Учений, долаючи матеріальні нестатки, хвороби увесь свій період життя та праці в Україні, спрямував на терени національного відродження. Не маючи дозволу на видання наукових часописів, газет, він в альманахах «Киевлянин», «Украинец» започаткував розвиток жанру наукової періодики в Україні, друкуючи в них ті розвідки, котрі несли нові знання про нас з гуманітарних галузей, освіти. Цю ж роль виконували і його науково-популярні праці для недостатньо освічених і, навпаки, добре освічених людей, які поглиблювали відомі на той час знання з життя рослин, тварин: «Систематика растений» (1831), «Сокращённая система животного царства» (1831); «Книга Наума» (1833); «Размышления о природе (1833, 1847). «Книга Наума про Божий світ» вводить читачів в розуміння взаємозв'язку астрономії, кліматології та природи і практичного використання набутих знань.

Наукові нариси «Сказання про стародавніх людей Київської землі», «Звідки походить Руська земля за Несторовим літописом» започаткували не лише знайомство широких верств народу з давньою своєю історією, але і її дослідження, вивчення з проукраїнських наукових засад послідовниками ученого, серед яких В. Антонович, М. Драгоманов.

Для потреб початкових і недільних шкіл для дорослих учений написав «Краткий букварь для русского народа» (1854), котрий мав успіх у Подніпрові, дав поштовх до створення своїх підручників П. Кулішем, Т. Шевченком, іншими освітніми діячами України.

Фольклористично-народознавчі видання: «Малоросійські пісні» (1827), «Українські народні пісні» (1834), «Збірник

українських пісень» (1849), «Дні і місяці українського селянина» (1856), як і історико-краєзнавчі студії про Волинь, Київ, Переяслав і Переяславщину, Золотоношу, Бубнівську сотню заклали підвалини академічних досліджень і оприлюднення напрацьованого для поглиблення знань українців про себе, утвердження у нашій свідомості вагомості самопізнання, а через нього самоповаги, а далі й аналізу закономірностей розвитку реального життя та його причин.

Історико-наукові факти ставали для М. Максимовича, як і інших наших науковців-романтиків: М. Маркевича, А. Метлинського, М. Костомарова, І. Срезневського, П. Куліша, Я. Головацького, І. Вагилевича джерелом літературного натхнення. Він також написав кілька десятків віршів українською та російською мовами, переклав рідною низку псалмів, «Слово про Ігорів похід». Для дітей написав російською казки, зокрема «Веселі злидні», «Марко Багатий».

Прагненням якомога більше зробити для рідного народу, розвитку нашої науки, шкільництва, культури вчений керувався впродовж усього свого життя, фахово і наполегливо захищаючи істину, знання, правду, національну гідність від псевдотеорій, псевдоідей, наклепів і недружніх кроків з боку російських і польських великодержавників. Він щиро підтримав П. Куліша у виданні ним часопису «Основа», І. Вагилевича у виданні україномовної газети «Дневник руський» (1848), молодих учених, які, надихаючись його енергією та знаннями, стали окрасою нашої науки – Івана Вернадського, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, Василя Маслія. Дбаючи про створення в Україні потужних науково-дослідних осередків, розробив програму Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Був редактором першого тому видання її «Пам'яток», редагував історико-археологічні праці І. Фундуклея, «Русскую беседу» тощо, активно рецензував праці вчених з України, Росії, Слов'янщини.

Учений добивався дозволу на заснування у Києві Наукового товариства імені князя Острозького, але йому не дозволили. Лише згодом, після його смерті, послідовники та

його учні організували Наукове товариство імені Нестора-літописця і видавали науковий часопис «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца».

Михайло Драгоманов у некролозі вченого назвав Михайла Максимовича «цілим історико-філологічним факультетом» в українській науці, освіті, культурі. І мав для цього усі підстави, бо у своїх урочистих промовах по закінченні Новгород-Сіверської гімназії, «Промови про російську освіту, проголошеній на [Московському] університетському зібранні» (1832), промові «Про участь і значення Києва в загальному житті Росії» (1834, 1837) учений розвивав думки про потреби подальшого розвитку освіти та охоплення нею усіх широких верств народу.

Амальгамний характер [2, с. 223] нашої літератури дошевченківського періоду, творцем якої був і М. Максимович, наглядно ілюструє її просвітницько-будительську спрямованість на засадах романтичної ідеології та естетики. Такий вираз мають і гуманітарні науки, бо вони мали спільну мету: відродити українця, українство, Україну. У цьому їхні сила, історична вагомість і духовна вартість як національних підвалин у новітній історії нашого народу, їхньому націєцентризмі, напрацьованому в умовах московської колоніальної руйнівної ідеології та практики, аморфізму суспільного життя та розуміння завдань і ролі освіти, культури, мистецтва.

На цьому історичному тлі якраз переконливо увиразнюється життєвий і науковий подвиг Михайла Максимовича як типового романтика-будителя, котрий «сприяв побудові цих підвалин» [3, с. 43].

Отже, своєю різнобічною науковою, педагогічною, видавничою, літературною, фольклористично-народознавчою діяльністю, патріотичною позицією в них, М. Максимович розвивав принципи та напрями слов'янського романтичного будительства в Україні, впливав на їх поширення серед передової інтелігенції в усьому українському обширі й вагомо вплинув на наше національне пробудження та його спрямування у визвольне русло.

Література

1. Єфремов Сергій. Максимович в історії української самосвідомості / Сергій Єфремов // Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1993. – С. 318–321.

2. Лімборський Ігор. Європейське та українське Просвітництво : незавершений проект? / І.В. Лімборський. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 363 с.

3. Луцький Юрій. Між Гоголем і Шевченком / Луцький Ю. – К. : Час, 1998. – 255 с.

4. Максимович Михайло. Передмова до збірки «Малороссийские песни» / Михайло Максимович // Історія української літературної критики та літературознавства : [хрестоматія] : у 3 кн. – К. : Либідь, 1996. – Кн. 1. – С. 111–115.

5. Максимович Михайло. О стихотворениях червонорусских / Михайло Максимович // Історія української літературної критики та літературознавства : [хрестоматія] : у 3 кн. – К. : Либідь, 1996. – Кн. 1. С. 115–124.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2015 року

УДК 821.161

Володимир Кузьменко
(м. Київ, Україна)

НЕОІМПРЕСІОНІСТИЧНА НОВЕЛІСТИКА ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО: СПЕЦИФІКА ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИЦІ

Стаття присвячена аналізу ідіостилю сучасної української письменниці Любові Пономаренко, справжнього майстра неоімпресіоністичної новели з небуденною внутрішньою напругою та енергетикою. Самобутність ідіостилю письменниці виявляється в оригінальному світобаченні і світосприйманні, точних психологічних деталях, образній, багатій мові; її твори сповнені щирістю та відвертістю. Висвітлюється специфіка сюжетобудови

та характеротворення в оповіданнях і новелах письменниці, розкривається роль художньої деталі у її текстах, новаторські відкриття у царині формотворчості.

***Ключові слова**: неоімпресіонізм, синтез мистецтв, новела, оповідання, ідіостиль, художня деталь, психологізм.*

Статья посвящена анализу идиостиля современной украинской писательницы Любови Пономаренко, настоящего мастера неоимпрессионистической новеллы с небудничным внутренним напряжением и энергетикой. Самобытность идиостиля писательницы проявляется в оригинальном мировидении и мироощущении, точных психологических деталях, образном, богатом языке; её произведения преисполнены искренностью и откровенностью. Освещается специфика сюжетостроения и создания характеров в рассказах и новеллах писательницы, раскрывается роль художественной детали в ее текстах, новаторские открытия в области формотворчества.

***Ключевые слова:** неоимпрессионизм, синтез искусств, новелла, рассказ, идиостиль, художественная деталь, психологизм.*

This article analyzes idiostyle of the modern Ukrainian writer Lyubov Ponomarenko, a true master of the neo-impressionism stories with an extraordinary internal voltage and power. Peculiarities of the author's style are found in her original worldview and worldoutlook, accurate psychological details, imaginative and reach speech, her style is sincere and honest. It highlights the specificity of the novel plot and characters construction in the stories of the writer, reveals the fiction details role of her texts, innovative discoveries in the field of styling.

***Key words:** neo-impressionism, the art synestesis, story, stories, idiostyle, artistic detail, psychology.*

Естетичні зрушення в українській літературі 90-х років XX – початку XXI ст. – це потреба «зруйнувати Карфаген української провінційності» (Ю. Шевельов) та надати українському мистецтву слова нового звучання – не ідеологічного, а естетичного, не примітивного, а високохудожнього, не провінційного, а світового.

Серед розбудовувачів вітчизняної літератури, «руйнівників Карфагену української провінційності», помітне місце займає Любов Пономаренко, авторка оригінальних новел та оповідань, що викликали досить гучний резонанс у колі читачів і

критиків. Проте й сьогодні в нашому літературознавстві немає наукових праць, присвячених висвітленню специфіки її неоімпресіоністичної новелістики. Отже, мета статті полягає в розкритті особливостей сюжетобудови та характеротворення в неоімпресіоністичних оповіданнях і новелах письменниці, у з'ясуванні новаторських її відкриттів у царині формотворчості.

Любов Пономаренко (Кириченко) захопилася літературною творчістю ще в шкільні роки, починала із віршів. З дванадцяти років друкувалася в районній газеті, в шістнадцять стала учасницею республіканської наради обдарованих школярів у Києві. Перші публікації поезій з'явилися в журналі «Дніпро» та газеті «Літературна Україна».

Здобувши диплом гоголівського вузу (1978), Любов Пономаренко працювала вчителькою російської мови і літератури Горобівської та Іванківської шкіл (1979–1984), що на Срібнянщині; в районних газетах Чернігівської та Київської областей. Внаслідок крутих поворотів долі талановита філологиня впродовж кількох років змушена була відкладати заняття художньою творчістю на потім. Як зізнається письменниця, для неї література була і є розкішшю тільки вихідних та відпусток, бо решта часу йшла на боротьбу за виживання. Письменство стало для неї порятунком, вічним Містом, до якого поривається впродовж усього життя.

Щасливим випадком потрапила уже через чимало літ на Ірпінський семінар молодих літераторів. За порадою Володимира Дрозда взялася за малу прозу. Першу ж добірку новел та оповідань відзначив журнал «Дніпро». У 1984 році побачила світ і перша збірка малої прози «Тільки світу». Невдовзі публікації Люби з'явилися в інших вітчизняних часописах.

Мала проза, повісті Любові Пономаренко – своєрідні художні дослідження душі сучасної людини, морального виміру теперішнього світу. Письменниця працює у руслі як класичної української новели, оповідання, так і експериментує із широкими можливостями малих прозових жанрів (символічною образністю, експресивною, сугестивною, психологічною манерою письма, синтезом мистецтв тощо).

Є майстром лаконічного слова, місткого образу, густої акцентованої подробиці – художньої деталі.

Перша книга прози Любові Пономаренко – збірка «Тільки світу» (1984) вийшла з передмовою В. Дрозда – «Голосом рідного краю» у головному видавництві Спілки письменників України. До неї увійшло зо два десятки оповідань і новел («Нічия», «Свердлик», «Деревце на таловині», «Обніжок», «Невістка», «Вхідчини», «Дуболугівські музиканти» та ін.) і дві повісті «Тільки світу» й «На срібному човні». У центрі оповіді молодої авторки – її сучасники, цікаві своєю громадянською активністю, чесністю, бажанням боротися зі злом.

Оповідання «Невістка» відтворює душевний стан молодої дівчини, яка щойно вийшла заміж за сільського парубка і, попри грубі й безпідставні нарікання свекрухи на нібито нездатність невістки до хатньої роботи, мріє про зустріч наодинці з коханим чоловіком. Настане вечір, він прийде додому з роботи – і вже ніхто (навіть свекруха) не завадить їхньому обопільному щастю. Цей, на перший погляд, тривіальний сюжет виписано щиро, напрочуд стисло (майже всі оповідання та новели письменниці величиною з долоню, як говорять японці, – від однієї до кількох сторінок), майстерно, психологічно достовірно і переконливо.

В оповіданні «Вхідчини» очима новітнього сільського обивателя Огира, який «хіба ж таку хату поставив», «шість кімнат одна за однією, хоч конем іграй», показано перевагу духовного первня в людині над матеріальним. Виявляється, як ні гнався Огир у житті за багатством, навіть у молоді роки відмовився від бідної дівчини, яку по-своєму кохав, заради майбутнього сімейного достатку хоч із нелюбою, однак заможною нареченою, щасливим так і не став. Тому й тепер, через десятиліття, коли Ганна, його понівечене юнацьке захоплення, спромоглася нарешті збудувати невеличкий будинок і відгуляти вхідчини, чомусь так гучно б'ється у нього в грудях серце і болить душа. Завершується твір воістину значимою і поетичною картиною, здатною відігріти замерзлу душу не одного Огира: «Морковчина хата стояла під вербою, як дівочка, а місяць навколішки їй хустинку поправляв».

Новела «Дуболугівські музиканти» – про чудових людей дуболугівців, які «не стільки продавати виходять, скільки потеревенити та спробувати, хто що видумав». Точність слова, економність слова: там, де іншим авторам потрібно було б сотню слів, щоб намалювати картину, Любов Пономаренко обходиться кількома. Так вона не просто пише, а немов живописує словом майже в кожному творі.

На сторінках літературної та молодіжної преси з'явилися загалом схвальні рецензії на збірку «Тільки світу». Критики відзначали музичність, народність слова Любові Пономаренко. Але поетичність її письма на відміну від деяких спекуляцій на милозвучності української мови – внутрішня. Прозописьмо Л. Пономаренко – «принципово реалістичне, вкорінене в життя сільське», яке авторка бездоганно знала, бо жила цим життям. «І мову народну знає вона не із словників <…>, а із власної душі, говорить вона голосом свого краю, від того слово її і природне, і містке. І – сучасне» [1, с. 5], – зауважив у передмові до збірки В. Дрозд.

Сучасне насамперед тому, що позбавлене тої ж таки словникової архаїки, про яку говорив В. Дрозд. А також тому, що авторка мислить сучасно, і сама структура її оповідань і новел – сучасна.

Свою нову збірку оповідань, новел і повістей «Дерево облич» (1999) Любов Пономаренко писала впродовж п'ятнадцяти років. За її словами, чи й не кожен твір у ній – переплаканий, і пережитий. Драматичні долі героїв – то різні періоди життєвих шляхів як самої письменниці, так і близьких їй людей – друзів, сусідів, знайомих. До збірки увійшли новели та оповідання «Гер переможений», «Вони приїдуть завтра», «І листя замітає сліди», «Дерево облич», «Обпечені», «Земляне серце», «Кохання за долар» та інші, а також повісті «Неба дістати», «З роси намисто» й «Ошалілі болотні вітри».

Однією з кращих у книзі є невелика за обсягом, але надзвичайно потужна в духовному плані новела «Гер переможений». Написана вона на основі справжніх фактів, адже в місті Гребінка, де довгий час активно діяла літературна студія «Євгенова світлиця», яку вела Любов Пономаренко,

чимало будинків після війни побудували полонені, колишні німецькі солдати. До речі, місто Гребінка назване в честь українського письменника-класика Євгена Гребінки, який тут народився майже два століття тому, а згодом учився в Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині – місті студентської юності й самої авторки новели.

Люби ближнього свого, як самого себе, підіймися над своєю земною сутністю і полюби ворога свого як самого себе – означена Біблійна істина є, власне, лейтмотивом твору.

Перед читачем постають післявоєнні роки, полонені німці зводили будинки в одному зі зруйнованих війною міст. Вони ненавиділи і місто, і його жителів, і будинки, але тільки до того часу, поки не бачили створіння своїх рук.

Тоді їхні серця оживали, ставали чутливими до жорстокого світу. Полонені були вдячні вдовам, які приносили їм то старий піджак, то варену картоплю, були вдячні навіть охоронцям за цигарки. Поступово ненависть змінилася милосердям.

Особливо серед полонених виділявся Фрідріх – беззахисний, слабкий і дуже хворий. Як не дивно, він не втратив шанобливого ставлення до прекрасного, витонченого, любив працювати на землі – сіяв, вирощував. Одного дня Фрідріх «... скопав маленьку грядочку, обгородив її камінням і посіяв нагідки» [2, с. 76]. Він дуже любив дітей, саджав їх на коліна та співав їм пісень.

Найдорожчим скарбом для нього була фотографія «двох дівчаток у білих сукеньках і білих черевичках». Полонений німець із захопленням показував її всім, а потім обережно ховав у рукавицю.

Діти не розуміли його, жорстоко ставилися до інших німців. Вони знищили грядку, де вмілими руками Фрідріха були посаджені квіти, кидали в нього каміння, «...зробили з паличок хрест, зв'язали його травою і поставили на грядці» [2, с. 77].

Страждання полоненого німця обірвалося одного зимового ранку, він повісився, «його знайшли під стіною барака ...». У творі немає навіть натяку на те, що подібний фінал міг би сприйматися як покарання за злочин. Полонений в новелі «Гер

переможений» – не зайда-завойовник, не руйнівник, жорстокий убивця, що приймає справедливу покуту, а звичайна людина, закинута долею на чужу для нього землю. Чому він покінчив життя самогубством? На це питання є багато відповідей. Часоплин сам підбив підсумок: раптом серед грудня зацвіла посіяна Фрідріхом квітка як символ любові, вона розтопила кригу ненависті до переможеного ворога.

Минуло півстоліття, а будинки, які зводили німці, стояли й були дуже теплими та міцними. Оповідач новели – дівчинка, а згодом – літня жінка розповіла, що її син вирішив повісити полицю, взяв у руки дриль, яка раптом шурхнула в стіну. Коли вибили цеглину, то побачили стару рукавицю. А в ній – довоєнне фото тих самих «дівчаток у білих сукеньках і білих черевичках».

За цією фотокарткою прихована історія сім'ї, родини, в якій донечкам затишно поряд з люблячими татом і мамою. Для авторки не важить, з якого боку барикад перебуває ця людина. На тлі мільйонів загиблих під час війни є життя, що обірвалося після її завершення од відчаю та розпачу. Немає фашиста-убивці, є батько, що не повернувся до своєї родини, є доньки, які дивляться з фотокартки, мов запитують: «Ви не знаєте, де наш тато? ...».

Наратологічний спогад ліричної героїні нагадує вибачення, каяття. Нехай запізніле – через півстоліття, каяття за зло, неусвідомлену дитячу жорстокість. Оповідь літньої жінки є своєрідною спробою спокутувати провину, відповісти голосу своєї совісті. Для Любові Пономаренко кожне життя – безцінний скарб, навіть якщо це життя колишнього ворога.

Новелою «Обпечені», як і попереднім твором, письменниця прагне закріпити в свідомості читача біблійні істини: любов покриває багато гріхів, бо ніколи вона не перестає жити в серцях людей.

Нестерпно важким виявилося існування серед збайдужілого оточення для подружжя фізично скалічених – обпечених. «Але Бог до них милостивий і послав їм двох ангелочків, через два роки, одного за одним» [2, с. 82]. Жіноче слово в літературі завжди звучить особливо щиро. Читача не

можуть не хвилювати твори, в яких авторки так тонко й по-жіночому емоційно фіксують кожен порух людської душі, так обережно проникають у внутрішній світ своїх героїв. Таким є і прозописьмо Л. Пономаренко, зокрема й новела «Обпечені». Письменниця не багатослівна у змалюванні сімейного затишку двох покалічених душ, знаходить для реалізації задуму містку й промовисту деталь: «Обпечені ніколи не стомлюються бути щасливими, бо в сусідній кімнаті сплять двоє маленьких щасть» [2, с. 84]. Подружжя знову відродилося з попелища на згарищі людської черствості, завдяки всеперемагаючій силі любові отримало справжній смисл для подальшого свого існування – діти здорові, тож треба їх ставити на крило.

Утім недовгим було сімейне щастя обпечених. Хтось із сусідських дітей «запалив у шкарабанці гас, а інший підбив носаком ту шкарабанку, і палаюча рідина вилилась на голову синові обпечених» [2, с. 85]. Здавалося б, пережити таке вже несила. Невже й дитина обпечених мусить успадкувати трагічну долю батьків?

Однак проходить час, і любов земна знову ізцілює душі, відроджує їх для подальшого життя і щастя. Бо є заради кого жити! У фінальні твору авторка показує, як уже не тільки батьки, а і їхній обпечений син стократ сильніше опікуються найменшим членом родини – здоровою донечкою і сестричкою, немов прагнуть затулити її своїми серцями від можливої біди: «Тепер на велосипеді сидить тільки дівчинка. Обплетена зусібіч руками, перелякана, тиха, мов квітуче деревце на руїні. Хлопчик витягся, подорослішав, плететься збоку – не піднімає голови. Ще не звик. Він тримається за сідло, а вільною долонею затуляє сестричку від кривавої пожежі сонця» [2, с. 87].

В оповіданні «Дві в колодязі» дівчинка, яка звикла пересуватися по-мавп'ячому, поселяється на правах служниці в будинку вдови. Дивна дівчинка, дивне ім'я Половинка і чудернацька, майже моторошна, історія із божевільним закінченням: «Блимав нічник. На ліжку лежав її чоловік, а навколо поралися вісім Половинок. Намагалися стягти черевики, прикладали голови до серця, бризкали на нього

водою. А одна стояла на вікні у повний зріст і тихо грала на скрипці» [2, с. 93].

Герої інших творів збірки – теж звичайні люди, нічим не видатні. Вони добрі і довірливі, тому легко обманюються, не завжди можуть вистояти у життєвих випробуваннях. Учні насміхаються із нової вчительки («Похорон тополі») з її мораллю: «Все живе навколо <...> має право на існування – і черв'як, і дерево, і пташка, і блудний пес, і рибина. І хтозна, хто головніший на землі – ми чи вони»; знущаються: «несли їй до дверей общипаного горобця або кота з одрубаним хвостом і вельми потішалися, <...> як вона падала на коліна біля замученої тварі, як вона плакала» [2, с. 110], бо не розуміють, як це – не рвати квітів, не рубати дерев, не глушити рибу. Бо мало на землі любові: чоловіки б'ють своїх вагітних жінок, і ті народжують калік («Кривулька»); матері виливають злість на дітей, буває, що й забивають до смерті («Дерево облич»).

Збірка «Дерево облич» викликала досить гучний резонанс і в Україні, і за її межами. Думка була одностайною: відома письменниця Любов Пономаренко дала читачам незаперечно новаторські твори, вершинні не лише у її художньому доробку, а й в українській сучасній прозі загалом. За цю книжку письменниця отримала літературну премію імені Олеся Гончара.

Збірка «Портрет жінки у профіль з рушницею» (2005) вийшла у київському видавничому центрі «Просвіта» з передмовою доктора філології, професора Петра Кононенка «Свято душі й таланту». До книжки увійшли оповідання й новели і повісті, об'єднані в три розділи. Перший із них, що носить назву «І листя замітає сліди», містить оповідання й новели: «Портрет жінки у профіль з рушницею», «Дві в колодязі», «І листя замітає сліди», «Шептун», «Сліди з-під землі», «Ніч у кав'ярні самотніх душ», «Гер переможений» та інші. Авторка свідомо долучила сюди твори, уже відомі читацькому загалові з попередніх її збірок («Гер переможений» та ін.), уперемішку з щойно написаними. У такий спосіб Л. Пономаренко підкреслювала незмінність своїм мистецьким настановам, а також прагнула формувати збірки з творів, що як і вино, з роками набрали міцності й витривалості.

Для прози Любові Пономаренко властиве майстерне володіння художньою деталлю. Образ, картинка, епізод в її творах часто мають за собою так звану «історію», викликають багаті асоціації. Усі вони по-різному бачать світ, а тому суттєво розширюють і світобачення читача, – але всі вони водночас наші – українці: з типовими характерами й долями, бо все зображене буття генерує один образ – автора творів: пильного обсерватора, закоханої в життя і людей жінки, мисткині суворої правди.

До другого розділу – «Душа на гілочці ліщини» увійшли оповідання та новели «Полотна цариці Альп», «Не кидай мене самого вночі», «Балкон», «Зимовий метелик», «Твоя товаришка лисиця» та інші.

Одним з кращих у цьому розділі є оповіданні «Твоя товаришка лисиця», яке, на перший погляд, сприймається як дитяче. Однак авторка порушує у творі далеко не дитячі питання: роль мистецтва в житті «маленької» людини, як вижити цій людині, перебуваючи за межею бідності?

Маркова мама – бандуристка. Вряди-годи хлопець ходить по школах маленького містечка і розвішує оголошення, що відбудеться концерт. Діти здають по двадцять копійок «на квиток» і збираються в актовій залі. Потім виходить пані Верховська у довгому фіолетовому платті, вклоняється присутнім і починає грати. Зо два десятки глядачів дивляться на її немолоді кістляві руки, сиве волосся, на лаковані потріскані черевики. Бандуристка співає, і всі забувають, яка вона висока, незграбна і стара, яке обношене хутро на її комірі, наче з нею постійно її товаришка – хвора облізла лисиця.

У грудні Маркова мама захворіла на грип, стала дуже дратівливою, особливо, коли син заходив до кімнати і щось дуже тихо говорив. А потім зрозуміла, що стала погано чути. Вона засумувала, здебільшого плакала. Марко готував їй чай, а мама говорила з болем: «Ти заслужив кращої матері. Я стара, негарна, бідна. Ти змушений учити уроки на підвіконні, бо в нас нема навіть стола» [3, с. 124]. Лікарі радили, аби їхала на консультацію до столичних спеціалістів, але в них на кожен день було по гривні тридцять дві копійки. Моральне

страждання сина, який бачить безвихідь ситуації, посилює бездушне ставлення оточення до проблем конкретної людини, нерозуміння й небажання допомогти йому.

Антитезою до людської жорстокості постає музика, пісня. А музичний інструмент у творі – бандура виступає символом життя бандуристки, яка асоціюється в оповіданні з рудою лисицею на комірі її старенького пальта.

Третій розділ – «Плач перелітної птахи» включає оповідання й новели «Самотня жінка у вікні тролейбуса», «Прощай, Марчелло», «Для кого звільнилась кімната?», «Агресорка» та інші і кілька повістей: «На срібному човні», «Неба дістати», «Бунт», «З роси намисто», «Стрибок до смерті», «Прощавайте, плавні!». Майже всі повісті раніше уже друкувалися чи то в попередніх збірках письменниці, чи в літературних часописах.

Герої творів третього розділу книжки (зрештою, це є визначальною рисою усієї творчості Любові Пономаренко) – переважно жінки: зрадниці, спокусниці, зраджені, нещасні, щасливі, але завжди закохані. Письменниця вдалася до найважчого шляху: у винятково лаконічній формі прагнула подати картини життя цілих десятиліть, і не лише окремих людей, а й цілих родів чи колективів. При цьому вона не уникає й елементів начебто спокійної оповіді, проте її мета – не інформація хай і про важливі події та цікаві жіночі характери і долі. Її надзавдання – розкрити уроки буття, як правило, це – драми людських душ, особливо людей совісних і відкритих, довірливих і добрих, але втягнутих у вир надзвичайно напружених людських пристрастей – побутових чи виробничих, інтимних чи громадських, ідейно-духовних чи психічних. «Ті конфлікти пристрастей (між чоловіками і жінками, вчителями і учнями, поглядами й ідеалами) завжди постають тестами на справжність кожного, на сутність життєвого вибору, а вимірюються не так фізичними ранами, як мірою внутрішнього потрясіння» [3, с. 8], – зауважив П. Кононенко у передмові до книжки Л. Пономаренко «Портрет жінки у профіль з рушницею».

Любов Пономаренко – одна із яскравих і самобутніх сучасних українських письменниць, справжній майстер

неоімпресіоністичної новели з небуденною внутрішньою напругою та енергетикою, синтезом мистецтв. Її прозописьмо напрочуд густе, образне, лаконічне і вишукане за формою. У своїй творчості сповідує життєву правду й красу, порушує складні проблеми людського буття і тонко зображує людську душу та її ледь вловимі порухи.

Самобутність ідіостилю письменниці виявляється в оригінальному світобаченні і світосприйманні, точних психологічних деталях, образній, багатій мові. Твори Любові Пономаренко приваблюють як дорослих, так і маленьких читачів, бо вони сповнені щирістю, відвертістю, життєдайним теплом.

Література

1. Пономаренко Л. Тільки світу : Оповідання, повісті / Любов Пономаренко. – К. : Рад. письменник, 1984. – 146 с.

2. Пономаренко Л. Дерево облич : Повість. Оповідання / Любов Пономаренко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 170 с.

3. Пономаренко Л. Портрет жінки у профіль з рушницею : Повісті, оповідання / Любов Пономаренко. – К. : ВЦ «Просвіта», 2005. – 300 с.

Стаття надійшла до редакції 16 лютого 2015 року

УДК 821.161.2-6.09«20»

Галина Мазоха
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛИСТУВАННЯ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 70-80-х РОКІВ ХХ століття: ПРОЕКЦІЯ КУЛЬТУРНИХ СТРАТЕГІЙ

Стаття присвячена дослідженню листування майстрів художнього слова української діаспори в контексті культурних традицій другої половини ХХ століття. Епістолярна спадщина Віри

Вовк, Василя Барки, Ю. Соловія та великий масив літературно-критичного матеріалу про неї вперше стали об'єктом комплексного наукового аналізу, цілісної проблемно-естетичної інтерпретації. Послуговуючись новітнім літературознавчим інструментарієм, схарактеризовано листування як цілісний текст, його поетику в аспекті діалогічного зіткнення з різними культурними кодами й системами.

Ключові слова: *лист, кореспонденція, епістолярій, літературний процес, синкретизм, авторська свідомість, нарація, творча інтерпретація.*

Статья посвящена исследованию переписки мастеров художественного слова украинской диаспоры в контексте культурных традиций второй половины XX века. Эпистолярное наследие Веры Вовк, Василия Барки, Ю. Соловия и огромный массив литературно-критического материала о нем впервые стали объектом комплексного научного анализа, целостной проблемно-эстетической интерпретации. Пользуясь новейшим литературоведческим инструментарием, охарактеризована переписка как целостный текст, ее поэтика в аспекте диалогического столкновения с различными культурными кодами и системами.

Ключевые слова: *письмо, корреспонденция, эпистолярий, литературный процесс, синкретизм, авторское сознание, нарация, творческая интерпретация.*

The article investigates the Ukrainian diaspora writers correspondence in the context of the cultural traditions of the second half of the twentieth century. The Vera Wolf, Vasyl Barka and Yu.Soloviya epistolary heritage and the large array of literary and critical material about it first became an object of complex scientific analysis, integrated problem-aesthetic interpretation. Due to latest literary tools, correspondence is characterised as a complete text, his poetry in terms of dialogical collision with different cultural codes and systems.

Key words: *letter, correspondence, literary process, syncretism, authors consciousness , narration, creative interpretation.*

Останнє десятиріччя в історії української літератури позначалося виявом тих площин духовного надбання, які тривалий час були за межами широкого усвідомлення й осмислення. До них можна віднести й письменницький

епістолярій, в якому знайшли свій вияв людина, її епоха, найближче оточення, побутовий аспект творчості, професійні зв'язки, неминучі суперечки, симпатії та антипатії, врешті складна еволюція. Процес становлення проходить перед очима вдумливого читача, який таким чином проникає в цілісний історико-культурний пласт. Листи мають здатність «компенсувати різного роду документальні лакуни, руйнувати стереотипи, верифікувати міфи, свідчити правду про авторів, адресатів, оточення і добу» [13, с. 79].

Епістолярна спадщина митців художнього слова, зокрема другої половини XX ст. стала предметом зацікавлення багатьох дослідників: В. Галич [1], М. Коцюбинської [3], В. Кузьменка [4], Г. Мазохи, О. Неживого [16] та інших, у працях яких було висловлено ряд цікавих критичних міркувань та спостережень. Проте проблему дослідження кореспонденцій митців слова української діаспори не можна вважати вичерпаною. Означені листи на сьогоднішній день є найменш вивченим жанром, однією з тих ділянок в українському літературознавстві, якої практично не торкалася рука вченого. Останнє й зумовило вибір теми нашої розвідки, мета дослідження якої передбачає поглиблене вивчення епістолярної спадщини митців художнього слова української діаспори та їх жанрової своєрідності.

Аналіз приватного листування вітчизняних митців слова другої половини XX ст. засвідчує, що епістолярій виявляє особливу гнучкість у пристосуванні до запитів часу. Спостерігаються процеси дифузії, взаємообміну різних жанрових форм останнього.

Епістолярна спадщина Василя Барки досить вагома за обсягом і значенням. Листи поета вирізняються особистісним, навіть інтимним, спрямуванням. У них автор не порушує актуальних проблем, пов'язаних із суспільно-політичним, культурно-освітнім і літературним життям, останні також не віддзеркалюють його ідейного й творчого зростання. Василя Барку можна віднести до тих митців слова, кореспонденції яких треба розглядати через образ самого автора, через усвідомлення ним духовного світу, що, в свою чергу, вимагає з'ясування його уявлення про сенс життя, щастя, яким письменник бачить

ідеал людини, яке місце в ієрархії цінностей займають честь, відданість, гідність. Щоб відкрити для себе митця, досить було б взяти для вивчення дві грані його душі – ставлення до природи й до Бога. Як проповідник релігійної моралі, глибоко віруюча людина, поет вибрав аскетичний спосіб життя, визначивши себе вже у віці дев'яностолітнього старця, щасливою людиною, оскільки написав те, про що мріяв.

Ядро епістолярію Василя Барки складають кореспонденції до Віри Вовк, які вирізняються особливим ставленням поета до свого дописувача, умінням уважно «вислухати». Однак жанрово-стильові особливості листів поета знаходяться не тільки в залежності від адресата, а й від тих умов, в яких перебував автор у той чи інший момент.

Дослідження листів Василя Барки дає змогу констатувати, що останні вирізняються зміною співвідношень між інформаційною стороною та художніми прийомами епістолографії. Для поета кореспонденція слугує, перш за все, засобом передачі певної інформації, прагненням порозмовляти про справи, поділитися певними враженнями від прочитаного, пережитого. Через те листи вміщують велику кількість цитат із Біблії, художньої літератури, філософів, публіцистів. Наявні також описи картин природи, де мав змогу побувати Василь Барка. Зокрема, в одному з листів до Віри Вовк читаємо: «У мене новин ніяких». – І на підтвердження додає. – «Хіба що, як сказано в Єсеніна: «Осужден я на каторге чувств вертеть жернова поэм», – і відбувається декотрий оберт жорен» [5]. Цитує Гете: «Нехай духовна культура все йде вперед, нехай і природничі пошуки ростуть і в ширину, і в глибину, і нехай людський дух удосконалюється скільки хоче, але він не перевершить висоти і моральної культури християнства, як воно сяє і світить в євангеліях» [5].

Уживання цитат більш характерне для поетичних текстів, але в другій половині ХХ ст. стає невід'ємним атрибутом побутового спілкування, знаменуючи цим синтез життя і мистецтва. Більшість дослідників (Н. Степанов [14], У. Тодд [15]) небезпідставно стверджують, що введення великої кількості цитат у текст кореспонденції сприяє мозаїчності та багатошаровості останньої.

На наш погляд, цитатний спосіб ведення листовної розмови є не лише стильовою проблемою, а значно ширше – історико-культурною. Вміст «чужого мовлення» та його функції в авторському тексті дають змогу з'ясувати комплекс домінантних мотивів для листів означеного періоду, визначити коло митців, що поціновувалися дописувачами найбільше.

У працях, присвячених проблемі цитування, вже стало закономірністю уподібнювати цитату до власного імені, бо, власне, як і ім'я стає семантично цінним лише після отримання свого носія, так і смисл цитати відкривається лише з виявом контексту, з якого остання була взята. Але для епістолярного тексту цього замало, бо контекст цитати обов'язково включає в себе ще й стосунки між дописувачами, а також їх літературний статус.

Цитати у кореспонденціях Василя Барки з'являються спонтанно, невимушено. Автор ніби передовіряє своє слово митцям, яких він поважає. Переважно поет вказує на походження висловів у листах, і вони отримують право самостійного голосу. Таким чином, кореспонденція завдяки цьому, з одного боку, набуває особливої інтимності (оскільки автор і адресат без зайвих застережень сприймають і приймають до розмови третього співрозмовника). З іншого боку, означені цитати привносять у лист контекст світової культури, окреслюють коло зацікавлень Василя Барки, оформляють поліфонізм звучання його епістол. Так само означений матеріал засвідчує, з якою увагою поет ставиться до адресата.

У праці «Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства» Ж. Ляхова відзначає, що письменницький епістолярій – альмагама, явище поліфонічне, джерело універсальних знань про життєвий досвід, соціальну поведінку, психологію переживань, естетичні сприйняття й враження – складові структур як людської, так і творчої індивідуальностей [11, с. 87]. З твердженням дослідниці можна погодитись, адже письменницькі кореспонденції виконують не тільки властиві їм комунікативні функції, а часто є проникливою відвертою сповіддю, філософсько-

естетичним трактатом, спонтанним мистецьким одкровенням. Писати в стилі власної душі неповторного обдарування, але в ім'я вираження найголовнішого, найсокровеннішого, справжньої суті буття, отже, на ґрунті синтезу змісту й форми, об'єктивного й суб'єктивного пізнання та вираження правди-істини, відтворити головне, суттєве.

Аналіз кореспонденцій Василя Барки засвідчує, що внутрішній світ поета не завжди виразно проступає в його листах. Для нього не характерними були оповіді-сповіді про стан душі, внутрішні переживання. Митець може поскаржитися на стан здоров'я, подякувати дописувачеві за допомогу. Про внутрішній емоційний світ письменника, як нам видається, більше розповідають змальовані картини природи. «Тут, в горах, велика благодать: зелень, зелень! – і струмки ...» [5]. З іншого листа: «Я переїхав на «Верховину» в гори, і тут серед оленів, що вільно бродять під вікнами – буду знов зимувати. Недалеко, в одному великому покинутому саду, ведмідь ласує яблуками... . Краса осени тут – як велетенський іконостас в барвах пурпуру, рожевості, золотого огню, вина, рубінів, охри, китайки, – все застигло: мов сон» [5]. Маємо змогу простежити зачудування поета «білим світом», життям, як великим Божим даром, проглядаємо емоційний стан людини, що прагне пізнати цей світ, відчуваючи себе його невід'ємною часткою.

До описів-вражень, змалювання пейзажу зверталися в своїх кореспонденціях і попередники Василя Барки. Зокрема, аналізуючи приватні листи Т. Шевченка, Ж. Ляхова відзначає, що останні «містять описи картин природи – оточуючої чи відтвореної за спогадами» [10, с. 81]. Означене явище дослідниця мотивує тим, що Т. Шевченко був не лише поетом, але й художником, через те привабливість пейзажного малюнка досягається в його листах шляхом створення зорових і слухових образів.

Як нам видається, звернення до природи в листах Василя Барки не випадкове, а дуже характерне і свідчить про те, що письменник мав за обов'язок не просто розповісти про все це, а більше – він почувався кимсь на зразок посланця, що повинен був зафіксувати все це для прийдешніх

поколінь. Через те пейзажі у письменника – як своєрідний гімн життю, земній красі. Водночас, ущерть насичені ліризмом, вони віддзеркалюють органічну єдність людини з чарівною природою, передають найтонші коливання настрою письменника. Ліризм кореспонденції – це не лише стильова ознака, а й настроєва домінанта, що зумовлює глибинну поетичність останньої, зміст якої увиразнюють малюнки з природи. «У нас тут щойно висвітилася осінь – сказати б старомодно «орифлямна» панорама, в якій золото барв перемішані з кров'ю, вином, китайкою, пурпуром, – все це в колосальних процесіях смолоскипних стовплюється по схилах гір, що заступають голубизну неба і вічність. Застигло! Чути, як комашка зітхає» [5].

Кожне слово в листі набуває особливого значення, маємо змогу простежити взаємозалежність, яка існує між духовним світом людини та природою. Описи пейзажів для Василя Барки – не просто об'єкт для спостережень, аналізу й не психологічний інструмент для дослідження людської душі. Митець розкриває внутрішню сутність світу природи, її облаштованість, цілісність, організованість та здатність до постійного оновлення. Особливість кореспонденцій поета проявляється в ерудиції, послідовності вираження думки, вмінні надавати останнім художнього забарвлення. Такий тип листів можна дефініювати як інтелектуальні діалоги.

Листування Віри Вовк (Селянської) також посідає вагоме місце в епістолярному доробку митців художнього слова української діаспори як явище цілком оригінальне та своєрідне. Означені кореспонденції вражають витонченістю форми, поліфонією моральних та естетичних оцінок, величезною авторською ерудицією та оригінальністю висвітлення проблем людського буття. Проживаючи поза межами України в умовах інтелектуального й методологічного плюралізму, поетеса мала змогу своєчасно прилучитися до найголовніших надбань світової філософсько-естетичної думки. Однак, як українка за походженням, Віра Вовк пильно приглядалася до змін, що мали місце в нашій літературі, і цей погляд був зрозуміло гострим і корисним для поглиблення цих змін. Свого часу В. Стус,

який підтримував листовні зв'язки з Вірою Вовк, зазначав, що «листуватися з Вами – ступати у зимну воду» [12, с. 107]. Йдеться насамперед про своєрідну духовну мікрогалактику, про полеміку на літературно-мистецькі теми, переклади з інших літератур. За свідченням самої Віри Вовк, їхнє листування зі В. Стусом виникло з природних мотивів, оскільки обоє були германістами, прихильниками Гете та Рільке. «Я пересилала Стусові репродукції наших західних художників, особливо Зої Лісовської, Любомира Гуцалюка, Юрія Соловія та Якова Гніздовського, інформуючи його про важливі культурні події, і він був незвичайно вразливим сприймачем» [12, с. 95–96].

Значну частину епістолярного доробку Віри Вовк займає її листування з Ю. Соловієм, маляром, теоретиком і критиком мистецтва, людиною новаторського мистецького світосприйняття зі сміливими ідеями. Дописувачів пов'язують професійні зацікавлення, через те центральною темою їхнього листування є література. Про що би не писала Віра Остапівна – про релігію, соціальні проблеми, культуру, філософію, політику – її думки ніколи не ізолюються від літератури, теми, яка особливо хвилює її як митця слова. Усе інше ніби слугує фундаментом, опертям для роздумів про мистецтво, осмислення своєї ролі, свого місця в літературі.

Листи поетеси засвідчують, що перед нами стриманий, академічний, з аналітичним складом розуму автор, який не дозволяє собі опускатися до рівня буднів, а, навпаки, піднімає до вершин духу Епістолярій засвідчує про існування щирості між дописувачами, яка усвідомлюється нами як особливий рух думки на відміну від більш традиційнішого; рух почуттів і передачі внутрішнього стану адресанта. Власне, тому, як нам видається, «літературність» форми є не так важливою для листів Віри Вовк, оскільки поетеса не переймається художньою оздобленістю останніх. Домінантою означених кореспонденцій є не «епістолярна людина», яка створюється в листах, а культура й історія. А звідси майже повна відсутність особистісної інформації, побутової, що було характерним для її листів 50-х років.

Переймаючись духовним становищем на еміграції Віра Вовк зазначала, що «багато наших діячів культури і культурних

організацій не здає собі справи з нашого становища і страшної духовної кризи нашої еміграції. Видаються колосальні суми грошей на мурованні пам'ятники, які шпетять пейзажі. Подивися, – звертається дописувачка до Ю. Соловія, – скільки церков у нас побудовано, але який їхній мистецький рівень? І якою мовою перекладено Божественну літургію, що її відмолюють кожної днини священики й вірні? З одного боку, то вже здегенерована візантійщина, а з другого – ні старослов'янська, ні українська мова, тільки щось посередині, часто суцільно незрозуміле, неіснуюче, чуже українській лексиці й граматиці. А Ти знаєш: ідеться про збереження української душі, і ми обкидуємо камінням радянські журнали і книжки за занечищення рідної мови! Яка тут послідовність?» [8]. Стиль листа вибуховий, енергійний, категоричний, співзвучний зі стилем кореспонденцій І. Багряного.

Заслуговують на особливу увагу критичні екскурси в психологію творчості. Означені кореспонденції, як «своєрідні літературні семінари» (М. Коцюбинська). У них Віра Вовк стверджує, що «все живе, росте, перетворюється, переливається також у мистецтві. Ми живемо тепер, і наша творчість мусить бути теперішньою. То абсурд заморожувати стерті форми, неплідний абсурд! Тут і загроза з боку традиції: адже все геніальне почалося від іконоклястів (у переносному розумінні) ...» [8].

Листи засвідчують, що митець – це не тільки досвід, це ще й добре розвинена інтуїція, можливо не завжди усвідомлене, але непомильне передчуття. Слушною є думка Віри Вовк щодо незнищенних стовпів, на яких тримається небо мистецтва – традиції. До означеної проблеми свого часу зверталися й вітчизняні митці художнього слова, коли устами Зерова закликали «ad fontes!» (до джерел). А згодом прозвучали слова Л. Костенко: «при майстрах якось легше. Вони – як Атланти. Держать небо на плечах. Тому і є висота» [2, с. 142].

Однак не менш вірною є й інша думка поетеси про те, що творчість має відповідати сучасним запитам, адже «нове життя нового прагне слова» (М. Рильський) і цей шлях привів до створення значущих естетичних надбань. Зокрема, до

спроб гармонізації емоційного й інтелектуального, ідейного й художнього начал, традиційного гуманізму з новочасними новаціями в сферах соціального та культурного будівництва.

Листи Віри Вовк – не просто розповідь про бачене й пережите, а, власне, діалог, що засвідчує єднання душ, глибинне проникнення автора в суть тих процесів, які характеризують розвиток літератури. Такий діалог можливий лише за таких умов, коли кожен із його учасників з повагою ставиться до іншого, вбачаючи в ньому рівноправного партнера, а не потенційного супротивника. Саме в таких діалогах виявляє себе й міжнаціональна спільність і солідарність, те, що об'єднує, визначає єдність і багатообразність світового історичного й історико-літературного процесу. Щоб зрозуміти іншого, треба, в першу чергу, оцінити себе. Це стосується як окремої людини, так і нації, народу в цілому.

Кореспонденції Віри Остапівни надзвичайно камерні, оскільки позбавлені будь-якої патетики. У них переважає діловий елемент. Не утримується вона й від різкого слова, не підлаштовується до жодного зі своїх дописувачів. У листі до Ю. Косача читаємо: «Мені йдеться не так про те, щоб книжку купити, як про те, щоб її читали, тому дивлюсь трохи скептично на тих Ваших знайомих, які купують книжки з «патріотичного обов'язку». Чи не краще було б, щоб вони оплатили мені примірники, а я їх розіслала по важливих бібліотеках, де вони не будуть мертвим матеріялом» [7].

Загалом епістолярна дипломатія – явище складне й неоднозначне. Одні з дописувачів налаштовуються «на хвилю» адресата, інші, навпаки, ні під кого не підлаштовуються. Такою виступає у своїх кореспонденціях і Віра Вовк. Водночас у неї відсутні різного роду натяки, невдоволеність, невизначений словесно-смисловий підтекст, стилістичні піруети й реверанси.

Утилітарне призначення означених кореспонденцій привносить в епістолярний стиль ділову простоту, лаконічність, конкретність. Але останні викликають значну зацікавленість тим, що вміщують теми, котрі доволі рідко можна зустріти в інших жанрах. Читаємо в одному з листів: «Останні мої подорожі на Україну були емотивно перевантажені. З одного

боку – щирість, рідність, гостинність, увага до моєї праці <...>; з другого боку – глухий опір давніх «власть імущих» і багато дечого хаотичного, незбаляисованого, «сирого», безстилевого. Мене особисто відштовхують народні музичні ансамблі з неукраїнським акордеоном – гармошкою та неймовірна безстилевість українських народних строїв, далеких від нашої культурної традиції. Крім того, там не розрізняють між високими і нижчими мистецькими жанрами, даючи одним і другим те саме місце. Я сказала б надто багато фольклору. Одначе, до певної міри воно зрозуміле: бо народні звичаї, обряди й мистецтво десятиріччями були заборонені, а тепер усе витриснуло з великою наснагою ...» [9].

Кореспонденції Віри Вовк позбавлені будь-якої зовнішньої літературності, що було властиво для її попередників, останні також не відзначаються підвищеною суб'єктивно-психологічною емоційністю, чим характеризуються листи західноєвропейських письменників. Широта зацікавлень, постійна пильна увага до оточуючого світу поєднуються в них з дивовижною свободою суджень та оцінок, висока літературна культура, вишуканість і витонченість афористичних формул поєднується з максимальною простотою й природністю вираження.

На наш погляд, епістолярій Віри Вовк – явище іншого ґатунку, ніж скажімо Гр. Тютюнника, В. Підпалого, В. Симоненка та інших митців слова. Листи відтворюють особистість поетеси, не дивлячись на те, що Віра Остапівна в них максимально стримана, коли йдеться про особисте. Однак її судження про літературу, бажання брати активну участь у громадських та видавничих справах засвідчують визначальні риси її характеру.

Окреме місце займає листування поетеси з Василем Баркою. Із кореспонденцій до нього перед нами постає зовсім інша особистість – не тільки людини діяльної, дослідниці, але й митця з усією барвистістю притаманних їй настроїв і творчих пошуків. Різні за своєю тональністю листи різноманітні за своїми жанрами. Серед них можна виокремити короткі дружні листи вітання, ліричні листи-медитації та шкіци –

оцінки певних творів. Уже перші рядки-звертання засвідчують особливе ставлення адресанта до свого дописувача. Стиль означених кореспонденцій істотно відрізняється від усіх інших своєю задушевністю, теплотою, вирізняється спогадово-медитаційними настроями, що мають у тексті прихований сум за тим, що не в змозі повернути. Проте звучать вони яскраво, афористично. «Як не радіти твоїм привітом: це так, якби брила кришталу вітала грудочку льоду, і якби веселка вітала крило метелика, і якби спалах пожару вітав настільну свічку. Ми живемо розкинені по різних півкулях землі, але ми ліплені з подібної глини: Ти – стиліст у своїй вежі – дивишся звисока, я – під пальмою – вгору дивлюся. І погляд наш зустрічається десь на поясі земної кулі. Такий то спосіб нашого спілкування. Окремо й спільно шукати слідів на водах та в хмарах…» [6].

Аналіз кореспонденцій Віри Вовк засвідчує, що поетеса підходить до написання листів переважно з прагматичною метою і мислить їх як продукт перехідного часу, як актуальне інформативне послання, по можливості коротке, без зайвих інтимних розповідей про пережиті прекрасні миттєвості та інше, тобто без більшості компонентів, що складають суть листування як жанру.

Листівка стає найбільш природною формою для стилю Віри Вовк. Остання найвиразніше демонструє характерні стилістичні новації: мова зведена до мінімуму передачі найнеобхіднішої інформації, може бути відсутнє звертання, кінцівка також дуже лаконічна.

На підставі здійсненого дослідження зроблені певні висновки: листування письменників української діаспори відзначається дифузією: взаємопроникненням літератури, інформації, поєднанням об'єктивного та суб'єктивного; при умовності будь-якої класифікації можна окреслити внутрішньожанрову диференціацію кореспонденції митців, в основі якої лежить перш за все тематика, що визначає й формальні, й стилістичні особливості останніх; кореспонденції письменників української діаспори – своєрідний синтез раціонального й інтуїтивного, явище в якому стикаються різні рівні авторського свідомості.

Література

1. Галич В.М. Лист як складова частина жанрової парадигми публіцистики Олеся Гончара / В.М. Галич // Литературоведческий сборник. – Донецк : Дон НУ, 2003. – Вид. 14. – С. 46–57.

2. Кононенко П.П. Українська література : проблеми розвитку : [навчальний посібник] / Кононенко П.П. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.

3. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість / Коцюбинська М. – К. : Харківська правозахисна група, 2001. – 300 с.

4. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. / Кузьменко В.І. – К. : [б. в.], 1998. – 305 с.

5. Листи Барки Василя до Віри Вовк // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 1212, опис 1, справи 136.

6. Лист Віри Вовк до В. Барки // Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України. – Ф. 1212, опис 1, справи 93.

7. Лист Віри Вовк до Ю. Косача // Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України. – Ф. 1212, опис 1, справи 101.

8. Листи Віри Вовк до Ю. Соловія // Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України. – Ф. 1212, опис 1, справи 359.

9. Лист Віри Вовк до М. Франчуженка // Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України. – Ф. 1212, опис 1, справи 124.

10. Ляхова Ж. За рядками листів Тараса Шевченка / Ляхова Ж. – К. : Дніпро, 1984. – 134 с.

11. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства / Ж. Ляхова // Третій Міжнародній конгрес україністів – Х., 1996. – Том : Літературознавство. – С. 85–91.

12. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – Поет і людина : Спогади, статті, листи, поезії / [упоряд.

О. Орач (Комар)]. – К. : Український письменник, 1993. – 400 с.

13. Соловей Е. Трактат про епістолярний відбиток культури / Е. Соловей // Слово і час. – 2002. – № 4. – С. 79–80.

14. Степанов Н.Л. Дружеское письмо начала XIX века / Н.Л. Степанов // «Поэты и прозаики». – М., 1966. – 360 с.

15. Тодд У.М. Дружеское письмо как литературный жанр в пушкинскую эпоху / Тодд У.М. ; [пер. с англ. И.Ю. Куберский]. – СПб. : Гуманитарное агенство «Академический проект», 1994. – 207 с.

16. «...Щоб було слово і світло» : Листування Григора Тютюнника / [передмова, упоряд., приміт., підготовка текстів О.І. Неживого]. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 9 лютого 2015 року

УДК 821.161

Оксана Свириденко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОПОЗИЦІЯ СЕЛО/МІСТО В ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ ПРОЗИ ЛЮКО ДАШВАР

У статті досліджується романістика Люко Дашвар. Розглядаються особливості урбаністичного аспекту у творах письменниці. Художня колізія столиця-провінція, а також опозиція місто-село аналізуються з погляду текстуального втілення в романах соціальних міфологічних уявлень та стереотипів. У роботі утверджується думка про те, що в прозі Люко Дашвар міфічним центром України стає периферія – село та райцентр, які є носіями сакрального начала, спроможного впорядкувати Хаос, спричинений тотальною урбанізацією.

Ключові слова: *урбаністична проза, опозиція місто-село (столиця-провінція).*

В статье исследуется романистика Люко Дашвар. Изучаются особенности урбанистического аспекта в произведениях писательницы. Художественная коллизия столица-провинция, а также оппозиция город-село анализируются как один из вариантов воплощения в романах социальных мифологических воззрений и стереотипов. Автор статьи утверждает, что в художественных произведениях Люко Дашвар мифическим центром Украины становится периферия – село и райцентр. Эти образы символизируют то сакральное начало, которому под силу упорядочить Хаос, порожденный тотальной урбанизацией.

Ключевые слова: *урбанистическая проза, оппозиция город-село (столица-провинция).*

The article deals with the novels by Luco Dashvar. The peculiarities of urban aspect in the novels of the writer are investigated. The art collision the capital-the province, and also the opposition town-village are analyzing from the point of view of text incarnation in the novels of social and mythological imaginations and stereotypes. The paper confirms the idea that in Luco Dashvar's prose the mythical center of Ukraine is the periphery, a village and a town, which are the carriers of a sacred principle that is capable to arrange Chaos caused by total urbanization.

Key words: *urbanistic prose, opposition town-village (capital-province).*

Феномен *міста* наприкінці XX – на початку XXI ст. знайшов належне висвітлення як у літературно-критичній, так і в літературно-художній думці. Серед етапних студій, у яких тлумачилося поняття міського тексту, варто назвати монографію «Образ міста» К. Лінча (1982), «Заметки по реконструкции текстов. Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте» В. Топорова (1983), дослідження Ю. Лотмана «Символика Петербурга и проблемы семиотики города» (1992). Уже на початку XXI століття українська літературно-критична думка з проблем урбаністики збагатилася дослідженнями В. Агеєвої, С. Павличко, М. Тарнавського, А. Білої. Окремим етапом у студіюванні літературно-художньої урбаністики стали праці В. Фоменко. Провідна тенденція розвідок згаданих авторів-науковців – увага до художніх текстів XIX–XX століття, тоді як літературна урбаністика початку

XXI століття, представлена, зокрема, й масовою літературою, залишається здебільшого поза увагою дослідників.

У сучасній соціально зорієнтованій прозі та масовій літературі опозиція *місто-село* актуалізується доволі часто. Для прикладу можна взяти вже самі назви поетичних та прозових книжок: «Місто барв» В. Левицького, «Місто в моєму тілі» Б.-О. Горобчука, «М.істерія» К. Калитко. Тут таки слід згадати і про романи Люко Дашвар «Село не люди», «РАЙ. Центр», які й стануть об'єктом пропонованого дослідження. Мета статті – виявити специфіку функціонування опозиції *місто-село (столиця-провінція)* у цих творах.

Роман «Село не люди» розпочинається з розлогої, міфопоетичної за своєю природою картини українського села. У читача виникає враження, що перед ним колишній, втрачений рай. Окреслюючи локус Шанівки, Люко Дашвар вплітає у текст роману казковий мотив про три дороги. Проте ці дороги відкривають зовсім не казкові горизонти села: «За Шанівкою – три ґрунтові дороги. Після дощу всі три – *суцільне болото*. Однією підеш – за п'ять мотив кілометрів потрапиш до сусідньої Килимівки зі школою, куди шанівські діти бігають, та *облізлим клубом, де дядько Степан вечорами п'є горілку з мужиками» (тут і далі курсив наш. – О.С.)* [1, с. 2]. Такі ж неприваблівні картини відкриває і друга дорога: «Друга дорога веде до розваленої ферми, де колись … три тисячі корів ревли, їли комбікорм, доїлися та давали роботу тоді ще великій Шанівці» [1, с. 2]. Описуючи «світоустрій» Шанівки, авторка змальовує образ тієї сільської реліквії, довкола якої згодом відбуватиметься чимало подій: «Третя дорога незабаром уже стежинкою стане. Ніхто із шанівців не розуміє, хто й навіщо проклав свого часу цю колію *до кургану, що височіє біля села*» [1, с. 2]. У міфологічний свідомості гора традиційно пов'язувалася з деревом життя і вважалася світовою віссю. Психологічне ж коріння культу гори пов'язане з уявленнями про її близькість до неба, до вищих сил. Тож курган стає тим містичним місцем, де головна героїня відчуває повну гармонію: «Курган для того, аби … до неба ближче. І весь світ роздивлятися» [1, с. 19].

Село у повісті змальовується контрастно. Люко Дашвар вдається до використання образу ідеального часу. Цей образ відтворюється міфологічною за структурою, фольклорно-ідеальною за змістом фразою «Було колись»: «Господи, а якою ж великою *була* Шанівка… Так і є. Шагреневе зменшення Шанівки з кургану добре видно. *Життя тліє на єдиній кривенькій вулиці Імені Леніна*: до неї з двох боків *притулилися півтора десятка домів*, Тамарчин кіоск, *постамент, на якому колись гіпсова колгоспниця з гострим серпом стояла в позі ніндзя*» [1, с. 2].

Люко Дашвар не ідеалізує село. Письменниця у натуралістичній манері відтворює найдрібніші деталі сільського буття, нерідко шокуючи читача. При цьому авторка, дотримуючись об'єктивної манери письма, не нав'язує читачеві свого бачення зображуваного. Вона характеризує село «за героєм», використовуючи промовисті портретні деталі й замінюючи зображення показом. Так, «загрубілі від важкого» руки Романа формують у читача уявлення про село, де тяжка, виснажлива праця стає умовою виживання взагалі. Безробіття, праця за копійки чи за олію, яку потім можна виміняти на щось із «ширнепотребу», – усе це фізично й морально виснажує селян. Привертає увагу назва села, яку з іронією авторка словесно обігрує так: «Яка шана селу, така і Шанівка!» [1, с. 39].

Цікаво, що навіть пейзажі у творі позначені своєрідним соціальним акцентом: ніч така ж глуха, як і стара баба Килина. Люко Дашвар персоніфікує природу, але не опоетизовує її, а, здавалося б, робить її образ буденним, прозаїчним. Такі настроєво-прозаїчні пейзажі налаштовують на подібні настрої і читача.

Оригінально використовує Люко Дашвар і феномен інтертекстуальності. Так, описуючи історію села, авторка натякає на його «шагреневе зменшення». «Відсилаючи» читача до художніх текстів Оноре де Бальзака, вона змушує замислитися над причинами занедбання українського села, яке, ніби шматок шагрені, фантастично «зменшилося» і «здрібнилося», втративши свої колишні масштаби та позиції.

Авторський погляд на село прихований і у «відсиланні» читача до художніх текстів Лесі Українки. «Лісовою піснею» Льонька іронічно називає один із трудових днів. «Лісова пісня» – це й назва чоловічого одеколону, яким користується той же Льонька. «Лісова пісня» – це й евфемізм, який використовує Катерина, м'яко пояснюючи Роману походження малоприємного аромату: «У мене п'ятка в «Лісовій пісні»!» [1, с. 15].

Таким село бачать молоді вчені з Києва, які їдуть у глуху провінцію, щоб знайти *«справжню Україну. Щоб усе по-справжньому».* Але тут, на селі, вони бачать, як їм здається, «брутальну дійсність».

Ідейний зміст повісті «Село не люди» неоднозначний. З одного боку, Люко Дашвар вустами одного з героїв говорить про те, що село – це не скупчення людей, це – традиції, це скарбниця нації, це продовження природного способу життя на противагу звихнутій урбанізації. Село повертає розуміння істинних людських цінностей. Село повертає радість простого. З іншого ж боку, авторка з гіркотою констатує, що село (з огляду на його жалюгідне становище) – це вже, мабуть, давно не люди для тих, хто за буття села відповідає.

Бажання героїв «улитися» в село остаточно відпадає, коли вони ближче стикаються з «благами» сільської цивілізації. Чим більше герої-кияни пізнають село, тим більше розуміють, що це – світ чужий і незрозумілий для них. Це – кам'яний вік і територія без законів.

На закиди столичних гостей Льонька відповідає досить гідно. У його промову авторка вплітає уламки міфів про світове дерево, яке у творі символізує дерево буття українства: «Бачите? Гарно цвіте! Листя – і зелене, і червоне. Гілки різні – і прямі, і криві, і малі, і грубі. Оце ви і є. Культура ваша. А якою їй бути – тільки коріння знає. Оте саме, що у землі, у багнюці, без повітря, без кольорів. У чорному поті. Знай трудиться, аби гілки з листям на світ витріщалися!» [1, с. 70]. Таким чином, українське село у трактуванні Льоньки представляє ті основи української суспільності, на яких тримається весь український світ. Подібні міркування вражають «вчених» зі столиці. Їх дивує рівень освіченості «неосвіченого» Льоньки.

Герої усвідомлюють абсурдність національного світоустрою: «Зв'язок порушився. Я не відчуваю зв'язку між листям і корінням, а він же повинен бути. Повинен, інакше не буде дерева! … Ми їдемо з села перелякані, здивовані… Наче у джунглях Амазонки побували. Ні, якби там, то все було б зрозуміло. Але ми до свого коріння притулилися – і… біжимо. Біжимо геть, як від чуми! Ні – як від НЛО! Усе тут нам чуже й незрозуміле. Усе! Не тільки відсутність туалету в будинках, не тільки болото на дорогах, хати й ферми покинуті, паркани повалені… Роздуми і вчинки – чужі! Ми вже не розуміємо їх. Оце страшно! … Зі звичайного дерева ми перетворимося на… ананас. *...Без коріння – і не живе, і не всихає. Чубчик із листя іржавий їжачить ...»* [1, с. 70]. Тож у підтексті твору Люко Дашвар натякає і гротесково увиразнює думку про те, що з вимиранням села від природної національної України не залишиться нічого. Герої-кияни приходять до страшних висновків, висновків про те, що це вже не земля, не коріння. Осмислюючи національну сучасність, вони раптом усвідомлюють, що це початок географії без історії, початок дикого поля, а селяни – як останні з могікан: «Помруть – і ніхто вже не прийде на їхнє місце … Тоді й листю гаплик» [1, с. 71].

Герої-кияни – типові українці, які сповідують принцип «Моя хата скраю». Вони не йтимуть в ім'я ідеї проти течії: «Ми … Два дурні листочки … Нявкнемо – а на нас гора листя! Засипле! До землі притисне. І будемо гнити, братику… Будемо гнити…» [1, с. 71]. І хоча герої бояться можливого «загнивання», насправді ці процеси, як показує Люко Дашвар у наступних розділах твору, уже давно зачепили вищі прошарки урбанізованого соціуму.

Утікаючи з «дикого» села, Катерина потрапляє в таке ж «дике» місто, де на неї «полює» вже не село, а професор-збоченець Богдан Крупка. У висловлюваннях професора чітко простежується різко негативне ставлення до українського села: «… Эта девочка – предательница! *Она – яркий пример деградации и растления села. Эти сволочи спиваются и едут в город. Я этого не переживу!»* [1, с. 104]. Так говорить

український професор, чиї національні інтереси стосувалися виключно вирощування ківі й виховання мопсів. Вирощування манго у Вінницькій області професор вважає епохальним проектом, який врятує Україну від злиднів. За високою патетикою висловлювань Богдана Крупки стоять пустопорожні, абсурдні ідеї, що й справді, як зауважує син професора, спроможні прислужитися розвитку якоїсь Манголії, а не України й українського села. Професор невипадково розмовляє російською. Місто чуже селу не лише на соціальному рівні, але й на мовному.

Катерина прагне не затримуватися у столиці, де все їй чуже. Це був чужий, незрозумілий для неї світ. Шлях Катерини в Шанівку був не з простих. Авторка ніби навмисне проводить героїню закутками київського «дна», показує деморалізацію міського населення.

У романі «РАЙ. Центр» дія розгортається в українській столиці. Сюди, до Києва, приїздять молоді люди – Макар, Гоцик та Люба. Вони, студенти столичних вузів, прагнуть завоювати столицю.

Образ Києва складається численних архітектурних пейзажів, витриманих у натуралістичному ключі. Наприклад: «Київський Поділ ще багатий на *щурячі кутки*. Поряд із пафосними новобудовами – стара та давня архітектурна розкіш. По ранжиру. Якій пощастило потрапити до списку пам'яток, тій – реставрація. А іншим… *На підфарбований фасад глянеш – чисто стара повія на заробіток налаштувалася.* А як затягне в арку-горлянку та викине у внутрішньому дворику – то отут вам і справжній старий Поділ» [2, с. 23].

Авторка проводить паралелі поміж Києвом давнім і сучасним. При цьому вона вказує не стільки на позитивні зрушення в національному бутті, скільки на втрати. Давній Київ – свого роду християнський рай, «ідеальний космос», від якого до XXI століття залишилося мало що. Київ початку XXI століття більше нагадує якийсь штучно створений бутафорський рай: «У червні дві тисячі восьмого фестиваль феєрверків пригнав до Дніпра в районі Подолу тисячі киян… Феєрверки так потужно розмальовували небо, що зірки не

втрималися – поховалися… Наступної ночі біля Дніпра – уже й тихо, уже й пластикові пляшки річка віднесла вниз за течією, а зірки так і не оговталися. Щезли. І міст пішохідний – диво! – вилизаний. Чекає чергової забави» [2, с. 6].

Наступним, що побачить цей міст, буде самогубство молодої Люби, яка стає жертвою Києва. Здавалося б, авторка простежує кожен нюанс душевних порухів героїні. Проте логіка останнього вчинку Люби прочитується лише з наступних сторінок, на яких Люко Дашвар описує історію перебування героїні в столиці: *«Життя радувало. Розрізнені плани, як шматки смальти, складалися в один великий оптимістичний вітраж. Вона у Києві»* [2, с. 47]. Люба впевнена, що *«столиця не скурвить» її: «Я до Києва їхала, у вагоні всю ніч не спала, сама собі поклялася: що не по мені – то не для мене»* [2, с. 54].

Люба, яка гостро відчуває свою самотність у галасливій столиці, вперше «відкривається» перед читачем лише в «березовій сповідальні», до якої потрапляє після смерті. Вона називає Київ оманою. Столиця, на думку Люби, не дає людині відчуття гармонії, змушує людину забути про себе, «перефарбуватися», відступити від себе. Столиця, на думку Люби, штовхає людину до прірви. Так стається і з Любою, яка боїться мати вигляд провінційної дурепи, а тому «перефарбовується» під вимоги столиці, а зрештою не витримує і накладає на себе руки. Звертаючись до образу міста, Люко Дашвар порушує у творі ряд проблем екзистенційного характеру. Героїня, міркуючи про життя, приходить до сумних висновків: «Що за диво – життя. *Сама серед людей – нема спасіння. Сама серед природи – вічний рай*». Тож у творі звучить мотив відчуження людини в урбанізованому соціумі, мотив самотності і страждання серед людей, які у великому місті, де панує абсурд, чужі одне одному.

У зображенні Люко Дашвар Київ втрачає статус вічного світового міста, тобто свою роль в історії та культурі: «Нема чого більше до Києва пхатися. Нема столиці. Тільки й того, що електрику задурно всю ніч палять. І гівна там… як на нашій свинофермі у кращі часи» [2, с. 194]. Знижувальні

просторіччя, які нерідко трапляється у текстах Люко Дашвар, виказують авторське ставлення до зображуваних реалій.

У романах Люко Дашвар столиця перестає співвідноситися з Центром Світу, перестає бути вмістилищем Вищого порядку. Ці функції перебирає на себе периферія. Авторка демонструє той факт, що Рай в Україні зміщується від центру до провінції. Вдаючись до улюбленого прийому, тобто використовуючи гру слів, вона констатує, що рай – у райських центрах, де люд ще не гнилий. І Свиря, і Микишка основний акцент ставлять саме на райцентри: на Чигирин (тобто на «козацьку столицю»), на Батурин, на Котельву, на Ніжин і Глухів. Тут, по райцентрах, на думку героїв-козаків, «Україна поховалася! По райських центрах, де слава гула» [2, с. 204]. Те, що столиця у сучасних романах часто відходить на задній план, Я.Поліщук пояснює нівеляцією іміджу Києва «через бездарну політику української влади, яка спричинилася до падіння авторитету цього міста» [3, с. 128]. Герої приходять до висновку, що «у тих райцентрах чистим душам не дуже радісно», що «у людей очі втомлені … Кажуть, столиця їх не чує» [2, с. 232].

Таким чином, у прозі Люко Дашвар міфічним центром України стає периферія – село та райцентр, які є носіями сакрального начала, спроможного впорядкувати Хаос, спричинений тотальною урбанізацією.

Література

1. Дашвар Люко. Село не люди : [роман] / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 252 с.

2. Дашвар Люко. РАЙ. Центр : [роман] / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. – 270 с.

3. Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій : [нариси] / Ярослав Поліщук. – К. : Акта, 2008. – 286 с.

Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем кафедри української і

зарубіжної літератури та
методики навчання ім. Михайла Максимовича
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Мазохою Г.С.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2015 року

УДК 821.161.2.09

Ольга Турчин
(м. Бережани, Тернопільська обл., Україна)

ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОЧИТАННЯ БАРОКОВИХ ТЕКСТІВ КНИГИ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО «СВІТ, ПО ЧАСТИНАХ РОЗГЛЯНУТИЙ»

У статті проаналізовано вплив політичних та культурних обставин життя Волині другої пол. XVII ст. та особистого досвіду поета – захисника православ'я та лідера військово-політичної боротьби на втілення європейських барокових мотивів, тем та ідей у книзі Д. Братковського «Світ,по частинах розглянутий». Висвітлено роль алегоричних образів Міха й Хмелю у сатиричному зображенні морального занепаду Речі Посполитої, вад і недоліків політичного й суспільного укладу держави та специфіку реалізації етнокультурних факторів у структурі текстів барокових епіграм.

Ключові слова: *Волинська земля, Річ Посполита, православний шляхтич, помежів'я культур, епіграма, алегоричні образи.*

В статье проанализированы влияния политических и культурных условий жизни Волыни второй пол. XVII в. и личного опыта поэта – защитника православия и лидера военно-политической борьбы на реализацию европейских барочных мотивов, тем и идей в книге Д. Братковского «Мир, по частям рассмотрен». Освещена роль аллегорических образов Калиты и Хмеля в сатирическом изображении морального упадка Речи Посполитой, пороков и недостатков политического и общественного строя государства

и специфику реализации этнокультурных факторов в структуре текстов барочных эпиграмм.

Ключевые слова: *Волынская земля, Речь Посполитая, православный шляхтич, пограничья культур, эпиграмма, аллегорические образы.*

The article analyzes the influence of political and cultural life circumstances of Volyn in the second half of the XVIIth century and the personal experiences of the poet, the defender of orthodoxy and the leader of the military and political struggle, on the implementation of European baroque motifs, themes and ideas in the book 'The world regarded in piece' by D. Bratkowski. The role of allegorical Mikh's and Khmel's images in a satirical picture of the moral decline of Rich Pospolyta is clarified in order to show the defects and disadvantages of the political and social state structure and the mechanism of realization of ethnic and cultural factors in the structure of baroque epigrams texts.

Key words: *Volyn region, Rich Pospolyta, Orthodox nobleman, border cultures, epigram, allegorical images.*

Книга барокових польськомовних текстів (в основному, епіграм) Данила Братковського «Świat po części przeyzrzany» («Світ, по частинах розглянутий»), видана у Кракові 1697 р., як й ім'я її автора, переживає нове народження. Перекладені В. Шевчуком тексти сучасною українською мовою побачили світ 2004 року [2]. Варто сказати, що за короткий період повернення Україні спадщини видатного поета епохи Бароко його твори стали об'єктом наукових досліджень та введені у навчальні курси Історії української літератури XI–XVIII ст. Данило Братковський, страчений у Луцьку 1702 року за вірність ідеї визволення України з-під польської залежності та православній вірі, канонізований Українською Православною Церквою і залічений до лику святих.

Тексти книжки «Світ, по частинах розглянутий» отримали прочитання у дискурсі барокової картини світу та основних мотивів європейського й українського бароко (В. Шевчук), ідей патріотизму та «хлопоманства» (М. Корпанюк, сарматизму (О. Бай), метафізичної поезії (О. Яковина) тощо. Однак, важливою є потреба висвітлити етнокультурні аспекти цих творів, що дозволить глибше осмислити ієрархічні семантико-

смислові зв'язки у текстах та мотивацію комунікативно-пізнавальних завдань у контексті барокових тем та мотивів.

Метою нашої статті є висвітлити на матеріалі поетичних текстів книги Данила Братковського «Світ …» політичне становище української православної шляхти в умовах Речі Посполитої, особливості світогляду автора та його поведінки як національного лідера, культурну й моральну атмосферу Волинської землі другої половини XVII ст. Предметом аналізу є теми, мотиви та образи поетичних текстів книги «Світ …», що характеризують соціальний, етнічний та культурний контекст, в якому реалізується поетичне повідомлення. Всі ці етнокультурні аспекти дозволяють всебічно сприймати їх та повнокровно функціонувати у художній свідомості реципієнта книги.

Важливим для повноцінної рецепції текстів Д. Братковського є висвітлити соціальне тло, що послужило джерелом тем і мотивів книги «Світ …». Це політичне, суспільне, культурне життя Волині другої половини XVII ст. Адміністративно ця територія входила до складу держави Речі Посполитої із столицею у Варшаві, в етнокультурному спрямуванні Волинські землі знаходяться на помежів'ї культур (Р. Радишевський).

Політичні та культурні обставини того часу обумовили приналежність творчості Д. Братковського водночас до двох літератур. Попри позиціонування автором себе як православного луцького шляхтича, а на той час національна приналежність визначалась за віросповіданням, книга «Світ …» написана польською мовою. Самійло Величко, «бывшій канцелярист канцеляріи войска запорожского», в «ЛѢтописи событій в Югозападной Россіи в XVII-м вѢку» (1720) характеризує Д. Братковського: «человѢкъ учоній, поэта вишмененній (котрій и книжку подъ именемъ: Świat przeyzrzany ритмомъ Полскимъ о рознихъ Лвовскихъ рѢчахъ року 1697 випечатуную красно и утѢшно зложилъ) благочестія святого непоколебимій блюститель» [3, с. 566].

Військово-політичну діяльність Д. Братковського, відвідини 1700 року в Батурині гетьмана Івана Мазепи,

активну участь у повстанні С. Палія на Правобережній Україні висвітлив В. Антонович. Історик детально описав арешт поета, непохитність під час тортур, бо не видав жодного свого спільника і не зрікся власних ідейних переконань, за що був жорстоко страчений в Луцьку 25 листопада 1702 року [1, с. 322], «за семъ разовъ мордерско стятій» [3, с. 567], – записав С. Величко.

М. Костомаров у дослідженні «Мазепа і мазепинці» описує події повстання під проводом С. Палія та звертає увагу, що в ньому брали участь переважно селяни, але залишалося небагато православних шляхтичів, котрі не встигли, як інші їхні побратими, зрадити Вітчизні. Таким із останніх могиканів, як пише М. Костомаров, був Д. Братковський [6, с. 230].

Позиція Д. Братковського у середовищі української сполонізованої шляхти була непростою, як писав історик В. Антонович: «Братковский стоит среди своих собратий уединённо и не только не находит в них поддержки, но, напротив, – встречает гонителей и палачей» [1, с. 238]. Дві унії, політична (Люблинська) і релігійна (Брест-Литовська), призвели до повного розриву між народом та елітою. «Уния, как политическая так и религиозная, слишком сильно манила их [шляхту – О.Т.] к себе обещанием равноправности с польской шляхтой, она им обещала почти полную независимость от «государственной» власти, участие во всех правах, приобретонных польской шляхтой, дававших волю самому буйному своеволию и произволу, и, наконец, бесконтрольное, нечем не ограниченное владение крестьянами» [1, с. 238].

Вибір українськими письменниками польської мови для написання творів обумовлювався багатьма політичними та культурними обставинами, насамперед тим, що це була мова державної еліти, до якої, як читацької авдиторії, звертались автори.

Епіграми книги Данила Братковського «Світ …» відтворюють картину життя українського суспільства другої половини XVII ст. Деталі політичних, адміністративних, суспільних, сімейних та громадських стосунків є складовою універсальної картини світу. Із засад барокового християнського

світогляду світ земний і життя людини у ньому є перехідними до життя вічного, у Небесному Палаці або у Пеклі. Подорожні цієї земної мандрівки, котрим належиться пройти випробування, піднятися або по драбині до Неба, або упасти у Пекло, – це представники в основному волинської шляхти.

Сатирично зображуючи життя в Речі Посполитій, зокрема на Волині, Д. Братковський не просто висміює вади державного та суспільного укладу, зокрема корупцію, продажність, підкуплені вибори, несправедливий суд тощо. У світлі барокового ідеалу сатиричне зображення недоліків людського життя автор здійснює у дискурсі біблійних повчань та євангельських істин. Твори Д. Братковського реалізують повчальну інтенцію – допомогти людині позбутись гріхів і осягнути вічне життя на небі. Недоліки поведінки персонажів обумовлені не стільки їхньою людською природою, криються не у схильності людини в земному житті до гріха, скільки укладом Речі Посполитої.

В. Липинський, коротко оглянувши історичні передумови написання сатиричної збірки поетом Д. Братковським, акцентує увагу на стані морального підупаду українців після поділу Батьківщини внаслідок Андрусівського перемир'я між Росією і Польщею, «всі зусилля народні скинути з себе ярмо неволі пропали марно» [7, с. 3]. «Продавши «задля панства великого, для лакомства нещасного» свою віру і тодїшнїй синонім віри – національність, ся шляхта вже тодї почала ставати на своїй землї «вельможними колонїстами», що тільки й думали про свою наживу та про веселе, безжурне життє паразитів» [7, с. 5].

В. Липинський виділяє Д. Братковського як шляхтича-лідера, котрий на тлі загального морального та національного занепаду починає розбуджувати дух нації (як автор звернень до народу та шляхти в повстанні Палія), стає оборонцем православних руських прав і вольностей. У книзі Д. Братковського, відзначує В. Липинський, «яскраво змальовано сучасне життя, а на тому тлі виразно бачимо думки автора – його світогляд» [7, с. 7].

Як непересічну особистість, здатну піти проти течії, загальноприйнятих правил, думкою піднятися вище

здеморалізованого конформізму та притворства, ставив Братковського в приклад молоді для наслідування Михайло Драгоманов. [4; с. 185]. Він назвав поета одним з перших «хлопоманів».

Збірку Д. Братковського «Світ …» В. Антонович називає суцільною їдкою сатирою на тодішнє шляхетське суспільство: «Безнравственность растлила всё шляхетское общество, семью и государство: красноречие заменяется скучным риторством, чесность – мошенничеством, правосудие – сутяжничеством. Казну грабят сборщики податей, войско без жалованья – грабит свой же край. Равенство шляхетское – только фраза, покрывающая олигархические замашки богатых панов» [1, с. 239–240].

Корупція як форма і умова вирішення політичних, адміністративних і особистих проблем отримує належний ґрунт для розквіту саме в державах, які об'єднують землі з неоднаковим правовим статусом, як наприклад, політичне становище Волинської землі у складі Речі Посполитої у порівнянні із землями коронними. Описи корупційних оборудок в епіграмах книги «Світ …» містять багато волинських деталей.

Шляхта у Речі Посполитій сформувалася із середніх та дрібних феодалів і складала десять відсотків – найвищий показник у Європі. Роль шляхти в державі була посилена запровадженням повітових сеймиків, на яких шляхта обирала органи місцевого самоврядування, суди та депутатів до сейму. Описи виборів до сеймів та сеймиків є темою багатьох епіграм Д. Братковського. Результати виборів вирішують не позитивні риси претендентів, а підкуп, вгощання, тому головну роль у структурі творів відіграють алегоричні образи Міха та Хмелю. Ця глобальна проблема в українському середовищі отримує певні характерні лише для нашого етносу прояви. Віршів про Хміль нараховано у книзі «Світ …» 97, хоча їх є більше, «бо, – як зазначає В. Шевчук, – ця тема часом входить в інші твори як мала складова» [10, с. 274].

У творі «Депутатська елекція» тема Хмелю переростає у дискурс відповідальності еліти за долю держави. За депутата

голосують тоді, коли за той голос заплатять хмелем: «сто фляш і безліч виставлять келишків», лиють, вливають, чолом б'ють «перед кожним братом, / Як хочеш бути паном депутатом» [2, с. 177]. Тема Хмелю художньо осмислюється Д. Братковським і як уявне благо, і як засіб для досягнення грошей, багатства, почестей.

С. Величко характеризує Д. Братковського як людину вчену, що дає підстави здогадуватись про університетську освіту автора книги «Світ …». Відповідно до університетських філософських курсів доби Бароко, засадами для формування світогляду людини XVII століття було схоластичне вчення Томи Аквінського (1225–1274).

У творах Д. Братковського можна відмітити певний перегук у ставленні до держави та її правителя із поглядами Томи Аквінського, який роль володаря в державі порівнював із роллю Бога у світі. Як Бог, перш ніж керувати всесвітом, установлює відповідний порядок, так і монарх мусить установити порядок у рамках держави, аби зберегти суспільну злагоду, громадський мир, щоб надати кожній людині сприятливі умови для існування, засоби для морального і розумового розвитку тощо [9].

В епіграмі «Erit anima tua, pro anima eius» (піднось свою душу душі на користь) образ короля зображений у дискурсі біблійних царів Давида й Соломона. Король отримує від пророка помазання на владу, за яку перед Богом «душі в тім відповідати». Правитель – гарант законів, захисник та оборонець найбільш принижених у державі, тих, «що у гною». Король свідомий власної відповідальності: «Не втримаю те, й кладу свою душу: За мучених я сам мучитись мушу» [2, с. 219]. Отже, образ ідеального короля засвідчує позицію автора у ставленні до володаря держави як до посередника між Богом і суспільством.

Влада, як дійшов до висновку Тома Аквінський, не завжди збігається з приписами Закону Божого. Проблемі здобування влади нечесними способами присвячені твори «Бенкет на сеймику» [2, с. 55], «Світ» [2, с. 57], «Сеймик» [2, с. 81], «Староство перемиське» [2, с. 109]. Приклад чесних,

натхненних Святим Духом, виборів описує Д. Братковський у творі «Як має бути на сеймику» [2, с. 81, 83], тобто відмовитись від підкупу, вгощання з корисливою метою.

Відповідно до спостережень Томи Аквінського, що владою у житті часто зловживають, використовують її не задля блага держави, а власної користі, чим порушують заповіти Бога, поетично осмислює цю проблему Д. Братковський у творах «Сейм» [2, с. 219], «Про сеймик» [2, с. 147], «Хвала послу» [2, с. 139], «Неук дійшлого питає, що за штука в тім буває» [2, с. 133–135], «Жовнір до жовніра» [2, с. 133], «Звідомлення з Варшави» [2, с. 121], «Про одного суддю. Автор до себе» [2, с. 111].

Попри сатиричну налаштованість та іронічну інтонацію поетичного мовлення, Д. Братковський у творі «Сейм» по-християнськи застерігає про відповідальність перед Богом за нераціональне використання державних коштів, котрі є людською кров'ю з міст і сіл. Варшава «рік до року відправляє сейми», які без користі й галасливі, чим усю державу «утискає вельми». Навіть за гріш прийдеться покутувати в Чистилищі, а «Як вийти з пекла, коли всім є шкода?» [2, с. 219]. У сатиричних епіграмах «Хвала послу» [2, с. 139] та «Хвала послу» [2, с. 167] автор застерігає, що привласнені державні скарби не принесуть користі: «… Зла іскра спалить, сама-бо погасне» [2, с. 167].

У творах книги «Світ …» відсутні образи конкретних винуватців того жахливого стану, в якому опинилось суспільство Речі Посполитої. У вірші «Справа щодо двору» йдеться про королівський двір, де панують ті ж звичаї й нелади, що у всьому суспільстві, бо «мішок Варшаву, не вовк вівці душить» [2, с. 215]. В. Шевчук звертає увагу на епіграму «Звідкіля шальвіри», у котрій весь лихочинний розгул, ошуканства поет приписує дияволу, в образі якого зображує панівний стан держави [10, с. 269]. Вірш перегукується із євангельською притчею про кукіль: «Царство Небесне подібне до чоловіка, що посіяв був добре насіння на полі своїм. А коли люди спали, прийшов ворог його, і куколю між пшеницю насіяв …» (Мт. 13: 24–25). Виправлення хиб суспільного стану

можливе через удосконалення кожної людини. В епіграмі «Правда» поет нагадує: «…до Бога настоює правда» [2, с. 313], і підтверджує думку Томи Аквінського, що люди через недосконаліть не можуть усвідомити сутність правди, тому правда може бути відновлена лише завдяки Божому Законові, котрого має дотримуватись кожен віруючий повсюдно.

Отже, твори Д. Братковського актуальні як тематикою, проблемами політичного та адміністративного укладу, так і пошуками шляхів виходу із стану морального занепаду суспільства, котрі автор вбачав у вдосконаленні людини. Для повноцінного введення книги «Світ …» у сучасний читацький простір важливим є висвітлення етнокультурних аспектів барокових текстів, які характеризують політичне, культурне та релігійне життя Волині другої половини XVII ст. у складі Речі Посполитої.

Література

1. Антонович В. Даниил Братковский (1697–1702) / Антонович В.Б. // Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К. : Либідь, 1995. – С. 237–247.

2. Братковський Данило. Świat po części przeyzrzany. Світ, по частинах розглянутий : [фототип. вид.] / Данило Братковський. – Луцьк : [б. в.], 2004. – 463 с.

3. Величко С. Летопись событий в Югозападной России в XVII-м веке составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска запорожского, 1720 / Величко С. – К. : Изд. врем. комис. для разбора древних актов, 1855. – Т. 3. – 568 с.

4. Драгоманов М.П. Література російська, великоруська, українська і галицька / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. – С. 80–220.

5. Костомаров Н. Мазепа и мазепинцы / Н. Костомаров // Исторические монографии и исследования. – СПб., 1885. – Т. 16. – 752 с.

6. Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII століття // Данило Братковський і його доба. – К. : [б. в.], 1909. – С. 3–15.

7. Стретерн П. Фома Аквинский за 90 минут [Електронний ресурс] / Пол Стретерн ; [перевод с англ. С. Зубкова]. – Режим доступу : http://www.lhpa.net/ru/files/Biografia/Stretern_Foma_Akvinskiy_za_90_minut.doc.

8. Шевчук В. Про Данила Братковського – поета і людину / Валерій Шевчук // Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2 книгах. – К. : Либідь, 2005. – Книга друга. Розвинене бароко. Пізнє барокко. – С. 262–282.

Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
професором кафедри української і
зарубіжної літератури та
методики навчання ім. Михайла Максимовича
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Корпанюком М.П.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2015 року

ФІЛОЛОГІЯ

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81’1:81’373.7–115:168.522

Ірина Ануріна
(м. Кременчук, Україна)

ФІЛОСОФСЬКЕ, ПСИХОЛОГІЧНЕ, ЕСТЕТИЧНЕ, ЕТИЧНЕ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ КРАСА В БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТАХ

У статті розглядаються концепти BEAUTY, SCHÖNHEIT, КРАСА і КРАСОТА в британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурних спільнотах відповідно. Автор досліджує філософське, психологічне, естетичне, етичне та культурологічне підґрунтя концепту в зіставлюваних мовах, порівнює особливості уявлень та сприйняття прекрасного носіями чотирьох мов, встановлює спільні та відмінні риси світосприйняття та мовної картини світу представників слов’янських та германських народів, а також визначає універсальні та унікальні явища в зіставлюваних лінгвокультурах.

Ключові слова: *концепт, лінгвокультурологія, мовна картина світу, ментальність, лінгвокультурна спільнота.*

В этой статье рассматриваются концепты BEAUTY, SCHÖNHEIT, КРАСА и КРАСОТА в британском, немецком, украинском и русском лингвокультурном обществах соответственно. Автор исследует философскую, психологическую, эстетическую, этическую и лингвокультурологическую основы концепта в сопоставленных языках, сравнивает особенности представлений и восприятия прекрасного носителями четырех языков, устанавливает общие и отличительные черты мировоззрения и языковой картины мира представителей славянских и германских народов, а также определяет универсальные и уникальные явления в сопоставляемых лингвокультурах.

Ключевые слова: *концепт, лингвокультурология, языковая картина мира, ментальность, лингвокультурное общество.*

The article deals with researching the concepts BEAUTY, SCHÖNHEIT, КРАСА and КРАСОТА in British, German, Ukrainian and Russian linguocultures accordingly. The author studies philosophical, psychological, aesthetic, ethical and linguoculturological bases of the concept in the contrasted languages, compares peculiarities of perception of the beautiful by the native speakers of four languages, defines common and divergent features of the worldview and language world picture of Slavonic and German nations, establishes universal and unique phenomena in the contrasted linguocultures.

Key words: *concept, linguoculturology, language picture of the world, mentality, linguocultural society.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливо актуальними постають питання взаємодії мови і мислення, мови і культури, мови й етносу. Оскільки мислення посідає чільне місце у процесі формування мовної картини світу, важливу роль у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть відіграє когнітивний напрям, за допомогою якого функціонування мови розглядається як різновид пізнавальної діяльності. Саме тому зараз стрімко розвивається лінгвокультурологія – наука, що вивчає й описує «кореспонденцію мови й культури в синхронній взаємодії» [12], де в ролі об'єктивних елементів культури виступає вся сукупність традиційних мовних одиниць. Суб'єктивні елементи культури, реалізовані в мові, отримали назву лінгвокультурних концептів [17]. У лінгвістиці культурний концепт є основною одиницею, що інтегрує в собі мову й культуру в їх взаємопроникненні. Концепт характеризується комплексом значень, яких набуває мовний знак, експлікуючи національно значимий смисл [4].

Такі загальнолюдські цінності, як *істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, честь, справедливість* тощо – це скрижалі, на які спирається буття людства та які є обов'язковою умовою його існування [22, с. 652]. Ці поняття широко репрезентуються в концептах, які «акумулюють принципово важливі для людини знання

про світ» [14, с. 199]. Ключові концепти культури займають важливе місце в колективній мовній свідомості, тому їхнє дослідження стає надзвичайно актуальною проблемою [6].

Розуміння концепту КРАСА є невід'ємною частиною формування свідомості людини, її бачення світу. Прекрасне – центральна категорія естетики, у якій знаходять оцінку явища дійсності, твори мистецтва, які дають людині відчуття насолоди, втілюють у предметно-чуттєвій формі свободу й повноту творчих і пізнавальних сил та здатностей людини в усіх сферах суспільного життя: трудовій, соціально-політичній, духовній та ін. Це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що вдосконалює життя. Прекрасне – основна позитивна форма естетичного освоєння дійсності. У ній знаходить своє безпосереднє відображення естетичний ідеал. Найбільш близькі за значенням поняття: гармонійне, досконале, краса, гарне, вродливе, яскраве.

Незважаючи на універсальність згаданого поняття, були зроблені лише окремі спроби аналізу концепту КРАСА в українській мові (О. Цапок, Л. Щербачук [23; 24]), російській та англійській мовах (Ю. Бокова, Ю. Мещерякова, Г. Садриева [4; 14; 16]), у німецькій та російській мовах (Н. Летуновська [13]). Відсутність фундаментальних праць з порівняння репрезентації зазначеного концепту в чотирьох запропонованих мовах зумовлює актуальність цієї розвідки. Первинний аналіз концепту передбачає встановлення філософських, психологічних, естетичних, етичних та лінгвокультурологічних особливостей його сприйняття носіями різних національних мов, адже саме національно-специфічні прототипи, категорії та реалії викликають на сьогодні особливий інтерес, адже національна ментальність формується конкретними чинниками матеріального життя етносу.

«Національний характер віддзеркалюється найбільш повно й багатогранно в національній культурі, яка виражає етнічну своєрідність народу. Через культуру розкривається зміст і особливості національно характеру. У національному характері, у свою чергу, відображаються досягнення загальнолюдської

культури. Образ світу, який формується в носіїв різних мов і культур у процесі осягнення ними його різноманіття, накладає відбиток на мову. Логіка національних мов включається у процес інтерпретації й вербальної трансляції досвіду» [12, с. 188].

Через історичні, географічні й етнопсихолінгвістичні особливості народів картина світу завжди характеризується національно-культурною специфікою, що встановлюється на тлі загальнолюдської єдності у світосприйнятті. Одним з аспектів картини світу є ціннісна картина світу – система значущих пріоритетів у розумінні дійсності й норм поведінки, які випливають з цього. З позицій естетичних цінностей правомірно виділяти у якості аспекту картини світу ціннісно-естетичну картину світу [14]. Однією з найважливіших характеристик оцінки є її орієнтації не на об'єктивні характеристики дійсності, а на суб'єктивно значущі параметри класифікації світу.

В історії культури й філософії сприйняття краси розглядалося крізь призму взаємовідносин об'єктивного й суб'єктивного, природного й суспільного, фізичного й метафізичного, земного й божественного. Питання про джерело прекрасного виявилося одним із найскладніших. Розвиток різноманітних наук вплинув на те, що в історії естетичного розуміння сформувалася стала тенденція, пов'язана з вірою в можливість «виміряти», піддати науковому аналізу параметри прекрасного, знайти ідеальну геометричну основу, «першоелемент» краси, надавши тим чи іншим ознакам і співвідношенням універсального значення. У цілому, не дивлячись на гостру полеміку, представників різних підходів об'єднувало розуміння категорії «краса» як міри, симетрії, пропорційності, доцільності, ритмічності, гармонії.

Краса є феноменом когніції й культури, який разом з добром та істиною визначає найвищі цінності людства. Зміст універсалії КРАСА характеризується взаємозв'язком з концептом ЛЮДИНА, ключовим для будь-якої культури. Такий взаємозв'язок зумовив антропоцентричне тлумачення сутності краси, існування якої пов'язують з особливостями

світосприйняття людини, з її здатністю бачити цю ознаку в об'єктах дійсності [23].

Краса відіграє провідну роль у саморегуляції внутрішнього світу особистості. Проблемою розуміння і тлумачення категорії «краса» займалися філософи, поети, письменники, художники та вчені есіх часів і народів – від епохи Стародавньої Греції до сьогодення. Однак у різноманітні епохи й межах однієї культури існують різні концепції краси.

Матеріалістичної тенденції трактування краси притримувалися Демокріт, Арістотель, Епікур, Лукрецій Кар, які стверджували об'єктивну основу прекрасного, ој знаходиться у властивостях речей, зв'язках, відношеннях, закономірностях реальної дійсності, на противагу вченню Платона, згідно з яким «прекрасне є абсолютною вічною й незмінною, надчуттєвою ідеєю» [15].

За Арістотелем, прекрасне – не занадто велике, не занадто мале. Краса виступає як міра, а мірою всього може бути людина. Саме в порівнянні з прекрасним предмет не повинен бути «надмірним» [2].

У Середньовіччі панувала концепція божественного походження краси (Фома Аквінський, Туртулліан, Франциск Ассізький). Бог, одухотворяючи кісткову матерію, надає їй естетичної властивості. Чуттєва краса вважалася гріховною, а насолода нею – недозволеною [1]. На противагу цьому гуманісти епохи Відродження (Леонардо да Вінчі, В. Шекспір) утверджували красу самої природи і радість її сприйняття. Мистецтво вони розглядали як дзеркало, яке художник тримає перед природою [9].

Естетика класицизму (Н. Буало) зводила прекрасне до витонченого, прекрасна не вся природа в її цвітінні й буянні, а лише підстрижена, доглянута природа (наприклад, Версальський парк). Найвищим предметом мистецтва класицизм проголосив красу в суспільному житті, яку ототожнювали з добром і державною доцільністю [5]. Французьке Просвітництво (Вольтер, Дідро) знову розширює сферу краси й повертають її всій дійсності, яка для них прекрасна, – природні властивості (вага, колір, об'єм) [7].

Німецька класична естетика внесла ряд діалектичних ідей у розуміння природи прекрасного. Кант трактував прекрасне як об'єкт незацікавленого ставлення, протиставляючи красу користі, завершеність художньої форми – ідейному змісту [10]. Підхід Гегеля до цієї категорії пронизаний історизмом. У прекрасному він бачив один з етапів загальносвітового руху духу (абсолютної ідеї). У своєму розвитку дух набуває гармонійної єдності з матеріальною формою, ідея знаходить повне й адекватне вираження у формі, і це прекрасно. Краса для Гегеля – сфера мистецтва [8]. Л. Фейєрбах намагався вивести красу безпосередньо з фізичних властивостей предметів і явищ [21].

На думку В. Соловйова, краса є втіленням ідеї, гармоній духовного (ідеального) і речового (матеріального). Природна краса зруйнована, і людина, як істота одночасно природна і свідомо духовна, покликана увічнити її через мистецтво [18].

На межі XIX–XX століть у західноєвропейській естетиці набули поширення суб'єктивно-ідеалістичні погляди, згідно з якими людина у процесі естетичного сприйняття ніби одухотворяє естетично нейтральний світ і змушує його випромінювати красу. Тільки індивід вносить красу в природу, яка сама по собі лежить «по іншу сторону прекрасного й потворного», вона «позаестетична», а також «позаморальна» і «позалогічна» [11].

На підставі узагальнення різних філософських концепцій можна стверджувати, що зміст універсального концепту КРАСА виражають регулярні зв'язки з концептами ПРИРОДА, ЛЮДИНА, МИСТЕЦТВО, що уточнюються на фоні опозиційних зв'язків з концептом ПОТВОРНЕ.

Складність усвідомлення феномену краси пов'язана з цілим рядом причин. Перша причина пов'язана з тим, що прекрасне передбачає враження від того, що неможливо пояснити чи описати. Друга причина полягає в тому, що естетичне світосприйняття формується під впливом різноманітних чинників (природних, соціальних, метафізичних, суб'єктивних). Як стверджує Ю. Бокова, семантичний простір концепту КРАСА у мові є багатошаровим. Концепт КРАСА –

психоментальне утворення, що виникло у результаті формування уявлень, знань про красу й зафіксоване в національно-мовній картині світу. Відмінності культур відображаються в різних картинах світу, на основі яких будуються висловлення в мовах. У кожній культурі існують власні артефакти, чужі й малозрозумілі іншим культурам [4]. Таким чином, у кожній з досліджуваних мов виникає власний національний образ краси, який, за твердженням В. Богуславського, є ціннісно значущою сукупністю уявлень про зовнішність людини та її внутрішній світ, що оцінюються позитивно й історично склалися в рамках певної національної культури як результат узагальнення різноманітних аспектів ціннісних орієнтацій – морально-етичних, естетичних, прагматичних норм. Ця сукупність має системний характер і постійно розвивається, відображаючи динаміку розвитку соціуму, соціальні й культурні зміни, які відбуваються всередині нього. Тому дослідження культурної специфіки може зробити вагомий внесок в осмислення не тільки культурологічних, але й мовних явищ [3].

Розбіжності в естетичній оцінці між англійською, німецькою, українською та російською лінгвокультурами мають глибинний закономірний характер. Для слов'ян характерним є поєднання емоційного й раціонального ставлення до дійсності (з точки зору західного світосприйняття це виглядає як емоційність). У європейців послідовно протиставляється раціональне й емоційне ставлення до світу [14].

Концептосфера мовної особистості являє собою системну сукупність оперативних одиниць свідомості, які актуалізуються у процесі дискурсивної взаємодії. Оскільки концепт КРАСА є культурно значущим концептом, який є структурованим ментальним утворенням заснованим на взаємозумовлених макроблоках: «фізична краса», «духовна краса», «краса природи», «рукотворна краса».

Українці й росіяни протиставляють внутрішнє й зовнішнє, земне й неземне. Таким чином, істинною красою визнається краса внутрішня. Англійці й німці сприймають зовнішню красу з красою внутрішньою. Краса вважається менш цінною, ніж честь і совість: *Good fame is better than a good face. Handsome is as handsome does*, однак поступається розуму в російських

прислів'ях: *Красавице ум не помеха. Краса до венца, а ум до конца. Красота и без ума пуста.* Краса людини цінується більше, ніж її зовнішність: *Личиком гладок, да делами гадом. Не то хорош, кто лицом пригож, а тот хорош, кто на дело гож.*

Увага акцентується на зовнішньому, вважаючи, що воно повинне корелювати з внутрішнім змістом, хоча й визнають, що зовнішність може бути оманливою: *Neither beautiful, nor clever. Не хитер парень, да удачлив, неказист, да талантлив*. Для британців краса не є вічною: *beauty is a living thing, beauty is only skin deep*, для росіян – навпаки: *прекрасное вечно*.

Німецькі й російські приказки вказують на той факт, що самої лише краси недостатньо: *Schönheit kann man nicht essen. Снаружи красота, внутри пустота. Красивыми словами пастернак не помаслишь.* Краса, в англійських, як і в українських та російських прислів'ях, не має великого значення без відповідної моральності: *Fair without, false within. Ach wie bald schwindet Schönheit und Gestalt. Schön Gestalt verliert sich. Не родись вродлива, а родись щаслива. Не та мила, что хороша, а та мила, что по сердцу пришла. Родилась пригожа, да по нраву не гожа. В уборе и пень хорош.*

У зіставлюваних лінгвокультурах спільними є такі характеристики: 1) краса визнається однією з найвищих людських цінностей; 2) красі приділяється більше уваги, ніж характеристикам негативної естетичної оцінки; 3) краса пов'язана з іншими вищими цінностями; 4) краса жінки може бути оманливою. Наприклад, Джон Мільтон підкреслює, що тільки слабкі уми піддаються чарівності краси: *Beauty stands in the admiration only of weak led captive* [25].

Будучи універсальним явищем людського життя поняття «краса» універсальне для англійської, німецької, української та російської мовних свідомостей з точки зору сукупності існуючих ознак, що наповнюють його. Однак мовні інтерпретації цього концепту різні в зіставлюваних мовах, оскільки конотативні й асоціативні ознаки, виокремлені конкретною мовною свідомістю, своєрідні й базуються на ментальних образах, властивих тільки певному культурному соціуму [8].

Таким чином, краса має суб'єктивно-об'єктивну природу, тому для її розуміння необхідні різноманітні прояви духовності людини. Краса є орієнтиром для будь-якого суспільства, для будь-якої лінгвокультурної свідомості. Вона є комплексним поняттям, що поєднує в собі філософський, психологічний, етичний, естетичний та лінгвокультурологічний аспекти. Як свідчить дослідження фразеологічних фондів англійської, німецької, української та російської мов, європейці схильні до більш раціонального сприйняття прекрасного, співвіднесення привабливої зовнішності з внутрішньою красою. Для слов'ян характерним є емоційне підґрунтя бачення краси, результатом якого є наявність зв'язку цього поняття з природою та вищими силами, непідвладними людині. Водночас представники зіставлюваних лінгвокультур піддають сумніву вічність та правдивість краси, підкреслюючи, що вона може бути оманливою.

Перспектива подальшого дослідження полягає в установленні філософського, психологічного, етичного, естетичного та лінгвокультурологічного аспекту сприйняття концепту ПОТВОРНІСТЬ, а також реалізація протиставлення КРАСА – ПОТВОРНІСТЬ у лінгвокультурах, що досліджуються.

Література

1. Аквинский Ф. Сочинения / Аквинский Ф. – Санкт-Петербург : Ленанд, 2015. – 242 с.

2. Аристотель. Этика, эстетика, поэтика / Аристотель. – М. : Харвест, 2011. – 1280 с.

3. Богуславский В.М. Оценка внешности человека : словарь / Богуславский В.М. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 254 с.

4. Бокова Ю.С. Вербализация концепта «КРАСОТА» в русском и англоязычном лингвокультурном сознании : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю.С. Бокова. – М., 2012. – 20 с.

5. Буало Н. Поэтическое искусство / Буало Н. – М. : Азбука-классика, 2012. – 176 с.

6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Вежбицкая А. : [пер. с англ., отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

7. Вольтер. Философские сочинения / Вольтер. – М. : Наука, 1988. – 1953 с.

8. Гегель Г.В.Ф. Лекции по эстетике / Гегель Г.В.Ф. – Санкт-Петербург : Наука, 2007. – 624 с.

9. Да Винчи Л. Суждения о науке и искусстве / Леонардо да Винчи. – М. : Азбука-классика, 2012. – 365 с.

10. Кант И. Критика чистого разума / Кант И. – М. : Эксмо, 2015. – 736 с.

11. Клинцова Ю.В. Лексико-семантические и когнитивно-деривационные аспекты гиперпонцепта «КРАСОТА» (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю.В. Клинцова. – Краснодар, 2007. – 22 с.

12. Лашманова О.В. Формы проявления национального характера и методы его исследования / О.В. Лашманова // Материалы международной конференции. – М. : МГИМО, 2011. – С. 188.

13. Летуновская Н.В. Лексико-семантическая репрезентация концепта «КРАСОТА» в немецком и русском языках : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н.В. Летуновская. – М., 2005. – 19 с.

14. Мещерякова Ю.В. Концепт «КРАСОТА» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ю.В. Мещерякова. – Волгоград, 2004. – 24 с.

15. Платон. Полное собрание сочинений в одном томе / Платон. – М. : «Альфа-книга», 2015. – 1312 с.

16. Садриева Г.А. Устойчивые образные средства, репрезентирующие концепт «КРАСОТА», в английском, русском и татарском языках : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.А. Садриева. – Казань, 2007. – 25 с.

17. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : автореф. дис. на соискание ученой степени

док. филол. наук : спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Г.Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 39 с.

18. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика / Соловьев В.С. – М. : Искусство, 1991. – 704 с.

19. Степанов Ю.С. Константы : Словарь русской культуры / Степанов Ю.С. – М. : Академический проект, 2001. – 590 с.

20. Телия В.Н. Русская фразеология : Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В.Н. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

21. Фейербах Л. Основы философии будущего / Фейербах Л. – М. : Государственное социально-экономическое издание, 1936. – 192 с.

22. Філософський словник соціальних термінів : довідкове видання / [заг. ред. П.П. Андрущенко]. – К.–Х. : Р.И.Ф., 2005. – 672 с.

23. Цапок О.М. Мовні засоби репрезентації концепту КРАСА в поезії українських шістдесятників : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / О.М. Цапок. – Одеса, 2004. – 20 с.

24. Щербачук Л.Ф. Концептуалізація бінарної опозиції КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ у сфері української фразеології / Л.Ф. Щербачук // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия : «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24 (63), № 4. – Часть 2. – С. 198–202.

25. Milton J. Paradise Lost and Paradise Regained / Milton J. – London : HarpersCollins Publisher, 2011. – 192 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2015 року

УДК 81’25=161.2=162.3

Надія Баландіна
(м. Полтава, Україна)

ПРАГМАТИЧНІ КЛІШЕ З ПОГЛЯДУ СИТУАТИВНО-ДЕЙКТИЧНОЇ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ

Ситуативна модель перекладу чеських прагматичних кліше українською мовою розглядається з погляду відповідності дейктичних параметрів. Аналізується персональний дейксис, суб’єктивний і об’єктивний, соціальні ролі, гендерні характеристики, синтаксична позиція. Дейксис місця позначений соціальною детермінованістю одиниць, прив’язаністю до конкретної ситуації, конвенційністю і синтагматично-парадигматичними відношеннями. Часовий дейксис маркований теперішнім часом. Дейксис ввічливості репрезентує себе лексичними, словотвірними і граматичними, засобами.

***Ключові слова**: ситуативна модель перекладу, ситуативний дейксис, персональний, часовий, локальний дейксис; дейксис ввічливості.*

Ситуативная модель перевода чешских прагматических клише на украинский язык рассматривается с точки зрения соответствия дейктических параметров. Анализируется персональный дейксис, субъективный и объективный, социальные роли, гендерные характеристики, синтаксическая позиция. Дейксис места обозначен социальной детерминированностью единиц, связью с конкретной ситуацией, конвенциональностью, и синтагматически-парадигматическими отношениями. Временной дейксис маркирован настоящим временем. Дейксис вежливости репрезентирует себя лексическими, словообразовательными и грамматическими средствами.

***Ключевые слова**: ситуативная модель перевода, ситуативный дейксис, персональный, временной, локальный дейксис; дейксис вежливости.*

The situational model of Czech pragmatic clichés translation into the Ukrainian language is considered from point of view of relevance of deictic parameters. The personal, subjective and objective deixis, social roles, gender characteristics and syntactic positions are analyzed. The deixis of location is marked with social determinism of units, adherence to

a particular situation, conventionality and syntagmatic and paradigmatic relations. The temporal deixis is marked with the present time, however, each language represents it differently, by undifferentiation of temporal meaning in particular. The deixis of politeness represents itself by a variety of means: lexical, word building and grammatical.

Key words: *situational model of translation; situational deixis; personal, temporal, location deixis; deixis of politeness.*

Серед розмаїття моделей перекладу було б наївно порушувати питання, яка з них є найефективнішою: усі по-своєму правильні, хоча й підходять до об'єкта з різних боків. Це стосується і лінгвістичної моделі, що ґрунтується на мовній компетенції перекладача і становить мікростратегію перекладу, і комунікативної моделі як макростратегії, успішність реалізації якої залежить від комунікативної компетенції у широкому розумінні цього слова. Необхідним складником останньої вважається не тільки орієнтація на базову модель комунікативного процесу ХТО – ЩО – КОМУ – З ЯКОЮ МЕТОЮ – З ЯКИМ РЕЗУЛЬТАТОМ, де головним правилом перекладу є відповідність комунікативних ефектів оригіналу і перекладу, а й контексту, в межах якого розгортається взаємодія. Ситуативні параметри ХТО – КОМУ – ДЕ – КОЛИ поглиблюють комунікативну модель, надаючи їй присмаку сценічності, оскільки до розгляду залучаються учасники інтеракції, час і місце їх спілкування. Ситуативну (чи ситуативно-денотативну) модель перекладу нерідко співвідносять з теорією фреймів, де фрейм постає структурою усталених елементів, що визначають межі ситуації, увиразнює типове і важливе для епізодів соціальної взаємодії, зокрема рутинної [9]. Відповідно, перекладач у цьому випадку виходить з аналогії предметів, фактів і подій реального світу, їхніх характеристик, думок про них і суджень і знаходить адекватні форми вираження в мові перекладу. Таким чином, поняття адекватності перекладу ширше, ніж еквівалентності, оскільки забезпечує «необхідну повноту міжмовної комунікації в конкретних умовах» [5, с. 152].

Беручи до уваги об'єкт аналізу – прагматичні кліше – і його розгляд з погляду ситуативної моделі важливий ще й тому,

що для цього різновиду мовних одиниць ситуативна ознака, після їх відтворюваності, вважається головною [6, с. 17–18; 1, с. 1]. Прагматичні кліше (далі – ПК) настільки тісно пов'язані із ситуацією, що, по суті, її уособлюють і вербально репрезентують. Саме ця ознака засвідчує і їхню дейктичність, оскільки поза комунікативним актом, як і більшість дейктиків, кліше не наділені конкретною референцією: вони лише абстрактно, узагальнено, указують на можливість актуалізації в певній ситуації. У зв'язку з цим ситуативну модель слід називати ситуативно-дейктичною.

При декодуванні кліше мови-джерела необхідною умовою є урахування того, що кожне з них прив'язане до конкретної ситуації, а відтак до певного тематичного поля і когнітивно-мовного простору, що як результат сприяє успішному кодуванню одиниць мовою перекладу. Так, дотраслатологічний аналіз ПК *Jdu do výslužby* (Я подаю у відставку) передбачає отримання відповідей на низку запитань типу: що означає цей мовленнєвий акт; якою є його мета; чи можна спрогнозувати результат і за яких ситуативних обставин він буде успішним; де перших три запитання стосуються прагматичних ознак, останнє – ситуативних. У відповідь на перше запитання (Що означає мовленнєвий акт?) можна припустити, що це соціальний акт розриву, відмови від укладеної трудової угоди, успішним результатом якого є прийняття відмови. На першому етапі йдеться лише про припущення, оскільки ситуативні чинники на зразок соціальних характеристик мовців, місця і часу невідомі. Тільки тоді, коли ситуативний контекст виголошення акту *Jdu do výslužby* (Я подаю у відставку) відповідає низці конвенційних чинників, можна стверджувати, що це акт відмови від укладеної трудової угоди. До них належать: по-перше, ініціатор заяви пов'язаний трудовою угодою; по-друге, адресат уповноважений укладати і розривати трудові угоди; по-третє, місцем виголошення заяви є офіційна інституція, де укладено угоду; по-четверте, ефективність подання заяви здебільшого обмежена часом функціонування установи.

Якщо ж хоча б один із зазначених чинників порушено, є всі підстави переходу акту заяви на інше функціональне

поле. Зміна функції чутлива навіть до таких, здавалося б, другорядних порівняно з ХТО і КОМУ складників, як ДЕ і КОЛИ. Конвенційний характер заяви вимагає її реалізації у строго обмеженому локусі: в офіційній установі. Як тільки цей параметр змінено, наприклад замість інституції виступає помешкання мовця, відповідно, зміниться і комунікативна функція: акт заяви про розрив трудової угоди стане актом констатації наміру подати у відставку.

У схожий спосіб діє і зміна темпорального параметру КОЛИ, пор., з одного боку, *Я подаю у відставку*, а з другого, *Я подав у відставку* і *Я подам у відставку*. У першому випадку зміна теперішнього часу на минулий засвідчує констатацію здійсненого факту, у другому – час змінено на майбутній – констатацію наміру, попередження.

ПК на зразок *Я подаю у відставку* є знаками стереотипних ситуацій, що мають соціально детермінований, соціально необхідний характер, витоки класифікації яких представлено в розвідках Дж. Остіна, Дж. Сьорля та ін. із залученням дієслів-перформативів. Так, Ю. Апресян виділив такі угруповання:

1. Повідомлення, декларації: доповідати, доносити, заявляти, сповіщати; нагадувати, оголошувати, заперечувати, підтверджувати, підкреслювати, проголошувати, свідчити, повідомляти, запевняти, засвідчувати, стверджувати.

2. Визнання: каятися, сповідатися, зізнаватися;

3. Обіцянка: гарантувати, давати слово (давати чесне слово, давати обітницю, давати обіцянку), клястися, зобов'язуватися, завіряти, зарікатися, клястися, обіцяти, присягати;

4. Прохання: заклинати, молити, просити, благати, клопотати;

5. Пропозиції та поради: викликати, кликати (до себе), запрошувати, закликати (до порядку), рекомендувати, радити, пропонувати;

6. Попередження, пророцтво: попереджати, передбачати, застерігати, передрікати, передвіщати;

7. Вимога, наказ: карати, наполягати, доручати, наказувати, вимагати, пропонувати, висувати умову;

8. Заборона, дозвіл: дозволяти, дозволяти, забороняти, накладати вето, давати право, санкціонувати;

9. Згода, заперечення: визнавати, погоджуватися (згоден), заперечувати, протестувати, сперечатися, оспорювати, відмовлятися (робити);

10. Схвалення: благословляти, схвалювати, хвалити, стверджувати, рекомендувати (кого-л.);

11. Засудження: засуджувати, гудити, проклинати, звинувачувати;

12. Прощення: виправдовувати, відпускати (гріхи), прощати, вибачати, знімати відповідальність;

13. Мовні ритуали: дякувати, вітати, співчувати, бажати удачі, вибачатися, вітати, прощатися;

14. Соціальні акти передачі, відчуження, скасування, відмови тощо: брати назад своє слово, повертати своє слово, давати відвід, дезавуювати, денонсувати, довіряти, заповідати, капітулювати, відкидати, відводити, відмовлятися, звільняти від слова, відлучати, відрікатися, подавати у відставку, доручати (дітей кому-л.), присвячувати, здаватися, знімати (пропозиція), уповноважувати;

15. Називання, призначення: призначати, називати нарікати, проголошувати, оголошувати, присвячувати, проголошувати (республіку) [3, с. 200–202].

За Ю. Апресяном, таких дієслів у російські мові нараховано близько ста двадцяти, а в українській, за Л. Турик, близько ста сорока і розподілено на чотири групи [11, с. 320–324]. Більшість з них вживаються як перформативи у складі ПК. Останнім часом учені говорять не тільки про перформативні висловлювання, а й перформативні тексти, модус яких формують перформативні дієслова [7]. До такого тексту можна, наприклад, віднести, розділ «Сповідь» роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай».

Наведений список перформативів (тем і підтем) не тільки засвідчує розмаїття ситуацій, а й багатство лексичної синонімії, якою можна скористатися перекладачеві. Трапляється, що виникає спокуса перекласти кожен із наведених перформативів універсальними дієсловом мовлення,

гіперонімом – *говорити, казати*, наприклад, *mluvit, povídat* (не *kázat*: kněz káže každou neděli). Останнім часом у чеському дискурсі набуває поширеності іншомовне слово ***komunikovat*** у значенні спілкуватися, розмовляти: *Chci* umět lépe *komunikovat, Senioři komunikují, Domnívám se, že umění komunikace začíná u schopnosti umět komunikovat sám se sebou*, хоча словник подає його значення так: ***komunikovati*** [-ny-] ned. (z lat.) 1. být ve spojení: fyz. komunikující nádoby spojité *2. (co) úředně něco oznámit [14].

Здатність кліше в загальних рисах репрезентувати ситуацію, бути її знаком спонукає лінгвістів відносити їх до лексико-граматичної категорії, точніше, суперкатегорії інтеракційних дейктичних мовних одиниць, які «організовують простір діалогу, виражаючи різноманітні інтеракційні категорії [1, с. 1]. Якщо говорити конкретніше, то базові види дейксиса – персональний, просторовий і часовий – можна представити системою координат Я – ТИ – ТЕПЕР – ТУТ, актуальної для усього масиву ПК.

До вимог перекладу з погляду ситуативної моделі належить необхідність зберегти автентичність дейктичних властивостей в іншомовному дискурсі. Інакше кажучи, правилом ситуативної моделі перекладу є відповідність (адекватність) дейксису мови оригіналу дейксису мови перекладу.

Аналіз форм вираження дейксису і способів їх збереження в перекладі варто розпочати з персональних, рольових ознак комунікантів.

1. Персональний дейксис ХТО – КОМУ.

Персональний (рольовий) дейксис вважається одним з головних [2, с. 28], точкою відліку якого є мовець, що спрямовує мовленнєвий акт на адресата. Разом з тим він дозволяє слугувати основою розрізнення суб'єктивного (центр координації збігається з мовцем) і об'єктивного (центр координації не збігається з мовцем) дейксисів [10, с. 7]. Якщо вихідною точкою є мовець, говорять про Я-орієнтовані ПК, якщо ж адресат – ТИ-орієнтовані і; як відомо, ця точка може бути формально і не вираженою. Так, в актах згоди до першого угруповання належать висловлювання на зразок:

Я погоджуюся, Я (Ми) не проти, до другого: *Маєш (-те) рацію; Як (наче) в око вліпив (-ли)*, до третього: *Що правда, то правда; Що правда, то не гріх; Що й казати; Ще б пак!; Ще б як!; Чому б ні; Чом би й ні; Чом ні*. І таке ранжування центрів координації варто зберегти в мові перекладу.

Чималу роль у потрактуванні функцій ПК відіграє синтаксична позиція персональних дейктиків, пор.: *Я раджу вам зробити* ***це****. – Зробити це раджу вам* ***я****; Я дякую вам за* ***це****. – За це дякую вам* ***я***. Як відомо, у комунікативній структурі речення тема, або відома частина інформації, займає початкову позицію, а рема, що включає нову інформацію, – кінцеву. Задана в оригіналі темо-рематична комунікативна структура повинна неодмінно враховуватися і в перекладі, оскільки перенесення акценту з одного елемента на інший може позначитися на комунікативній функції, зокрема перекодуванні наведених вище ПК у висловлювання констатації факту.

Говорячи про персональний дейксис, вживають ще й синонім – рольовий дейксис, що в широкому розумінні передбачає не тільки формальну вказівку на Я і ТИ, а й урахування характеристик з погляду соціальних ролей, комунікативних позицій, наприклад ієрархічних ознак «вищий» – «нижчий». Так, для системи координат, де мовець ХТО (вищий за статусом), а адресат КОМУ (нижчий за статусом), релевантними є спонукальні акти з дієсловами *наказувати, вимагати*; для координат ХТО (нижчий за статусом) – КОМУ (вищий за статусом) – *просити, благати, вмовляти*, що на практиці реалізується в таких актах, як: *Я наказую вам, щоб ... – Přikazuji vám, abyste to...,* де в чеському перекладі можливий синонім – žádám; *Я прошу вас, щоб ... – Žádám vás, abyste to ...*, де неможливий синонім – *přikazuji*.

Наказ у формі прохання – непоодиноке явище для сучасного дискурсу. Значну роль тут відіграє спорідненість значень наказу і прохання: від адресата хочуть, щоб той щось зробив, однак ступінь примусу і можливість вибору реакції, зокрема припустимість відмови, у них різні. Реакція на прохання може бути і позитивною, і негативною: прохання

надає право на «відступ», спротив, перемовини, суперечки, торги. Відмова у проханні не бажана, але можлива.

Наказ же не передбачає такої свободи, невиконання наказу здебільшого призводить до застосування санкцій, конфлікту. В умовах демократизації дискурсу експлікація індикатора наказу – перформативного дієслова *наказую* небажана, тому, наприклад, висловлена під час паспортного контролю прикордонником фраза *Bud´te tak laskav a předložte mi svůj pas* має бути перекладена саме як Будь ласка, пред'явіть (дайте) свій паспорт, а *Prosím, předložte mi svůj pas* як *Прошу, пред'явіть свій паспорт*. Параметри ситуації, у межах якої перебувають комуніканти – прикордонник і той, хто перетинає кордон – сприяють тому, щоб ввічливе прохання *Bud´te tak laskav* сприймалося як знак наказу подати документ; альтернативи тут немає.

Останнім часом звертають увагу на гендерну маркованість мовлення, релевантну і при вживанні деяких ПК. Наприклад, у ситуації відпущення гріхів *(Odpouštím tvé hříchy – Відпускаю твої гріхи)* в католицькій і православній релігійній традиції цією функцією наділені чоловіки, на відміну від протестантської; суто чоловіче вітання жінці *(Uctivě) Ruce libám* повинне бути перекладеним суто чоловічим відповідником на зразок *Моє шанування, Мої поклони,* щоправда, у наведених українських еквівалентах позиція адресата немаркована гендером, оскільки адресатом може виступати і жінка, і чоловік. З гендерного боку найближчим до чеського є *Цілую ручки*, але воно змінює стилістику вітання через регіональний характер і патину старовини. Відповідність гендерної маркованості в емоційному реактивному акті на неввічливе прощання *Jen si jdi, nikdo tě nedrží*! може бути представлена в таких українських варіантах: *Та йди ти, ніхто тебе не тримає!* і *З Богом Парасю!* Останнє, хоч і формально включає звертання до жіночої статі *Парасю* (так колись говорили, коли дівчину брали заміж) і начебто сприймається як жіноче, функціонально втратило гендерну маркованість і може вживатися і до осіб чоловічої статі, але як фамільярне на зразок російського *Скатертью дорога (-жка)*.

2. Дейктичний показник ДЕ.

Специфіка просторового дейксису ПК полягає в тому, що він указує на місце реалізації стереотипної вербальної дії, яку узагальнено можна подати як ТУТ на відміну від інших висловлювань, де релевантною може бути і локалізація ТАМ. Водночас дейктичний показник ТУТ стосовно ПК має складнішу природу, зумовлену соціальною детермінованістю цих одиниць, прив'язаністю до ситуації, певною точкою відліку, конвенційністю і синтагматично-парадигматичними відношеннями. Серед масиву ПК є одиниці, нестрого прив'язані до місця вживання, але є й такі, що вимагають тільки певного контексту. Взявши до уваги фатичне питання *Jak se máš / máte*? – контактний стимул, який здебільшого виступає в поєднанні з вітанням, варіантними еквівалентами якого є: *Як справи?, Як життя?, Що нового?* (діал. *Як ся маєш?*). Мета його – не отримати інформацію, а сформувати конотативне тло як абсолютну цінність. На нього не прийнято давати розлогу відповідь. Той, хто сприймає такий акт як інформаційний, імовірно, не знає його конвенційної природи. Т.Й. Винокур якось жартома відзначила, що немає нуднішої людини, яка на запитання *Як справи?* дає детальну відповідь.

З іншого боку, неможна заперечувати факт, що в реальному мовленні оказіональна ініціатива знаходить підтримку і поширюється в узусі, сприяючи розвитку полісемії смислів, функцій. Так, у Чехії за англосаксонським зразком при зустрічі людей часто звучить тепер *Jak se máš / máte?*, і ця модель набуває поширення, що вплинуло на розвиток функціонального потенціалу виразу, зокрема як індикатора привітання. Оскільки в українській традиції вона, хоч і трапляється, є оказіональною, то й перекладати її краще як у поєднанні з вітанням, аби не втратити інтенцію інтимізації стосунків.

Культурна специфіка позначається й на формах мовленнєвої поведінки. Зіставляючи культурні норми американців і чехів, письменник Й. Несвадба не без гумору відзначав: «Když někoho oslovíte: «Jak se máte?», američan neodpoví: «Děkuji, a jak se máte vy?», nýbrž: «Děkuji, mám se báječně, a jak se máte vy?» Чехи ж, як тонко підмітив в одному із своїх нарисів

К. Чапек, відповідаючи на питання «Jak se máte?», переважно скаржаться на життя, але роблять це бадьорим тоном, наче похваляються труднощами, без яких живуть лише нероби. У серйозної людини в голові турботи – і це нормальна річ. У поведінковому плані українці теж полюбляють скаржитися, навіть якщо їх справи не зовсім кепські. Можливо, спрацьовує традиційне невдоволення життям, невміння цінувати день насущний, а то й острах не наврочити, не сполохати удачу. Щоправда, тут потрібно зважати на регіональну специфіку, наприклад в Одесі, і взагалі на Одещині, у відповідь на схожі питання люблять похвалятися. Можливо, через пресловутий одеський оптимізм і життєлюбство.

Вираз *Jak se máš / máte?* використовують і лікарі як інформаційне запитання, але під прикриттям фатичного, контактовстановлювального, тим самим пом'якшуючи не зовсім просту для пацієнта ситуацію. Р. Френкель, досліджуючи діалоги лікаря і пацієнта, дійшов висновку, що запитання лікаря *Jak se (dnes) máte? (Як справи?)* на початку розмови деінде призводить до комунікативної невдачі чи дезорієнтації адресата, оскільки може сприйматися як елемент фатики (у такому разі пацієнт може відповісти: *Dobře, a co vy, pane doktore? (Добре. А як ви лікаре?)*, а не як професійне інформаційне запитання про стан здоров'я пацієнта. Така двозначність смислу викликана наміром лікаря применшити формальність стосунків за рахунок вживання повсякденних зворотів. Щоб уникнути інтерференції і нейтралізувати непорозуміння, лікар може поставити більш конкретне питання: *Máte nějaké potíže?, Co pro vás dnes mohu udělat*? [13, с. 94–95]. Відповідно, в перекладі можна компенсувати недостатньо інформаційний зміст фатичного запитання *Як справи?* додатковими *Чи є проблеми?, Що я можу для вас зробити?*

3. Часовий дейксис – КОЛИ.

Часовий дейксис описують за допомогою трьох понять: часу певного мовленнєвого акту, часу події і точки відліку в часі. Указівка на час зазвичай виражається за допомогою займенникових прислівників (*колись, тепер, потім*), дієслівної

категорії часу, лексичними засобами, при цьому кожна мова характеризується своїм підходом до темпорального членування дійсності. Специфіка часового дейксису ПК в обох мовах, маркованих перформативністю, полягає у виключній прив'язаності до показника теперішнього часу (ТЕПЕР), проте у формальному вираженні спостерігається певна свобода. Ставлення до часу позначається на слововживанні, наприклад, шанування часу німцями залишило такий рефлекс в багатьох мовах, як *німецька точність*. При першому знайомстві з чеською мовою очевидне традиційне членування доби на такі часові відрізки, як *rano (jitro) – ранок, den – день, večer – вечір, noc – ніч.* При глибшому пізнанні приходить розуміння того, що ці відрізки є базовими і своєю універсальністю дещо спрощують мовну картину бачення часу: вона багатша, має свої нюанси. У чеській мовленнєвій традиції можна натрапити на вітання *Dobré dopoledne!, Dobré poledne!, Dobré odpoledne*!, яким відповідає український еквівалент Добрий день!, хоча такі лексичні засоби, як *полудень, до полудня, після полудня* є звичними для українського слововжитку, але у вітаннях не залишили рефлекси. У науці це значення називають явищем недиференційованості значення слова в одній мові порівняно з іншою. Те саме стосується виразів *Přeji hezký podvečer, Přeji hezký večer*, які українською передаються еквівалентом *Бажаю гарного / приємного вечора!* Водночас українська мова має вітання *Добридосвіток!*, яке, щоправда, виходить з активного вжитку і не має точного еквівалента в чеській мові, крім *Dobré rano*!, хоча, знову ж таки, у системі чеської є слова *úsvit (світанок), za svítání (на світанку)*.

Виразну специфіку ставлення до часу мають і формули, які вживають при зустрічі знайомих людей, що тривалий час не бачилися. Якщо чехи кажуть *To už* ***je let****, co jsem vás nevíděl*!, то адекватним її перекладом буде *Як* ***давно*** *ми не бачилися!*, у російському варіанті *Сколько лет сколько зим!* При більшій емоційній напрузі можна вжити альтернанти ***Сто / Тисячу років*** *тебе не бачив!*, що відповідає аналогічним російським виразам. Н. Формановська і П. Тучни, автори посібника про російсько-чеський етикет, зауважували, що росіяни схильні

перебільшувати часову віддаленість [12, с. 97], натомість чехи трохи стриманіші, точніші. Мовна свідомість народів фіксує і власне ставлення до часу, й уявлення про нього в інших етносів, часто негативно марковане, пор.: *za uherský rok* (у чехів), *za ruski rok* (у поляків).

4. Дейксис категорії ввічливості.

Дейктичні складники ситуативної моделі перекладу ХТО – КОМУ – ДЕ – КОЛИ є базовими і традиційними. У межах комунікативно-прагматичного напряму ці складники, крім персональності, темпоральності і локальності, вимагають ширшого тлумачення, пов'язаного із соціальною та дискурсивною природою ПК, їхньою конвенційністю. Більшість конвенційних ПК, уплітаючись у структуру дискурсу, є ще й «вказівкою» ситуативного тла, пов'язаного із ввічливістю. Такі кліше називають етикетними. Зберегти ввічливість, нехай і формальну, – обов'язок перекладача, особливо коли вона маркована різноманітними обставинами, пор., наприклад нейтральне прощання і офіційне: *Na shledanou! – До побачення!, Dovolte nám se s vámi rozloučit – Дозвольте нам з Вами попрощатися.*

Культура сприйняття ввічливості у кожного народу своя. Так, на думку вчених, етикетні кліше в англійській культурі є стереотипним вербальним засобом встановлення горизонтальної дистанції між комунікантами. У російськомовній культурі – швидше вертикальної [8, с. 103–106]. Можна припустити, що в українців, які культурно і просторово знаходяться між германським й російським етносом, трапляється зазвичай і перше, і друге. Звичайно, спосіб вияву / невияву ввічливості залежить від вихованості. Вихована людина ніколи не буде сприймати ввічливість як вияв слабкості, як привід для іронії, глузування.

Увічливість часто використають письменники як художній прийом у зображенні своїх героїв. Ярослав Гашек у романі «Пригоди бравого вояка Швейка» зробив це особливо майстерно, зображаючи словесний портрет Швейка, наприклад через самооцінку: *Já jsem uplně skromnej a vděčnej za všechno, co pro mne udělate. – Я дуже скромна людина і буду*

вдячний за все, що ви для мене зробите. Особливість такої вербальної поведінки героя в тому, що йдеться про надмірність індикаторів ввічливості, зумовленою авторською інтенцією показати не виховану людину, а застосувати унікальний прийом: під прикриттям ввічливості вдатися до глузування простої маленької людини щодо влади, сильних світу цього. Швейк поводить себе так, начебто знаходиться не в осередку брутальності, в епіцентрі подій Першої світової війни, а у вишуканому товаристві. Його вітання і прощання чемні: M*á poklona, vášností*, *Dodrý večer přeju, pánove, všem vespolek, Dobrou noc, vášností*; звертання – зразкові: *vášností pane rado, pane doktore / obrarct / feldkurate, nadporučiku, milostpani, ctěný pane*, а вибачення і подяки вишукані: *Děkuji vám, pánove, Já vám, věřte mne, pane komisaři, nikdy nezapomenu na vasi dobrotu, Poslušně hlasím, pane obrarct, že mě to strašně mrzí*, *Pardon*.

Цікаво, що йдеться тут не про побутове лицемірство, характерне, скажімо, мольєрівському Тартюфу чи гоголівському Манілову, а саме про глузування. Швейк – не підлабузник і лицемір: надмірною ввічливістю він дискредитує армійські порядки, у тому числі і мілітаристські кліше: A*t' žije, pánove, cisař Františ*ek *Josef I!, Tuhle vojnu vyhrájem*. Швейк, як прапорами, розмахує й іншими типовими для армії лозунгами «тримай рота на замку і служи», «порядок є порядок», «наказ є наказ». Серед усіх дейктиків ввічливості, точніше псевдовічливості, слід виділити вираз p*oslušně hlasím*, який вживається героєм особливо часто. P*oslušně hlasím* – це калька німецького кліше (*melde gehorsam*), (букв. 'з послухом доповідаю') з конотацією чиновшановування, характерного для австро-угорського мілітаристського дискурсу, глибинна суть якого зводилася до самопринижения.

На жаль, українські варіантні еквіваленти «насмілюсь доповісти» і «дозвольте доповісти», найоптимальніше дібрані перекладачем роману С. Масляком, не дозволяють передати той ступінь приниження і послуху, притаманний формулам чеської і німецької мов, оскільки включають сему 'прийняття на себе відповідальності', що «не передбачено» виразом p*oslušně hlasím*, а відтак і в доведеній до абсурду австро-угорській

мілітаристській субординації. Швейк, звісно, тим «послухом» зловживав. У тексті трапляються діалоги, де кліше вживається в усіх репліках героя, що анітрохи не позначається на художній якості тексту. Варто зазначити, що перекладач іноді пропускає p*oslušn*ě *hlasím*, чим, на наш погляд, дещо деформує замисел письменника, оскільки той виявив надзвичайну чутливість до добору мовного матеріалу. Мабуть, жодне інше висловлювання не змогло б так виразно, одним штрихом, представити зайняту «маленькою» людиною позицію протистояння чужій народові владі. Слід відзначити, що послух (по-німецьки *Gehorsam*), який, на думку А. Вежбицької, становить специфіку німецьких культурних норм, у повоєнні роки поступово почав втрачати свою актуальність в Німеччині, тоді як австрійці і надалі виявляють схильність до збереження авторитарності [4, с. 687–688]).

Говорячи про способи вираження ввічливості, їх ранжування, варто звернутися до актів запрошення (пропозиції) здійснити певну дію, наприклад випити каву, присісти, увійти в приміщення тощо. Гіпотетичність ситуації запрошення чи пропозиції та інтенсифікації ввічливості підкреслюється в обох мовах різними засобами, насамперед граматичними: а) умовним способом дієслова, б) умовним підрядним реченням, в) запереченням, г) питальною формою речення. Здебільшого ці засоби виступаючи в поєднанні, посилюють насичення ситуації ввічливістю, пор.: *Chcete kavu? – Nechtěl byste kavy?; Хочете каву? – Чи не хотіли б ви кави?* Як видно, у поданих варіантних формах пропозиції кожен другий варіант представляє одночасне поєднання умовного способу, заперечення і питальної форми. Причому ТИ-орієнтовані запрошення дозволяють об'єктивувати вираз, акцентувати позицію адресата, з повагою поставитися до його рішення, навіть коли пропозиція буде відкинута. З поданих нижче прикладів видно, що обидві мови мають значний потенціал способів вираження пропозиції і способів її інтенсифікації:

Chcete / přejete si…	*Хочете / бажаєте кави?*
Snad / možná / asi / patrně dáte si kavu?	*Може / можливо / імовірно / мабуть вип'єте кави?*

Máte / Nemáte / Měl byste / Neměl byste chut´ ...?	*Бажаєте / не бажаєте / чи маєте / чи не маєте бажання ...?*
Nechcete / Chtěl byste / Nechtěl byste ...?	*Не хочете / хочете / чи не хотіли б...?*
Nechceš kafíčko?, Není libo šálek kavy?	*Чи не хочеш кавки /кавусі? Чи не бажаєш філіжанки кави?*

Способами пом'якшення волюнтативного впливу на адресата, є епістемічні вирази *snad, možná, asi, patrně: Snad byste měl zájem dnešní večer strávit s námi?*, демінутиви: *(Nechceš kafíčko?, Šáleček horkého čaje?, Směl bych vás kousíček doprovodit? (Jeřábek)*, слова зі значенням «мала кількість»: J*ešte krapet (трохи) čaje, doktore? (Neff), Nechtěl byste se něčeho / trochu napít?, Nechcete si na chvíli sednout?*, натомість слова *určitě, přesně* цей вплив посилюють: *Přijd´te zítra, určitě!, Přijd´te zítra přesně v pět.*

Варто зазначити, що об'єктивація запрошення через ТИ-орієнтовані запрошення не позбавлена суб'єктивного ставлення до адресата, увиразненого носіями модальних відтінків бажаності, наполегливості (здебільшого частками та прислівниками): *Tak* si sedněte!, *Klidně* si sedněte! *Jen* si sedněte!, *No / Nu(ž) tak* si sedněte!, *Tak* si *přece* sedněte!, Sedněte si *prosím* / *laskavě / bud´te tak hodná*, *Jen* si *pěkně* sedněte, *Raději* si sedněte, *Tak* si *proboha* sedněte, *Třeba* si sedněte, Sedněte si *konečně*, Sedněte si *prosím*, *nedejte se pobízet*!, *Bude mi potěšením*, sedněte-li si. Іноді модальні частки і вирази можуть поєднуватися і, особливо при коректурах і несинтаксичних паузах, слугувати ще й виявом невпевненості в доцільності пропозиції: Mister Engineer, *my bysme teda jenom – jaksi si myslíme*, že tu poslední kolejnici, co jsme s ní dosáhli toho sedla, *no teda...* ten poslední hřebík do ní… *že byste* měl zatlouct vy (Pluhař). Звісно, українська мова має багатий матеріал, а перелік його одиниць залишається відкритим, що дозволяє зробити модальність в перекладі адекватною.

Кожна з наведених вище пропозицій-запрошень характеризується своїм модальним відтінком. В інтерпретації повідомлення одержувачем мови може превалювати дещо

інша модальність, у тому числі й не та, що виражається мовцем. Припускаємо, що у процесі перекладу може мати місце поєднання, як мінімум, трьох модальностей – оригіналу, перекладача і адресата.

Вражаючою порівняно з українською мовою є кількість пропозицій (запрошень) із запереченням на зразок:

Nechceš kafíčko?	*(Чи) не хочеш кавки / кавусі?*
Není libo šálek čaje?	*(Чи) не бажаєш філіжанки чаю?*
K jídlu nebudeš chtít nic?	*Чи не хочеш щось попоїсти?*
Nechcete si na chvíli sednout?	*(Чи) Не хочете на хвилинку присісти?*
Nepůjdete dále?	*(Чи) Не зайдете далі?*

Заперечення виконує функцію пом'якшення спонукання, але в пропозиції, і особливо в запрошенні, воно, з прагматичного погляду, нівелюючи тиск мовця на адресата, на український погляд, надає й присмаку меншого наполягання, що, скажімо, може сприйматися як не зовсім увічлива і вдала форма пропозиції. В організації української дискурсивної діяльності чималу роль відіграє акт припрошування – наполегливого запрошення, наприклад сідати до столу, частуватися.

Якщо звернути увагу на форму постановки запитань, то заперечна частка пом'якшує прямолінійну постановку питання, пор.: *Nechceš kafíčko? – Chceš kafíčko?; Не хочеш кавки / кавусі? – Хочеш кавки / кавусі?* В українській мові вилучення негації в запрошеннях доречно компенсувати часткою чи, яка надає виразу більшої ввічливості, пор.: *Не хочеш кавки / кавусі? – Чи не хочеш кавки / кавусі? – Чи хочеш кавки / кавусі?* У вказаних пропозиціях слід звернути увагу також на конкретизатора пропозиції, який має форму демінутива. Уживання демінутивів також є засобом інтимізації мовлення, скорочення дистанції між співрозмовниками, своєрідним вираженням ввічливості на побутовому рівні і, звісно, такі словоформи варто зберегти в перекладі. Чеська й українська мови наділені широкою палітрою словотвірних формантів з метою адекватної передачі смислів й досягнення стилістичного суголосся.

У такий спосіб ситуативна модель перекладу спонукає розглядати ПК як багатогранний дейксис, збереження якого є необхідною умовою роботи перекладача.

Підбиваючи підсумки в цілому, важливо при перекладі прагматичних кліше враховувати такі чинники: по перше, прив'язаність до певної ситуації і сприймати їх як особливий різновид дейксису, що увиразнює персональний, часовий, просторовий, соціальний, конвенційний складники; по-друге, комунікативну специфіку з орієнтацією на інтенції мовця й передбачуваний комунікативний ефект; по-третє, належність до системи мови й носіїв мовної картини світу. Перші два чинники становлять макростратегію перекладу, третій – мікростратегію, а разом забезпечують його адекватність.

Література

1. Алферов А.В. Интеракциональный дейксис как средство организации речевого взаимодействия (на материале французского языка) : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / А.В. Алферов. – 2001. – 32 с.

2. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю.Д. Апресян // Семиотика и информатика : сборник научных статей. – М., 1986. – Вып. 28. – С. 5–33.

3. Апресян Ю.Д. Избранные труды : в 2 т. / Ю.Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.

4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XII. – 780 с.

5. Воскобойник Г.Д. Тождество и когнитивный диссонанс в переводческой теории и практике / Г.Д. Воскобойник // Вестник МГЛУ. – Серия : Лингвистика. – М. : МГЛУ, 2004. – Вып. 499. – 181 с.

6. Гвоздев В.В. Контекст и некоторые проблемы парадигматики клише / В.В. Гвоздев // Роль контекста в

реализации семантических особенностей языковых единиц. – Курск, 1987. – С. 14–22.

7. Грязнова Ю.Б. Перформативные тексты в методологии науки : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук : спец. 09.00.08 «Философия» [Електронний ресурс] / Ю.Б. Грязнова. – М., 1998. – 16 с. – Режим доступа : http://www.dissercat.com/content/proizvedenie-kinoiskusstva-kak-prostranstvo-mezhkulturnogo-dialoga#ixzz3TuShml4J.

8. Карнюшина В.В. Коммуникативно-прагматическое направление в изучении дейктических характеристик английских клишированных словосочетаний / В.В. Карнюшина // Дискурс и коммуникация : лингвокультурологический и лингводидактический аспекты : сборник научных статей. – Сургут : Сургутский гос. ун-т ХМАО–Югры, 2009. – С. 103–106.

9. Мински М. Фреймы для представления знаний / Марвин Мински ; [пер. с англ. О.Н. Гринбаума]. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.

10. Стернин И.А. К проблеме дейктических функций слова : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / И.А. Стернин. – М., 1973. – 18 с.

11. Турик Л. Перформативні лексеми сучасної української мови / Л. Турик // Вісник Львівського унyверситету. – Серія філол., 2004. – Вип. 34. – Ч.ІІ. – С. 319–325.

12. Формановская Н. Русский речевой этикет в зеркале чешского / Н. Формановская, П. Тучны. – М. : Русский язык, 1986. – 240 с.

13. Hoffmannová J. Jak vedeme dialog s institucemi / J. Hoffmannová, O. Müllerová. – Praha : Academia, 2000. – 188 s.

14. Slovník spisovného jazyka českého [Електронний ресурс] / Za vedení B. Havránka (hlavního redaktora), J. Běliče, M. Helcla a A. Jedličky. – Режим доступу : http://ssjc.ujc.cas.cz/

Стаття надійшла до редакції 17 лютого 2015 року

УДК 811.134.2'82 – 193.1:81 (42+38)

Ольга Берегова
(м. Дніпропетровськ, Україна)

ЕПІТЕТ ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ЗАСІБ ДЕКОДУВАННЯ РЕФЕРЕНТА

Статтю присвячено встановленню стилістичної специфіки іспанських народних загадок та з'ясовано їх статус як лінгвостилістичного феномену. Іспанську народну загадку досліджено як текстову категорію з певною стилістичною організацією, засоби якої кодують денотат. Йдеться про епітет як лексико-семантичний засіб декодування референта та форму стилістичного забарвлення; висвітлено принципи його класифікації та функціональну особливість у аналізованих текстах. Визначено, що епітет виступає одним з експресем, що сприяють пізнанню та структуруванню моделі світобачення в загадці.

Ключові слова: *іспанська народна загадка, епітет, вторинна номінація, емотивно зарядженні одиниці, емотивно-експресивна функція, концептосфера,*

Статья посвящена изучению стилистической специфики испанских народных загадок и определению их статуса как лингвостилистичного феномена. Испанскую народную загадку исследовано как текстовую категорию с определенной стилистической организацией, средства которой кодируют денотат. Идет речь об эпитете как лексико-семантическом способе декодирования референта и форме стилистического оформления; определены принципы его классификации и функциональная особенность в анализируемых текстах. Определено, что эпитет выступает одним из экспрессем, которые способствуют познанию и структуризации модели картины мира в загадке.

Ключевые слова: *испанская народная загадка, эпитет, вторичная номинация, эмотивно заряженные единицы, эмотивно-экпрессивная функция, концептосфера.*

The article deals with the singling out of stylistic character of Spanish folk riddle and their linguostylistic status. Spanish folk riddle has been analysed as a textual category with certain stylistic organization, the elements of which code the denotatum. The epithet is singled out as

lexical and semantic facility of decoding of referent and forms of the stylistic colouring; principles of its classification and functional feature are reflected exactly in analysed texts. It is determined that the epithet is one of expresses which deal with cognition and structuration of model of world in a riddle.

Key words: *Spanish folk riddle, epithet, secondary nomination, emotional units, emotional expressive function, concept sphere.*

Актуальність дослідження зумовлено чинниками, пов'язаними, насамперед, із сучасним етапом розвитку лінгвістики тексту, що передбачає висвітлення питань про жанрову своєрідність, лексико-семантичні особливості, функціональне призначення й лінгвокультурну значущість загадок як комунікативно-прагматичного репрезентанта іспанської ментальності. Лінгвостилістичний підхід спрямовано на вивчення синкретичних властивостей іспанської народної загадки з огляду на ті мовні механізми, які формують їхню структуру й визначають закономірності вербальної реалізації паремічної семантики.

Об'єктом дослідження є тексти іспанської народної загадки.

Предметом вивчення є лексико-семантичні особливості іспанської народної загадки.

Мета розвідки полягає у виявленні лексико-семантичних характеристик іспанської народної загадки у світлі дискусійних проблем енігматичної семасіології.

Матеріалом дослідження слугує авторська картотека, укладена методом суцільної вибірки з іспаномовних пареміологічних джерел (4500 одиниць із семи збірників: Adivinanzas eróticas (А. Гарсія); Adivinanzas populares españolas (estudios y antología) (П. Серрільйо); Colección de enigmas y adivinanzas en forma de diccionario (Демофіло); Adivinancero popular español, Adivinancero antológico español (Дж. Гарфер, К. Фернандез); Adivinanzas extremeñas (П.Х. Родрігез); Los mejores acertijos y adivinanzas (Ф. Йарза) [15; 16; 17; 18; 19; 20; 22].

Наукова новизна роботи полягає в тому, що здійснено системний лінгвістичний аналіз іспанських народних загадок

шляхом зіставлення їх провідних лінгвостилістично зумовлених семантичних властивостей; визначено і простудійовано їх мовні й структурні особливості.

Загадки протягом багатьох століть відображали релігійні та міфологічні уявлення людей, світогляд та правила поведінки, інші культурні цінності минулого. Внаслідок того, що в них закладений глибокий загальнолюдський зміст, який виходить за рамки історичних епох, у яких вони створювалися, загадки набули естетичної та дидактичної цінності. Тематика загадок певною мірою залежить від усіх суспільних явищ і факторів. Людина прагне за допомогою фольклору висловити всю сукупність уявлень, які містяться в її розумі. Ця сукупність уявлень зафіксовано у словниковому складі кожної мови, і треба зауважити, що кожен народ має своє коло уявлень, притаманних лише представникам цієї мовної групи. Воно відрізняється від інших і має індивідуальні особливості. Ці розбіжності особливо помітні відносно естетичних та моральних оцінок світу. Неможливо звести до єдиного безперечного поняття все те, що люди розуміють під красою, лихом, добротою, любов'ю, доброчинністю, скупістю, щедрістю тощо.

Показниками емотивності в корпусі іспанської загадки є «вплетені в текстову тканину емотивно заряджені слова, фрази або речення, які прямо або опосередковано вказують на характер авторських емоційних інтенцій, експліцитно виражених чи імпліцитно окреслених у тексті, і моделюють імовірне емоційне реагування читача на текстову дійсність, опредмечуючи фрагменти знань про світ, що є або стають емоціогенними. Такі текстові компоненти вирізняються в канві художнього тексту особливою знаковістю» [8, с. 6]. Серед знаків, що сприяють формуванню емотивної оцінки у читача художнього тексту, провідну роль відіграють тропи. До найпоширеніших емотивно «заряджених» тропів належать метафора, гіпербола, метонімія та епітет [13, с. 520], але в корпусі іспанської народної загадки також представлені такі експресеми: персоніфікація, перифраз, порівняння, гіпербола, синекдоха, градація, плеоназм, антитеза, літота, оксюморон та поліндром.

Один із основних шляхів пізнання та структурування моделі світобуття в загадці виявляється в дії тропеїчного механізму епітету. «Відповідно до загальноприйнятого визначення, епітет є стилістичним прийомом, який ґрунтується на взаємозв'язку емотивного і логічного значення в атрибутивному слові, словосполученні або реченні. У сучасному мовознавстві під епітетом розуміють експресивно-образне або емотивно-оцінне означення, яке відзначає суттєву для певного контексту рису об'єкта номінації з метою конкретизування уявлення про нього» [7, с. 26]. О. Веселовський уважає, що епітет є однобічним означенням слова, яке «або оновлює його номінальне значення, або посилює, підкреслює якусь характерну ознаку, відмітну властивість предмета» [4, с. 59].

Епітет використовується для характеристики об'єкта з метою показу авторського сприйняття та оцінювання певних рис цього об'єкта, приписуваних йому цим епітетом. На відміну від логічного означення, що є об'єктивним і не включає оцінку, вказуючи або описуючи властиві цьому предмету чи явищу риси, епітет обов'язково містить суб'єктивну оцінку відповідного факту [10, с. 157]. Таким чином, експресивно-оцінні характеристики становлять сутність епітета [2, с. 93].

Як відзначає І. Гальперін, епітет через свою синтаксично зумовлену функцію атрибута характеризує лише той об'єкт, до якого він належить. З огляду на це роль епітета в тексті може видаватися дуже незначною. Однак це уявлення є помилковим, тому що, будучи багаторазово повторюваним стилістичним прийомом, епітет є важливим чинником формування текстової модальності [5, с. 116]. При створенні загадки епітет є найуживанішим засобом формування закодованості об'єкта. Крім того, ряд епітетів має високу частоту вживання, у зв'язку з чим їх можна віднести до «ключових слів», що передають найхарактерніші ознаки енігмата.

Своєрідність епітетів у складі загадки полягає в тому, що «вони тут одночасно містять свою співвіднесеність як із реальним загаданим предметом, так і з реальною наочністю образу іносказання» [1, с. 106].

Мінімальний обсяг тексту загадок зумовлює використання виразних і смислових можливостей кожного слова. Епітети –

метафоричні прикметники – тут відіграють не лише і не стільки прикрашальну роль, скільки смислову. Роль епітета традиційно орнаментальна. Функціонально в тексті загадки епітет належить, як правило, до «другої», «уточнювальної», частини і містить інформацію-підказку про предмет відгадки. Синтаксична роль епітета в структурі речення – другорядна, визначальна. У тексті ж іспанської загадки, крім перелічених вище властивостей, епітет виступає в ролі головного члена речення загадки, у функції, що власне позначає загадуваний об'єкт. Іншими словами, епітет виявляється незалежно, самостійно, у функції метафори, організовуючи іншомовлення загаданого тексту.

Епітети належать до найбільш компактних компаративних тропів у тому сенсі, що виражаються порівняно невеликими синтаксичними структурами. Функції епітета виконують прикметники: *Largo larguero,* | ***gentil caballero,*** | *los patos chiquitos* | *y el cuerpo ligero {La culebra}*.

На відміну від логічно-предметної інформації про денотат, епітет є емотивно забарвленим, виступаючи засобом вираження суб'єктивно-оцінного ставлення до об'єкта пізнання [3, с. 188], експлікуючи основні складові характеристики об'єкта загадування, усі визначення ознаки енігмата, внаслідок узуальності вживання, логічної, пояснювальної інформації про денотат: ***Una vieja tontiloca,*** | *con las tripas en la voca {La guitarra}*.

Як правило, в пареміях при одному означуваному слові надається не більше як один епітет, що диктується необхідною стислістю висловів. На особливу увагу заслуговує опозиція епітетів «білий / чорний», характерна для всіх афористичних жанрів фольклору: *Rojo por dentro* | *y negro por fuera {Un cura jarto tomates}*.

Семантико-художні можливості цієї опозиційної пари дуже багаті. У деяких працях вони включені до номінативних опозиційних пар, що складаються з контекстуальних антонімів (*«tierra – cielo», «mi nacimiento – voy a morir», «juventud – vejez»*), що веде до посилення виразності вислову. Колірна антитеза «білий/чорний» в загадці часто стає ключем до

відгадки, наприклад: *Su nacimiento fue negro, | su juventud blanca, | su vejez verde {La guaba}*. У цих загадках антитетичні епітети «чорний» і «білий» у поєднанні з однією і тією самою номінативною одиницею сприяють створенню контрастних образів.

Колірні епітети в загадках завжди містять конкретні відомості про колір загадуваного предмета. Зазвичай це предмети, колір, яких важко не відзначити, або ж це пара так чи інакше пов'язаних предметів, що володіють контрастними кольорами: *Verde fue mi nacimiento, | amarillo mi vivir | y ahora me visto de negro | sabiendo que voy a morir {Aceituna}*.

Таких кольорів небагато: червоний, чорний, білий, жовтий; зустрічається зелений, синій; коричневий і рожевий, наприклад: *Cien monjas en un castillo y todas visten de amarillo. {Abeja (ver también «avispas» y «naranjas»}. Verde fue mi nacimiento, azulada fue mi flor, y tan alto fue el mi tallo, que al sacramento llegó. {Lino}. Con mi cara encarnada, mi ojo negro y mi traje verde al campo alegro. {Amapola}*

Намагаючись відгадати загадку, реціпієнт бачить насамперед її колірну палітру. Остання не відрізняється нюансами відтінків: тут представлені основні кольори спектра, визначеність яких, відсутність напівтонів зумовлює однозначність «емотивно-експресивної функції колірних позначень» [3, с. 188].

Кольори є не просто хроматичними характеристиками, вони «викликають певні почуття, діючи символічно, іноді навіть автономно» [8, с. 22]. Колір, поряд із простором і часом, є елементом концепції світу [11, с. 24]. При створенні загадки автор орієнтується насамперед на психологічні й культурні конотації, що супроводжують той чи інший колір [12, с. 36]. Так, чорний, сірий, коричневий кольори, що входять до темної частини спектра, а також червоний колір, найчастіше асоційований із кров'ю, пов'язані з негативною оцінкою. Білий колір, так само як і яскраві кольори природи – синій, блакитний, зелений і жовтий, – супроводжуються позитивною оцінкою. Аналогічно тінь, темрява, морок, тьмяність, розмитість контурів, світло, що засліплює, стають символами

зла, тоді як освітленість, чіткість контурів, м'яке світло символізують добро, благо. Подібні конотації закріплені і за суміжними поняттями «брудний» (чорний, темний) – погано; «чистий» (білий, світлий) – добре.

У багатьох іспанських загадках підкреслюються маленькі розміри предмета (маленькі відносно образу загадки, але не загадуваного предмета, що допомагає знайти відгадку): *Cien monjas en un convento | y todas visten de negro {Hormigas}.*

Поряд з епітетом з означальною функцією в іспанській загадці існує типологічно схожий за характером, за роллю епітет-визначення. Такий епітет синтаксично прив'язаний до того, що означає, до образу вживання, хоча семантично він визначає предмет відгадки і функціонально пов'язаний із ним. Епітет визначає колір, форму, розмір предмета відгадування, несе оцінно-експресивне навантаження. Епітет – один із засобів створення комічного ефекту й одночасно носій інформації-підказки. Епітет, що визначає реальні властивості предмета відгадки в поєднанні з образом уподібнення, може утворювати несподівані поєднання [9, с. 41].

Отже, епітет виступає як один із продуктивних тропеїчних способів. Зазначений троп формує та визначає структуру загадки, яка ґрунтується на асоціативно-образних конотаціях як результаті аналогового зіставлення різних понятєвих сфер людської свідомості. У текстах іспанської народної загадки епітет виступає одним із шляхів репрезентації переосмислення світу, а отже, одним із ключів проникнення дослідника до образної структури загадки. Цей процес передбачає лімітування інформаційного змісту, містячи вказівку на один із його складових компонентів, які безпосередньо пов'язані. Досліджувана тема відкриває перспективи для подальшого аналізу загадки в дискурсивно-когнітивному аспекті. Цікавим видається зіставний аналіз тексту загадки в межах різних мовних культур, наприклад. Іспанської, італійської, аргентинської, мексиканської та української. Таке дослідження дало б змогу зробити певний внесок у розуміння процесів існування національного образу світу, розширити знання про мову як про специфічний простір національної своєрідності, та, у свою чергу, глибше проникнути в сутність окремої мови.

Література

1. Аникин В.П. Эпитет в загадках / Владимир Прокопьевич Аникин // Эпитет в русском народном творчестве. – М. : Издательство Московского университета, 1980. – С. 104–119.

2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.

3. Бабій І. Колірне означення як ситуаційний конкретизатор / І. Бабій // Актуальні проблеми менталінгвістики, 1999. – С. 188–190.

4. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / Александр Николаевич Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 405 с.

5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : УРСС Эдиториал, 2008. – 144 с.

6. Гладьо С.В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект (на материале современной англоязычной прозы) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Светлана Викторовна Гладьо. – К., 2000. – 20 с.

7. Ивченков В.И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / Виктор Иванович Ивченков. – Минск : УП Ред. науч.-метод. журнал «Пачатковая школа», 2002. – 112 с.

8. Капранов О.П. Взаємодія словотвірних метонімії та метафори у теорії «концептуальної інтеграції» (на матеріалі похідних іменників німецької мови) / О.П. Капронов // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Серія «Філологія», 2002. – Вип. 6. – С. 182–188.

9. Кравцов Н.И. Русское устное народное творчество : учебник [для филологических специальностей университетов] / Н.И. Кравцов, С.Г. Лазутин. – М. : Высшая школа, 1983. – 448 с.

10. Никитина С.Е. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов : принципы составления и избранные словарные статьи / Серафима

Евгеньевна Никитина, Наталия Владимировна Васильева. – М. : Рос. академия наук, Институт языкознания, 1996. – 172 с.

11. Поляков М.Я. Вопросы эстетики и художественной семантики / Марк Яковлевич Поляков. – М. : Советский писатель, 1978. – 448 с.

12. Тодоров Ц. Семиотика литературы / Ц. Тодоров ; [пер. с фр.] // Семиотика. – 1983. – С. 350–354.

13. Тонквист Г. Аспекты цвета. Что они значат и как могут быть использованы / Г. Тонквист // Проблемы цвета в психологии. – 1993. – С. 5–53.

14. Barcelona A. On defining as a conceptual mapping / A. Barcelona // Abstracts of the 6th International Cognitive Linguistics Conference. – Stockholm, Sweden, 1999. – P. 58.

15. Cerillo P.C. Adivinanzas populares españolas (estudios y antología) / P.C. Pedro Cerillo. – Cuenca & Ediciones de la Unersidad deCastilla-La Mancha, 2000. – 226 p.

16. Demófilo. Colección de enigmas y adivinanzas en forma de diccionario [Електронний ресурс] / Eugenio de Torres y Cía. – Sevilla, 1880. – Режим доступу : tp://www.los-poetas.com/a/mach.htm

17. García A.M. Adivinanzas eróticas / Anghel Morales García. – España : Ediciones idea, 2008. – 130 p.

18. Gárfer J.L. Adivinancero popular español / José Luis Gárfer, Concha Fernández. – Madrid : Taurus, 1983. – Vol. 2. – 275 p.

19. Gárfer J.L. Adivinancero antológico espanol / José Luis Gárfer, Fernández Concha. – Madrid : Ediciones del Prado, 1994. – 344 p.

20. Rodríguez P.J. Adivinanzas extremeñas / Rodríguez Pastor Juan, Alonso Sánchez Eva, Ortiz Balaguer Carlos // Saber Popular. – Badajoz : Fregenal de la Sierra, 2002. – Núm. 18. – 539 p.

21. Ruiz de Mendoza F. J. Metaphor and metonymy in interaction / F.J. Ruiz de Mendoza // Abstracts of the 6th International Cognitive Linguistics Conference. – Stockholm, Sweden, 1999. – P. 115.

22. Yarza F.C. Los mejores acertijos y adivinanzas / F.C. Yarza, M.J. Llorenes. – Madrid : A.L. Mateos, 1991. – 345 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2015 року

УДК 811.111'23

Наталія Борисова
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРИЙОМ КОМПЕНСАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕКЛАДУ КАЛАМБУРІВ

У статті розглядається проблема перекладу каламбуру. Зазначено, що компенсацією називається такий спосіб перекладу, при якому елементи змісту оригіналу, що були втрачені при перекладі, передаються в тексті іншим чином для компенсації семантичної втрати. Наголошується, що в перекладацькій практиці використовуються три види компенсації: компенсація аналогічним прийомом, компенсація іншими прийомами (часткова компенсація) і суцільна компенсація. Звертається увага на подальше вивчення засобів і прийомів відтворення у перекладі не лише каламбуру, а й інших компонентів передачі гумористичного та сатиричного у художньому тексті.

Ключові слова: *переклад, каламбур, компенсація, зміст оригіналу, перекладацька практика, компенсація аналогічним прийомом, часткова компенсація, суцільна компенсація.*

В статье рассматривается проблема перевода каламбура. Отмечено, что компенсацией называется такой способ перевода, при котором элементы содержания оригинала, которые были потеряны при переводе, передаются в тексте другим способом для компенсации семантической потери. Акцентируется, что в переводческой практике используются три вида компенсации:

компенсация аналогичным приемом, компенсация другими приемами (частичная компенсация) и полная компенсация. Обращается внимание на дальнейшее изучение средств и приемов воссоздания в переводе не только каламбура, а и других компонентов передачи юмористического и сатирического в художественном тексте.

Ключевые слова: *перевод, каламбур, компенсация, содержание оригинала, переводческая практика, компенсация аналогическим приемом, частичная компенсація, полная компенсация.*

A problem of translation of quibbles is examined in the article. It is outlined that compensation is such a technique of translation when original's contents elements that were lost in translation are conveyed in a text by another way for compensation of semantic loss. It is emphasized that three types of compensation are used in translation practice: compensation by analogical technique, compensation by other techniques (partial compensation) and complete compensation. Attention is drawn to further study of means and techniques of recreation of not only puns in translation but also other components of convey of humorous and satiric in a literary text.

Key words: *translation, quibble, compensation, original's contents, translation practice, compensation by analogical technique, partial compensation, complete compensation.*

Переклад художнього твору є надзвичайно творчим та індивідуальним процесом, а переклад абсурдистського твору – є одним з непідйомних завдань, тому що одне – це перекласти зміст тексту, а інше – відтворити у ньому зміст який не має логічних причинно-наслідкових зв'язків і зрозумілого з першого погляду значення.

Визначну роль у таких зразках відіграють дотепи, анекдоти, різноманітна гра слів, лімерики та каламбури. Але якщо про сутність каламбуру ми знаходимо багато лінгвістичних праць, то про проблему перекладу цього явища існують лише окремі згадки у дослідженнях деяких теоретиків та практиків перекладу, як В. Виноградов, Н. Демурова, В. Коміссаров, Я. Рецкер, М. Якименко та інші. Тоді, коли багато питань теорії перекладу вже вивчено і деталізовано, проблему перекладу каламбуру, який раніше був занесений до списку «неперекладних явищ», не можна вважати до кінця дослідженою.

В. Комісаров наголошував, що передати каламбур мовою перекладу завжди вважалося найбільш важким у перекладацькій справі. На відміну від перекладу звичайного тексту, при якому його зміст (у тому числі образи, конотації, фон, авторський стиль) потрібно влити в нову мовну форму, тут, при перекладі каламбуру, перевираженню підлягає й сама форма оригіналу – фонетична й/або графічна. Більш того, нерідко доводиться навіть змінювати зміст каламбуру оригіналу в тексті перекладу – на іншу форму – на новий каламбур, якщо неможливо зберегти старий, тому що план вираження може виявитися важливішим за план змісту [1, с. 362]. Разом з тим вдалий його переклад не тільки визначає справжнього майстра перекладу, але й зберігає задум автора, передає гумористичний ефект, характеризує персонажів та додає глибини у зміст зображеного.

Відомо, що з давніх часів переклад виконував найважливішу соціальну функцію. У процесі перекладу часто виявляється неможливим використати значення слів і висловів, які пропонуються у словнику, часто виникає потреба у відступі від системних еквівалентів, тобто в перекладацьких трансформаціях. Беручи до уваги надзвичайно важливу роль художнього перекладу у розвитку мови і збагаченні культури народу, безсумнівно парадоксальним є те, що таке розповсюджене явище, як переклад, все ще залишається недостатньо зрозумілим [1, с. 268].

Для того, щоб вірно відтворити зміст іншомовного тексту перекладачі вдаються до різноманітних дій, які повністю або частково змінюють структуру речень оригіналу. Так, Я. Рецкер вважає трансформації прийомами логічного мислення, які допомагають розкривати значення іншомовного слова в контексті і знайти йому український відповідник, який не збігається зі словником [5, с. 123].

На сьогодні існує безліч класифікацій перекладацьких трансформацій запропонованих різними авторами. Два типи яких виділяє Я. Рецкер: граматичні у вигляді заміни частин мови або членів речення, та лексичні, що полягають у конкретизації, узагальненні, диференціації значень, компенсації

втрат, що виникають у процесі перекладу [5, с. 145]. Автори спільної праці, А. Шевнін і Н. Сєров, у своїй класифікації до граматичних трансформацій відносять вилучення, перестановки та додавання, а до лексичних – компенсацію, антонімічний переклад, конкретизацію, заміну і узагальнення.

Характерні особливості художньої літератури, безмежна різноманітність лексичних, граматичних і синтаксичних засобів мови, виявлення у кожному випадку індивідуальної художньої манери письменника, розмаїття сполучень книжно-письмової і усної мови, – все це разом надзвичайно ускладнює питання про художній переклад. При перекладі художньої літератури завжди постає завдання – відтворити індивідуальну своєрідність першоджерела. Завдяки саме компенсації перекладач отримує можливість в якомога повній мірі відтворити ідею першотвору, стильові своєрідності оригіналу, зберегти його красу, а також відтворювати побут епохи та країни, до якої належить оригінал [5, с. 98].

Компенсацією називається такий спосіб перекладу, при якому елементи змісту оригіналу, що були втрачені при перекладі, передаються в тексті якимось іншим чином для компенсації семантичної втрати. Слід звернути увагу на те, що явище компенсації не має достатнього висвітлення в лінгвістичній літературі, незважаючи на її значення при перекладі художньої літератури. У перекладацькій практиці використовуються три види компенсації: 1) компенсація аналогічним прийомом застосовується в іншому місці перекладу по відношенню до позиції цього прийому в оригіналі і в найбільш повній мірі забезпечує еквівалентність перекладу; 2) компенсація іншими прийомами (часткова компенсація) частіше використовується на місці непереданого прийому оригіналу і поповнює втрати лише частково; 3) суцільна компенсація застосовується тоді, коли автор навмисне приводить абсурдний порядок слів для того, щоб підкреслити пародійність тексту. Отже, ми говоримо про суцільну компенсацію тоді, коли в перекладі взагалі може не бути словникових відповідників оригіналу. Тому, можна з впевненістю стверджувати, що засіб компенсації є ілюстрацією

того положення, що еквівалентність перекладу забезпечується на рівні не окремих слів, а на основі всього тексту в цілому [5, с. 86].

Ураховуючи той факт, що у працях, присвячених питанням теорії перекладу відсутня системна розробка цього прийому та його класифікація. Н. Гордієнко за допомогою зіставно-порівняльного аналізу текстів першоджерела та перекладу класифікувала мовні елементи, що підлягають прийому компенсації при перекладі. У результаті вона дійшла висновку, що прийому компенсації підлягають такі мовні елементи, як розмовна мова, відхилення територіального типу, головним чином елементи діалекту, відхилення соціального типу (жаргони, суржик, розмовно-знижена мова), дитяче мовлення, ламана мова, каламбури, а також ті елементи мови оригіналу, що не мають еквівалентів в мові перекладу.

При перекладі художнього тексту широко застосовується метод адекватних замін, який полягає в тому, що для точної передачі думки перекладач повинен відірватися від словникових і фразових відповідників і шукати вирішення завдання виходячи з цілого: змісту, ідейного напрямку та стилю першоджерела. Перекладач опиняється в скрутному становищі при необхідності відтворення одиниць, які виявляють в мові відмінні риси її носія. Вірність сказаного можна продемонструвати на прикладі компенсації при перекладі В. Корнієнко вірша Аліси в казці Льюїса Керролла «Аліса в країні чудес»:

How doth the little crocodile	*Хороший крокодилонько*
Improve his shining tail,	*Качається в піску,*
And pour the waters of the Nile	*Пірнає в чисту хвиленьку,*
On every golden scale!	*Сполискує луску* [3, с. 165].

А от О. Корецька переклала цей вірш ближче до оригіналу, хоча й тут проглядається навмисне відхилення від літературної мови.

Як дорожить своїм хвостом
Малятко крокодил!
Гарчить, і в'ється над піском,
І ревно пінить Ніл! [5, с. 148].

А от В. Панченко так само, як і В. Корнієнко повністю застосував спосіб компенсації залишивши лише основну думку, яку хотів донести до читачів автор «Аліси в країні чудес»:

Як чистить хвостика в піску
Малятко – крокодил!
Як миє спритно він луску,
Пірнувши хутко в Ніл! [2, с. 156].

Будь-яке навмисне відхилення від літературної мови може бути показником соціального статусу, територіальної та расової належності або ж навіть індивідуальної вимовної манери. Отже, ці особливості повинні бути обов'язково відтворені в перекладі належним чином. Частіше перекладачу доводиться звертатися до нелокальної компенсації, відходити від словникових відповідників, фіксувати ті мовні елементи, які могли б викликати неправильну вимову саме у представників мови перекладу.

Візьмемо такий уривок:

«*Why, there they are!*» *said the King triumphantly, pointing to the tarts on the table.* «*Nothing can be clearer than THAT. Then again*» – «*BEFORE SHE HAD THIS FIT*» – «*you never had fits, my dear, I think?*» *he said to the Queen* [6, с. 122].

Корнієнко В. занадто буквально перекладає досліджуваний фрагмент тексту, особливо це відчутно у перекладі лексеми «fit» що в буквальному перекладі означає «приступ, припадок», адже в перекладі він замінює це слово близьким до нього значенням.

«Певно, що повернулись!» – тріумфально вигукнув Король, показуючи на таріль з пиріжками. – «Все ясно, крути – не крути...» – А далі це: «Ще доки на неї дур не найшов...». На тебе ж, любонько, здається, ніколи дур не находить?» – звернувся він до Королеви [3, с. 136].

Проте О. Корецька в даному фрагменті використала прийом компенсації, створивши зовсім нові враження проте зберігаючи каламбур.

«Звичайно, вернулися!» – закричав Король, переможно показуючи на тацю із пирогом на столі. – «Це очевидно! Вона, звичайно, запальна, Ти не переч даремно. Руба з плеча завжди

вона…» – пробурмотів він і поглянув на королеву. «Ти хіба коли-небудь рубаєш із плеча душенько?» [6, с. 123].

Панченко В. знову ж таки ніби наслідуючи Корнієнка В. у перекладі лексеми "fit" використовує в перекладі буквальне його значення. Але все рівно присутня своєрідна (індивідуальна) перекладацька манера каламбуру.

«Еге ж, забрав! Ось вони.» – вказавши на таріль з пирогами, переможно промовив Король. – «Що може бути ясніш? Так, далі: «От лиш на неї, - пам'ятай, - дур часто нападає…» «Хіба на тебе, любонько, нападає дур?» – спитав він у Королеви [2, с. 131].

Задля збереження каламбурної гри перекладач майже повністю змінює каламбур, краще навіть сказати – замінює його іншим.

У тексті «Аліси», а саме у 6 розділі, знаходимо комічну гру слів, створену на основі омонімії.

If everybody minded their own business, – the Duchess said in a hoarse growl, – the world would go round a deal faster than it does.

– Which would NOT be an advantage,– said Alice, who felt very glad to get an opportunity of showing off a little of her knowledge. – Just think of what work it would make with the day and night! You see the earth takes twenty-four hours to turn round on its axis.

– Talking of axes, – said the Duchess, – chop off her head! [6, с. 111].

Для побудови каламбуру Л. Керролл використав два іменника-омоніма, а точніше, саме омофона axis, що перекладається як вісь та axes – сокири.

У тексті перекладу Н. Корецької ми бачимо такий варіант відтворення даного каламбуру:

«– Якби кожен займався своєю справою,» – хрипко пробурмотіла Герцогиня, – «Земля крутилася б швидше»

– Нічого путнього з цього б не вийшло, – сказала Аліса, зрадівши з нагоди виявити свої знання. – Бачите, Земля обертається навколо своєї осі за двадцять чотири години. Ви, ж не хочете, щоб ніч і день змінювалися швидше: то темно – то видно… жах…

– Ножа! – верескнула Герцогиня. – Ану відріжте їй голову [6, с. 112]!».

Даний фрагмент був перекладений О. Корецькою із використанням прийому компенсації. Проте в цьому не було жодної необхідності вживати різні за стилістичним та функціональним спрямуванням лексем, таких як «жах…ножа». У даному випадку можливо ліпше було зберегти вислови першоджерела. Як результат, у перекладі каламбуру не був збережений комічний ефект, що є взагалі найважливішою функцією каламбуру, тобто каламбур не був відтворений як такий, не говорячи вже про ступінь його адекватності.

Річ у тому, що переклад каламбуру повинен повністю передавати авторський задум, а якщо ми говоримо про дитячу літературу, зокрема твори Л. Керролла, то його тексти спрямовані на молодшу аудиторію, тому і переклади цих творів повинні виконувати дидактичну функцію: виховувати почуття гумору та розширювати кругозір читачів.

Розглянемо варіант перекладу В. Корнієнко:

«– Якби ніхто не пхав свого носа до чужого проса, – хрипким басом сказала Герцогиня, – земля крутилася б куди шпаркіше»

– Ну й що б це дало? – зауважила Аліса, рада похизуватися своїми знаннями. – Подумайте лишень, що сталося б із днем і ніччю. Земля оберталася б навколо осі швидше, ніж...

– До речі, про ніж! – сказала Герцогиня. – Відтяти їй голову [3, с. 87]*!».*

Для відтворення каламбуру перекладачка використовує прийом компенсації і залучає до комічної гри слів ядро каламбуру вихідного тексту, але попередньо змінюючи його з axis із значенням «вісь» на лексему «ніж», на основі якої вже і створює каламбур «ніж» … «До речі, про ніж! Відтяти їй голову!». До того ж В. Корнієнко для створення компенсуючого каламбуру використовує такий самий прийом побудови каламбуру, що й автор оригіналу: каламбур В. Корнієнка має у підґрунті два слова-омоніма.

Наступний варіант переклад В. Панченка:

– Якби ніхто не пхав носа до чужого проса, – хрипко пробурчала Герцогиня, – світ обертався б набагато швидше!

– Що ж тут доброго? – підхопила Аліса, дуже зрадівши нагоді похвалитися своїми знаннями. – Все переплуталося б – і день і ніч. Адже Земля обертається навколо осі за двадцять чотири години. А вісь [2, с. 98].

Знову ж таки ми спостерігаємо використання методу компенсації при перекладі автором даного епізоду. При чому автор використовує переклад більш приближений до національної особливості використавши народний вислів «Якби ніхто не пхав носа до чужого проса». Але при цьому не відступаючи від основної задумки автора перекладаючи омофони axis, як «вісь», а axes, як «осі».

Порівнюючи результати праці перекладачів, ми можемо дійти висновку, що найближчим до оригіналу та найповнішим у реалізації змісту каламбуру були переклади В. Корнієнко, В. Панченка, О. Корецька яким вдалося якнайкраще передати зміст оригінального каламбуру та його гумористичний ефект.

Гра слів як одна з основних проблем відтворення художнього тексту, його гумористичного ефекту потребує подальшого детального вивчення з літературної, прагмалінгвістичної та особливо перекладацької точок зору. Також варто у подальшому вивчити засоби і прийоми відтворення у перекладі не тільки каламбуру, а також інших компонентів передачі гумористичного та сатиричного у художньому тексті.

Література

1. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 352 с.

2. Керролл Л. Аліса в країні чудес / Л. Керролл ; [пер. з англ. О. Корецька, С. Суліма]. – Х. : Книжковий клуб, 2013. – 160 с.

3. Керрол Л. Аліса в Країні Чудес / Л. Керролл ; [пер. з англ. В. Корнієнко]. – К. : [б. в.], 2001. – 209 с.

4. Керролл Л. Аліса в країні чудес / Л. Керролл ; [пер. з англ. В. Панченко]. – К. : Махаон-Україна, 2007. – 160 с.

5. Комиссаров В.Н. Теория перевода : (Лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 147 с.

6. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland / L. Carroll. – L. : Penguin Books Ltd, 1994. – 186 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри практики іноземного мовлення
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Швець Т.А.

Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2015 року

УДК 291.12/138

Людмила Вороновська
(м. Черкаси, Україна)

УНІВЕРСАЛЬНІ ТА СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

У статті систематизовано та охарактеризовано існуючі в лінгвістиці підходи до визначення поняття дискурсу, зокрема з'ясовано специфічні властивості окремих його типів. Порівняно з текстом, розуміння якого пов'язане передусім із лінгвістичними категоріями, дискурс – поняття більш різнопланове, воно ширше й глобальніше корелює з категоріями логіки, психології, філософії і спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ. Оскільки будь-який текст містить компоненти, функція яких полягає в його смисловому і комунікативно-прагматичному дешифруванні (інакше, дискурсивізації), текст розглядається у статті як центральна ланка дискурсу.

Ключові слова: *дискурс, текст, мовлення, висловлювання, дискурсивізація, комунікативна сфера, мовленнєва діяльність, стиль мовного спілкування, зразок мовної поведінки.*

В статье систематизированы и охарактеризованы существующие в лингвистике подходы к определению понятия дискурса, в частности выяснены специфические свойства отдельных его типов. По сравнению с текстом, понимание которого связано прежде всего с лингвистическими категориями, дискурс – понятие более разноплановое, оно шире и глобальнее коррелирует с категориями логики, психологии, философии и направлено на человека, его опыт, знания, интеллектуальный уровень, способ выражения знаний об окружающем мире. Поскольку любой текст содержит компоненты, функция которых заключается в его смысловой и коммуникативно-прагматической дешифровке (иначе, дискурсивизации), текст рассматривается в статье как центральное звено дискурса.

Ключевые слова: *дискурс, текст, речь, высказывание, дискурсивизация, коммуникативная сфера, речевая деятельность, стиль речевого общения, образец речевого поведения.*

The paper systematically describes the existing and linguistic approaches to the definition of discourse, in particular the specific properties of its individual types. Compared with the text, the understanding of which is basically linguistic categories discourse - the concept is different, it is wider and more global correlated with the categories of logic, psychology, philosophy, and is aimed at people, their experience, knowledge, intellectual level, a way of expressing knowledge about the world. Since any text containing components whose function is its semantic and pragmatic communicative deciphering (otherwise dyskursyvizatsiyi), the text seen in the article as the central link of discourse.

Key words: *discourse, text, speech, expression, dyskursyvizatsiya, communicative sphere, speech activity, style of speech communication, like verbal behavior.*

Проблема дискурсу останнім часом є однією з найбільш актуальних і популярних у гуманітарних дослідженнях. Термін «дискурс» широко вживається в лінгвістиці, літературознавстві, соціології, філософії, соціальній психології та інших областях. Він використовується при аналізі художніх і нехудожніх текстів і має один із найширших спектрів значень. Достатня кількість визначень дискурсу в зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці не дає загальноприйнятої дефініції поняття «дискурс». У рамках

дослідницьких концепцій простежується не тільки різне трактування дискурсу, а й включення щодо його розгляду поняття тексту.

Загальновідомо, що текст є процесом і результатом мовленнєвої діяльності людини. Об'єктом наукового вивчення він став лише у другій половині ХХ століття. Мовознавці виокремлюють широкий та вузький підходи до вивчення тексту. Вузьке тлумачення передбачає виокремлення одиниць тексту, типів міжфразного зв'язку, вивчення композиції, структури тексту. У широкому значенні під текстом розуміють цілісну знакову форму організації мовлення.

На теперішньому етапі наукового знання найбільшим евристичним потенціалом володіють моделі тексту, що спираються на поняття «дискурс». Оскільки будь-який текст містить компоненти, функція яких полягає в його смисловому і комунікативно-прагматичному дешифруванні (інакше, дискурсивізації), текст розглядається у статті як центральна ланка дискурсу.

Дослідники вказують, що з урахуванням певних умов, текст є дискурсом. Одним із перших термін «дискурс» ужив З. Харріс, який у 1952 р. опублікував статтю «Аналіз дискурсу». В цей же час поняття дискурсу сформулював Ю. Хабермас. Під дискурсом дослідник розумів специфічний діалог, у основу якого покладений неупереджений аналіз реальності. У 70-х рр. терміни «дискурс» і «текст» ототожнювалися. Під впливом концепцій Е. Беневіста та Т. ван Дейка (кінець 70-х – початок 80-х рр.) з'являються тенденції до розмежування цих понять. Так, Е. Беневіст під поняттям «дискурс» розумів мовлення, невіддільне від мовця. Т. ван Дейк стверджував, що текст – це абстрактна конструкція, а дискурс – різні види її актуалізації, які розглядаються з урахуванням екстралінгвістичних чинників.

У сучасній лінгвістиці тексту термін «дискурс» не має однозначного тлумачення. Це пов'язано з тим, що дискурс є предметом міждисциплінарних досліджень і входить до кола інтересів інших дисциплін, а саме: лінгвістики тексту, літературознавства, дискурсології, соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагматики тощо.

Визначення поняття «дискурс» пропонувалося як зарубіжними (В. Кох, Е. Беневіст, А. Греймас, П. Серіо, Ж. Курте, Ч. Філлмор, Т. ван Дейк та ін.), так і вітчизняними дослідниками (Н. Арутюнова, В. Костомаров, Н. Бурвіков, М. Димарський та ін.). Традиційно під терміном «дискурс» розуміють текст, що є результатом цілеспрямованої соціальної дії і текст як сукупність мовних, мовленнєвих, соціокультурних, прагматичних, когнітивних та психічних факторів [1, с. 136–137]. Так, П. Серіо розглядає такі типи дискурсу: 1) еквівалент поняття «мовлення» (будь-яке конкретне висловлювання); 2) дискурс – це те, що є предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність висловлювань; 3) у рамках теорії висловлювання дискурсом називають «ситуацію висловлювання», під якою розуміють суб'єкта висловлювання, адресата, момент і місце висловлювання; 4) дискурс означає бесіду, яка розглядається як основний тип висловлювання; 5) дискурс – це мовлення; 6) термін «дискурс» вживають для позначення системи обмежень, які накладаються на висловлювання.

О. Мороховський свого часу висловив думку про те, що дискурс – це «послідовність взаємопов'язаних висловлювань» [11, с. 5]. В. Звегінцев під дискурсом розуміє «два або кілька речень, які перебувають одне з одним у змістовому зв'язку» [9, с. 170]. М. Дворжецька підкреслює: «у найширшому розумінні дискурс може розглядатися як мовленнєва діяльність у певній комунікативній сфері» [7, с. 17]. В. Григор'єва виокремлює три основні класи вживання терміна «дискурс»: 1) власне лінгвістичне, де дискурс бачиться як мовлення, вписане у комунікативну ситуацію, як вид мовленнєвої комунікації, як одиниця спілкування; 2) поняття дискурсу, що використовується у публіцистиці та сягає праць французьких структуралістів (М. Фуко); 3) дискурс, що використовується у формальній лінгвістиці, яка намагається ввести елементи дискурсивних понять у арсенал генеративної граматики (Т. Райнхарт, Х. Капм) [6, с. 10]. О. Селіванова пропонує таке визначення дискурсу: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників (онтологічних,

соціокультурних, психологічних тощо); 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація, складовими якої є комуніканти й текст, що є знаковим посередником і зумовлений різними чинниками, які опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки у певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [15, с. 119]. У лінгвістиці в єдності з поняттям «дискурс» визначать поняття «текст». В. Богданов підкреслює, що двома нерівнозначними сторонами дискурсу є мовлення та текст. Дискурс розуміється як усе, що говориться та пишеться людиною, а, отже, терміни «мовлення» та «текст» є видовими відносно родового поняття «дискурс», що їх об'єднує [3, с. 5]. В. Боротько дискурс розуміє як текст, але такий, що складається з комунікативних одиниць мови – речень та їх об'єднань у більші єдності, які перебувають у безперервному змістовому зв'язку, що й дозволяє сприймати його як цілісне утворення [5, с. 8]. Наступну дефініцію пропонував І. Сусов: «Зв'язні послідовності мовленнєвих актів називають дискурсом. Висловлювання (або послідовність висловлювань), що передається від мовця слухачу, стає текстом, коли воно виявляється зафіксованим на письмі (або за допомогою звукозаписувального апарату). Текст, отже, постає у вигляді «інформаційного сліду» дискурсу, що відбувся» [16, с. 40].

У зв'язку з тим, що основним призначенням художнього дискурсу є емоційно-вольовий та естетичний вплив на тих, кому він адресований, головним конституюючим фактором є його прагматична сутність. Функціонування художнього дискурсу неможливе поза діалектичних відносин: письменник – художній твір – читач. Традиційний підхід до аналізу художнього тексту передбачає вивчення текстових одиниць, граматичних категорій, зв'язків і стилістичних засобів. Специфіка художнього твору полягає в мовленнєвій діяльності. Йдеться про дискурсивну діяльність мовця, що виходить за межі власне тексту й уможливлює тлумачення художнього твору як особливого типу дискурсу. Крім мовця, потрібно зважати й на чинник читача, роль якого полягає у сприйнятті

художнього тексту. Тому художній дискурс можна визначити як процес взаємодії тексту й читача. Художній текст є одним із компонентів акту художньої комунікації, представляючи особливу художню реальність, яка, поєднуючись із дискурсами автора та читача, створює новий тип дискурсу – художній.

Ю. Лотман уважає, що простір художнього дискурсу виступає як необхідний посередник між літературою і мовою, між літературою й зовнішньою реальністю. Саме в ньому формується те «семіотичне середовище», що, на думку дослідника, є необхідною умовою реалізації комунікативної функції словесного мистецтва [4, с. 438]. На думку В. Тюпи, художній дискурс – це підлеглий естетичній комунікації дискурс мовця та персонажів. Учений описує специфічні ознаки художнього типу дискурсу, найважливіша з яких полягає в тому, що змістом повідомлення в такому дискурсі є особистість. Повідомлення в художньому дискурсі набуває характеру актуалізації особистістю власної цілісності. Дослідник робить висновок, що художній дискурс пропонує не нову ментальність, а нову мову для її актуалізації.

Н. Кулібіна розуміє під художнім дискурсом послідовний передбачуваний/непередбачуваний процес взаємодії тексту й реального читача. На думку дослідниці, текст без читача неповний.

Учені сьогодення зазначають, що художній дискурс також можна характеризувати в межах різних класифікацій типів дискурсу. За класифікацією В. Карасика, художній дискурс входить до складу персонального типу дискурсу, тобто адресант виступає як особистість у всьому багатстві власного внутрішнього світу та будує висловлювання, виходячи зі своїх поглядів. А. Бєлова відносить художній дискурс до класифікації за сферами функціонування [2], а за класифікацією Г. Почепцова він належить до безадресатного підвиду письмового типу дискурсу [14].

Наукова новизна публікації пояснюється розглядом ключових ознак художнього дискурсу з опорою на теорію дискурсу, що спрямоване на виявлення в художньому тексті параметрів і компонентів, які служать дискурсивізації тексту, у

процесі якої і відбувається інтеракція автора і читача в поле тексту.

Метою написання статті є з'ясування й аналіз визначальних ознак художнього дискурсу.

Поняття «дискурс», у певному сенсі замінило і дещо обмежило поняття «текст», розширило горизонти дослідження тексту художнього. На наш погляд, дана зміна парадигми дозволяє інакше оглядати проблематику тексту, в тому числі і художнього: вийти за рамки жанрової приналежності тексту, часу його створення, і, можливо, пояснити смисли, які несе художній текст. Точкою атракції при цьому може служити положення про те, що дискурс – це і процес, і результат мовної діяльності одночасно, у той час як текст – це більшою мірою результат, результат процесу пізнання і осягнення суті того, що і стає, власне, текстом.

Ми розуміємо дискурс як складне явище, що не тільки включає акт створення певного тексту, а й відбиває залежність створюваного твору від величезної кількості екстралінгвістичних обставин – знань про світ, думок, установок і конкретних цілей творця тексту. Всі ці обставини відіграють роль і у сприйнятті дискурсу, у зв'язку з чим, у модель розуміння дискурсу вписується і модель його когнітивної обробки. У дискурсі проявляється складна ієрархія знань, необхідна як для його породження, так і для сприйняття. Таким чином, якщо текст розглядається як прийом, абстрактна формальна конструкція, то дискурс є різними видами її актуалізації, розглянутими з точки зору ментальних процесів і у зв'язку з екстралінгвістичними факторами.

Для розмежування понять «дискурс» і «текст» В. Наер [12], у свою чергу, пропонує звернутися до поняття «мовленнєвий твір», складовими компонентами якого, за його твердженням, і є дискурс (звернений до світу – екстралінгвістична сфера) та текст (звернений до мови – лінгвістична сфера). Текст дискретний і статичний, дискурс рухливий і процесуальний. У дискурсі чітко проявляється особистість адресанта, його позиції, емоції, оцінки, наміри. У тексті ці параметри вербалізуються. Дискурс орієнтований на концептуальну

сферу мовної діяльності, в той час як текст – на вербальну. Для аналізу дискурсу необхідна реконструкція задуму мовця, його інтенцій, установок, осмислення того, що приховано за текстом, понад текстом. Текст же – готова даність, яка вивчалася у власній завершеності. Текст і дискурс існують у сукупності в рамках реального мовного твору.

Тому текстовий і дискурсивний аналіз нероздільні і взаємодоповнювані: інтерпретуючи вербальні структури, що утворюють текст, ми отримуємо доступ до концептуальних і емоційних сфер дискурсу. Емоційне відображення навколишнього світу і концептуалізація сфер і форм людської діяльності вербалізуються в дискурсі засобами стилістичної маркованості.

З початку 70-х рр. XX ст. термін «дискурс» широко вживався у значенні близькому до поняття «функціональний стиль», який побутує у вітчизняній лінгвістиці. Причина цього полягала в особливостях національних лінгвістичних шкіл, а не у предметі. Поняття «дискурс» і «функціональний стиль» дуже тісно переплітаються. У нашому розумінні дискурс включає як типові обставини спілкування та комунікативні ролі в різних сферах соціального життя суспільства (політичної, наукової, релігійної, побутової), так і мовні засоби втілення і відтворення відповідних цим сферам типових мовних ролей.

Отже, стиль є однією з категорій дискурсу. Такої точки зору дотримується В. Карасик, який вводить нове поняття для позначення жанрово-стилістичної категорії дискурсу – «формат дискурсу», що є конкретним видом дискурсу [10, с. 246].

У даній статті ми розглядаємо художній дискурс, що є текстом у його живому семантичному та прагматичному рухах: у контексті мовця – автора, слухача – читача і культури, що їх породила. В. Руднєв щодо визначення художнього дискурсу вказує на його особливість – складові його пропозиції не є ні істинними, ні хибними, але створюють уявлення про вигадану дійсність. Визначальними ознаками художнього дискурсу можна назвати антропоцентричність і орієнтованість на форму. Антропоцентричність художнього оповідання, як правило, поміщає людину з її вчинками, думками, переживаннями,

почуттями і взаєминами з іншими людьми в центр фабульного простору. Антропоцентричність художнього тексту можна обґрунтувати, оскільки тільки людина є суб'єктом дійсності і має здатність сутнісного відображення цієї дійсності. Усі частини тексту є важливими, але людина в тексті займає особливе місце, «людина – це не тільки об'єкт опису, але і його центр, та семантична домінанта, яка обумовлює принципи організації тексту, і в сукупності створює текстову єдність» [8, с. 118–119].

Орієнтованість на форму має на увазі наявність у художньому тексті – як продукті і результаті дискурсу – певної кількості стилістичних прийомів або інших образно асоціативних явищ. Мова художнього дискурсу має свої особливості. У художньому дискурсі знаходять відображення соціально-мовні та естетичні оцінки, а також найбільш уживані шаблони мови різних соціальних груп, тобто за допомогою мови змальовують те соціальне середовище, до якого належать дійові особи. Слід зазначити, що мова художнього дискурсу рясніє наявністю емоційно-забарвленої лексики, а ступінь емоційного забарвлення висловлювання залежить від характеру і жанру художнього твору, від змісту висловлювання, а також від індивідуально-творчої манери автора. У мові художнього твору використовуються найрізноманітніші соціально-експресивні фарби мови зображуваного середовища. Однак, різним соціальним верствам суспільства і різних епох притаманні свої типові форми мовної експресії.

Художній дискурс є мовно-мисленнєвою взаємодією автора і читача, що має певну інтенцію, тобто цілеустановку. В аспекті комунікації художній текст сприймається як повідомлення, автор як адресант/відправник повідомлення, а читач як адресат/реципієнт повідомлення. Художній текст є результатом авторської дискурсії і стимулом до читацької дискурсії. Він – єдина гарантія дискурсу. Особистість автора як учасника функціонально-прагматичної тріади «автор – текст – реципієнт» відображається у виборі теми, проблеми, сюжету, образів художнього твору, у структуруванні його композиції, у виборі стилю. У ході розповіді автор розставляє

необхідні акценти і співвідносить різні моменти зображення з метою домогтися необхідного йому враження і впливу на читача. У художньому творі автор вербалізує власний світогляд, тобто систему узагальнених поглядів людини на світ і власне місце в ньому, а також обумовлені цими поглядами його основні життєві позиції, переконання і ціннісні орієнтації. Будь-який мовний елемент художнього дискурсу (прямо чи опосередковано, експліцитно чи імпліцитно) є картиною світу автора і репрезентує його інтенцію. Автор виступає формально-змістовним центром твору. Разом із тим усе, що ми можемо сказати про автора, виявляється лише у процесі читацького сприйняття і припускає безліч тлумачень. Комунікація між автором і читачем відбувається за допомогою впровадження в когнітивну систему адресата. «Чужий», тобто авторський світ, стає для читача «своїм», присвоюється його свідомістю і перетворюється в ефективний спосіб пізнання світу і себе. Такий вплив не є прямим, він опосередкований специфікою поетичної мови, особливостями його індивідуально-авторського використання і множинністю пропонованих читачеві ігрових оповідних масок. Для успішної взаємодії автора і читача останній повинен володіти достатнім тезаурусом, рухливим розумовим апаратом, визначеною концептуальною системою, що становить зміст його знань про дійсність. У результаті розуміння авторського дискурсу текст, що читається, відбивається у внутрішній мові одержувача з усією сукупністю смислів, адже «... багато що в тексті можна вимовляти, а, отже, і розуміти по-різному, і необхідна значна освіченість, літературна начитаність і тонке знання мови для того, щоби правильно вимовляти або вгадувати задум автора» [13, с. 136]. Текст дешифрується у спілкуванні, в діалозі «автор – читач», а сенс може актуалізуватися, зіткнувшись із іншим (чужим) глуздом. Зрозуміти художній текст не можна без знання дискурсу автора, але і дискурс читача важливий, адже за умови відсутності останнього, діалог між відправником повідомлення і його реципієнтом не відбудеться.

Більшість дискурсів, які тією чи іншою мірою пов'язані з мистецтвом слова, мають високий ступінь інтертекстуальності

та інтердискурсивності. Щодо суто літературних дискурсів, то вони, як правило, є поліморфними і гетерогенними за своєю природою. Отже, художній тип дискурсу – це одне з найскладніших понять у теорії дискурсу. Кожен лінгвіст витлумачує його по-своєму, ураховуючи ті чи інші аспекти його природи. Художній дискурс – це втілення вербального повідомлення, що передає предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну й оцінну інформацію, об'єднану в ідейно-художньому змісті тексту в єдине ціле. Провідні вчені та лінгвісти відносять художній дискурс до різних типів дискурсів, у кожному з яких він виконує певну функцію.

Маємо широку перспективу подальших досліджень, у яких основну увагу зосередимо на детальному аналізі мовленнєвої поведінки українців у кооперативних комунікативних ситуаціях на матеріалі різних типів дискурсу.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 136–137.

2. Бєлова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А.Д. Бєлова // Іноземна філологія. – К. : Вища школа, 2002. – Вип. 32–33. – С. 7–14.

3. Богданов В.В. Текст и текстовое общение / Богданов В.В. – СПб. : Издательство Санкт-Петерб. государственного университета, 1993. – 68 с.

4. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

5. Боротько В.Г. Элементы теории дискурса / Боротько В.Г. – Грозный : Издательство Чечено-Ингуш. государственного университета, 1981. – 133 с.

6. Григорьева В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса : прагмалингвистический и когнитивный аспекты : [монография] / Григорьева В.С. – Тамбов : Издательство Тамб. государственного техн. университета, 2007. – 288 с.

7. Дворжецька М.П. Фонетика англійської мови : фоностилістика і риторика мовленнєвої комунікації : посібник

для студентів ВНЗ / [М.П. Дворжецька, Т.В. Макухіна, Л.М. Велікова та ін.]. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 240 с.

8. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX–XX вв.) / М.Я. Дымарский. – СПб. : Издательство СПб. университета, 1999. – 284 с.

9. Звегинцев В.А. Предложение и его соотношение к языку и речи / Звегинцев В.А. – М. : МГУ, 1976. – 307 с.

10. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Карасик В.И. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.

11. Мороховский А.Н. К проблеме текста / А.Н. Мороховский // Текст и его категориальные признаки : сборник научных трудов. – К. : КГПИИЯ, 1998. – С. 5.

12. Наер В.Л. Дискурс и речь: речевое произведение / В.Л. Наер // Сборник научных трудов МГЛУ. – М., 2006. – С. 7–15.

13. Назарова Т.Б. Филология и семиотика. Современный английский язык / Назарова Т.Б. – М. : Высшая школа, 2003. – 178 с.

14. Почепцов Г.Г. Прагматические особенности текста / Г.Г. Почепцов // Прагматическая интерпретация и планирование дискурса : Тезисы. Совещания-семинара. – Пятигорск : Издательство Пятигорского педагогического института иностранных языков, 1991. – С. 12–33.

15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

16. Сусов И.П. Введение в языковедение : учебное пособие [для студентов лингвистичес. и филолог. спец.] / Сусов И.П. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 397 с.

Статтю рекомендовано до друку кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2015 року

УДК 81’255

Сальваторе Дель Ґаудіо
(м. Київ, Україна)

ІТАЛІЗМИ У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

У статті після оглядового параграфу, присвяченого біографії М. Коцюбинського та мотивам його перебування в Італії, проаналізовано вживання італізмів у таких відомих оповіданнях (нарисах), як «Сон», «Хвала Життю» та «На Острові», пов’язаних з італійською тематикою. Наш вибір мотивується тим, що італійська культура вразила автора і що саме в цих коротких творах очевидним є зв’язок між життєвим досвідом письменника й типовими італійськими реаліями. Водночас досліджено етимологію давно засвоєних італійських запозичень в українській мові, їх частотність та специфіку вживання.

Ключові слова: *італізми, українська проза, М. Коцюбинський, запозичення, етимологія.*

В статье после обзорного параграфа, посвященного биографии Н. Коцюбинского и мотивам его пребывания в Италии, проанализировано употребление итальянизмов в таких известных рассказах (очерках), как: «Сон», «Хвала Жизни» и «На Острове», связанных с итальянской тематикой. Наш выбор мотивируется тем, что итальянская культура впечатлила автора и что именно в этих кратких произведениях есть очевидная связь между жизненным опытом писателя и типичными итальянскими реалиями. В то же время исследовано этимологию давно усвоенных итальянских заимствований, их частотность и специфику употребления.

Ключевые слова: *итальянизмы, украинская проза, Н. Коцюбинский, заимствования, этимология.*

In the article, after an initial overview of Kocjubyns’kyj’s essential biography and the reasons of his sojourn in Italy, I analyzed the use of evident Italianisms in his works, concentrating on those short stories such as «Son», «Chvala Žyttju» and «Na Ostrovi». In these literary works devoted to Italian themes, the relation between the writer’s life experience and some typical Italian realia is particularly evident. At the same time I also paid attention to the frequency and the context of

usage of the most evident Italianisms without neglecting the etymology of those Italian loan-words which are already established in the Ukrainian lexicon.

Key words: *Italianisms, Ukrainian prose, M. Kocjubyns'kyj, loan-words, etymology.*

Сьогодні в науковому колі відомо багато праць, присвячених дослідженню стилістичних аспектів творчості М. Коцюбинського: це і літературознавчі, і мовознавчі студії. Натомість значно менше досліджено особливості перекладу оповідань М. Коцюбинського різними європейськими мовами, зокрема італійською. Також існують поодинокі праці, присвячені аналізу італійських мотивів у творах М. Коцюбинського. Проте проблема функціонування італізмів у творах письменника залишається досі не вирішеною. Отож, у статті, окрім оглядової частини про особистість письменника та мотивів його перебування в Італії, пропонується аналіз частотності та специфіки вживання очевидних італізмів у творах автора. Увагу зосереджено передусім на італійських лексемах, що функціонують у творах *«Сон»*, *«Хвала Життю»* і *«На Острові»*. Водночас автором статті розглянуто етимологію давно засвоєних італійських запозичень в українській мові, представлених у зазначених вище текстах. Зауважимо, саме ці короткі оповідання (нариси), присвячені італійській тематиці, дозволяють ґрунтовніше проаналізувати життєвий досвід письменника, отриманий під час перебування в Італії.

Біографічні відомості

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. в м. Вінниця у сім'ї дрібного чиновника. Дитинство та юність майбутнього письменника минули в містечках і селах Поділля, куди переводили батька по службі. Освіту майбутній митець здобував у Барській початковій школі (1875–1876 рр.) та Шаргородському духовному училищі (1876–1880 рр.). Перші літературні спроби (поезія, переклади, нариси та ін.) письменника були створені досить рано. Попри те, його літературна кар'єра не була позбавлена труднощів. Відгуки

про перші спроби молодого автора були досить скептичними. Проте негативна оцінка критиків не спинила творчого запалу М. Коцюбинського: він продовжує писати далі, але твори до друку не подає, згодом взагалі «замовкає» на кілька років, приголомшений своїм невдалим дебютом. М. Коцюбинський почав друкуватися в 1890 р. у львівському дитячому журналі «Дзвінок», де був опублікований його вірш «Наша хатка». Тому свою літературну біографію М. Коцюбинський почав насамперед як дитячий письменник. Наприклад, його оповідання «Харитя» і «Ялинка» були опубліковані в 1891 р. у львівському журналі «Дзвінок».

Важливу роль у формуванні світогляду М. Коцюбинського відіграла поїздка до Львова у 1890 р. Тут він знайомиться з І. Франком, налагоджує контакти з редакціями журналів «Правда», «Зоря», «Дзвінок» та ін. Саме зазначені факти стали початком постійної співпраці письменника із західноукраїнськими виданнями.

У 1891 р. М. Коцюбинський їде в с. Лопатинці, що знаходиться на Вінниччині, де пише декілька оповідань: «Ялинка», «П'ятизлотник» та ін., повість «На віру», віршовану казку «Завидющий брат». Твори привернули увагу літературної громадськості, засвідчили, що в українську прозу прийшов новий талановитий автор.

Окремою сторінкою в біографії митця стала його робота (1892–1896) у Бессарабії та в Криму. Знайомство з життям молдовського та кримськотатарського народів дало багатий матеріал для нових творів – «Пе-коптьор», «Посол від чорного царя», «Відьма», «В путах шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами». У цих оповіданнях М. Коцюбинський одним із перших в українській літературі вийшов за межі власне української проблематики, майстерно передав неповторний колорит молдовського села, Криму – з прекрасним теплим морем, скелястими берегами, вузькими татарськими вуличками та мінаретами.

Етюдом «Цвіт яблуні», написаним у 1902 р., митець засвідчив остаточний перехід від реалізму до модернізму, зокрема до імпресіонізму. Він почав як реаліст і народник на

початку XX ст., після чого визначальною для М. Коцюбинського все ж таки стала імпресіоністична манера письма[1].

У 1903 р. М. Коцюбинський написав першу частину знаменитої повісті «Fata morgana», а друга частина була закінчена у 1910 р.; третя частина, хоча й задумана, не побачила світу. Також, див.: [7, с. 368–378].

Образ Італії у творах М. Коцюбинського

Як відомо, «Італія відіграла велику роль і в творчості М. Коцюбинського. У 1905 та 1909–1911 рр. письменник тричі приїздив до Італії, довго жив на острові Капрі. Він також побував у Венеції, Мілані, Римі, Флоренції, Неаполі, Мессіні» [5, с. 131]. Ця країна вплинула на його манеру письма та залишила помітний слід у його житті.

Усередині 1909 р. виснажений письменник виїздить на лікування закордон. Зауважимо, М. Коцюбинський страждає на астму й туберкульоз. На острові Капрі (Італія)

[1] Імпресіонізм (франц. ***impression*** – ***враження***) – напрям у мистецтві, який основним завданням вважав ушляхетнене, витончене відтворення особистісних вражень та спостережень, мінливих миттєвих відчуттів та переживань. Сформувався у Франції в другій половині XIX ст., насамперед у малярстві (назва пішла від картини К. Моне «Імпресія. Схід сонця», 1873). Його представники – художники К. Моне, Е. Мане, О. Ренуар, Е. Дега та ін. – основним завданням вважали найприродніше зобразити зовнішній світ, витончено передати свої миттєві враження, настрої. Імпресіонізм на межі XIX-XX ст. став вагомим компонентом європейського письменства. Однак у літературі Імпресіонізм не знаходив такого програмового характеру, як у малярстві, не мав свого окремого угруповання, наближався то до натуралізму (у прозі), то до символізму (в поезії). Його представники змальовували світ таким, яким він видавався в процесі перцепції. Ставилося за мету передати те, яким видався світ у даний момент через призму суб'єктивного сприйняття. Це зумовило функціональні та композиційні зміни опису: опис став епізодичним, фрагментарним, суб'єктивним. Імпресіоністичні тенденції викликали також зміни в характері оповіді епічних жанрів: вона певною мірою ліризувалася, що спричинило піднесення ролі й розширення функції внутрішнього монологу […]. Елементи Імпресіонізму (зокрема, характерне для нього пленерне бачення, реалізоване найчастіше через метафору, що виконує настроєву функцію) зустрічаємо у творах українських письменників, наприклад «По-людському», «Тіні забутих предків», «Intermezzo», «Цвіт яблуні» у М. Коцюбинського та ін. Тут естетична функція кольорів, світлотіней, звукових барв і тонів, передача різних внутрішніх почуттєвих станів автора домінують над іншими художніми засадами [1, с. 300–301].

Михайло Михайлович познайомився з видатним російським письменником Максимом Горьким, який сприяв появі творів українського колеги в російських виданнях. М. Коцюбинський ще двічі відвідував Капрі (у 1910-му і в листопаді 1911-го по березень 1912 р.).

Перебуваючи в Італії, М. Коцюбинський писав багато листів своїм друзям та рідним, сповнених захвату від цієї країни та її народу. «Вся дорога з Відня до Італії – рай», – пише він у листі до дружини Віри Коцюбинської (21 травня 1905 р.). Острів Капрі письменник називає «земним раєм»: «Сей земний рай, наче навмисне створений для перевтомлених» [5, с. 131]. При перечитуванні листів М. Коцюбинського, написаних в Італії, з'являється відчуття, ніби письменник перебуває вдома, оскільки М. Коцюбинський порівнює Рим із Черніговом: «… хоч Рим – город колосальний, я собі ходжу, як в Чернігові» [там же]; також, див.: [2, VI, с. 14];

М. Коцюбинський виявив особливий інтерес до культури Італії, життя та традицій італійського народу. Усі його розповіді про безпосередні враження завжди переповнені любові й поваги до цього народу, відчувається глибока симпатія письменника до культурних надбань Італії, захоплення ними. Особливої цінності набуває неупереджений, об'єктивний погляд М. Коцюбинського щодо Італії: митець прагнув побачити в ній нетлінні духовні цінності, створені її прекрасним народом, відчути дух цього народу, багатовікову культурну традицію, яка впродовж стількох століть живила собою європейську духовність [5, с. 132].

Італії присвячено три новели М. Коцюбинського, а саме: «Сон» (1911 р.), «На острові» та «Хвала життю» (обидві 1912 р.). Ескіз «Хвала життю» став останнім твором великого письменника, який пішов із життя 25 квітня 1913 р. На думку О. Пахльовської, аналізовані новели є надзвичайно своєрідними творами «як у плані інтерпретації культури Італії, національної специфіки її народу, так і в плані психології творчості, якій італійські враження допомогли виявитися додатковими яскравими аспектами» [5, с. 135]. У цілому,

М. Коцюбинський є автором двох повістей: «Fata morgana», «Тіні забутих предків» – та понад сорока оповідань і новел, а також багатьох нарисів, статей і листів.

Італізми у творах М. Коцюбинського

Незважаючи на існуючий стан перекладацької діяльності української прози в Італії[2], дослідження, присвячені вичленуванню, науковому опису та аналізу італійських елементів у творах М. Коцюбинського, – майже відсутні. Тому в цьому розділі ми проаналізуємо італізми, які представлено у трьох новелах автора, а саме: «Сон» (1911 р.), «На острові» та Хвала життю» (обидві 1912 р.). Зрозуміло, що письменник вживав певні італізми зі стилістичною метою: для якомога точнішого відтворення італійської реальності та передачі безпосередності комунікативної ситуації.

У результаті проведеного аналізу нами виділено три групи італізмів у творах М. Коцюбинського:

– очевидні італізми;
– приховані італізми;

[2] Знайомство та визнання українських класичних авторів італійською публікою – відносно нова тенденція в Італії, а тому й мало розвинена. Це зумовлено передусім тим, що кількість перекладів українських прозових текстів в Італії збільшується тільки на початку 2000-х рр. Ймовірно, причиною такого явища є здобуття Україною незалежності, а, відповідно, й стрімкого розвитку української прози. Не останнім також є факт перебування істотної кількості українських громадян в Італії. На особливу увагу заслуговує аналіз труднощів, актуальних для італійських перекладачів, на відміну від європейських. Така ситуація, з одного боку, залежить від відсутності інтересу сучасного читача до ознайомлення з іншомовною літературою через «провінційне» ставлення італійських ЗМІ до культур і літератур менш відомих країн. З іншого, – існують об'єктивні обмеження, зумовлені також нестачею кваліфікованих перекладачів та інструментів перекладу, наприклад, відсутність фахових і надійних словників. Крім того, як слушно зауважила Броджі, так званий «болонський процес» фактично перешкоджає розвитку та дослідженню «мінорних» або «менших відомих» мов і літератур, стримуючи, таким чином, процес підготовки адекватної кількості кваліфікованих перекладачів [8, с. 236]. Крім того, перекладач – це низькооплачувана професія в Італії, на відміну від таких країн, як Німеччина, Австрія, Франція та ін. Тому не можна професійно займатися перекладами, особливо перекладами художньої літератури таких слов'янських мов, як, наприклад, української, якщо перекладач не може розраховувати на додаткові джерела фінансування.

– слова італійського походження (запозичення з італійської мови).

Очевидні італізми – це італійські лексеми, часто не транслітеровані, які вживаються у текстах з італійською тематикою.

Яскравим прикладом такого типу італізмів є назва відомої новели «Intermezzo» (від лат. *intermedius* – проміжний, середній). У ЕСУМ подано тільки українізовану форму ***інтермедія*** [1, с. 311]. У М. Коцюбинського *intermezzo* має значення «інструментальна п'єса довільної будови, іноді самостійний оркестровий епізод в опері». Проте як назва новели це слово використане не в прямому, а в переносному значенні, що має лише уявно-образну мотивацію: довільний, неорганізований відпочинок у перерві між якимись справами чи способом життя (*«Так протікали дні мого intermezzo серед безлюддя, тиші і чистоти»*). Відпочинок від міського життя ліричного героя на лоні природи образно уподібнений до «самостійного оркестрового епізоду».

Крім цього, серед інших очевидних італізмів, які часто вживаються у проаналізованих текстах без транслітерації, маємо деякі топоніми та іменники, що вказують на конкретні географічні місця острова Капрі та зруйнованого землетрусом (1908) міста Мессіна (Сицилія), реалії італійського острівного побуту, наприклад:

– Castelione, ймовірно письменник неправильно передав італійську назву українською мовою або ж транслітерував лексему з неаполітанської мови, «на Острові» [3, с. 305]. В оповіданні «Сон» аналізована лексема – транслітерована: *Кастельоне* [3, с. 246]. У сучасній італійській мові правильним варіантом є *Castiglione* зі значенням «замок, оточений стінами» [9, с. 294].

– Monte Solaro [3, с. 305; 308; 313], назва невеликої гори (висота: 589 м.) на острові Капрі («гора сонця»). Зустрічається в нарисі «на Острові» п'ять разів у нетранслітерованій формі. Також вживається і в оповіданні «Сон», хоча у транслітерованому вигляді: *Монте-Соляро* [3, с. 245].

– Монте-Мікеле – пагорб на острові Капрі, «Сон» [3, с. 250].

– Piccola Marina, звичайна назва – *Marina Piccola* (Капрі), тобто маленький пляж, маленька затока/бухта, оскільки в італійській мові, у нейтральному порядку слів прикметник, зазвичай, знаходиться у постпозиції щодо іменника, «Сон» [3, с. 245].

– Punta Fragara, сучасна назва – *Punta Tragara*; можливо, це випадкова помилка, оскільки слово зустрічається тільки один раз у тексті. (Також, пор. попереднє міркування), «На Острові» [3, с. 308].

– Cipolla, тобто цибуля: *за ним біг хлопець і з сицилійським жаром кричав: Cipolla! Cipolla*!... (Цибуля! Цибуля!), «Хвала Життю» [3, с. 296].

– Marin'и тобто узбережжя, побережжя. Автор відмінює італійський іменник і, таким чином, адаптує це слово до морфологічної системи української мови (пор. наступний приклад): *Кам'яні стіни Marin'и*, «на Острові» [3, с. 310]. В оповіданні «Сон» слово вживається у формі множини без апострофа: *...перлося море, немов величезні марини, вправлені в рами білих колон* [3, с. 246].

– Piazza, тобто площа, в різних відмінюваних формах: *на piazz'і, по piazz'і, piazza, на piazz'у.* Це особливо цікавий приклад, адже лексема передає важливу реалію італійського провінційного життя. З одного боку, це місце, де люди зустрічаються, спілкуються, торгуються та ін., а з іншого, аналізований приклад свідчить про адаптацію лексеми до морфології української мови при збереженні італійського правопису. У більшості випадків лексема відмінюється, пор.: *Антін і жінка – подавались на piazz'у дивитися на захід сонця,* «Сон» [3, с. 250]; *На piazz'і ще біліють колони* [3, с. 301]; *діти ганяють по piazz'і собаку* [3, с. 307]; *Piazza поволі пустіє* [3, с. 308], «На Острові». Подібне явище спостерігається у мовленні українців в Італії.

– Пуцолі (італ. Pozzuoli) – стародавнє греко-римське місто неподалік від Неаполя: *«На золотому небі м'яко сіріли перловим тоном Неаполь, Пуцолі, Прочіда і островки»*; «Сон» [3, с. 250]. Здається, що письменник передав неаполітанську вимову, оскільки транслітерований варіант з італійської мови

мав би вигляд *Поц(ц)уолі*. Натомість назва іншого невеличкого острівця неаполітанського заливу *Прочіда* (італ. Procida) відповідає італійській вимові.

– Funicolare – фунікулер. Незважаючи на те, що слово запозичене з французької мови (походить від лат. funiculus) [1, VI, с. 138; 9, с. 713], у тексті аналізована лексема зустрічається в італійській формі. Додамо, що це був період, коли перші фунікулери будувалися та встановлювалися в Європі: *...жовті стіни funicolare і башту*, «На Острові» [3, с. 305].

– Buon giorno, signore – форма привітання «добрий день» часто повторюється в оповіданнях про Італію. Те ж стосується і загального звертання «*signore*», тобто «пане»: *Buon giorno*! – кричу [3, с. 303]; *Buon giorno, signore*! [3, с. 303].

– Сольдо – дрібна монета, що використовувалася до першої половини XX ст.; звідки походить і загальна назва грошей в італійській мові[3] ***soldi*** (множина): *Кожна склянка – чотири сольдо… тільки чотири сольдо;* «На Острові» [3, с. 300].

– Фаральони – італ. Faraglioni, високі скелі острова Капрі; символ острова; наприклад: *«Хвилі бились і розбивались об стрімкі скелі Монте-Соляро, об фаральони»*; «Сон» [3, с. 245].

– Факіно (пор. італ. *facchino*), тобто носій. В аналізованих текстах лексема трапляється у транслітерованому вигляді тільки двічі у формі однини. Проте М. Коцюбинський додав у дужках у першому прикладі український еквівалент: носії, пор.: *Блакитні факіно (носії) в широких блузах ходять з місця на місце* [3, с. 306]; *Вільний факіно співає*; «На Острові» [3, с. 307].

– Форестьєрі, тобто іноземець; чужоземець: *Вони вже встигли поставить тісні дерев'яні крамниці … і торгували картками для форестьєрів* [3, с. 299]. У нарисі «Хвала Життю» слово трапляється у формі родового відмінка множини.

Приховані італізми – це італійські слова, засвоєні українською мовою тільки певною мірою, семи яких

[3] Також вживається в італійській мові слово латинського походження – ***denaro/danaro*** (пор. *динар*).

безпосередньо пов'язані з італійськими реаліями та культурою, наприклад: Мадонна – Madonna. У католиків – Богородиця [6, IV, с. 592]; наприклад: *Щасти і вам мадонна!..*; «Сон», «На Острові» [3, с. 257, с. 311].

– Синьйор [3, с. 298], синьйорини [3, с. 300] – signor, signorini: *Синьйори і синьйорини!... – випускав він глибоко з грудей і од самого серця*; «Хвала Життю» [3, с. 300]. Також, див.: [6, IX, с. 191]. Ми спостерігали, що такі форми звертання також були поширеними у мовленні першої хвилі українських емігрантів в Італії (кінець 1990-х – початок 2000-х рр.).

– Тарантела (італ. tarantella) швидкий італійський народний танець [6, X, с. 39]. Додамо, що цей танець походить із Південної Італії; наприклад: *Гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях, а в сірих маслинах цикади грали на кастаньєтах*; «Сон» [3, с. 248].

Слова італійського походження (запозичення) – це італійські лексеми, що були досить давно засвоєні українською мовою та адаптовані українською морфологічною системою. Ці лексеми сприймаються як власне українські. Наприклад, у текстах М. Коцюбинського:

– Вілла – через посередництво німецької мови, очевидно, з італійської мови [1, I, с. 399]: *...на білі вілли, залиті сонцем*, «Сон» [3, с. 244].

– Грот – запозичення з французької мови, походить від італ. grotta [1, I, с. 602], наприклад, *ти мала б щось слабо подібне до тої гроти*; «Сон» [3, с. 255].

– Пінія – вид сосни із зонтикоподібною кроною і червоно-бурою корою; італійська сосна. З хвойних дерев [у субтропічній зоні] зустрічаються різні види сосен, особливо пінії. З диких дерев [на Капрі] найбільше евкаліптів, пальм, піній, дубів [6, VI, с. 536]; наприклад: *Ось несеться воно у збитій крилами піні і сяє на сонці*; «на Острові» [3, с. 303].

– Помаранча – запозичено з італійської мови через посередництво польської (або німецької); слово складається з «pomo» «яблуко» та «arancia» – «апельсин» [1, IV, с. 508]. Наприклад: *Я раптом побачив далекі зелені гори, ...помаранчеві сади...*; «Хвала Життю» [3, с. 300].

– Сироко – сильний південний гарячий вітер. Запозичення з італійської мови [1, V, с. 243]. Наприклад, *«Нарешті дихнуло море. І ми дихнули. Здається, починався сироко»*; «Сон» [3, с. 245, 246]; *Не встиг одчинити, як теплий сироко кладе мокру лабу мені на лице і заповняє вогким диханням цілу кімнату*; «На Острові» [3, с. 305].

В оповіданні «Сон» часто трапляються слова греколатинського походження, пов'язані з італійською історико-культурною спадщиною: *амфітеатр, містерія, Цірцея*. Останнє власне ім'я стосується відомої напівбогині грецької міфології, яка обернула чоловіків на свиней [3, с. 260]. Щодо слова *барка*, яке походить із середньолатинської мови, то його також можна вважати італізмом (пор. італ. barca) [3, с. 257].

Нарис «На Острові» завершується латинським сталим висловом (майже фразеологізмом, на кшталт відомої фрази, яку гладіатори перед можливою смертю виголошували імператору): *Ave, mare, morituri te salutant*! (букв. Будь здорове, море, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!) [3, с. 316]. Проте замість слова *Caesar* маємо *mare*. Варто звернути увагу на помилку редакції, оскільки цей фразеологізм походить не з італійської, а з латинської мови!

У творах М. Коцюбинського виразно простежуються італійські мотиви, а відтак і італійські лексеми, оскільки італійська культура, з якою познайомився письменник під час свого перебування в Італії, залишили незабутні враження у його пам'яті. У дослідженні, окрім огляду суттєвих біографічних відомостей М. Коцюбинського, проаналізовано італізми, які функціонують у трьох коротких оповіданнях/нарисах митця (*«Сон», «Хвала Життю»* і *«На Острові»*). Як відомо, відомий письменник присвятив аналізовані тексти своєму перебуванню в Італії і написані вони були наприкінці творчої кар'єри художника слова. На нашу думку, цілком вмотивованим є припущення щодо існування інших італізмів у літературній спадщині М. Коцюбинського, які, попри те, були залишені поза увагою на даному етапі дослідження. У результаті проведеного аналізу залежно від ступеня адаптації італійських лексем українською мовою та лінгвостилістичних особливостей їх

вживання нами було виділено три групи італізмів у творах М. Коцюбинського.

Разом з тим, поза увагою залишилися загальновідомі топоніми італійського походження, поширені в усіх європейських мовах, а саме: Неаполь, Везувій, Капрі, Іскія (відомий термальний курортний острів неаполітанського заливу), Мессіна (місто на Сицилії, що було зруйновано страшним землетрусом у 1908 р.), міланський собор, деякі назви вулиць (S. Martino) [3, с. 299] та ін. Також не проаналізовано особливості використання назв готелів: *Hotel Pagano* (Pagano – прізвище), *Hotel Faraglioni* (Faraglioni – відомі скелі, символ острова Капрі) та типового італійського імені – Джузеппе.

Література

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [редколегія : О.С. Мельничук (головний ред.) ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–7.

2. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1973–1975. – Т. 1–7.

3. Коцюбинський М.М. Коні не винні. Повість, оповідання / Коцюбинський М.М. – Х. : «Фоліо», 2006. – 316 с.

4. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.

5. Пахльовська О. Є.-Я. Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст. / Пахльовська О.Є.-Я. – К. : Наукова думка, 1990. – 215 с.

6. Словник української мови : Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Webmezha, 2012. – Режим доступу : http://sum.in.ua/8.

7. Солод Ю. Українська класична література / Солод Ю. – К. : «Світло знань», 2008. – 447 с.

8. Brogi G.B. Traduzioni di opere in versi e in prosa di scrittori ucraini dalla fine del XX al primo decennio del XXI secolo / G.B. Brogi // Studi Slavistici. – VIII (2011). – P. 231–239.

9. Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana / Zingarelli N. – Decima edizione. – Bologna : Zanichelli.

Стаття надійшла до редакції 8 грудня 2014 року

УДК 811.111’373.612.2

Тетяна Заболотна
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

МЕТАФОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ПРИРОДА І ЛЮДИНА У ТВОРІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ «СТАРИЙ І МОРЕ»

У статті розглянуто лексико-семантичні засоби пейзажного опису; проаналізовано особливості вербального наповнення концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА та їх лексико-семантичні поля в англомовному художньому творі Ернеста Хемінгуея «Старий і море». Опис моря як елемента природи у художньому творі та сприйняття його як концептуальної мовної картини світу допомагає краще зрозуміти сутність людини, її оцінне ставлення до природи. Опис природи і ставлення людини до природи наповнює змістом досліджувані лінгвокультурні концепти.

Ключові слова: *Ернест Хемінгуей, художній дискурс, метафора, гіпербола, порівняння, опис, концепт, лексико-семантичне поле, пейзаж.*

В статье рассмотрены лексико-семантические средства описания пейзажей; проанализированы особенности вербального наполнения концептов ПРИРОДА и ЧЕЛОВЕК и их лексико-семантические поля в англоязычном художественном произведении Эрнеста Хемингуэя «Старик и море». Описание моря как элемента природы в художественном произведении и восприятие его как концептуальной языковой картины мира помогает лучше понять сущность человека, его оценочное отношение к природе. Описание природы и отношение человека к природе наполняет содержанием исследуемые лингвокультурные концепты.

Ключевые слова: *Эрнест Хемингуэй, художественный дискурс, метафора, гипербола, сравнение, описание, концепт, лексико-семантическое поле, пейзаж.*

The article deals with the lexical-semantic means of description of the landscape. The verbal content of the concepts 'NATURE' and 'MAN' and the lexical-semantic field of these concepts are analyzed in the English fiction 'The Old Man and the Sea' by Ernest Hemingway. The description of the sea as part of the nature of the artwork and its perception as a conceptual linguistic world picture helps to better understanding the nature of man, his evaluative attitude towards nature. Description of nature and man's relationship to nature fills the content of the linguacultural concepts.

Key words: *Ernest Hemingway, artistic discourse, metaphor, hyperbole, simile, description, concept, lexical-semantic field, landscape.*

Людина сприймає світ через призму менталітету свого народу, в традиційних образах культури, в якій ця людина формується. Особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найважливіших, визначальних для британців слів-понять, кожне з яких має розгалужену систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації тощо.

Грунтовними в області дослідження метафори є роботи Н. Арутюнової, М. Блека, О. Вербицької, Л. Верби, Л. Грибан, С. Гуцол, Д. Колесник, О. Лещенко, Ф. Литвин, Е. Маккормак, П. Рікер, О. Свирепо, В. Телія, Д. Ужченко, Ф. Уілрайт та ін.

Мета статті полягає у виявленні метафоризації концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА, що вживаються у творі Ернеста Хемінгуея «Старий і море».

Метафора пройшла довгий шлях свого визнання як художнього тропу. В історії її дослідження відомі факти про те, що її вважали аномальним мовним явищем. Навіть такі авторитетні вчені із світовим іменем як Ю. Апресян, С. Левін, Ц. Тодоров, У. Чейф кваліфікували метафору як «мовну аномалію». Їх послідовниками були П. Валері, Л. Шпіцер, які

назвали метафору «відхилення від норми». Цікаві погляди на метафору висловили інші відомі вчені-лігвісти: Ж. Дюбуа – («семантичні скандали»), Ж. Коен – («насильство над мовою»), Ю. Лотман – («порушення правильної побудови ланцюжків слів», «відхилення від очікуваної частотної моделі»), М. Мюллер – («хвороби мови»), Ж. Петар – («руйнування мови»), С. Райл – («категорійна помилка», «мовна помилка»), К. Тарбейн – («результат неправильного використання мови») тощо, про що писала Н. Арутюнова [1, с. 5–32].

У всіх цих дефініціях ми знаходимо непоблажливе ставлення до метафори, проте цей експресивний художній засіб все ще в процесі дослідження і науковий інтерес до її вивчення не зникає. Метафора – один з найпоширеніших тропів і засобів творення художньо-образної мови. Метафора є своєрідною перехідною ланкою між образом і поняттям. Вона не ототожнює об'єкти через ототожнення їхніх властивостей, а дає змогу художніми засобами встановлювати подібність предметів, залишаючи їх тотожними собі, працюючи лише на рівні подібності властивостей.

Метафора є незамінним знаряддям мислення та пізнання оточуючого світу, наймогутнішим засобом формування нових концептів, тобто відображення у мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або художнього освоєння дійсності. Це означає, що в метафорі простежується саме зародження думки та її втілення у мові [3, с. 81].

Слід зазначити, що метафоричний процес – суб'єктивний. Суб'єктивність метафоричних значень гармонійно збалансована з цілями процесу метафоротворення. Автор – творець метафор, котрий створює влучне висловлення, підкресливши якусь певну характерологічну ознаку і, таким чином, метафорично інтерпретував її.

Взявши до уваги теоретичні праці лінгвістів у дослідженнях лексичної семантики, ми спробуємо описати модель «картини світу» за допомогою її двох основних концептів ПРИРОДА та ЛЮДИНА. На лінгвостилістичному рівні для опису природи та мовного портрета героя виділяємо лексико-стилістичний якісний засіб – метафора, за допомогою

якої встановлюються асоціативні зв'язки концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА та пов'язані з ними концептуальні сфери такі, як напр., «любов до природи», «любов до ближнього», «людяність», «воля», «уміння» тощо.

Уже з перших сторінок повісті автор характеризує головного героя – Сантьяго, порівнюючи його зовнішність із природними явищами, такими як море і пустеля: *'The old man was thin and gaunt with deep wrinkles in the back of his neck. The brown blotches of the benevolent skin cancer the sun brings from its reflection on the tropic sea were on his cheeks. The blotches ran well down the sides of his face and his hands had he deep-creased scars from handling heavy fish on the cords. But none of these scars were fresh. They were as old as erosions in a fishless desert'* [6, с. 1].

У цьому фрагменті ми виявили комплексне вживання художніх засобів (епітети, метафора, порівняння). При поєднанні великої кількості художніх засобів у межах одного словесного портрета складається цілісне представлення про героя – Людину, яку не можна перемогти, Людину, яка замислюється про принципи існування, про ставлення до життя і природи, Людину, яка може бути сильнішою від самої природи. Але Людина повинна розуміти свій вічний зв'язок з природою і відчувати подяку за її дари. Поки Людина керується совістю і розумом у стосунках з Природою, вона (Природа) ділиться своїми багатствами і охороняє Людину від всякого роду стихій.

Старий рибалка мислить метафорично. Він називає риб '*our true brothers'* – «наші справжні брати». Напр.: *'It is enough to live on the sea and kill <u>our true brothers</u>'* [6, с. 29].

Прозаїк побудував свою повість на системі мотивів, які переплiталися, взаємодіяли. Одним із провідних став мотив незвичайної риби, яку впіймав старий рибалка. Він віддав боротьбі з нею мало не всі свої сили. Вона стала його власністю. Сантьяго ловить рибу, щоб забезпечити себе їжею. Він розмовляє з рибою, як з людиною: *'Fish,' he said, 'I love you and respect you very much. But I will kill you dead before this day ends'* [6, с. 19].

Метафора допомагає зрозуміти, що Сантьяго не приходить думка вбивати живих істот заради розваги. Він мислить масштабніше: про місяць, зорі, сонце … . Море дає людям можливість жити, харчуватися. Але воно не просто їм дає дари природи. Слід пам'ятати, що вода – це одна із стихій. Люди ведуть вічну боротьбу з океаном у боротьбі за існування. Ця боротьба зробила Сантьяго сильною, вольовою, невибагливою людиною. Тільки таким людям поступається природа частиною своїх багатств, якщо людина навчиться розуміти мову природи, цінувати її, відчувати її глибоке і складне життя. Сантьяго жаліє навіть ту останню свою здобич, велетенську меч-рибу, яка так довго мучила його, поважає її за спритність, силу і благородство.

Метафора необмежена лише однією сферою слів. Самі процеси мислення значною мірою є метафоричними, оскільки метафори існують в понятійній системі людини. Шляхом певних мисельних операцій людина зіставляє семантичні концепти значною мірою не зіставлені, що є причиною виникнення метафори.

Метафора виникає внаслідок порівняння явищ та дій за певною ознакою. Напр.: *'They sleep and the moon and the sun sleep and even the ocean sleeps sometimes on certain days when there is no current and a flat calm'* [6, с. 30]. У першій частині висловів '*They sleep'* стосується людини, а у другій – *'the moon and the sun sleep and even the ocean sleeps'* – явищ природи: місяця, сонця, океана, що є когнітивною метафорою.

Саме ця ознака стає внутрішньою формою нового значення. Когнітивна метафора базується на схожості і розкриває одну із характерних властивостей предмета або явища (ключову чи побічну), про що ілюструє наступний приклад: *'Age is my alarm clock,' the old man said. 'Why do old men wake so early? Is it to have one longer day?'* [6, с. 8].

Сантьяго говорить про свій вік '*age',* порівнюючи його з годинником '*alarm-clock'*. У цьому прикладі метафора має скритий зміст порівняння.

Сучасні дослідники розрізняють метафору і порівняння за особливостями їхньої глибинної структури: порівняння

відповідає схемі «можна сказати, що це може бути», а метафора – «можна сказати, що це не…, а…» (А. Вежбицька); порівняння ілюзорне, а метафора реальна; порівняння поширює мовлення, а метафора скорочує (Н. Арутюнова); порівняння – істинні, метафори – хибні (Д. Девідсон) [Цит. за Ікалюк [4].

Про розмежування метафори і порівняння О. Селіванова пише так: «Метафора – показує, порівняння – вказує. Показово, що порівняння ближче до емпіричної дійсності, метафора – до поетичної» [5, с. 208]. Уживання компонентів порівняння в прямому значенні зумовлює його функціональну спрямованість.

У художньому тексті вживається метафора, що переплітається з іншими художніми засобами, наприклад, епітетами та порівняннями. Таку комбінацію образних засобів ми спостерігаємо у наступному фрагменті.

Напр.: *'The clouds over the land now rose like mountains and the coast was only a long green line with the gray blue hills behind it. The water was a dark blue now, so dark that it was almost purple. As he looked down into it he saw the red sifting of the plankton in the dark water and the strange light the sun made now. He watched his lines to see them go straight down out of sight into the water and he was happy to see so much plankton because it meant fish. The strange light the sun made in the water, now that the sun was higher, meant good weather and so did the shape of the clouds over the land. But the bird was almost out of sight now and nothing showed on the surface of the water but some patches of yellow, sun-bleached Sargasso weed and the purple, formalized, iridescent, gelatinous bladder of a Portuguese man-of-war floating dose beside the boat. It turned on its side and then righted itself. It floated cheerfully as a bubble with its long deadly purple filaments trailing a yard behind it in the water'* [6, с. 12].

Звернемося до наступного фрагмента твору: *'... because of the swirl the current made against the steep walls of the floor of the ocean'* [6, с. 11]. Тут ми спостерігаємо вживання епітета '*the steep walls'* з метафорою '*made ... the steep walls of the floor of the ocean'*.

Метафори вдало передають емоційний стан рибалки: любов до життя, жалість, співчуття, жагу справедливості, захоплення красою природи тощо. Пафос повісті у гуманістичному і оптимістичному погляді митця на життя. Письменник виступив за активну позицію людини. Наявність саме такого забарвлення і свідчило про відсутність песимізму. Ця філософська повість утвердила гуманність і добро, гімн мужності людині, її волі і силі.

Напр.: *'Why did they make birds so delicate and fine as those sea swallows when the ocean can be so cruel?'* [6, с. 11].

Як випливає з самого розуміння метафори, пряме тлумачення речей і явищ, вживання слів у їх прямому значенні повинні бути замінені переносним (фігуративним). Характеристики людини порівнюються з характеристиками тварини та з урахуванням спільних поведінкових ознак. Крім того, метафоризація відображає пізнавальну діяльність людини. Метафоричні вирази мають розчленовану структуру, яка складається з семантично значущих компонентів. Більш того, вони є результатом роботи свідомості, яка упорядковує мовні засоби зв'язку між її компонентами. Між позначенням тварини, яка підлягає означенню, і мовною одиницею його значення існує етап осмислення і формування поняття про нього в ході пізнавальної діяльності людини.

Надзвичайно образною метафорою є наступна гіперболічна метафора: *'to kill the stars'* – «полювати на зорі», *'to kill the moon'* – «полювати на місяць», *'to kill the sun'* – «вбивати сонце», які ми зустрічаємо у наступному контексті: *'The fish is my friend too,' he said aloud. 'I have never seen or heard of such a fish. But I must kill him. I am glad we do not have to try to kill the stars.' Imagine if each day a man must try to kill the moon, he thought. The moon runs away. But imagine if a man each day should have to try to kill the sun? We were born lucky, he thought'* [6, с. 28]. Добре, що нам не доводиться полювати на зорі», – міркував Сантьяго. «А що коли б людині щодня треба було вбивати місяць? – подумав старий. – І місяць тікав би від неї. Або коли б вона мусила щодня гнатися за сонцем, щоб убити його? Але ми ще не такі безталанні», – розважив він.

Гіпербола – вид тропа, стилістична фігура явного і навмисного перебільшення для посилення виразності і підкреслення сказаної думки. В основі гіперболізації лежить міра кількості. Гіпербола належить до лексико-стилістичних художніх засобів, що позначають кількість (*Figures of quantity*). В основі гіперболи лежить сема кількості, яка реалізується за допомогою семантичних компонентів, утворюючи складну структуру семантичного поля. Мовне поле кількості складається з множини значень, які мають загальний семантичний компонент, наприклад, величина, вага, місткість, висота, глибина, довжина і т. д. До мовного поля кількості відносяться одиниці, які реалізовують значення кількості супутніми семами.

Процес гіперболізації відбувається у результаті фантастичної вигадки. Інколи при цьому відбувається повний розрив із правдоподібністю, а звідси – прояв тенденцій до узагальнення, високого ступеня умовності, напр.: *'I shouldn't have gone out so far, fish' he said. 'Neither for you nor for me. I'm sorry, fish'* [6, с. 42]. Розмова старого рибалки з рибою носить гіперболічний характер, адже це авторське перебільшення.

Завданням такої гіперболізації, алогізму характерів і ситуацій є не просто створити ефект незвичайного, фантастичного, а й показати позитивне ставлення головного героя до мешканців моря. Хоча у більшості випадків відбувається стереотипізація, коли ознаки тварин закріплюються за певною вдачею людей. Спочатку людські якості приписувались тваринам, а далі ці фіксовані ознаки, можливо, підкріплені фольклором як символи, усталювалися за певним видом тварин, знаки яких служили «мотиваторами модусного типу» (визначення О. Балабан, [2]) на позначення характеристик, дій людини. Звідси й виникнення в мові оцінних позначень людини, утворених шляхом вторинної номінації: *a cat, a fish* та ін. (позитивна оцінка); *a dog, a pig, a swine, a monkey, a parrot* тощо (негативна оцінка). Причому, як підкреслює О. Селіванова, «лексика негативної оцінки набагато різноманітніша й багатша, ніж лексика позитивної» [5, с. 11].

Сантьяго усвідомлював свою самотність і думав про те, що було б приємніше розмовляти з людьми, ніж самим з

собою: *'He noticed how pleasant it was to have someone to talk to instead of speaking only to himself and to the sea'* [6, с. 47].

Метафора в художньому тексті несе великий заряд суб'єктивного сприйняття, індивідуального світовідчуття, особистої системи цінностей людини, тому саме метафора робить текст виразнішим, оскільки з її допомогою створюється особливий образний світ самотньої людини, яка віч-на-віч з природою відчуває свою невіддільність від природи, її непереможну силу. Старий рибалка також розмовляв з птахами та рибами: *'Stay at my house if you like, bird,' he said'* [6, с. 21].

Отже, утворення метафор відбувається під впливом закону аналогії, що проводиться між людиною і природою, за загальними законами метафоротворення в результаті семантичного переосмислення слів та словосполучень з конкретним значенням. Будь-яка метафора створюється на асоціативно-образній основі. Метафора і порівняння – це два способи репрезентації подібності. Подібність, установлена при метафоризації, є підставою для зарахування метафори до мікрополя подібності. Порівняння і зіставлення мають різні способи граматичної презентації і тому не завжди вдається вилучити скритий смисл порівняння із сталих виразів зіставного характеру.

Семантика досліджуваних одиниць є результатом категоризації мисленням мовців відповідних проявів свідомості, що зафіксовано у вигляді концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА.

У цілому наші спостереження підтверджують припущення, що концепт ПРИРОДА тісно переплітається з концептом ЛЮДИНА, супроводжуючи її (людину) впродовж усього життя в різних сферах її діяльності, причому не лише як природне явище, а й як відображення цього явища в мові, котре відіграє тут важливу роль знаряддя позначення і вираження різних явищ і об'єктів.

Вживання лінгвостилістичних засобів, зокрема метафори, допомогло автору розкрити концепти ПРИРОДА і ЛЮДИНА, наповнити їх лексико-семантичне поле образним змістом, передати реалістичні образи Старого і Моря, а також інші образи, що мають символічне значення і знаходяться в стані

протистояння і єдності одночасно. Перспективу подальшого розгляду зазначеної проблеми ми вбачаємо у дослідженні ролі семантичних моделей у процесі метафоротворення.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.

2. Балабан О.О. Інтерактивність художньої метафори як базова типологічна риса : когнітивний аспект (на матеріалі англійської, французької, російської та української мов) / О.О. Балабан // Актуальні проблеми іноземної філології. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – Вип. ІІІ. – С. 39–45.

3. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : [посібник] / Л.Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.

4. Ікалюк Л.М. Функціонально-семантичне поле порівняння у давньоанглійській мові / Л.М. Ікалюк // Наукові записки. – Серія «Філологічна». – Острог : НУ «Острозька академія», 2011. – Вип. 19. – С. 253–257.

5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 762 с.

6. The Old Man and the Sea. Москва : Просвещение, 1999. – 52 с.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2015 року

УДК 811. 111’25

Наталя Іваницька
(м. Вінниця, Україна)

ТЕКСТ В АСПЕКТІ МОДЕЛЕЙ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

У статті здійснено огляд основних існуючих теоретичних концепцій, що лежать в основі створення моделей оцінки якості перекладу. З’ясована важливість створення класифікаційних вимірів для проведення об’єктивної оцінки якості перекладу. Проаналізовано основні положення праць Ю. Найди, К. Райса, Г. Фермеєра, присвячених критиці перекладу. Вказано на основоположні засади концепції норм перекладу Г. Турі, Е.Честермана та К. Райс. Значну увагу приділено встановленню ключових ознак функціонально-прагматичної моделі оцінки перекладу Дж. Хаус, заснованій на понятті реконтекстуалізації тексту оригіналу. Окреслено основні проблеми кількісних моделей оцінки якості перекладу, які використовують у зарубіжних країнах.

Ключові слова: *текст, переклад, модель оцінки якості перекладу, критика перекладу, теоретичні моделі оцінки якості перекладу, кількісні моделі оцінки якості перекладу.*

В статье сделан обзор основных существующих теоретических концепций, лежащих в основе создания моделей оценки качества перевода. Выяснена важность создания классификационных измерений для проведения объективной оценки качества перевода. Проанализированы основные положения трудов Ю. Найды, К Райса, Г. Фермеера, посвященных критике перевода. Указано на основополагающие принципы концепции норм перевода Г. Туре, Е. Честермана и К. Райс. Значительное внимание уделено установлению ключевых признаков функционально-прагматической модели оценки перевода Дж. Хаус, основанной на понятии реконтекстуализации текста оригинала. Определены основные проблемы количественных моделей оценки качества перевода, которые применяются в зарубежных странах.

Ключевые слова: *текст, перевод, модель оценки качества перевода, критика перевода, теоретические модели оценки качества перевода, количественные модели оценки качества перевода*

This paper provides an overview of the basic actual theoretical concepts underlying the translation quality assessment models. The author clarifies the importance of building classification measurements for objective translation quality assessment. The research focuses on the fundamental position and conceptual aspects of Eu. Nida's, C. Rice's, G. Vermeer's works. The paper specifies the key principles of G. Toury's, A. Chesterman's and K. Rice's translation concepts. The author analyses the ground features of functional and pragmatic J. House's translation quality assessment model based on the notion of re-contextualisation of an original text. The basic problems of quantitative translation quality assessment models used in foreign countries are discussed.

Key words: *text, translation, translation quality assessment models, theoretical translation quality assessment models, practical translation quality assessment models.*

Текст як багатовимірна, комплексна, різнорівнева мовознавча одиниця завжди перебував в полі зору перекладознавства. Тоді як на сьогодні визначені основні стратегії та моделі перекладу різножанрових текстів, проблема оцінки якості перекладу залишається однією з найскладніших і неоднозначних на теренах транслятології. За останні роки були розроблені різновекторні теоретичні підходи до створення моделі оцінки перекладеного тексту на предмет його відповідності вихідному тексту, а також запропонована низка практичних (кількісних) моделей оцінки якості перекладу. Проте всі вони мають певні недоліки і не можуть отримати статусу універсальних. Навіть уведення в дію міжнародних та європейських стандартів, які активно застосовують для оцінки якості перекладів, не розв'язало проблеми створення критеріїв формування оцінки якості цільового тексту в транслятології, що актуалізує розвиток наукової думки в цьому напрямку.

Зауважимо, що проблемою визначення якості перекладу тією чи іншою мірою було зацікавлено немало дослідників. Вона дискутувалася в працях із загальної теорії перекладу (Л. Бархударов, В. Виноградов, В. Комісаров та ін.), розглядалася в аспекті еквівалентності і адекватності перекладу (Ю. Ваннікова, О. Горбачевський, Ю. Найда, А. Нойберт, Я. Рецкер, А. Швейцер та ін.). Проте і досі залишається

більше питань, аніж відповідей, коли мова йде про вироблення ефективної моделі оцінки якості перекладу, особливо, якщо взяти до уваги останні досягнення у сфері дискурсології, когнітивістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології.

Мета статті полягає в критичному аналізі існуючих теоретичних і практичних моделей оцінки якості перекладу та окресленні перспективних шляхів розв'язання проблеми оцінювання якості перекладу текстів.

Слід зауважити, що починаючи з 70-х рр. XX сторіччя, у зв'язку з формуванням теорії перекладу як окремої філологічної галузі, критика перекладу стає предметом аналізу західних лінгвістів. Першим теоретиком перекладознавства, який звернув увагу на оцінку якості перекладу, був Ю. Найда [1]. Він стверджував, що першорядну роль в оцінюванні перекладу відіграє реакція читачів. На його думку, висока оцінка перекладу визначена ідентичною «реакцією» читачів на текст оригіналу та текст перекладу. Таке розуміння виникає з висунутої Ю. Найдою концепції «динамічної еквівалентності». У 80-і рр. розвиток «Скопос-теорії» (К. Райс, Г. Фермеєр) позначився і на формуванні нового підходу до оцінки якості перекладу. Ключовим елементом цієї теорії є «Скопос», або мета тексту перекладу, яка, власне, і визначає його якість. З початку 90-х рр. зазнають розвитку нові підходи до оцінки перекладу, засновані на принципах функціоналізму. Відповідно до таких підходів, оцінку якості тексту перекладу визначає сам реципієнт, заздалегідь позначивши критерії, яким даний текст, на його думку, повинен відповідати.

Загалом, якщо здійснити бодай побіжний аналіз найбільш відомих теоретичних підходів до оцінки перекладів, неважко буде помітити, що більшість із них зводиться здебільшого до визначення норм, стандартів і параметрів, що висувають до перекладу з опертям на ту чи іншу концепцію перекладознавства. Так, наприклад, Гідеон Турі розробляє концепцію норм перекладу, в яку входять, серед інших, безпосередньо перекладацькі норми. Серед них Турі розрізняє попередні (preliminary norms) та операційні (operational

norms) норми перекладу [8, с. 58–59]. Вони безпосередньо чи опосередковано визначають стосунки між текстом оригіналу і текстом перекладу.

Ендрю Честерман [2, с. 80–107], розмірковуючи про проблеми оцінки якості перекладу, пропонує власний перелік норм, яким повинен відповідати якісний переклад, наприклад: прийнятність (acceptability norm), зв'язок тексту перекладу з текстом оригіналу (relation norm) або, іншими словами, еквівалентність, комунікативну норму та ін. Цікавий підхід до означеної проблеми знаходимо також у Катаріни Райс, яка детально зупиняється на питаннях критики перекладу [7]. На її думку, критик перекладу повинен у першу чергу враховувати тип перекладного тексту, оскільки це безпосередньо обумовлює перекладацьку стратегію, а отже, і створює критерії та параметри якості перекладу.

Водночас на увагу заслуговують і ті теоретичні підходи, які не лише описують норми адекватності перекладу, а пропонують комплексні моделі, які можуть бути застосовані для визначення якості перекладеного тексту.

Так, наприклад, Джуліан Хаус [5, с. 243–257] пропонує функціонально-прагматичну модель оцінки перекладу, засновану на розумінні перекладу як реконтекстуалізації тексту оригіналу. В основі даної моделі лежить поняття функціонально-прагматичної еквівалентності. Власне еквівалентність в її теорії є основою в оцінці якості перекладу [3; 4]. На думку Дж. Хаус, еквівалентність не може асоціюватися лише з формальним адекватним передаванням лексичних і синтаксичних одиниць, оскільки кожна мова має відмінності в лінгвістичному портретуванні дійсності. Невід'ємною ж умовою функціонально-прагматичної еквівалентності виступає факт функціональної відповідності одиниць текстів оригіналу і перекладу.

Функціонально-прагматична модель має на меті збереження «значення» у процесі його трансферу із одного лінгвокультурного фону в інший. Три аспекти цього «значення» є основоположними для перекладу: семантичний, прагматичний і текстуальний. У такому разі переклад розглядається як

реконтекстуалізація тексту А1 в семантично і прагматично еквівалентний йому текст А2. При використанні поняття «функція» тексту усвідомлюється, що в тексті наявні елементи, які вказують на дану функцію. Під поняттям функції тексту розуміється використання тексту в особливому контексті. Це призводить до системних відносин між контекстом і мовою тексту, які можна простежити, розбивши контекст на керовані «контекстуальні параметри». Таке розуміння становить аналітичну основу підходу Дж. Хаус [3; 4; 5]. На її думку, для того щоб оцінити якість перекладу, необхідно проаналізувати і порівняти текст оригіналу і текст його перекладу на трьох рівнях: мови / тексту, регістру (який містить Галузь, Напрямок, Форму) і жанру. Ситуативний контекст Дж. Хаус розкладає на такі керовані «контекстуальні параметри», або «виміри»: «Галузь» охоплює тему, предмет обговорення; «Напрямок» відсилає до учасників комунікації, до соціальних відносин, що існують між ними; і «Форма», яка включає аудиторію, для якої створено мовленнєвий твір (для читачів чи слухачів), а також ступінь реальної взаємодії між автором і одержувачем тексту. Другим ключовим моментом, на думку Дж. Хаус, є вид перекладу. Вона виділяє два різних види перекладу: «відкритий» (overt translation) і «прихований» переклад (covert translation).

Дещо іншу схему пропонує Крістіана Норд [6]. На її думку, критика перекладу повинна спиратися на поняття «Скопос», або «мета перекладу» [6, с. 171]. Для формування оцінки необхідно скласти профіль тексту перекладу, в якому Скопос повинен поєднуватися з параметрами вихідного тексту. Згідно з таким профілем і необхідно оцінювати якість перекладу. К. Норд зазначає, що для того, щоб оцінити якість перекладу, недостатньо просто проаналізувати і виявити допущені в ньому помилки, необхідно також класифікувати ці помилки. Вона вважає, що класифікація помилок залежить від функцій тексту і, таким чином, екстратекстуальні помилки (на прагматичному або лінгвокультурному рівнях) повинні розцінюватися як більш серйозні порівняно з інтратекстуальними (виключно лінгвістичними). К. Норд не пропонує формальних критеріїв

оцінки перекладу, а розглядає дані критерії залежно від типу перекладу: від буквального до вільного. З тієї ж причини вона не пропонує класифікацію помилок, яких припустився перекладач. Замовник перекладу сам створює вимоги до перекладу та визначає його цілі.

Поширеними на сьогодні є концепції, відповідно до яких текст, попри те, що тлумачиться за своєю природою як мовно-текстова дія, проектується на макрорівень суспільства. З огляду на це оцінка якості перекладу повинна бути сформована на підставі як ендогенних (текстових), так і екзогенних (соціально-історичних) факторів, які мають безпосередній вплив на цільовий переклад [9]. Науковці зауважують, що, тоді як аналіз ендогенних факторів корелює із встановленням еквівалентності вихідного тексту та тексту перекладу, то аналіз екзогенних параметрів вимагає кваліфікованого інтертекстуального аналізу, який органічно доповнює критерій еквівалентності. Такий підхід враховує як синхронний, так і діахронічний аспекти тексту.

Отже, бодай стислий критичний аналіз теоретичних підходів до проблеми оцінки якості перекладу дає змогу стверджувати, що навіть ті з них, які пропонують модель оцінки перекладу, не мають особливої практичної значущості; крім того, простежується тенденція до того, що чим більш розробленим і складним є теоретичний підхід, тим більш складним стає і сам процес продукування оцінки якості перекладеного тексту. Відповідно з кожним таким теоретичним підходом можна лише дати опис тексту перекладу і наявних у ньому помилок, але вироблення шкали оцінок, виходячи з даних теоретичних підходів, є завданням складним. Імовірно, для того, щоб швидко, якісно і найменш суб'єктивно оцінити переклад, більш дієвими є інші методи. Такий метод, який на сьогодні постулюється як метод кількісної оцінки якості перекладу, активно розробляється різними перекладацькими організаціями, починаючи з 70-х рр. XX століття паралельно з теоретичними підходами. Основною метою методу є виставлення точної числової оцінки перекладу. Для цього розробляються шкали оцінювання, встановлюється

припустимий числовий коефіцієнт відповідності перекладу нормі (виходячи з критеріїв та кількості помилок), визначається сама норма, а також виявляються типології помилок, відповідно до яких і визначається числовий коефіцієнт.

Першою кількісною системою оцінки перекладів стала модель Sical (Canadian Language Quality Measurement System), розроблена для проведення професійної атестації перекладачів на базі Канадського державного бюро перекладів (Canadian Government Translation Bureau). Система Sical базується на підрахунку кількості помилок, серед яких також розрізняють чотири категорії: мовні і перекладацькі, а також грубі і негрубі помилки. Виходячи з цього, була складена шкала оцінок для перевірки тексту з 400 друкованих знаків.

Багато інших моделей, також розроблених для проведення сертифікаційних іспитів для перекладачів, ґрунтуються на подібній схемі, щоправда, більш досконалій (наприклад, система Американської асоціації перекладачів, кількісна система оцінки якості перекладів Ради усних і письмових перекладачів та термінологів Канади та ін.).

Слід зауважити, що дещо пізніше були розвинені більш зручні і продумані кількісні моделі оцінки якості перекладів. Так, наприклад, з'явилася єдина система, яка враховує тип тексту, що перекладається, і орієнтована виключно на оцінку технічних текстів перекладу – система SAE J 2450 (J2450 Translation Quality Metric). Не можна оминути увагою і одну з найбільш успішних на сьогодні Європейських моделей – Black Jack, розроблену Британською агенцією перекладів (British Translation Agency, ITR). Дана модель є комерційним закритим продуктом у формі програмного забезпечення, що встановлюється на ПК, і значно полегшує роботу експерта з оцінки перекладу.

Загалом розвиток кількісних моделей значно полегшив процедуру оцінки якості перекладу. Однак, кількісні моделі оцінки якості перекладу мають суттєві недоліки, які часто можна виявити навіть шляхом поверхневого аналізу. Серед цих недоліків, наприклад, можна відзначити такі, як: «прихильність» моделі до певної кількості слів у тексті;

розмиті, неясні параметри оцінки; відсутність або нестача важливих параметрів оцінки; неясна шкала присвоєння оцінок; відсутність рівня «прийнятності» перекладу або, іншими словами, числового стандарту, за якого переклад може вважатися «допустимим».

Отже, на сьогодні проблема створення ефективної моделі оцінки якості перекладу, яка б ґрунтувалася на єдності теоретичних досліджень у галузі перекладознавства та практичних формах реалізації теоретизованих положень, залишається повністю не вичерпаною. Методи відбору критеріїв і параметрів формування оцінки нерідко є суперечливими і тяжіють до суб'єктивізму, що створює широке підґрунтя для подальшої наукової роботи на цій важливій ділянці перекладознавства з урахуванням сучасних досягнень дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, етнолінгвістики, когнітології та машинного перекладу.

Література

1. Найда Ю. К науке переводить. Принципы соответствий / Ю. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике : сборник статей. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 23–45.

2. Chesterman A. Can theory help translators? A dialog between the ivory tower and the wordface / A. Chesterman, E. Waner. – Manchester : St. Jerome publishing, 2002. – 145 p.

3. House J. Translation Quality Assessment : A Model Revisited / House J. –Tübingen, 1997. – 243 p.

4. House J. How do we know when a translation is good? / J. House // E. Steiner & C. Yallop (Eds.), Exploring Translation and Multi-lingual Text Production : Beyond Content – Berlin : Mouton De Gruyter. – 2001a. – pp. 127–160.

5. House J. Translation quality assessment : Linguistic description versus social evaluation / House J. – Meta. – 2001b. – 46(2) : 243–257.

6. Nord Christiane. Translating as a purposeful activity. Functionalist approaches explained / Chricstiane N. – Manchester : St. Jerome, 1996. – 178 p.

7. Reiss Katharina. La critique des traductions. Ses possibilités et ses limites : cathégories et critères pour une évaluation pertinente des traductions / Reiss K. – Artois : Artois Presses Université, 2002.

8. Toury Gideon. Descriptive Translation Studies and Beyond / Gideon T. – Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins, 1995. – 204 p.

9. Newmark P. Approaches to Translation / Newmark P. – Oxford, 1981. – 201 p.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 811-111

Наталія Кожемяченко
(м. Кременчук, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ В АНГЛОМОВНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ

У статті аналізуються основні підходи до визначення маніпуляції, виокремлюються лінгвістичні засоби маніпуляції в англомовній політичній рекламі. Послуговуючись дискурс-аналізом, політичну рекламу розглянуто як складну гетерогенну текстову форму зі специфічними комунікативно-прагматичними особливостями. Аналіз передвиборчих програм дає змогу довести відмінність авторських моделей або текстотипів політичної реклами. Окреслюються основні характеристики текстотипу політичної реклами, приймаючи до уваги маніпулятивну складову передвиборчої компанії як комунікативної події.

Ключові слова: *політичний дискурс, політична реклама, комунікативна подія, текстотип, імідж, маніпуляція, вербальні засоби, сугестія.*

В статье анализируются основные подходы к определению манипуляции, выделяются лингвистические средства манипуляции англоязычной политической рекламы. Используя дискурс-

анализ, политическая реклама рассматривается как сложная гетерогенная текстовая форма со специфическими коммуникативно-прагматическими характеристиками. Анализ предвыборных программ дает возможность доказать отличия авторских моделей или текстотипов политической рекламы. Описаны основные характеристики текстотипа политической рекламы, принимая во внимание манипуляторную составляющую предвыборной кампании как коммуникативного события.

Ключевые слова: *политический дискурс, политическая реклама, коммуникативное событие, текстотип, имидж, манипуляция, вербальные средства, сугестия.*

The article provides the analysis of the main approaches to define manipulation with pointing out the linguistic means of manipulation in English political advertisement. Providing the discourse analysis political advertisement proves a complicated heterogeneous text form with specific communicative and pragmatic characteristics. Having analyzed the pre-election programs, we obtained the divergent author models or text types of political advertisement. Typical patterns of a texttypeareemphasized with considering the manipulative characteristics of pre-election campaign as a communicative event.

Key words: *political discourse, political advertisement, communicative event, text type, image, manipulation, verbal elements, suggestion.*

Маніпулятивний потенціал мови та мовлення належить до актуальних проблем сучасних лінгвістичних досліджень. Лінгвістичні студії останніх десятиліть демонструють інтерес науковців до системного вивчення маніпуляції у засобах масової комунікації та її ролі в соціальному просторі: описуються різні механізми та прийоми маніпуляції (Н. Гронська; Є. Доценко; М. Нікітін, Є. Юданова та ін.); аналізуються стратегії маніпулятивного впливу в різних дискурсах (О. Дмитрук; Л. Веретенкіна; А. Мартинюк). Оскільки однією з найважливіших функцій політичного дискурсу є функція переконання та політичної пропаганди, а найважливішою цільовою установкою політичного дискурсу є формування в соціумі тих думок та оцінок, які необхідні для автора дискурсу, – то такий тип дискурсу, перш за все,

зорієнтований на свідомість громадськості, тобто є достатньо вагомим інструментом впливу. Дослідження маніпулятивної складової політичного дискурсу найчастіше базується на промовах політичних діячів, тому політична реклама вважається актуальним об'єктом аналізу.

Будь-яка подія сучасності загалом та політична зокрема формується, закріплюється та передається через ускладнену форму тексту. Перевага дискурсу як одиниці операційного аналізу полягає в тому, що він дозволяє переходити від тексту як відносно завершеної, формально обмеженої одиниці до інших текстів, бо дискурс представляє комунікативну подію як інтегровану сукупність окремих висловлень або текстів. Зміст дискурсу розкривається не одним окремим текстом, а в комплексній взаємодії багатьох текстів. Це в свою чергу змушує по-новому подивитись на критерій текстуальності та розуміння тексту не як відносно завершеної одиниці, а як відкритої в метакомунікативний простір структури / форми / одиниці [6, с. 91–92]. Таким чином, предметом дискурс-аналізу буде виступати «макротекст» або текстотип – своєрідна текстова форма з ускладненою структурою, яка в залежності від комунікативної мети, форми комунікації, кількості джерел передачі інформації, реалізується через сукупність типів текстів.

Політична реклама розглядається як складна комунікативна подія, в процесі розвитку якої створюються тексти, кожен з яких доповнює один одного. У результаті розгортання даної комунікативної події формується гетерогенна складна форма тексту, якій притаманні ознаки інституційної, ритуальної та риторичної комунікації, а єдність структури представлено семантично та семіотично. Структурні елементи даної текстові форми можуть існувати як окремі тексти, але в єдиній структурі – це уніфіковані зразки текстів, які мають набір певних прототипічних ознак. Окреслені уніфіковані зразки визначаємо як типи текстів письмової форми (поліграфічна рекламна продукція) або усної форми однонаправленої підготовленої комунікації (відео реклама та виступи перед виборцями).

Типи текстів політичної реклами поєднуються в єдину структуру, бо виражають авторську інтенцію у типових умовах спілкування, мають загальну прагматичну настанову, традиційно використовуються для досягнення визначених комунікативних цілей та володіють спільними, взаємообумовленими ознаками на різних рівнях текстової структури. На нашу думку, політична реклама як продукт мовленнєвої діяльності складається з типів текстів усної та письмової форм, які лише у сукупності реалізують повне розкриття теми/змістовно-смислового плану й авторської інтенції політика щодо створення власного позитивного іміджу.

Це дає можливість визначити **текстотип** політичної передвиборчої реклами як певну авторську модель або як одиницю вищої абстракції, яка реалізується через прототипічний композиційно ускладнений інваріант текстової форми – сукупність типів текстів однонаправленої політично-орієнтованої маніпулятивної комунікації з прототипічними інваріантними та варіативними ознаками; яка обумовлена ситуацією комунікації, характеризується певним тематичним змістом та володіє специфічними комунікативно-прагматичними особливостями.

До основних цілей передвиборчої кампанії як комунікативної події можна віднести:

– інформативну – надати інформацію про кандидата;

– аргументативну – переконання виборця у перевагах кандидата;

– спонукальну – спонукати виборця до конкретних дій;

– маніпулятивну – викликати зворотні емоції виборця, – позитивні щодо власної кандидатури або критично негативні до образу опонента;

– епідейктичну – вираження кандидатом оцінки поточної ситуації та її майбутнього розвитку.

Варто зазначити, що політична реклама виконує соціально-орієнтуючу, ідеологічну функцію, оскільки політична реклама існує в умовах політичної конкуренції і покликана виділяти власний об’єкт комунікативної діяльності з-поміж інших. Текст політичної реклами базується на трьох елементах: обіцянок

політика, його апеляції до влади та критиці своїх опонентів, що вказує на типовість та алгоритмічний характер. Для створення знакової форми реклами використовуються семіотичні знаки національно-історичного, морально-ціннісного й особистісного характеру, які здатні здійснювати вплив на масового адресата або електорат.

Аналіз передвиборчих програм Барака Обами (The Blue Print for Change) та Девіда Кемерона (The Conservative Manifesto 2010) демонструє неоднорідність текстотипів їх політичних рекламних форм.

The Blue Print for Change складається з:

– фрагментів промов передвиборчого туру, в яких означається основна позиція кандидата щодо теми – Barack Obama's Plan to Change Washington «*I am in this race to tell the corporate lobbyists that their days of setting the agenda in Washington are over. I have done more thanany other candidate in this race to take onlobbyists – and won. They have not funded mycampaign, they will not get a job in my WhiteHouse, and they will not drown out the voicesof the American people when I am president*» (Barack Obama, Speech in Des Moines, IA, November 10, 2007);

– основні тези програми, яка складається з:

AtaGlance – реклама кандидата, в якій представлені його досягнення та майбутні дії:

A Leader for Reform – Obama reached… and challenged…

Close the Revolving Door– Obama will close…

Increase Transparency – Obama will increase ….

End Wasteful No-Bid Contracts – Obama will clean up

The Problem – аналіз ситуації та критика існуючого уряду

Lobbyists Write National Policies – For example, Vice President Dick Cheney's Energy Task Force…

Secrecy Dominates Government Actions – The Bush administration has ignored…

Wasteful Spending is Out of Control – The current administration has abused…

Barack Obama's Plan – програмні положення (*Shine Light on Washington Lobbying; Shine the Light on Federal Contracts,*

Tax Breaks and Earmarks;Bring Americans Back into their Government; Free the Executive Branch from Special Interest Influence)

Obama's Record – досягнення кандидата як політичного діяча (*Federal Ethics Reform; Google for Government; Illinois Reform; A High Standard)*.

Наступні розділи мають тотожну структурну форму, це дає можливість стверджувати, що передвиборча програма Барака Обами The Blue Printfor Change – це текстотип передвиборчої політичної реклами, структурні елементи якої формують зміст та смисл рекламного повідомлення, направлені на розкриття ієрархічно поєднаних тем й обумовлені спільною прагматичною настановою на створення позитивного іміджу політика.

The Conservative Manifesto 2010 Девіда Кемерона подібно до програми Барака Обами структурована:

– ***Invitation to join the government of Britain*** – промова до електорату, в якій критикується поточна ситуація, визначаються основні проблеми та надається заклик до співпраці – *Only together can we can get rid of this government and, eventually, itsdebt. Only togethercan we get the economy moving. Only together can we protect the NHS. Improve our schools. Mend our broken society. Together we can even make politics and politicians work better. Andif we can do that, we can do anything. Yes, together we can do anything;*

– основні тези програми подані за тематичними блоками (*Change the economy; Change society; Change politics; Protect the environment; Promote our national interest*), які в свою чергу поділяються на основні програмні положення.

Change politics *– A new agenda for a new politics; Make politics more accountable;Clean up Westminster; Give citizens more power; Make politics more transparent; Make politics more local.*

Кожен тематичний блок представлений різноплановою поліграфічною рекламою, в якій:

– подається слоган POWER PEOPLE, BYE BYE BUREAUCRACY;

– демонструється позиція пересічного британця *I went to a 'Cameron Direct' meeting in our local town hall where David Cameron answered questions from members of the public – and one thing he said that reallytook hold with me was that he wanted Britain to be one of the most family-friendlycountries… I think that's just a great outlook to have – how brilliant would it be ifwe could achieve that? I think that the Tories have some great ideas and I believethat their policies on family, especially on flexible working, are the best thing formy future and for my children's future.*

Можна стверджувати, що в текстотипі The Conservative Manifesto 2010 Девіда Кемерона переважають рекламні типи текстів, що в свою чергу обумовлює наявність невербальних компонентів в структурі та відрізняє аналізований текстотип від текстотипу Барака Обами.

Політична реклама функціонує в рамках політичного дискурсу й виступає одним із видів комунікативної діяльності політичних партій, яка націлена на пропаганду ідей, поглядів, а також орієнтована на підтримку електорату; особливо актуальною вона стає в період передвиборчої кампанії. Як відомо, основна мета передвиборчої кампанії вплинути на виборців, щоб створити або змінити їх ставлення до кандидата задля отримання політичної та соціальної підтримки під час виборів, то в першу чергу, варто брати до уваги маніпулятивну складову комунікативної події та відповідно її текстової форми.

Маніпуляцію, як правило, сприймають як вид психологічного впливу для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, намірів, відношень чи установок, які не збігаються з наявними у адресата в конкретний момент. Маніпуляція – це психологічний вплив, спрямований на не явне спонукання іншого до здійснення визначених маніпулятором дій [4, с. 60].

Маніпуляцію в дискурсі здебільшого розуміють як комунікативну та інтерактивну практику, в якій маніпулятор контролює інших людей, здебільшого проти їхньої волі чи найкращих інтересів, тобто, цей контроль не явний, а прихований, неусвідомлений для адресата. За Т. ван Дейком,

маніпуляція передбачає здійснення неправомірного впливу за допомогою дискурсу: маніпулятори змушують інших вірити в те, що відповідає інтересам маніпулятора і суперечить найкращим інтересам об'єкта маніпуляції [7].

Політичною маніпуляцією називається специфічний тип впливу, який має на меті впровадження у свідомість, під виглядом об'єктивної інформації, прихованого, але бажаного для тих чи інших політичних груп змісту таким чином, щоб у адресата на основі даного змісту сформувалась думка, максимально наближена до тієї, що вимагається [2, с. 221].

Механізми маніпулювання невіддільні від мови, хоча жоден із мовленнєвих механізмів не призначений спеціально для маніпулювання, протее майже кожен із них може бути використаний для цього. З лінгвістичної точки зору маніпуляція реалізується через використання вербальних засобів, які в активній взаємодії з невербальними засобами, здійснюють психологічний вплив на адресата; метою ж маніпуляції є приховане укорінення певних відношень й установок у психіці адресата [3, с. 16].

Досліджуючи мову як інструмент соціальної влади, Р. Блакар покликається на прагматичний потенціал мови, – адресант обирає мовні знаки для створення певного повідомлення, щоб вплинути або маніпулювати адресатом – та виділяє шість «інструментів влади», які використовує адресант:

1) вибір слів та словосполучень;
2) створення нових слів і словосполучень;
3) вибір граматичної форми;
4) вибір послідовності;
5) використання суперсегментних ознак;
6) вибір імпліцитних форм [1].

Вибір слів та словосполучень з відповідною семантикою в політичній рекламі розподіляється за принципом:

позитивний імідж кандидата – *We will make Britain the most family-friendly country in Europe; I'm running, Democrats – to keep theAmerican Dream alive for those who still hungerfor opportunity, who still thirst for equality.*

негативний імідж опонента – *The Bush administration has ignored public disclosure rules; Labour's big government approach is making our social problems worse, notbetter – inequality and poverty on the rise; social mobility stalled; family breakdown a factof life for too many children.*

Оцінні характеристики також подаються за допомогою однозначних епітетів, які створюють емотивне напруження в рекламному повідомленні, але в залежності від направленості на власний імідж чи імідж опонента можуть мати як позитивну, так і негативну семантику: *healthy, secure-huge, radical, immense,critical, urgent.*

Створення нових слів і словосполучень не часто спостерігається в проаналізованому матеріалі, але окремі слова та словосполучення набувають форми символьних або ключових лексем:

Our alternative to big government is the BigS ociety;
launch anannual Big Society Day;
provide funding from the Big Society Bank.

Вибір граматичної форми в політичній рекламі, в першу чергу, пов'язаний з використанням займенника We, що підкреслює: співвіднесеність політика з електоратом (*We now face anopportunity – and anobligation)* або позиціонує його як представника певної політичної сили (*As Conservatives, we trust people).*

Яскраво виражена модальність закріплює роль обізнаного політика, який послідовно вибудовує програму дій електорату can – must – will. Повтори з використанням модальних дієслів, підвищують емотивну направленість тексту, створюючи певний ритм, який сприймається підсвідомо.

Якщо відкритий рівень маніпуляції реалізується на рівні змісту повідомлення політичного рекламного звернення, який легко декодувати, зчитавши інформацію з вербальних та невербальних компонентів тексту, то прихований рівень маніпуляції або сугестія спрямована на сферу підсвідомого й корелює з концептом навіювання. Навіювання постає як цілеспрямований процес впливу на психіку індивіда, орієнтований на її специфічне програмування. На мовному

рівні сугестема корелює з оформленням висловлювання, а не з його змістом і втілюється не в конкретних мовних виразах, а в стилістичних (синтаксичних) фігурах мовлення. Найбільш поширеними серед них у рекламі є повтор, паралельні конструкції та протиставлення, а також директивна форма висловлювання, характерна для прототипних сугестивних текстів. Оскільки сугестема корелює з формальною організацією висловлювання, моделлю (патерном), що визначає його синтаксичну структуру, вона, як правило, співіснує з аргументемою або/та емотемою, які наповнюють цю структуру змістом [5, с. 161–165].

Таким чином, маніпуляція в політичній рекламі реалізується як відкрито й легко, декодується на рівні змісту, так і приховано. Прихований рівень маніпуляції можливо виявити лише при аналізі вертикального контексту, розглядаючи всю парадигму семантико-синтаксичних комплексів, які проявляються найчастіше у формі фігур мовлення та різнопланових повторів. На перспективу подальшого дослідження вважається доцільним виокремити вербальні засоби маніпуляції притаманні текстотипу певного політика, щоб встановити можливу характерну чи привалюючу модель мовленнєвої маніпуляції.

Література

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс,1987. – С. 88–120.

2. Гронская Н.Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием / Н.Э. Гронская // Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского. – 2003. – № 1. – С. 220–231.

3. Дмитрук О.В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та інтернет-видань) : автореферат дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Романо-германські мови» / О.В. Дмитрук. – К., 2006 – 21 с.

4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции : феномены, механизмы и защита / Доценко Е.Л. – СПб. : Речь, 2004. – 304 с.

5. Мартинюк А.П. Дискурсивний інструментарій аналізу англомовної реклами [Електронний ресурс] / А.П. Мартинюк // Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи. – 2009. – № 3. – С. 159–167. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lingv/2009_3/Martyniuk.

6. Чернявська В.Е. Дискурс как фантомный объект: от текста к дискурсу и обратно? [Електронний ресурс] / В.Е. Чернявська // Когніція, комунікація, дискурс. – 2011 – № 3 – С. 86–95. – Режим доступа : http://communication-iscourse.com/issues/issue3/V.E.CHernyavskaya.

7. Dijkvan T.A. Discourse, knowledge, powerandpolitics. Towards Critical Epistemic Discourse Analysis [Electronic resource] / Teun A. van Dijk. – Cited 2011. – 13 June. – Mode of access : http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Discourse.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2015 року

УДК 81’1:81’22:81’374+008

Олександр Колесник
(м. Київ, Україна)

КОНЦЕПТ-МІФОЛОГЕМА ЕЛЬФ У ДЗЕРКАЛІ МОВИ

У статті розглянуто вербальні репрезентації концепту-міфологеми ЕЛЬФ у єндоєвропейських мовах. Етимологічні основи імен концепту аналізуються в контексті універсологічних і лінгвокультурологічних студій. Виділені базові ознаки міфічної

істоти, вербалізовані в лінгвокультурах різних етносів. Запропонована формально-логічна модель змісту концепту. Знакові репрезентації ЕЛЬФА є вузловими елементами смислових атракторів як інтерпретаційних моделей у контексті семіосфери. Відповідний денотат як «нечітка сутність» є суб'єктом альтернативних світів з динамічними параметрами, варіативними системами координат і степенем реальності.

Ключові слова: *ельф, міфічна істота, міфологічний простір, основа, система*

В статье рассмотрены вербальные репрезентации концепта-мифологемы ЭЛЬФ в индоевропейских языках. Этимологические основы имен концепта анализируются в контексте универсологии лингвокультурологиии. Выделены базовые признаки мифического существа, представленные в лингвокультурах разных этносов. Предложена формально-логическая модель содержания концепта. Знаковые репрезентации ЭЛЬФА являются узловыми элементами смысловых аттракторов как интерпретационных моделей в контексты семиосферы. Соответствующий денотат как «нечеткая сущность» является субъектом альтернативных миров с динамическими параметрами, вариативными системами координат и степенью реальности.

Ключевые слова: *эльф, мифическое существо, мифологическое пространство, основа, система*

The article addresses verbal representations of the mythic concept ELF in Indo-European languages. Etymology of the concept's names is interpreted in the framework of linguo-cultural and universalia-oriented studies. Basic features of the mythic creature verbalized in various ethnic linguo-cultures are identified. The article suggests a formal-logical model of the concept's content. The ELF'S lingual representations function as basic nods of semantic attractors that constitute interpretational matrices at the level of semiosphere. The respective object of reference identified as a «fuzzy entity» appears to be a subject of alternative worlds marked by dynamic parameters, diverse navigational coordinates and degrees of reality.

Key words: *elf, mythic being, mythic space, stem, system*

Сучасні тенденції у наукових студіях демонструють домінування принципу антропоцентризму, що набуває нової якості у сенсі усвідомлення входження людини до

різнорівневих міжсистемних відносин. При цьому увага приділяється синтезу ірраціонального та раціонального начал у пізнанні та формуванні картин світу [7], процесам саморегуляції та самопідтримки систем [1], що функціонують у багатовимірних просторах з динамічними (знаково опосередкованими) наборами навігаційних координат [2].

З огляду на поглиблення та інтенсифікацію міжкультурної взаємодії лінгвоспільнот, одним з аспектів якої є глобалізація соціально-економічних моделей та уніфікація культурних паттернів, ми ведемо мову про поступове наближення до «культурно-семантичної сингулярності», що є логічним завершенням циклу цивілізаційного поступу та точкою діалектичної трансформації людства як виду, носія цивілізаційної моделі та творця образів світу / світів. На сучасному етапі поступу лінгвокультур (лінгвокреативному, з огляду на динаміку трансорфмацій міфологічного простору (МП) як ядерного складника картин світу, контейнера аксіоматичних інтерпретант [2, с. 72–81], маємо змогу відзначити певний синтез раціонального та ірраціонального начал в категоризації світу й створенні альтернативних реальностей з опорою на базові (універсальні) оператори з МП. Одним з маркерів зближення культур є проникнення германського концепту ЕЛЬФ до картин світу різних етносів, набуття відповідним денотатом «умовно-реального» характеру внаслідок розвитку субкультур, у контексті яких відбувається переосмислення індивідом власної расової ідентичності, а також певна уніфікація типологічно паралельних відносно ЕЛЬФА концептів у різних лінгвокультурах.

Уявлення про цю міфічну істоту (МІ) доволі «розмиті», тому її пропозитивно закодовану ознаку «незвичайний, міфічний» (=Х00) вважатимемо базовою. Концепт-міфологема ЕЛЬФ є макро-елементом ієрархічної таксономії складників МП, один із сегментів котрого структурується навколо бінарної пари мега-концептів ЖИВА ІСТОТА / НЕЖИВА СУТНІСТЬ. Ізоморфні мезоконцепти (як зв'язкові елементи між універсальним інформаційним полем ноосфери (мега-рівень) та національною культурою) АНТРОПОМОРФНА

ІСТОТА / ІСТОТА НЕЛЮДСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ, тобто МІ, підпорядковують етно-специфічні структури макро-рівня. Останні, втім, є достатньо узагальненими й здатними до функціонування в якості домінант відповідних концептуально-семантичних сфер, наприклад: ЕЛЬФ, ГНОМ, ДРАКОН, ТРОЛЬ, ОРК, БОЖЕСТВО та ін. Видові відносно до макро-концептів ката-концепти конкретного типу, є аломорфними й етноспецифічними у картинах світу різних соціумів. Вони становлять зміст концептуально-семантичних сфер у картині світу, входять до конкретних міфологічних сценаріїв, що розгортаються у національному МП. Ката-концепти є більш деталізованими і містять інформацію про окремі раси, народи, групи, як то: ВИЩИЙ ЕЛЬФ (*Eldar*) / ЕЛЬФ ЛІСОВИЙ (*Galadrim*) / СІРИЙ ЕЛЬФ (*Sindar*) [21, с. 16]. Мікро-концепти фрактально повторюють структуру своєї надсистеми та відзначаються контекстуально зумовленим «профілюванням» окремого сегменту свого змісту. Відповідні мікро-концепти втілюють уявлення про ДИСКРЕТНОГО ПРЕДСТАВНИКА групи: *there Eöl dwelt, who was named the Dark Elf* [21, с. 132].

З одного боку, зміст цього концепту віддзеркалює уявлення про «нечітку сутність», існування котрої емпірично не підтверджене. З іншого боку, наявність його вербально-знакових репрезентацій дозволяє припустити наявність досвіду взаємодії зі світом Wm, у якому m (оператор «міфічний») вказує на локативну або темпоральну відмінність від «первинного», «реального» світу Wr (r – оператор «реальний»). Оператор m вводить динамічну систему координат, що віддзеркалюють синтез раціонального та ірраціонального начал при побудові знакової моделі поліверсуму, в якій на правах альтернатив існують суб'єкти різної етіології з відмінними від традиційно «реальних» наборів онтологічних (a), функціональних (b), просторово-темпоральних (d) і аксіологічних (c) властивостей. Мовно-знакові репрезентації концепту ЕЛЬФ, з огляду на властивості зовнішньої форми знако-носія та змісту внутрішньої форми знаку, розглядаються як своєрідні «інформаційні константи», що певним чином співвідносяться з солітонними хвилями. Стійка структура

останніх зумовлює їхнє функціонування як кванторів, що впорядковують сегменти інформаційного континууму (що і є проявом дії оператора m, ірраціональність котрого як не вимірювана / непідтверджена аксіома тим не менше справляє вплив на комплекс інтерпретацій дійсності). Іншими словами, номінації ЕЛЬФА в контексті глобалізованої лінгвокультури людства лінгво-креативного періоду перетворюються на навігаційні маркери, що впорядковують варіативні «матриці» картин світів, що взаємодіють в ході здійснення флуктуацій. Звідси – наявність номінацій ЕЛЬФА або його типологічного відповідника у текстах різних жанрів різними мовами, у сценаріях кінофільмів, у текстовому компоненті комп'ютерних ігор, в ігровому рольовому дискурсі представників сучасних субкультур тощо, а також використання знаків з омонімічною зовнішньою формою, дотичних до різних сфер діяльності, пор. *Elf, Elvenking* – назви рок-груп; *ELF* (Executable and Linkable Format або Extensible Linking Format); E.l.f. cosmetics («eyes, lips, face», назва компанії); *ELF* (European Locksmith Federation); *Bad Elf* (компанія з виробництва навігаційних пристроїв), Ельфа (фармацевтична компанія), Эльфа (стоматологічна клініка) та ін.

Розглянемо етимологічні особливості імені концепту ЕЛЬФ. Прецедентне ім'я концепту, насамперед, співвідноситься з геманськими мовами: а. *elf*, да. älf, *ilf, ylf* «злий дух, монстр», дпівн. *alfr*, норв. *alv*, дшвед. älf, ддан. *elv*, дсакс. *alf*, снід. *alf*, нід. *alf*, свн. *alf*, двн. *alb*, нім. *alp* «примарна істота, помічник чорта; дурень» < протогерм. **alba-z, *albi-z* < ie. *alp-* «маленький (a01), слабкий (a02)» [18, с. 35] або < ie. **albh-* «білий», що пояснює наявність когнатів, об'єднаних цим значенням: лат. *albus*, хет. *alpa* «хмара», дірл. *ailbhín* «шматок, волокно», алб. *elb* «ячмінь», ісл. álpt «лебідь» [4, с. 67]. Уявлення про ЕЛЬФА як «слабкого», гіпотетично, пов'язане з використанням представниками цього класу істот СИЛИ нефізичної природи (ментальних здібностей / транслюванням енергопотоків), параметри якої, з одного боку, недоступні сенсорному сприйняттю людини, а з іншого - обумовлювали «не функціональність» фізичного тіла МІ. Слабкість та

асоційований з нею невеликий розмір розглядаються як мотиваційна основа розвитку значень «хворобливий» (a04) (у переосмисленні, «дурний», пор. запозичене з германських мов гел. *ealbhar* «нездара» < дпівн. *alfr, elf* [16, с. 150] і «той, що спричиняє хворобу», зрештою – «шкідливий» та «злий». При вторинній номінацій відбувається і зворотне метонімічне перенесення «міфічна істота» → [«шкідлива» / «шкідник» (b01)] → «хвороба», пор. да. назву хвороби у метричному заклятті: *wæterælfadle* [23, 1]. У самому заклятті відбувається апеляція до енергії землі, гіпотетично, як до стихії / простору існування хтонічних істот, що створює «поле тяжіння», здатне видалити МІ (хворобу) зі світу людей (простору взаємодії незвичних для ельфів енергій) *Eorþe þe onbere eallum hire «нехай земля прибере тебе всією своєю силою»* [23, с. 14]. Підвидом «хвороби» (тобто, неадекватного стану системи) може бути психічний розлад або надмірні переживання, пор. н. фолк. *es lag ihm (wie) ein Alp auf der Brust* це його дуже пригнічувало

Водночас, у різні епохи існування лінгвокультур, у силу інформаційних флуктуацій, відбуваються своєрідні «інверсії» в оцінках і навіть у наборах базових понятійних ознак концептуалізованих об'єктів. Протягом реверберативного періоду поступу лінгвокульутр [2, с. 73] аксіоматика МП «пере форматується» під впливом християнської ідеології, а ЕЛЬФ постає як «диявольська істота»: *þanon untydras ealle onwocon, // eotenas ond ylfe ond orcneas, // swylce gigantas, þa wið gode wunnon* «увесь горезвісний [Каїновий] виплодок прокинувся, йотуни, ельфи та чудовиська, що воювали проти Бога» [10, с. 111–114]. У периферійний період [2, с. 75] окремі ділянки змісту концепту ЕЛЬФ накладаються на відповідні ділянки концептів ДЕМОН і ВІДЬМА у контексті розгортання варіантів сценарію СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ, що співвідноситься з уявленнями про здатність ЕЛЬФА заплутувати, обманювати (b02), приносити смуток і погіршувати ментальний стан людини, пор. свн. фолк. *als der ûz eime twalme / unsinneclichen schallet / und mit im selber kallet, / als ob in triage ein wilder alp; sus was ew ie valscheit by, / ir ampet fur Got ain chalp /*

alsus triugt iu der alp; Swen der alp triuget, rouchet er sich mit der verbena, ime enwirret als pald nicht; wa ist ir můt, / Daz sy nicht nach eren stegen… / Die macht triegen wol der alp! [17].

Зв'язок номінацій ЕЛЬФА з і.є. **al- /*el-* «колір, білий, жовтий» є проявом дихотомії ТЕМРЯВА (ХАОС) :: СВІТЛО (ВПОРЯДКОВАНІСТЬ), що уможливлює ідентифікацію відповідного денотату як «світо-творчого складника» або «упорядника фрагменту світу», що взаємодіє із сутностями божественної природи: *And when the building of Menegroth was achieved, and there was peace in the realm of Thingol and Melian* [21, с. 93], *and Melian put forth her power and fenced all that dominion round about with an unseen wail of shadow and bewilderment: the Girdle of Melian, that none thereafter could pass against her will or the will of King Thingol, unless one should come with a power greater than that of Melian the Maia* [21, с. 97].

Водночас, конотації, породжувані значенням «білий» > «світлий» (a03), можуть бути як амбівалентними, так і діалектично протилежними. Так, «світлі ельфи» (дпівн. *ljósálfar*) виявляються певною мірою рівно-ранговими істотами відносно скандинавського пантеону божеств (у сучасній інтерпретації – «істоти зі світла», тобто, сутності квантового надсистемного виміру) і займають власний сегмент простору - світ *Alfheimr*, на противагу *døkkálfar* «темним ельфам», які мешкають під землею та проявляют комплекс ознак, що зближує їх із цвергами; гіпотетично, асоціюються с концептами типу СИЛА (ВОГОНЬ як енергія, пор. дпівн. álfröðull «сяйво альвів», кенінг для Сонця) і сценаріями типу СТВОРЕННЯ. Водночас, у скандинавській традиції білий колір співвідноситься зі смертю (сновидіння з білим конем – віщування смерті). Більш за це, з урахуванням асоціацій і.є. **al- /*el-* «білий» ~ СИЛА ~ МАГІЯ, що виникають у силу полісемантизму іє.**al-* > герм. **al*[4]*-* > гот. *aljan* «старанність», діcл. *eljan* «сила, старанність», дсакс., двн. *elljan* «старанність, мужність», да. *ellen* «сила, мужність, боротьба», дфриз. *ellinge* «старанність» [4, с. 65] ЕЛЬФ постає як «користувач СИЛИ (енергії, магії)» (b03). У цьому контексті згадаємо достатньо негативне ставлення до магічних практик,

здійснюваних чоловіками. Так, під час сварки Локі з богами на бенкеті у Егіра, Одін і Локі звинувачують один одного у негідній чоловіка поведінці, при чому своє звинувачення Локі ґрунтує на магічних практиках, до яких вдавався опонент: *En þik siða kóðu // Sámseyu í, // ok draptu á vétt sem völur, // vitka líki // fórtu verþjóð yfir, // ok hugða ek þat args aðal.* (А ти, я чув, на острові Самсей бив у барабан, чаклував серед людей, як то роблять відьми, ти – муж жінкоподібний [15, с. 24]. Відповідно, номінації ЕЛЬФА як користувача магії отримують негативні конотації.

Значення полісемантичної основи і.є. **al-* «годувати, вирощувати», що дає лат. *alō* «годувати, вирощувати», гот. *alan* «рости», діcл. *ala* «породжувати», гот. *aljan* «годувати», гот. *alips* «вгодований», дірл. *alim* «годувати» кімр. *alu*, сбрет. *halaff*, брет. *ala* «народжувати», кімр. *al* «потомство, народ», діcл. *elskr* «натхненний коханням», *elska* «кохати» [18, с. 26; 4, с. 64], дозволяє припустити наявність у назвах ЕЛЬФІВ значення «народжені» або «діти», іншими словами – «витвір надситеми», або «діти богів» (a05), та вести мову про гіпотетичну первинність ельфів як долюдської раси у сукупності варіативних реальностей, пор. дпівн. *ok eru þessar goðkunnigar, en aðrar álfa ættar, en inar þriðju dverga ættar* «хтось походить від богів, інші – від альвів, а інші – від карликів» … *sumar eru áskunngar, // sumar eru álfkunngar, // sumar dætr Dvalins* «хтось від асів, хтось від альвів, а хтось роду Дваліна» [13, с. 15] та номінації ЕЛЬФІВ у текстах жанру фентезі: *the Dominion of Men and thefading of the Firstborn* [21, с. 20].

Пор. також іє.**al-* >дінд. *an-ala-* «вогонь» (як «стан речовини, що постійно розширюється», метаф. «живиться» або навпаки «живить» / «годує», тобто, «дає життя»), да. ælan «горіти», дінд. *alätam* «жарина», лат. *altāre*, шв. *ala* «палати», гот. *aljari* «запал» [18, с. 31; 5, с. 22] ідентифікує ЕЛЬФА як носія енергії, передовсім енергії ВОГНЮ (a06) (програмb НАДСИСТЕМИ – САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ), а саме, виконавця волі богів, реалізованої в матеріальних / квазі-матеріальних світах різної мірності. Асоціювання МІ з певним видом

(невидимої, неосяжної) енергії, ймовірно, є джерелом уявлень про ЕЛЬФА як істоту ЧАРІВНУ, НОСІЯ / КОРИСТУВАЧА МАГІЇ (b03) та низки негативних конотацій, викликаних нерозумінням і неспроможністю осягнути сутність цих енергетичних взаємодій. Припустимо також, що практична діяльність ЕЛЬФІВ, пов'язана здебільшого з енергетичними практиками, аніж фізичними зусиллями, є причиною недостатньої, з точки зору людини, СИЛИ їхніх фізичних тіл, що і породило значення «кволий, слабкий, хворобливий, маленький». Пор. типологічно змодельоване власне ім'я представника ельфійської раси уявного фентезі світу*: Curufinwë was his name, but by his mother he was called Fëanor, Spirit of Fire; and thus he is remembered in all the tales of the Noldor* [21, с. 63].

Уявлення про ВОГОНЬ як «постійне розширення» віддзеркалюється у ієв. **al-* з формантом-розштрювачем *t*, що поєднує цей вид системних взаємодій, ЕЛЬФА і концепт ЧАС (останній як своєрідний абстрактний конструкт ми витлумачуємо як параметр функціонування кластеру взаємопов'язаних систем, показник їхніх ритмічних флуктуацій, супроводжуваних змінами у просторових конфігураціях): дпівн. *old* «час, вік», гот. *alds* «період, час життя», дсакс. *ald*, двн. *alt*; з огляду на просторову сутність часових трансформацій пор. да. *weorold, weruld* «світ», а також лат. *altus* «високий», ірл. *alt* «узбережжя», кімр. *allt* «підвищення, пагорб», корн. *als*, брет. *aot, aod* «високий берег» [18, с. 27] (пор. германське уявлення про «високу» локалізацію світу альвів (d01): *... Álfheimr. Þar byggvir fólk þat, er Ljósálfar heita, en Dökkálfar búa niðri í jörðu…* «Альвхейм. Там живуть істоти, що звуться світлими альвами. Темні альви живуть у землі [13, с. 17]. Вказані значення ми асоціативно співвідносимо з тривалістю життєвого циклу ельфів (a07). Підкреслимо уявлення про відмінний перебіг часу в «дельфійському» часо-просторі, а також власне «давність» ельфів як «первонароджених», гіпотетично, расу, що передувала людству. Варто також зауважити, що остання етимологія типологічно співвідноситься з кельтською номінацією часу і природних сил, що за морфофонемічним

складом подібна до одиниць, що позначають «ельфа, сіда»: гел. *sid* «погода, спокій після шторму» (варіант *tid* вказує на ймовірну спорідненість з да. *tid*, а. *tide*) [16, с. 322].

Кельтські номінації ЕЛЬФА реалізують такі значення: гел. (шотл.) *sith*, *sithche*, а «міфічна,казкова, наприродна істота», *Sith-bhrugh* «зачарований пагорб», ірл. *sidh* «зачарований пагорб», *sigh, sigheog* «міфічна істота», дірл. *side* «божественна істота, чиє житло звіться *sid*», метонімічна номінація «житло – істота», де *sid* – «пагорб, печера» (d02), що імплікує хтонічну природу істот і вказує на іхню спорідненість із цвергами (гіпотеза стосовно перетворення *ljosalfar* на ельфів та *swartalfar* на гномів). Омонімічною є номінація ірл. *sith, sioth* «мир», дірл. *sid* – обидві одиниці <**sêdos, *sêdeos*, грец. εδος «храм, статуя, престол, помешкання», пор. лат. *novensides, noven-siles* «нові боги», що загалом уможливлює інтерпретацію *sithean* як «божественний, священний пагорб, мешкання богів» [16, с. 325].

У лінійному записі (зв'язки між пропозиціями позначені як ⇔ «предикація», ∧ «ад'юнкція», ∨ «диз'юнкція», ¬ «заперечення», → «імплікація») структура універсального концепту-міфологеми ЕЛЬФ виглядає наступним чином: A = **{[(**⇔X00 ∧a01$^{d01 \vee d02}$ ∧ |a02^{c-}∧a03 $^{c-}$→a04 $^{c-}$| → |b01 ∨ b02|**)** ∧|a03 $^{c-}$→ b03| ∧ a05^{d}**]** ∧ a07 → a06 → a08 ¬ a09 ¬ a10 ¬ b04¬b05**}**

Протягом креативно-моделюючого періоду існування лінгвокультур профілюється комплекс позитивних і негативних ознак ЕЛЬФА. Так, у сучасних англомовних творах жанру фентезі концепт ЕЛЬФ осмислюється як **«пращур» / «божественний витвір»** (a05): *Now the Children of Ilúvatar are Elves and Men, the Firstborn and the Followers* [21, с. 18]; **«надзвичайний / носій видатних якостей»** (a08): *Elrond the master of the house was their chief. He was as noble and as fair in face as an elf-lord, as strong as a warrior, as wise as a wizard, as venerable as a king of dwarves, and as kind as summer* [20, с. 51]; **«Мудрий»** (a09): *For the Lord of the Galadhrim is accounted the wisest of the Elves of Middle-earth, and a giver of gifts beyond the power of kings* [22, с. 421]; **«шкідник»** (b01): «*Have the elves and trolls not wrought us enough ill, harrying our*

lands and bearing our folk off as thralls? [9, с. 19]; **«підступний»** (b04) «*I know your trickery, Imric the Guileful,*» *said Motsognir harshly.* [9, с. 19]; **«войовничий» / «воїн»** (b05[a]): *Last time the elves drove back the trolls and would have entered their lands had not peace been made* [9, с. 22], *Still the elf-host has not departed as I bade!* [20, с. 273]; ***«мешканець певного простору» / «маркер простору» / «упорядник простору*** (d03[b]): in the *elfcaves* [20, с. 182], *The elf-road through the wood* [20, с. 189], (номінатор простору) *Eärendil, the Evening Star, most beloved of the Elves, shone clear above* [22, с. 430]; ***«Давній» / «той, що живе довг»*** (a07) *many a fair elf that should have lived yet long ages merrily in the wood* [20, с. 282]; ***«Жадібний»*** (a10): *If the elf-king had a weakness it was for treasure* [20, с. 167]. Його структура розглядається як: $B = = \{[(\Leftrightarrow X00 \wedge a05^{\rightarrow a06} \wedge a08^{c+} \wedge a09 \wedge a07 \wedge b03 \wedge b04 \wedge b05) \wedge a03 \wedge |d01 \vee d02| \vee |b01 \vee b02| \rightarrow a10] \neg a01^{c-} \neg a02^{c-} \neg a04^{c-}\}$ «Інверсія» змісту концепту полягає в переполюсуванні оцінного компоненту та профілюванні дещо відмінного набору ознак: базовими виявляються «мудрий», «творець», «користувач магії», «творець / упорядник», «давній», «пращур».

Принагідно відзначимо цікавий феномен: кельтський корінь назв ЕЛЬФА використовується у творах жанру фентезі (англійською та іншими іє. мовами) як засіб моделювання альтернативного світу, де він постає специфічним расово-культурним маркером та водночас стилістичним засобом, що створює ефект реальності такого світу. При цьому номінуються як власне ЕЛЬФ: *Torque, pobekując, dopadł konia, uchwycił się strzemienia i zasypał białowłosego elfa potokiem wymowy. Seidhe przerwał mu władczym gestem, zeskoczył z siodła* [19, с. 188]; так і представники інших рас, зокрема, ЛЮДИНА, що проявляє надзвичайні характеристики: *Not the One Power itself wielded by the greatest Aes Sedai who ever lived aided by the most powerful sa'angreal ever made* [14, с. 488]; або демонічні чи збочені властивості: *That is one reason the training of a Mord-Sith takes years-to learn to handle the pain* [11, с. 524].

В українських художніх текстах, за даними українського корпусу, нечисленні номінації (зафіксовані 2) вербалізують

традиційні уявлення про розмір і шкідливі функції ЕЛЬФА: *А вона йде, як по линві, у цьому політичному цирку, легка й мініатюрна, як ельф, але зі сталевим хребтом* (Л. Костенко) (базова ознака «маленький»); *Шлунковий ельф буде спокійним і не питиме жовчний сік* (Л. Денисенко) (асоціація ельфа і хвороби). У публіцистичних текстах представлено вторинні переосмислені значення «користувач зброї» та «мешканець лісу», що вписуються до стереотипного набору ідентифікаційних ознак представника уявного фентезі-світу: *Та якщо на полювання вийдеш ти, на заваді стане ельф і прошиє стрілою груди.* та *На пні навпроти мене сидів ельф.* (С. Чирук). Єдине слововживання з поетичних текстів акцентує ознаку «таємничий»: *Може то бук , може то ельф чи попіл, де сидів сфінкс, а може то старець нишком рве яблуко і в рові нишком їсть* (І. Малкович) [3].

Знакові репрезентації ЕЛЬФА у польській лінгвокультурі акцентують ознаки «давній» / «первинний» *Galarr był elfem. Elfem z gór. Czystej krwi Aen Sei-dhe, przedstawicielem Starszego Ludu. Galarr nie był jedynym elfem w zasięgu wzroku* [19, с. 185], «мешканець специфічної локації» *Dolina Kwiatów, czyli Dol Blathanna – Jaskier trącił łokciem wyciągniętego na słomie wiedźmina. – Uważasz? Elfów wyżenąwszy, ale dawnej elfiej nazwy nie uznawszy za konieczne zmieniawszy* [19, с. 163]; «шляхетний / об'єкт поваги»: *Zrobisz, co zechcesz, szlachetna Aen Seidhe 186, «зверхній» Seidhe przerwał mu władczym gestem* [19, с. 188] та ін.

Різножанрові тексти російською мовою демонструють доволі інтенсивне використання лексеми эльф, при чому відповідні денотати можуть бути вписані до сценаріїв, відмінних від германських і кельтських прототипів: *Через полчаса после Слепого вернулся Лорд. Рассветный эльф, обмотанный эластичным бинтом. В чужом берете, с какой-то побрякушкой на шее и еще более пьяный, чем пару часов назад* [6].

З іншого боку, у випадку «тиражування» міфологічних сценаріїв при створенні вторинних уявних фентезі-світів (зокрема, з використанням відомих / калькованих власних назв

у модифікованому референційному плані), вербальна іпостась ЕЛЬФА достатньо близько копіює германський і кельтський прототипи (інколи є їхньою інверсією): *эльф в дивных лазоревых доспехах, державший наперевес узкий и длинный клинок, играющий всеми цветами радуги* [8, с. 12], *Альвов и эльфов часто считали одним и тем же народом. Глубокое заблуждение! Альвы - творение рук великих эльфийских искусников прошлого…* [8, с. 15], *он не знал и не мог знать тайных эльфийских наречий, да и самого Перворожденного видел лишь третий раз в жизни* [8, с. 16], *мощный голос эльфа произнес заклинание* [8, с. 18], *их постройки не могли тягаться красотой с творениями эльфийских мастеров* [8, с. 52], *Молодые Боги эльфов, по-моему, просто побаиваются – ведь это Дети самого Творца!* [8, с. 157].

Таким чином, набір онтологічних, функціональних і просторово-темпоральних властивостей ЕЛЬФа як МІ дозволяє локалізувати відповідний квант інформації на перетині сфер божественних і антропоморфних істот (створені «за образом і подібністю», є носіями якостей у найвищому ступені як «найкращі зразки», прототипи категорії) та припустити гіпотетичне існування до-людської раси МІ у контексті поліцентричної, динамічно-варіативної, багатовимірної моделі поліверсуму, що враховує «реальність ірреального». Специфіка зовнішньої форми номінацій ЕЛЬФА демонструє своєрідне «накладання континуумів» $Wm / Wr \Rightarrow 1$, коли умовна межа між альтернативними світами різних мірностей стирається, а відзначені глобалізаційні культурні процеси засвідчують тенденцію до інверсійних трансформацій планетарного масштабу.

Перспективним вважаємо універсологічно орієнтоване міждисциплінарне дослідження елементів мовного коду (вербалізованих вузлів МП), що уявляються як фокальні зони в прогнозованих трансформаціях семіосфери людства.

Література

1. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики : Монография / Т.И. Домброван. – О. : КП ОГТ, 2013. – 346 с.

2. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : [монографія] / О.С. Колесник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.

3. Корпус української мови [Електронний ресурс] / Лінгвістичний портал mova.info. – Режим доступу : www.mova.info/corpus.aspx?l1=209.

4. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т. 1. – 610 с.

5. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка / Маковский М.М. – М. : Азбуковник. – 2004. – 630 с.

6. Национальный корпус русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ruscorpora.ru/search-main.html.

7. Нікульшина Т.М. Ірреальність у просторі можливих світів : етнолінгвальні особливості (на матеріалі англійської та української мов) : [монографія] / Т.М. Нікульшина. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 277 с.

8. Перумов Н. Гибель богов / Перумов Н. – М. : Олма-Пресс, 2002. – 584 с.

9. Anderson P. The Broken Sword / Paul Anderson. – N.Y. : Ballantine Books, 1981. – 207 p.

10. Beowulf [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.heorot.dk/beowulf-rede-text.html.

11. Goodkind T. The Wizard's first rule / Terry Goodkind. – N.Y. : Tor. – 1994. – 836 p.

12. Grimm's Teutonic Mythology [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://northvegr.org/secondary%20sources/mythology/grimms% 20teutonic%20mythology/index.html.

13. Gylfaginning [Електронний ресурс] / Edda Snorra Sturlusonar. – режим доступу : http://norse.ulver.com/snorra/gylfaginning.html.

14. Jordan R. The Eye of the World / Robert Jordan. – NY : Macmillan, 1990. – 670 p.

15. Lokasenna [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://norse.ulver.com/edda/lokasenna.html.

16. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / A. Mcbain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.

17. Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen : Redensarten / Jesko Friedrich. – Tübingen : Max Niemayer Verlag. – 2006. – S. 102.

18. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.

19. Sapkowski A. Ostatnie życzenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.

20. Tolkien J.R.R. The Hobbit / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 1999. – 304 p.

21. Tolkien J.R.R. Silmarillion / J.R.R. Tolkien. – Boston ; N.Y. : Houghton Mifflin Company, 1999. – 365 p.

22. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 479 p.

23. Wæterælfadle (water-elf disease) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sacred-texts.com/neu/ascp/a43_07.htm.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2015 року

УДК 821.112.2(436)

Andrea Königsmarková
(S. Plzeň, Tschechische Republik)

ZU DEUTSCH-TSCHECHISCHEN SPRACHKONTAKTEN IN TEXTEN VOM MITTELALTER BIS ZUR BAROCKZEIT AUS DER SPRACHDIDAKTISCHEN SICHT

Заявлена стаття об'єднує дослідження мовних контактів між чеською та німецькою мовами, складний розвиток яких відображає досить нелегкі історико-культурні та суспільні відносини між

двома сусідніми народами. Визначаються основні етапи та головні ознаки відносин між двома мовами, починаючи з найдавніших етапів розвитку (відображення контактів германо-слов'янських часів перших державних утворень в середній Європі), продовжуючи середньовіччям та закінчуючи епохою бароко (проповіді, історичні твори) і пуризму раннього етапу відродження.

Ключові слова: *чесько-німецькі мовні контакти, лінгводидактика, діахронічний підхід, історичні джерела, потенціал мотивації.*

Представленная статья объединяет исследования языковых контактов между чешским и немецким языками, сложное развитие которых отражает весьма нелегкие исторически-культурные и общественные отношения двух соседних народов. Отмечаются основные этапы и главные черты отношений между обоими языками, начиная с древнейших этапов развития (отражение контактов германско-славянских времен первых государственных образований в средней Европе), продолжая средневековьем и заканчивая эпохой барокко (проповеди, исторические произведения) и пуризма раннего этапа возрождения.

Ключевые слова: *чешско-немецкие языковые контакты, лингводидактика, диахронический подход, исторические источники, потенциал мотивации.*

The given article combines the researches in the field of language contacts between Check and German languages; difficult connection development between two neighbor nations is reflected by their not easy historical, cultural and social relations. The main stages and main peculiarities of the relation between two languages, which began from the ancient development stages (the reflection of Germanic and Slavic contacts of the first state formations in the middle Europe), continuing in the Middle age and finishing in the Baroque period (preaching, historical works) and Puritan period of the early epoch of Renaissance are studied in the article.

Key words: *Check and German languages contacts, linquodidactics, diachronic approach, historical sourses, motivation potential.*

Einleitung

Die deutsch-tschechischen Beziehungen sind trotz allen Bemühungen doch nicht von Vorurteilen frei. Die geographische

Nähe beider Nachbarländer[1] brachte in der Geschichte nicht nur positive sprachliche, kulturelle oder soziale Beeinflussung, sondern vor allem wegen der tragischen Ereignisse auch große Spannungen zwischen den Nationen.

In jeder Epoche der gemeinsamen Geschichte spielen die jeweiligen Sprachen eine wichtige Rolle, die sprachlichen Kontakte zwischen der deutschen und tschechischen Sprache sind besonders in bestimmten Zeiträumen (z. B. Mittelalter, Barockzeit, Nationalwiedergeburt usw.) sehr intensiv. In der Geschichte stiegen die Einflüsse in der Richtung *Deutsch → Tschechisch*, was die Reflexionen dieser Kontakte dokumentieren. Die raschen Sprachkontakte in der wechselbaren Entwicklung können als Spiegel des gesellschaftlichen, historischen Geschehens betrachtet werden. Oft werden sie von den Zeitgenossen negativ wahrgenommen und mit dem Gefühl der Bedrohung, Gefährdung und Unterdrückung verbunden.

Didaktische Aspekte

Durch die historische Analyse der Quellen und durch die Suche nach Wurzeln unserer gemeinsamen sprachlichen Kontakte kann der Prozess der Beseitigung der Vorurteile unterstützt werden. Eigentlich nur durch das gründliche Verständnis können auch die gegenwärtigen *Integrations-* bzw. *Desintegrationsprozesse* erkannt und richtig interpretiert werden (Krčmová et all 2010, S. 10)

Deshalb ist es besonders wichtig die Entwicklung der Sprachen und die Sprachgeschichte beim Unterricht zu berücksichtigen. Den Einsatz der diachronen Sprachbetrachtung im Fremdsprachenunterricht betont M. Papsonová (2010), und zwar besonders dort, wo die sprachlichen Kontakte einen wesentlichen Bestandteil der Entwicklung der jeweiligen Sprachen bildeten. Dieses Thema wird in der sprachdidaktischen Forschung der mitteleuropäischen Universitäten zunehmend fokussiert (z. B. München, Bochum - Deutschland, Pilsen – Tschechien).

Trotzdem wird im gegenwärtigen Sprachunterricht die diachrone Sprachbetrachtung nur sehr gering eingesetzt. Es

[1] Tschechische Republik hat die längste Landesgrenze mit deutschsprachigen Ländern: Deutschland und Österreich – aus aussersprachlichen Sicht handelt es sich also um insgesamt drei Nachbarländerr (Deutschland, Österreich und die Tschechische Republik).

wird oft mit der Schwierigkeit der sprachhistorischen Thematik argumentiert oder wird ohne Belege den Lernenden geringes Interesse an solchen Themen vorgeworfen. Unseren Erfahrungen nach erhöhen diese Themen aber die Motivation: erstens bringen sie eine «epische» Dimension in das abstrakte Sprachsystem – die Wörter können auch Geschichte erzählen. Zweitens gewinnt man konkrete (authentische) Belege aus der Historie, die uns bei der Lösung der aktuellen Probleme helfen. Drittens ermöglichen uns die historischen Texte und die Sprache einen direkten Kontakt mit verschiedenen Epochen und zugleich aktive Beteiligung am Entdecken deren «Geheimnisse».

Die Belege der sprachlichen Kontakte können eindeutig positiv zur Erhöhung der Motivation und zur Erleichterung des Fremdsprachenerwerbs genutzt werden. Zugleich sollten wir bedenken: Deutsch verliert in der Tschechischen Republik allmählich die privilegierte Position unter den unterrichteten Fremdsprachen: jede Aufmunterung ist da willkommen. Der Hinweis auf Tradition und konkrete attraktive Beispiele können bei den Studenten und Schülern dabei helfen.

Was kann konkret angeboten werden? Vor allem können beim Unterricht Texte verwendet werden, die gesellschaftliche Wahrnehmung der sprachlichen Kontakte in bestimmter Epoche zeigen, und dann gezielt betrachtet und analysiert werden. Die Interpretationen dienen auch als Anregungen zum eigenen Verfassen von Texten mit der Thematik der deutsch-tschechischen Beziehungen.

Weiter können die bestehenden Belege der sprachlichen Kontakte in der Gegenwartssprache gesucht werden. Durch die Analyse des Wortschatzes werden in der tschechischen Sprache die Wörter deutschen Ursprungs oder die mittels der deutschen Sprache ins Tschechische übernommenen Wörter gefunden. Im Deutschen werden wiederum Ausdrücke tschechischen (bzw. slawischen) Ursprungs entdeckt. Mit Hilfe der etymologischen Wörterbücher versuchen die Schüler festzustellen, aus welchem Zeitraum diese Wörter stammen, oder die gefundenen Ausdrücke semantisch zu klassifizieren. Durch die Ergebnisse wird eine spannende Darstellung der deutsch-tschechischen Kontakte gewonnen, wie diese die Sprache prägten.

In der tschechischen Sprache kann mit Germanismen im Wortschatz der Gegenwartssprache fortgesetzt werden. Die Germanismen bilden einen Bestandteil der Umgangsprache, werden aber von einzelnen Generationen unterschiedlich verstanden und wahrgenommen. Die allgemeine Tendenz ist, dass die junge Generation immer weniger Germanismen aktiv beherrscht (zur Problematik der Germanismen in der tschechischen Gegenwartssprache Tölgyesi 2009). Im Unterricht kann die Gültigkeit dieser Tendenz in der jeweiligen Klasse oder Seminargruppe verifiziert werden. Es ist möglich auch die Expressivität der Germanismen zu untersuchen oder ihre Benutzung und Funktion in einem ausgewählten literarischen Werk zu beschreiben.

Interessante Zeugen der gegenseitigen Beeinflussung der deutschen und tschechischen Sprache sind die Eigennamen: Nachnamen und Ortsnamen. Die tragen auch zur Erläuterung des demographischen Aspekts der deutsch-tschechischen Beziehungen bei und öffnen die Möglichkeit die «anonyme» Geschichte mit eigenen Spuren oder mit der Historie der eigenen Region zu verbinden. Die Betrachtung der Entwicklung der Eigennamen auf einem Gebiet bietet die Möglichkeit an, den geschichtlichen Kontext authentisch zu entdecken. Als Beispiel dient folgende Tabelle aus der Bachelorarbeit von L. Nováková (2012, S. 19–27), die sich mit dem Schicksaal von drei Dörfern im südwestböhmischen Grenzgebiet beschäftigt. Durch die Analyse der (möglichen) Herkunft der Nachnamen der Dorfbewohner von 1850 bis 1945 stellt die Autorin nähere Informationen zu den deutsch-tschechischen (sprachlichen) Kontakten in diesem Ort fest.

Familiennamen – Herkunft, Etymologie und Anmerkungen *(Klein-Mallowa, Dobrowa, Putzlitz; 1850–1945; alphabetisch geordnet)* ***ein Auszug***[2]	
Giebisch = aus dem lateinischen Personennamen Gibián, Gibian (DM) Gill = Aus verkürzten Formen von Ägidius (Egidi) entstandene Familienname (A)	Johannek (*auch Johanek*) = aus dem deutschen und lateinischen Johannes (DM) Jung = Übername für den Jüngeren, im Gegensatz zu einem (gleichnamigen) älteren Mitglied

[2] Namen aus S. 20–22.

Goßla (*auch Goßler*) = vom tschechischen Gattungsnamen koza (Ziege) (Brichcín) Gusta = aus dem schwedischen Personennamen Gustav (w) Helge=wahrscheinlich aus dem deutschen Adjektiv heilig (svatý) (DM) Hruschka (*auch Hrŭschka, Hruška*) = aus dem tschechischen hruška (Birne); 60. häufigster Nachname(DM) Huss (auch Hůss, Hŭss) 1. Übername zu mhd. hussen (sich schnell bewegen, rennen) nach der Gangart des ersten Namensträgers. 2. Berufsübername zum tschechischen hus (Gans) für den Gänsezüchter oder – händler (A)	einer Familie; gelegentlich auch Übername für einen jungen, unerfahrenen Menschen (A) Kaas = wahrscheinlich ist es mit dem Gattungsnamen Käse verbunden Klug (*auch Klůg*) = Übernamen zu mhd. kluoc (fein, zierlich, zart, hübsch; tapfer; geistig, klug, weise; schlau, listig) (A) Knür (auch Knürr, Knier) = knurren (brumlat, reptat)

Reflexion der Sprachkontakte im Wandel der Zeit – Textbeispiele vom Mittelalter bis Barockzeit

Die deutsch-tschechischen Sprachkontakte werden seit deren Anfängen durch die Funktion der Vermittlung der Kultur, Sitten und Bräuche geprägt. Dies wird bei dem ältesten Lehngut, das eigentlich noch die allgemein slawisch- germanischen Kontakte widerspiegelt. Die Themenbereiche der Entlehnungen belegen zum Beispiel, dass die alten Slawen als Kaufleute mit Pelzen oder Vögeln handelten und den Germanen bekannt waren: *Biber (bobr), Bilch (plch), Nerz (norek), Ziesel (sysel), Zobel (sobol)*; Hau (hýl), Stieglitz (stehlík), Zeisig (čížek)[3].

Das Tschechische wurde zu einer Quelle der Entlehnungen für das Deutsche weiter zum Beispiel in der Zeit des Hussitentums. Die Tschechische Sprache wurde wiederum durch die deutsche immer intensiver beeinflusst. Der Aufschwung des Schrifttums und später des Buchdrucks ermöglicht uns auch die Wahrnehmung solcher Kontakte und Einflüsse zu erforschen.

[3] Weitere Beispiele und didaktische Anpassung in Königsmarková (2013) S. 87–88, a S. 137–139.

Die Reflexionen der sprachlichen Kontakte zwischen der deutschen und tschechischen Sprache in den Texten können den Wandel sowohl der Stimmung, in der sich die Kontakte abspielten, als auch des Ansehens oder der Funktion (vor allem) der deutschen Sprache beeindruckend widerspiegeln.

In folgender Auswahl werden die Reflexionen aus der tschechischen Perspektive in den Texten der tschechischen Literatur vom 14. bis 17. Jahrhundert präsentiert.

Im Zusammenhang mit dem Aspekt der Didaktisierung des Themas wurden absichtlich die Texte ausgewählt, die traditionell einen Bestandteil der tschechischen Lehr- oder Lesebücher bilden, deren Potential, die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen aufgrund der Analyse und Interpretation der Betrachtung der sprachlichen Kontakte, wenig (oder überhaupt nicht) genutzt wird.

Die bekannteste Darstellung befindet sich in der *Chronik des so genannten Dalimil* aus dem 14. Jahrhundert. In dem gereimten Text dieser mittelalterlichen Chronik verbindet der Autor die Sprache mit der Zuneigung zu den Menschen, die diese Sprache sprechen. *Jazyk – zcunge* (Sprache) ist in der *Dalimilchronik* das wichtigste Kriterium nationaler Identität; allerdings bezeichnet der Begriff nicht nur die Sprache, sondern in der mittelalterlichen Fassung das *Volk* oder die *Nation* (Hilsch 1991, S. 106; dazu vgl. auch Brom 2006).

Die Bedeutung dieses Ausdrucks im Sinne *Sprache* ist im folgenden Textabschnitt deutlich (siehe die Tabelle Chronik des sogenannten Dalimil): die Deutsche wird meinen Kindern wieder das Deutsche beibringen, das heißt ihre eigene Muttersprache.

Chronik des sogenannten Dalimil		
O sedlčie knieni Božěně, V. 21–28[4]		
Alttschechisch[5]	***Latein***[6]	***Mittelhochdeutsch***[7]
Radějí sě chci s šlechetnú sedlkú českú smieti	*Malo cum boema rustica ridere Qua(m) filia(m) regis*	*Vil mer wil ich lachin da Mit einer bemischin*

[4] Die parallelen Textstellen vgl. auch in Brom 2009.

[5] Dalimilova kronika. Wiener Handschrift.

[6] Pariser Fragment.

[7] Di tutsch kronik von behem lant. In Dalimils Chronik von Böhmen. (1859, S. 96).

než královú německú za ženu jmieti. *Vřet každému srdce po* ***jazyku*** *svému,* *a pro to Němkyně méně bude přieti lidu mému.* *Němkyni německú čeled bude jmieti* *a* ***německy bude učiti mé děti.*** *Pro to bude* ***jazyka*** *rozdělenie* *a inhed zemi jisté zkaženie.*	*alienigena(m) p(ro) uxore hab(er)e* *Bulit cuilibet cor post* ***lingua(m)*** *suam* *Et p(ro)pter hoc alienigena minus erit fau(er)e* *hominibus meis* *Alienigena aliena(m) familia(m) e(r)it h(abe)re* *Et* ***instruet teotonice pueros meos*** *Et ideo erit* ***lingue*** *scisura* *Et statim t(er)re certa destructio*	*purin,* *Wen eines fremden koniges tochtir gewin.* *Einem iclichin ist daz hercze czu siner* ***zcungin*** *groz.* *Dar vmb wirt ein vremde nummir min genoz,* *Noch minen lutin wirt si nit getrwe.* *Fremdes gesinde wirt habin ein froindem.* ***Min kinder wirt sy deutsch lerin*** *Vnd ir gewonheit virkerin.* *Do von an der* ***zcunge*** *Wirt ein groz zcweiunge* *Vnd dem lande zcu hant*

In einem anderen mittelalterlichen Text, im Theaterstück *Mastičkář* (Quacksalber), ebenso aus dem 14. Jahrhundert wird die Vermischung der deutschen und tschechischen Sprache dargestellt. Die deutschen Wörter werden aber mit vulgären, expressiven Ausdrücken gereimt, bekommen dadurch eine abwertende Bedeutung:

(Quacksalber, Rubín antwortet aber nicht): Rubíne! Rubíne!

(und wieder): Rubíne, vo pistu? *(= wo bist du?)*

(Der antwortet): Sed', mistře, držu za řit tistu *(=Nun, Meister, ich halte eine Hündin am Hintern)*.

(Der Quacksalber sagt wieder): Rubíne, vo pistu kvest? *(=wo bist du gewesen?)*.

(Der antwortet): Seď, mistře, chlupatú tistu za pezd *(=Nun, Meister, [ich hielt] eine haarige Hündin am Hintern)*.[8]

[8] Eigene freie Übertragung in die deutsche Sprache. Der Originaltext vom Černý (1999, S. 302) übernommen. In der deutschen Sprache werden die vulgären Ausdrücke neutralisiert.

Im Kontext der mittelalterlichen Mehrdeutigkeit der Texte und der Interpretation der mehreren Bedeutungsebenen in *Mastičkář* kann die Benutzung der fremdsprachlichen Elemente in der Rede des Quacksalbers nicht nur zur Charakteristik dieser Figur dienen: der Quacksalber wird dadurch zum erfahrenen Händler und Weltbummler (Černý 1999, S. 378), zugleich werden diese Aspekte ironisiert, durch die verstümmelten (für damaliges Publikum leicht verständlichen) deutschen Wörter entstehen komische Effekte im Zusammenhang mit vulgären Ausdrücken und Anspielungen, die bereits die Germanismen beinhalten (vgl. Thomas 1998, S. 72).

Im 15. Jahrhundert wurden die Tschechen von Jan Hus wegen der Verwendung der Fremdwörter deutschen Ursprungs und unanständige Benutzung der eigenen Muttersprache offen getadelt. In seiner bekannten Kritik nennt er eine Reihe von damals benutzten Germanismen[9]:

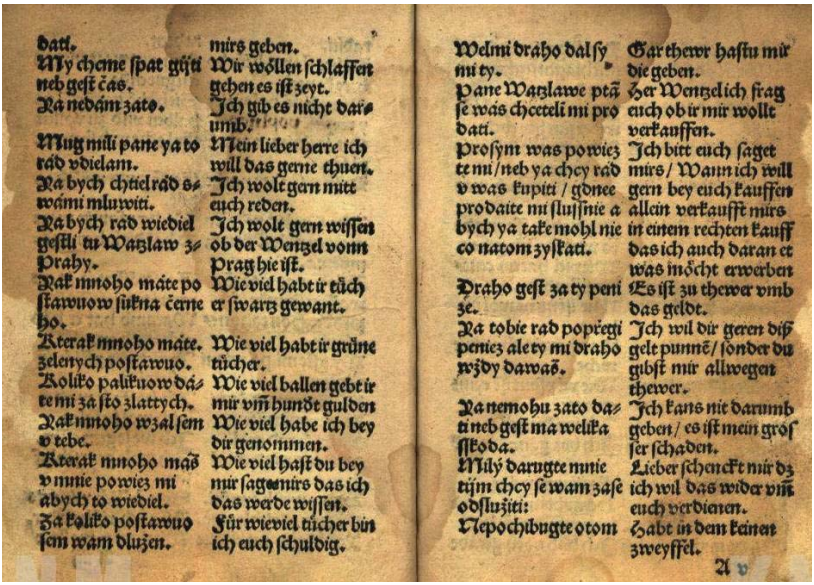
A věrně, jakož Neemiáš, slyšav, ano dietky Židovské mluvie od polu azotsky a neumějí židovsky, a proto je mrskal a bil, též nynie hodni by byli mrskánie Pražené i jiní Čechové, jenž mluvie od poli česky a od poli německy, řiekajíc [...] ***hantuch za ubrusec, šorc za zástěrku, knedlik za šišku, renlík za trérožku, pancieř za krunéř, hunškop za konský náhlavek, marštale za konnici, mazhaus za svrchní sien, trepky za chódy, mantlík za pláštiek, hauzsknecht za domovní pacholek, forman za vozataj****. A kto by mohl vše vypsati, co sú řeč českú již změtli, tak že kdy pravý Čech slyší, ani tak mluvie, nerozumie jim, co mluvie; a odtud pocházie hněv, závist, rozbroj, svárové a české potupenie.* (Hus; Erben ed. 1865–1868, S. 147 – zum Teil der gegenwärtigen Rechtschreibung angepasst)

In dem zuletzt angeführten Satz spricht Hus sogar von einer tschechischen «Schande», die durch diese Vermischung der tschechischen Sprache mit der deutschen entsteht, weil die ungehörige Redensart oft zu Missverständnissen mit allen Konsequenzen führt.

Eine andere Perspektive bringen die Belege des Fremdsprachenerwerbs. Ein Beispiel des Lehrbuchs aus dem 16. Jahrhundert belegt das Gleichgewicht im Bedürfnis Fremdsprachen zu lernen. Nicht nur die Tschechen haben deutsch gelernt, auch

[9] Hier werden nur die lexikalen Germanismen angeführt.

die Deutschen mussten Tschechisch lernen. Ganz pragmatisch – tschechisch oder deutsch gut zu sprechen und zu verstehen, war für die Handelsleute sehr wichtig. Das Lehrbuch *Naučenie krátké obojí řeči, německé a české, učiti jse čísti i mluviti, Čechóm německy a Němcóm česky. Eine kurze Unterweisung beider Sprachen Deutsch und Böhmisch zu lernen lesen und reden, den Böhmen deutsch und den Deutschen böhmisch.* wurde beim Pilsner Herausgeber deutschen Ursprungs Jan Pekk (1531) herausgegeben. In Pilsen - das heißt am Handelsweg aus Böhmen nach Nürnberg. Diesem entspricht auch der Inhalt der zum Lernen angebotenen Sätze: *Jak mnoho vzal jsem u tebe. / Wie viel habe ich bei dir genommen.* Oder: *Já nemohu zato dati neb jest ma velika škoda. / Ich kans nit darumb geben, es ist mein groß schaden.*

dati. — mirs geben.
My chcme spat gjti — Wir wöllen schlaffen
neb gest čas. — gehen es ist zeyt.
Ja nedám zato. — Ich gib es nicht dar-
umb.
Mug mili pane ya to — Mein lieber herre ich
rad vdielam. — will das gerne thuen.
Ja bych chtiel rád s- — Ich wolt gern mitt
wámi mluwiti. — euch reden.
Ja bych rad wiediel — Ich wolt gern wissen
gestli tu Watzlaw z- — ob der Wentzel vomm
Prahy. — Pragg hie ist.
Jak mnoho máte po — Wie viel habt ir tüch
stawnow sukna černe — er swartz gewant.
ho.
Kterak mnoho máte. — Wie viel habt ir grüne
zelenych postawuo. — tücher.
Koliko palukuow dá- — Wie viel ballen gebt ir
te mi za sto zlattych. — mir vmm hundt gulden
Jak mnoho wzal sem — Wie viel habe ich bey
u tebe. — dir genommen.
Kterak mnoho mas — Wie viel hast du bey
u mnie powiez mi — mir sagen mirs das ich
abych to wiediel. — das werde wissen.
Za koliko postawuo — Für wieviel tücher bin
sem wam dluzen. — ich euch schuldig.

Welmi drahо dal sy — Gar thewr hastu mir
mi ty. — die geben.
Pane Wazlawe ptá — Her Wentzel ich frag
se was chcetell mi pro — euch ob ir mir wollt
dati. — verkauffen.
Prosym was powiez — Ich bitt euch saget
te mi / neb ya chcy rád — mirs / Wann ich will
u was kupiti / gdnee — gern bey euch kauffen
prodaite mi slussinie a — allein verkaufft mirs
bych ya take mohl nie — in einem rechten kauff
co natom zyskati. — das ich auch daran et
was möcht erwerben
Drahо gest za ty peni — Es ist zu thewer vmb
ze. — das geldt.
Ja tobie rad popiegi — Ich wil dir geren diss
peniez ale ty mi drahо — gelt pumnē / sonder du
wzdy dawas. — gibst mir allwegen
thewer.
Ja nemohu zato da- — Ich kans nit darumb
ti neb gest ma welika — geben / es ist mein gros
skoda. — ser schaden.
Milý darugte mnie — Lieber schenckt mir dz
tijm chcy se wam zase — ich wil das wider vmm
odsluziti: — euch verdienen.
Nepochibugte o tom — Habt in dem kainen
zweyffel.
A v

Doppelseite aus dem Lehrbuch Naučenie krátké obojí řeči... / Eine kurze Unterweisung beider Sprachen (1531, S. A4 – A5)

Ganz anders wird die Situation ein Jahrhundert später von Bohuslav Balbín in seiner Verteidigung der böhmischen (tschechischen) Sprache (entstanden 1672, erst 1775 herausgegeben) wahrgenommen: die Tschechen lernen tüchtig Deutsch, die

Deutschen meinen, sie müssen Tschechisch nicht lernen. Er kritisiert aber beide Völker: die Deutschen sollten fleißiger Tschechisch lernen und diese Sprache nicht für minderwertig halten, die Tschechen sollten wiederum ihre Muttersprache schützen und mehr schätzen.

Bohuslav Balbín: Verteidigung der tschechischen Sprache		
Latein[10]	***Tschechisch***[11]	***Deutsch***[12]
... cum linguam nostram assequi aut nolint, aut nequeant, & tamen ob connubia, artes, commercia, aliasque necessitudines miscere sermones una nobiscum oporteat, cumque natio nostra, quod nobis ultro ipsi concedunt, in peregrinis linguis percipiendis felix admodum habeatur, necessario confictur, ut Bohemi, quae gentis humanitas est, ad eorum sermonem accomodent sese, ut & germanice denique loquantur;	*... poněvadž jazyka našeho [českého] buď nechtějí buď nemohou si přisvojiti, a předce pro sňatky manželské, řemesla, obchody a jiné potřeby s námi [s Čechy] rozmlouvati musí, národ náš pak (což nám oni [Němci] sami rádi přiznávají), v přiučování se jazykům cizím pokládá se velmi šťastným: tedy nutně se stává, že Čechové (dle vlídnosti své národní) jazyku jejich [němčině] se přizpůsobují, až konečně sami po německu mluví, ...*	*... weil sie sich mit unserer [tschechischen] Sprache entweder nicht vertraut machen wollen oder können, jedoch wegen Vermählungen, Handwerke, Geschäfte und anderer Bedürfnisse mit uns [Tschechen] sprechen müssen und weil unser Volk (was sie [Deutsche] uns gerne zugestehen) im Sprachenlernen für sehr gut und glücklich gehalten wird, kommt es dazu, dass sich die Tschechen (im Einklang mit ihrer nationalen Milde) ihrer [deutschen] Sprache anpassen, bis sie selbst schließlich deutsch sprechen, ...*

Eine harmonische Betrachtung der Kontakte zwischen den Deutschen und Tschechen findet man im ersten Teil des Werks

10 Dissertatio apologetica ... (1775, S. 36).
11 Rozprava na obranu... (1869, S. 23).
12 Eigene freie Übertragung.

Poselkyně starých příběhův von Jan František Beckovský. Er schildert die gemeinsamen Wurzeln und die Charakter- und Lebensstilnähe der Bewohner von Böhmen und Bayern, die durch den gemeinsamen Ursprung von keltischen Stämmen (Böhmische Boier) erklärt werden können. Im Einklang mit der Barockpoetik erläutert er, dass die Bezeichnungen beider Länder (Böhmen und Bayern) gerade vom Namen der Vertreter dieses Stammes entstanden (Beckovský 1700, S. 8). Für böhmische Boier benutzt er dabei die Bezeichnung *Bojemové*, wovon verschiedene Varianten der Bezeichnung für Vorfahren der heutigen Bayer abgeleitet werden: *Bajoáří, Bojováří, Bajbaří* bis zum Ausdruck *Bavoří* oder *Bavořané*[13].

Die häufigsten Belege der Reflexionen der deutsch-tschechischen Sprachkontakte stammen (wie die zwei zuletzt genannten) aus der Barockzeit. Die Zeit der politisch begründeten Germanisierung der tschechischen Gesellschaft kann zugleich als Blütezeit der Verteidigungen der tschechischen Sprache bezeichnet werden. Die bekannteste Schrift von Balbín wurde bereits zitiert, eine überzeugende Schilderung der Zuneigung zur Muttersprache und Argumente, die die Schönheit und den Wert des Tschechischen unterstützen, finden wir auch bei den tschechischen katholischen Predigern (František Ondřej Jakub de Waldt oder Daniel Nitsch) oder im Vorwort zur Übersetzung der sogenannten heiligen Topografie *Obroviště mariánského atlanta* von Antonín Frozín Plzeňský. Das Gefühl der Bedrohung, Gefährdung der Muttersprache führte zu einer positiven Initiative: die Intellektuellen intensivieren ihr Interesse an der tschechischen Sprache mit voller Kraft der Emotionalität ihrer Epoche. Ähnliche Tendenzen werden in der Barockzeit bei deutschen Autoren beobachtet, bei denen diese auch durch das Gefühl der Bedrohung der deutschen Sprache entstanden, auf dem deutschen Gebiet aber durch romanische Sprachen (Französisch, Italienisch).

Im Zusammenhang mit der oben genannten Tendenz wird der Purismus zu einem Phänomen. Im tschechischen Umfeld

[13] Wahrscheinlich stammte der Name Bayern wirklich aus einem keltisch-germanischen Ausdruck (*baio-warioz*). Die Interpretation der Bezeichnung als *Männer aus Böhmen* bleibt allerdings umstritten.

gilt aber die These, die Puristen (und Purismus) reagieren mit der puristischen Verteidigung der tschechischen Sprache gegen Germanismen, nur teilweise:

a) Der Purismus erlebt in der Barockzeit zwar seinen Höhepunkt, die puristischen Tendenzen entstanden aber bereits im Mittelalter und wurden auch im Humanismus «gepflegt».

b) Die Puristen haben nicht nur die Fremdwörter deutschen Ursprungs ersetzt, sondern alle Fremdwörter, wobei sie sich aber oft durch die typisch deutsche Art der Wortbildung (Zusammensetzung) inspirieren ließen.

Die Zusammensetzung ist aber für das tschechische Sprachsystem weniger geeignet, deshalb blieben die Neologismen des bekannten tschechischen Grammatikers und Puristen Václav Jan Rosa (1672) wie *dobropisebnost (S. 1)* statt *Ortografie, prostředokladka (S. 351)*statt *Epenthese* oder *Jmenorovnatelka (S. 355)* statt *Paronomasie* nur in seiner Grammatik *Čehořečnost.*

Die Barocktexte zu lesen und deutsch-tschechische Parallelen zu ziehen, halten wir für besonders wichtig, denn allgemein wird immer noch in den Schulen als belegt und richtig präsentiert, dass die Barocktexte viele Germanismen beinhalten und eine unübersichtliche Mischung beider Sprachen darstellen. Die Frequenz der Germanismen in den Texten des 17. und 18. ist aber überhaupt nicht so hoch (vgl. z. B. Königsmarková 2011) und die Germanismen kommen oft in der Verbindung mit einer klar bestimmten Funktion vor: als Fachbegriffe oder zur Erhöhung der Expressivität des Textes.

Fazit

In einer kurzen Übersicht wurden die Möglichkeiten vorgestellt, wie und dass die Arbeit mit den Texten aus älteren Zeiträumen um die Dimension der deutsch-tschechischen (sprachlichen) Kontakte bereichert werden kann. Es ist möglich die Analyse der Texte und die Diskussionen zu gefundenen Problemen in den Deutsch- oder Tschechischunterricht zu integrieren, aber sie können auch zum Bestandteil der Fächer wie Geschichte oder Sozialkunde werden. Besonders geeignet ist die diachrone Betrachtung der sprachlichen Kontakte aufgrund der ausgewählten Texte in Seminargruppen der philologischen (aber auch nicht philologischen) Studienprogramme

einzusetzen. Neben einem hohen Motivationspotential (wir entdecken direkt unsere Geschichte!) bringt diese Darstellung auch einen gesellschaftlichen Wert: In der Sprache, in den Texten sehen wir nämlich die Kontinuität unserer Nationen und können dadurch besser den Ursprung der Grenzen zwischen uns erkennen und verstehen und die Vorurteile überwinden.

Quellen und Literatur:

1. ANONYMUS, (1531) : *Naučenie krátké obojí řeči, německé a české, učiti jse čísti i mluviti, Čechóm německy a Němcóm česky. Eine kurze Unterweisung beider Sprachen Deutsch und Böhmisch zu lernen lesen und reden, den Böhmen deutsch und den Deutschen böhmisch.* Plzeň : u Jana Pekka. URL : http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/92f72104-99f5-4653-b8a2-9155fa283fba/strana-A1r (abgerufen am 02.04.2012).

2. BALBÍN, B. (1775) : *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*. Praha : Felicianus Mangold.

3. BALBÍN, B. (1869) : *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*. Praha : Matice lidu.

4. BECKOVSKÝ, Jan František (1700) : *Poselkyně starých příběhův českých. Kronika česká. I. díl.* Praha.

5. BROM, Vlastimil (2006) : *Der deutsche Dalimil : Untersuchungen zur gereimten deutschen Übersetzung der alttschechischen Dalimil-Chronik.* Brno : Masarykova univerzita.

6. BROM, Vlastimil (2009) : *Di tutsch kronik von Behem lant. Die gereimte deutsche Übersetzung der alttschechischen Dalimil-Chronik. Rýmovaný německý překlad staročeské Dalimilovy kroniky.* Brno : Masarykova univerzita.

7. ČERNÝ, Václav (1999) : *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatur.* 2. Auflage. Praha : Nakladatelství Mladá fronta.

8. Dalimilova kronika, Wiener Handschrift. (DAŇHELKA, Jiří; ČERNÁ, Alena M. eds) URL : http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/0f062bf6-17f2-48c4-93fe-75f258ce072b/plny-text/s-aparatem/folio/12r (abgerufen am 02.04.2012).

9. HANKA, Václav ed. (1859) : *Dalimils Chronik von Böhmen*. Praha : Literarischer Verein.

10. HILSCH, Peter (1991) : Di tutsch kronik von Behem lant. Der Verfasser der Dalimilübertragung und die deutschböhmische Identität. In : *Ex ipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für H. Zimmermann*, Sigmaringen, S. 103–115.

11. HUS, Jan (Handschrift aus der 1. Hälfte des 15. Jhs) : Výklad viery, desatera božieho přikázanie a modlitby Páně. In ERBEN, Karel Jaromír (ed. 1865–1868) : *Spisy M. J. Husi.* Praha.

12. KÖNIGSMARKOVÁ, Andrea (2013) : *Metody rozvoje učitelské a žákovské kreativity ve vyučování českému jazyku na gymnáziu – se zaměřením na komunikativní dovednosti. Tvůrčí aplikace diachronního přístupu k jazyku.* Plzeň : ZČU.

13. KÖNIGSMARKOVÁ, Andrea (2011) : Die deutsche Sprache in den auf das südwestböhmische Gebiet thematisch bezogenen Barocktexten. In Rykalová, Gabriela; Vaňková, Lenka (Hrsg.) : *Neue Impulse in der tschechischen germanistischen Linguistik nach der Bologna-Reform.* Brno : Tribun. S. 51–57.

14. KRČMOVÁ, Marie et all (2010) : *Integrace v jazycích, jazyky v integraci*. Praha : Lidové noviny.

15. NOVÁKOVÁ, Lucie (2012) : *Die Spuren deutscher Bauern in Klein-Mallowa und der Umgebung. Leben eines Dorfes im Sudetenland in Hauptmomenten seiner Existenz.* Plzeň : FF ZČU. (Bachelorarbeit).

16. PAPSONOVÁ, Mária (2010) : Sprachgeschichte in der Auslandsgermanistik. In *Programm und Zusammenfassungen zur Konferenz Die Stellung der Germanistik in der Tschechischen Republik nach der Bologna-Reform.* Prag.

17. *Pariser Fragment (der Chronik des sogenannten Dalimil).* URL : http://geo.mff.cuni.cz/dalimil/pdf/Dalimil-Pariz-2.pdf (abgerufen am 02.04.2012).

18. ROSA, Jan Václav (1672) : *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus : orthografia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans.* Praha. URL : http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/acb82348-fc1f-46f1-b6ee-e9e4eb9da38d (abgerufen am 02.04.2012).

19. THOMAS, Alfred (1998) : *Anne's Bohemia : Czech literature and society, 1310-1420.* Minneapolis : University of Minnesota Press.

20. TÖLGYESI, Tamás (2009) : *Lexikální germanismy v dnešní češtině. Studie kontaktověl*ingvistická. Piliscsaba : Pázmány Péter Catholic University.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 82-312.1

Йиржи Коростенски
(г. Пльзень, Чешская Республика)

КОНЦЕПТ ‘КОНТЕЙНЕРА’ И ПОНЯТИЕ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА (на материале чешского и русского языков)

Концепт ‘контейнер’ вважають одним із суперконцептів, що впливають не тільки на мовні рефлексії, а і також на процеси мислення та висновки. У статті вирішуються питання цього концепту російської та чеської мов на порівняльному матеріалі. На основі аналізу можна прийти до висновку, що відхилення в концептуалізаційних стратегіях російської та чеської мов виникають на підґрунті різних впливів, до того ж мовний вплив є одним із багатьох.

Ключові слова: *концепт, концептуалізація, когнітивна лінгвістика, контейнер-ємкість, антропоцентризм, стратегія концептуалізації, російська, чеська мови.*

Концепт ‘контейнер’ считают одним из суперконцептов, влияющих не только на языковые рефлексии, но и также на процессы мышления и умозаключения. В статье решаются вопросы, связанные с антропоцентризмом в прямой связи с разными аспектами концептуализации на материале двух близкородственных языков, русского и чешского. В статье сравнивается понятие данного концепта в русском и чешском языках на сопоставительном материале. На основе анализа можно заключить, что отклонения в концептуализационных стратегиях русского и чешского языков возникают на почве самых разных влияний, причем языковое влияние является одним из многих.

Ключевые слова: *концепт, концептуализация, когнитивная лингвистика, контейнер-емкость, антропоцетризм, стратегия концептуализации, русский, чешский языки.*

The 'container' concept is considered to be one of the superconcepts which affect not only utterances, but also the way of thinking and considering.

The paper deals with problems of anthropocentrism in connection with different aspects of conceptualization based on the data of two related languages: Russian and Czech.

The goal of our article is to compare the «container» concept in Russian and Czech based on the material being compared. The analysis of the presented linguistic material results in finding that the differences in conceptualization strategies in Russian and Czech come from miscellaneous reasons in which the effect of the language is just one of them.

Key words: *Concept, conceptualization, cognitive linguistics, container-content, anthropocentrism, conceptualization strategies, Russian and Czech languages.*

Когнитивная лингвистика принадлежит сегодня к наиболее динамично развивающимся лингвистическим направлениям. К самым перспективным темам исследования в русле когнитивной лингвистики относятся сопоставительные межъязыковые исследования концепта и других понятий когнитивной лингвистики. В первой части нашей статьи сосредоточимся на вопросах концепта и во второй на роли антропоцентризма в процессах концептуализации.

Формирование концепта и процессы концептуализации в условиях разных культурных концептосфер с сопоставительной точки зрения до сих пор исследовано мало, хотя выявление этих закономерностей будет способствовать дальнейшему уточнению ответов на вопросы, связанные с выявлением конкретных языковых реализаций в рамках конкретной языковой картины мира (ЯКМ).

В когнитивном понимании не определяются отдельные категории точно установленными и однородными элементами, дело касается так называемого прототипа психолога Э. Рош [16], в трактовке которой размежевание между

концептами принято считать неострым, неопределенным, причем модель концепта можно очень хорошо представить в виде осцилляции между полярными величинами центра и периферии. Доминантами концепта потом считают «лучшего» прототипического представителя конкретных категорий, или их можно рассматривать как топологический тип в понимании Талми, в котором все объекты принято классифицировать представителями лишь нескольких эталонов, как напр. «поверхности», «емкости», «веревки», «стержни» и т.д.

Концепты, по нашему пониманию, создают основу понятийной системы, что в когнитивном языковом подходе передается с помощью ЯКМ. Но такая модель признается не всеми. В польской социально-психологической традиции способность категоризации приписывается всей системе языковой картины мира, а не отдельным концептам, причем подчеркивается коллективный опыт всех носителей языка и культуры [18, с. 48].

Подобным подходом отличается и современная чешская когнитивная лингвистика, в которой языковая картина мира становится своеобразным «фильтром» не только для мышления, а также для языка и речевой продукции. Процесс концептуализации так проявляется прежде всего в метафорической концептуализации, цепь развития которой направлена от источника к своей цели [17, с. 8–9].

Языковой реализацией концепта в сознании человека считают смысловое наполнение языковых знаков, например, номинативных единиц, как слов или фразеологизмов. Совокупность языковых реализаций таким образом создает основные центры мышления ЯКМ. Концепты, «номинально» тождественные с понятиями и словами, образуют составную часть не только человеческого мышления, но и психики [1, с. 10–11].

В настоящее время в когнитивной лингвистике существует направление, в котором преобладает мнение, что топологических концептов, как «стержней», пространств» или «контейнеров», по сути дела, нет. Их нельзя независимо от языка выделить и описать и они не могут выступать в роли

самостоятельного «регулятора» мыслительных процессов. Анализируя подробно русские существительные, считавшиеся языковым воплощением концепта «контейнер», Е. Рахилина [10] отдает предпочтение сугубо языковому подходу, опуская традиционные прагматические и функциональные аспекты, как напр. Кубрякова [5]. Подходя к исследованию проблемы, Рахилина отобрала языковые конструкции, стандартно употреблявшиеся в сфере концепта «контейнер» и решила определить не только топологическую схему, а тоже его визуальный образ с топологией объекта «контейнера».

Под антропоцентическим пониманием внешнего мира нами подразумевается подход к толкованию функции и значения языкового выражения с помощью ментальных процессов, которые «скрыты» за их языковыми рефлексиями. Оно, действительно, является источником многочисленных импульсов восприятия. Но в других культурах приоритет зрения не является таким очевидным и превосходство приобретает, например, слух [11, с. 48]. В центре внимания современных психологов и философов остаются процессы перцепции человеческими органами чувств и последующее их осмысление. Выделяют, как правило, пять традиционных органов чувств: зрение, осязание, слух, обоняние, вкус. В нашем культурном пространстве больше всего ценится зрение.

В настоящее время общепринятыми являются следующие постулаты: концепты считают продуктами мышления. Отдельные концепты немного структурированы, отличаясь своей оперативностью. Тем не менее, в случае концепта нельзя говорить об абстрактном конструкте, это конкретная модель, которая обладает довольно четкой системой категоризации и структурации отдельных понятий. Топологический тип, в нашем понимании, находится на самом конце процесса метафорической концептуализации, в ходе которой первым «проводит» абстракцию и обобщение обыденного физического опыта с предметами конкретных форм и функционального назначения.

Указанные понятия динамически взаимодействуют, одновременно подчиняясь другим факторам, среди которых

значительное место занимает одна из основ человеческого мышления – антропоцентризм.

Органы чувств считаются когнитивной лингвистикой одной из сфер зарождения трансформационных процессов концептуальной метафоризации. Результатом являются типологически разные метафоры. Некоторые из них уже описывались в литературе, как напр. [7], [4], [13], [2].

В цепи языковых и понятийных взаимосвязей создаются типологически разные метафоры, в рамках которых важное место занимают метафоры типа, контейнер-емкость'.

Целью нашей статьи является анализ указанных процессов в русском и чешском языках с учетом сущности концептуальной метафоры названной схемы.

Концепт понимается по-разному, в научной литературе можно встретить много разных определений. Для Е.С. Кубряковой (1999) концепт представляет не только «сгустки человеческой памяти и ментального лексикона», а тоже результат «языка мышления» и основу всей концептуальной системы. Существенной его чертой является оперативность. Концепт всегда заново «активизируется» для каждой новой ситуации. С одной стороны изменяется, с другой обеспечивает языковую и культурно-историческую преемственность.

У учетом сказанного можно с определенной натяжкой утверждать, что вся концептуальная система является мощным рычагом ускорения процессов выделения дискретных единиц из непрерывной массы понятий, «протекающих» нашей системой мышления. Предполагается, что в диффренцированном понимании концепта «контейнер» выделяется «ядро» и «периферия». Ядром концепта считаем такое понятие или совокупность понятий, предоставляющих определенную возможность типологической абстракции, развивающейся цепью, под мнимый конец которой конкретное явление распространяет свое «осмысление» и на другие, связь которых с первоначальным человеческим опытом лишь косвенна. В прототипическое ядро концепта поэтому включены емкости, наделенные свойствами реальных сосудов, которые

нам известны из повседневной жизни. Речь идет о реальном отграничении в виде *дна, стен* или *крышки*. Они служат для хранения не только самых разных жидкостей, но и других сыпучих веществ или газов. Их перечень можно представить следующим списком: *oceán – океан, moře – море, jezero – озеро, rybník – пруд, řeka – река, přehrada – плотина, potok – ручей, jáma – яма, příkop – канава, propast – пропасть, tůň – омут,* продолжая искусственными емкостями, как напр. *vany – ванны, sudy – бочки, bazény – бассейны,* кончая кухонной посудой, как напр. *jako hrnce a hrnečky – кастрюли, горшки, кружки, vázy – вазы, láhve – бутылки, talíře – тарелки, sklenice – стаканы, velké sklenice a plechovky – банки, misky – миски* и т.д.

Прототипические емкости наделены фиксированной канонической ориентацией вертикально-горизонтальной и вместе с другими характеристиками, как напр. норма, составляют совокупность прототипических черт, отличающих их от других объектов, которые также подвергаются концептуализации типа ‘контейнер-емкость’, тем не менее, обладают из указанных только некоторыми. На основе этого устанавливается их общее положение в системе концептуализации типа ‘контейнер-емкость’.

Как уже было сказано выше, прототипические контейнеры обладают своими характеристиками, которые их приурочивают к центральным ‘емкостям’. Напр. каноническая ориентация [14, с. 296], как составная часть системы концептуализации, регистрирует отклонения от вертикально-горизонтальной ориентации и фокусируется в соответствующем языковом выражении. Чаще всего приводят классический пример со снятой *шляпой*, ‘донышком вниз’, получает значение классической емкости и ее определяют как *глубокая*, в обратном случае она ‘донышком вверх’ и тогда обозначаем ее как *высокая* [3, с. 58]. Емкости являются не только надежной опорой для установления положения объектов, находящихся внутри, но могут характеризовать также их объем и положение наблюдателя: *hluboká – глубокая mělká – мелкая река; v řece – в реке; za řekou – за рекой; řeka se vylila z břehů – река вышла из берегов; pokryla se ledem – покрылась льдом; jezero je*

široké – озеро широкое, úzké – узкое; plocha – площадь; dno jezera – дно озера; mořská hladina – гладь моря; pohled na moře – вид на море; hloubka moře – глубина моря; délka moře – длина; šířka moře – ширина моря и т. п. Прототипическая ‘емкость’ допускает вариативность своих размеров до тех пор, когда они «заранее» не заданы ЯКМ. В таком случае можно даже говорить о «нормативной» емкости, в которой нельзя произвольным образом менять ни внешнюю, ни внутреннюю структуру, хотя нормативные ограничения могут распространяться только на часть этих размеров. Напр. в словах *лужа* и *болото*, которые концептуализируются как ‘емкость’ (*Он упал в лужу; человек утонул в болоте*) глубина как размер не выделяется. Считаем, что именно постепенная «утрата» характеристик размера является первой предпосылкой для возникновения метафоризации в концептосфере ‘контейнера-емкости’.

Похожей позицией в языковой картине мира обладают и другие понятия, визуально и функционально не имеющие твердо установленную границу. Сюда можно включить понятия типа *vír/водоворот, proud/течение, tůň/омут* apod. По типу туда войдут и объекты с точно установленными границами, тем не менее их позиция в структуре концепта ‘контейнера-емкости’ ставит их в равное положение с примерами предыдущего типа.

Следует отметить, что в концептуализационную сферу ‘контейнера-емкости’ в обоих языках входят также разные объекты и их понятия, не составляющие ядро данного концепта. Характеризуя эти объекты с топологической точки зрения, можно употреблять обозначения ‘плоскости’ или ‘пространства’, как напр.: *na hřišti – на спортивной площадке; na mýtině – на поляне; na stole stojí váza – на столе стоит ваза; jít do ringu – выйти на ринг; v aréně bojují gladiátoři – на арене сражаются гладиаторы; na ulici – на улице; na louce sekali trávu – на лугу косили траву; rolníci šli na pole a pracují na poli – крестьяне вышли в поле и работают в поле.* В данных конструкциях важно, каков статус исследуемого объекта в ЯКМ данного языка. В случае русских понятий *поле, луг*, хотя и формально совпадают с чешскими понятиями, оба

понятия развивались по-разному. *Луг* и *поле* могут занимать с точки зрения современной русской ЯКМ относительно обширные пространства и можно их визуально даже не пересмотреть. Но не надо забывать о том, что характеристики культурной местности в течение последнего столетия существенно изменились и первоначально луг представлял собой небольшой участок, который можно было визуально пересмотреть. Похожий процесс можно отметить в понятии ‘поле’. Поэтому для русского языка типичны обе языковые рефлексии. В чешском языке процесс изменения структуры языковой картины не осуществлялся в таких масштабах, поэтому превалируют другие языковые реализации.

Широкий спектр визуальной перцепции представлен с точки зрения языковой формы в обоих языках не только на уровне лексем и словосочетаний, но и во фразеологии и тексте.

Языковая обработка и реализация продукции органов чувств относительно точно отражает понятийную тематизацию и ее реализацию в языковой картине мира, причем одним из стержней построения языкового образа является понимание движения как динамического или статического процесса.

Визуальная перцепция обладает большим числом источников и целевых областей метафорической трансформации, в которые последняя направлена, напр. «познание», «знание», «качество», «количество» и т. п. Тем не менее, можно с известной долей обобществления утверждать, что любой целевой области метафорической концептуализации, в которую ее процесс устремлен своей прагматической направленностью, соответствует определенный вид концептуализации, которая в зависимости от типа органа чувств и языка отличается. На основе анализа материала обоих языков, т. е. русского и чешского, можно установить, что важнейшей схемой для обработки результатов перцепции является концепт ‘контейнер-емкость’. Уточняющее понимание процесса метафоризации в виде концептуальных схем представлено именно М. Джонсоном [12, с. 28–50].

Концептуальная схема ‘контейнер-емкость’, базирующаяся на органе зрения и процессах визуальной перцепции, в

качестве источника концептуальной метафоры в литературе уже неоднократно описывалась. В польском языке занимается этими вопросами А. Пайджинская [15], в чешском проблематикой занимался авторский коллектив И. Ваньковой [18]. Согласно их положениям является весь комплекс визуального восприятия в чешской языковой картине мира вместе физическими органами, опосредствующими процессы перцепции, особенно важным для последующего языкового оформления и выражения результатов процессов указанной перцепции. Так один источник сложных процессов метафорической концептуализации получает разные направления и соответственно сферы результаты своего развития. Самыми важными являются «источник познания», «ментальная деятельность», «нравственность», «эмоции», «обстоятельства визуального восприятия». Следующими необходимыми составляющими визуального восприятия являются: 1) глаза как орган зрения, 2) свет как условие для осуществления процесса визуального восприятия, 3) механические препятствия в реализации видения, 4) механические приспособления для видения, 5) непосредственный акт видения [18, с. 109]. Мы добавляем сегмент соразмерного расстояния наблюдаемого объекта. В нашей статье обратим внимание лишь на первом источнике.

Орган зрения как источник концептуальной метафоры

Наблюдая за органом зрения и такими его составными частями, как *глазное яблоко*, *зрачок и т.п.,* последние издавна являлись центральным «каналом» коммуникации при познании не только окружающего мира, а также обратного пути в «душу» человека, причем лицо уже в средние века люди считали «глазом» в нее. В целевой области этого источника могут выражаться частичные коннотации с экспрессивной окрашенностью, как напр. ‘несовпадение между желанием и действительностью’, как напр.: *velké oči – большие глаза,* или ‘сложность человеческой души’, ср.: *глубокие глаза – hluboké oči*; *...v jeho tváři se zračil údiv...* . Тем не менее, коннотативных оттенков встречается больше, как напр. ‘наивность’,’красота’,’страх’ и другие.

Глаза и другие составные части этого органа принимают регулярно и относительно часто участие в процессах концептуализации типа ‘контейнер-емкость’: *Загляните поглубже* ***в глаза*** *Волошину; без единой* искры *в* глазах; *в ее* глазах чувствовалось *презрение*, ненависть *образно говоря; если из-за нашего закона упадет хоть одна слеза* ***из глаз****; когда очухался, голова гудела, а в* ***глазах плавали*** *красные пятна – podívejte se hlouběji Vološinovi* ***do očí****; bez jediné jiskry* ***v oku****;* ***z*** *jejích* **očí** *bylo cítit opovržení, nenávist...; pokud kvůli našemu zákonu skane (****z oka****) alespoň jedna slza...; když přišel k sobě, v hlavě mu hučelo a* ***před očima*** *se mu míhaly rudé skvrny.* Очевидны тесные корреляции между обоими языками, хотя полного тождества нет и быть не может. О древности функционирования органов зрения в чешском языке свидетельствует фразеологический материал чешского языка, отобранный Л. Степановой [16, с. 68]: *mít oči Argusovy*, *mít oči jako Argus*, *mít argusovský zrak* – ‘человек с отличным зрением’; *slídit po kom jako Argus*, *střežit koho Argusovýma očima*, *hlídat Argusovýma očima koho* – ‘строгий постовой’; *dívat se kolem Argusovýma očima* – ‘недоверчивый человек’; *oči vytykati komu* – ‘упрекать кого в чем’; *pro něčí krásné oči – ради чьих-л. прекрасных глаз; oko za oko – oko za oko*; *беречь как* ***зеницу*** *ока* (*как глаз во лбу*) – *chránit jako oko v hlavě*, *střežit jako zřítelnici oka koho* (‘высоко ценить’). Материал служит не только доказательством этимологических совпадений и расхождений, а также документирует тенденции развития, согласно которым именно русский язык сохранил в своей фразеологии более компактную систему названий частей тела и его органов для целевых областей значений ‘качество отношений’ и ‘процессы познания’. В русском языке эти тенденции и состояние подтверждает В. Мокиенко [8, с. 76–80]: *заочное обучение – dálkové studium*; *зенки налить; зеночки скатились; недреманное око.* Со словом *око* связан и сохранился ряд выражений, свидетельствующих о динамике пространственного понимания этого органа в современном русском языке, как напр. *учиться заочно – studovat dálkově; очная ставка – konfrontace* (‚vizuální identifikace’); *воочию –*

na vlastní oči (‚vše je dobře vidět'). Как уже было сказано, в языковой концептуализации выступают некоторые составные части глаза: *zornice – зеницы, зенки*. Эти и другие составные части человеческого *глаза* включаются в указанную схему концептуализации, тем не менее, в большинстве случаев уже не как составная часть целого, а скорее всего как объект емкости, т.е. не объект, обладающий способностью что-то ‘включать' или ‘поглощать' и т. п. Ср. напр. в русском языке: *беречь как* ***зеницу*** *ока – chránit jako oko v hlavě* (‚vysoce cenit'), *...название связано с тем, что людям удалось* ***краешком глаза*** *заглянуть в свое будущее. – ...název souvisí s tím, že se lidem* ***koutkem očí*** *podařilo pohlédnout do své budoucnosti...* (‘качество'); *Одним* ***глазом*** *– 0; темно, хоть* ***глаз*** *выколи* (‘качество перцепции') – *tma jako v pytli; не знать с какими* ***глазами*** *появиться – nevědět, co s* ***rukama****; смотреть другими* ***глазами*** *– být jako vyměněný; с открытыми* (закрытыми) ***глазами*** *– (dělat) něco s rozmyslem (bez rozmyslu); бросать в* ***глаза*** *– říkat přímo/ bez obalu; смотреть во все* ***глаза*** *– dívat se velmi pozorně;* ***глаза*** *в* ***глаза*** *– na dotek* ***ruky****; плевать в* ***глаза*** *кому – plivat do* ***obličeje*** *komu; пускать пыль в* ***глаза*** *– ‘mlžit'; смотреть в* ***глаза*** *– ‘podlézat komu', ‚mít pro strach uděláno'; смотреть в* ***глаза*** *правде – (po)dívat se pravdě do očí (‚трезво оценивать ситуацию'); тыкать в* ***глаза*** *кому – stále vyčítat co komu; в* ***глаза*** *не видеть – nevidět si do* ***pusy****; в* ***глазах*** *(на* ***глазах****) чьих, у кого – mít neustále před* ***očima****, в* ***глазах*** *темнеет у кого (‚признак недомогания') – zatmělo se mu před* ***očima****; нет стыда в* ***глазах*** *у кого – nemá špetku svědomí / studu; свет померк в* ***глазах*** *чьих – vše se zprotivilo komu; стоять в* ***глазах*** *у кого – neustále se připomínat (vizuálně) někomu; как бельмо в* ***глазу*** *– jako červený hadr na býka; ни в одном* ***глазу*** *– ani za mák; одна радость в* ***глазу*** *– jediné potěšení, синь порох в* ***глазу*** *– můj pan Božský; вырастать в* ***глазах*** *кого, чьих – růst v něčích* ***očích****; за глазами – za zády; куда* ***глаза*** *глядят – kam oči povedou* [9, с. 102–107]. Из указанных примеров следует, что концептуализация чешских параллелей осуществляется или на основе совсем другого источника, находящегося вне области восприятия ощущений, как напр. *синь порох в* ***глазу*** *–*

můj pan Božský, или входят в другую область восприятия ощущений, см. напр.: ***глаза в глаза*** *– na dotek* ***ruky***. С областью восприятия ощущений могут связываться только вторичными отношениями, как напр.: *за* ***глазами*** *– za zády; хоть* ***глаз выколи*** *– tma jako v pytli.* В довольно представительном корпусе выявляется в русской языковой среде относительное доминирование зрительных органов и с ними связанных действий как источника для оформления определенных групп значений, к которым относится, например, качество процесса ‘познания’,’человеческие отношения’ по сравнению с чешской культурно-языковой средой, в понятийной системе которой можно предполагать более низкую роль зрительных органов в указанных процессах и, соответственно менее частотный уровень перечисленных выше языковых рефлексий.

Результаты многих исследований по когнитивной лингвистике свидетельствуют о большой роли антропоцентрического подхода к пониманию мира человеком, его влиянии на формирование концептуальной системы языков. Языковые рефлексии в области органов восприятия и ощущения в русской и чешской среде зачастую приобретают вид метафоры на основе концепта ‘контейнер-емкость’. Между русским и чешским языком наблюдаются следующие различия:

1) В русском языке в области зрительной перцепции намного чаще встречаются идиомы, характер которых связан именно с глазом как органом зрительного восприятия, причем налицо концептуализация типа ‘контейнер-емкость’.

2) Самое большое количество проявлений концептулазаций вышеуказанного типа наблюдается в понятийных сферах ‘качество отношений’ и ‘процессы познания’. Русские языковые рефлексии в целевой области очень часто концептуализируются как ‘контейнер-емкость’ с источником на базе органов зрения. Чешские рефлексии в данной понятийной сфере относятся, как правило, к другим источникам, чаще всего к другим органам чувств или источникам, связанным с эмоционально-оценочной базой.

3) Как уже было сказано выше, на уровне нефразеологизированных выражений в обоих языках

визуальная концептуализация в области концепта ‚контейнер-емкость' тесно связана с понятием динамичности и статичности указанных процессов, т.е. даже на уровне динамики оба языка, русский и чешский, отличаются друг от друга.

Литература

1. Алефиренко Н.Ф. Синергетика культурного концепта в системе языка / Н.Ф. Алефиренко // Культурные концепты в языке и тексте : сборник научных трудов. – Белгород : Белгородский государственный университет, 2007, – Выпуск 2. – С. 10–11.

2. Алефиренко Н.Ф. Язык, познание и культура. Когнитивно-семиологическая синергетика слова / Алефиренко Н.Ф. – Волгоград, 2006. – 227 с.

3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Апресян Ю.Д. – М. : Наука, 1974 – 366 с.

4. Баранов А.Н. О типах сочетаемости метафорических моделей / А.Н. Баранов // ВЯ. – 2003. – № 2. – С. 73–94.

5. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективизации в языке) // Известия АН, серия литературы и языка. – 1999. – Т. 58. – № 5–6. – С. 3–12.

6. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. Женщины, огонь и опасность // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – XXIII. – С. 12–51.

7. Маккормак Э.Р. Когнитивная теория метафоры / Э.Р. Маккормак // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 358–386.

8. Мокиенко В.М. Образы русской речи / В.М. Мокиенко. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1986. – 280 с.

9. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка / А.И. Молотков – М. : Издательство Сов. энциклопедии, 1968. – 543 с.

10. Рахилина Е.В. Лингвистика конструкций / Е.В. Рахилина – М. : Азбуковник, 2010. – 584 с.

11. Arendtová H. Řeč a metafora. Metafora a nevysvětlitelné. In : Myšlení o divadle II. – Praha, 1993. – C. 47–78.

12. Johnson M. The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason / M. Johnson. – Chicago, London, 1987. – 233 c.

13. Lakoff G., Johnson M. Metafory, kterými žijeme / G. Lakoff, M. Johnson. – Brno : HOST, 2002. – 282 c.

14. Lang E. Semantik der Dimensionsauszeichnung räumlicher Objekte. In : Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven, Studia grammatica XXVI + XXVII / E. Lang. –Berlin : Akademie Verlag, 1987. – C. 287–516.

15. Pajdzińská a. Kategorie strukturující jazykový obraz světa : antropocentrismus a opozice «vlastní» – «cizí». In : Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II / a. Pajdzińská. – Praha, 2007. – C. 27–44.

16. Rosch E. Human Categorization. In : Warren, N. (ed.) : Studies in Cross-Cultural Psychology / Rosch E. – New York, London : Academic Press. – 1977. – Vol. 1. – C. 1–49.

17. Stěpanova L. Česká a ruská frazeologie / L. Stěpanova. – Diachronní aspekty. Olomouc, 2004. – 297 c.

18. Vaňková I. Řeč, která mluví (řeč-language jako východisko kognitivnělingvistického zkoumání a konceptualizace řeči v českém jazykovém obrazu světa). In : Obraz světa v jazyce II / Vaňková I. – Praha : Univerzita Karlova, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2007. – C. 8–9.

19. Vaňková I. et al. Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky / Vaňková I. – Praha, 2005. – 343 c.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2015 року

УДК 811.111-26

Євгенія Костик
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

У статті розкрито особливості перекладу англійських пареміологічних одиниць у прислів'ях та приказках. Детерміновано сутність понять «етнолінгвістика» та «пареміологія», а також таких паремій як «прислів'я» і «приказка». Важливо зазначити, що англійські прислів'я і приказки є складовою частиною культури народу, його неоціненним скарбом, яким він володіє з давніх часів і яким збагачує нові покоління. Для того, щоб ознайомитися з культурою та традиціями іншого народу на основі пареміологічних одиниць проаналізовані способи (еквівалентний, калькування, псевдодослівний, описовий та частковий відповідник) та труднощі їхнього перекладу. Визначено основні принципи перекладу лексичних засобів у прислів'ях та приказках.

Ключові слова: *етнолінгвістика, пареміологія, паремія, прислів'я та приказки, способи перекладу, труднощі перекладу, принципи перекладу лексичних засобів.*

В статье раскрыты особенности перевода английских паремиологических единиц в пословицах и поговорках. Определена сущность понятий «этнолингвистика» и «паремиология», а также таких паремий как «пословица» и «поговорка». Важно отметить, что английские пословицы и поговорки являются составной частью культуры народа, его бесценным сокровищем, которым он владеет с давних времен и каким обогащает новые поколения. Для того, чтобы ознакомиться с культурой и традициями другого народа на основе паремиологических единиц проанализированы способы (эквивалентный, калькирования, псевдодословный, описательный и частично соответствующий) и трудности их перевода. Определены основные принципы перевода лексических средств пословиц и поговорок.

Ключевые слова: *этнолингвистика, паремиология, паремия, пословицы и поговорки, способы перевода, трудности перевода, принципы перевода лексических средств.*

The features of the English translation paremiological units in proverbs and sayings are considered in the article. The essence of concepts «ethnolinguistics», «paremiology», «proverbs» and «sayings» are determined. It is significant that the English proverbs and sayings are part of the culture of the people, his invaluable treasure, which he has for a long time and enriches the new generation. In order to acquaint with the culture and traditions of another people on the basis of paremiological units are analysed ways (equivalent, tracing, psevdodoslivnyy, descriptive and partial match) and the difficulties of their translation. The basic principles of lexical translation means in proverbs and sayings are defined.

Key words: *ethnolinguistics, paremiology, paremias, proverbs and sayings, ways of translation, difficulties of translation, principles of lexical translation means.*

У сучасних лінгвістичних дослідженнях актуальним питанням постає взаємозв'язок мови і культури. Культурна специфіка мовних одиниць завжди викликає підвищений інтерес науковців, так як можна дізнатись про різні сторони та рівні прояву певного культурного явища у мові. Мова віддзеркалює як матеріальні сторони життя народу (географічне положення, клімат, побут), так і духовні сторони носіїв мови (мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер тощо).

Внаслідок цього підвищеною увагою філологів-дослідників користується наука – етнолінгвістика, яка вивчає «не лише мову (хоча саме вона є головним виразником і зберігачем культурної інформації в часі), а й інші форми та субстанції, у яких виражає себе колективна свідомість, народний менталітет, «картина світу», що склалися в певному етносі чи соціумі загалом, тобто вся народна культура, усі її види, форми, жанри – вербальні (лексика та фразеологія, пареміологія, фольклор), акціональні (обряди), ментальні (звичаї, вірування)» [6].

Серед вербальних видів особливу увагу звертаємо на пареміологію як науку, яка може надавати культурологічну інформацію історичного характеру, і яка є «розділом фольклористики, що займається мовним і структурним аналізом паремій» [9].

Розглядаючи мовну специфіку паремій, необхідно зазначити, що особливості мови виражаються через прислів'я та приказки, які є безмежним мовним багатством народу, що створювалось упродовж віків, оскільки в них міститься багатовіковий досвід суспільного розуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що вказана проблема знайшла певне висвітлення у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців [1, с. 7]. Проте, проблема перекладу англійських пареміологічних одиниць у прислів'ях та приказках залишається відкритою для багатьох науковців і потребує більш детального аналізу щодо її вивчення.

Метою статті є аналіз особливостей перекладу англійських пареміологічних одиниць у прислів'ях та приказках та виявлення труднощів їхнього перекладу.

У сучасних наукових дослідженнях знаходимо різні дефініції таких паремій як прислів'я та приказки. Одні характеризують їх як «короткі влучні вислови, які образно та лаконічно передають нащадкам висновки з життєвого досвіду багатьох поколінь предків [8]; інші як «стійкі афористичні вислови, що у стислій, точній формі висловлюють думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, вчинки у їх характерних і специфічних ознаках» [9]. Проте об'єднує їх те, що прислів'я та приказки це невеликий за обсягом жанр усної народної творчості.

Прислів'я та приказки відрізняються своєю граматичною та стилістичною будовою. Прислів'я виражає закінчену думку, тобто загальне судження. Приказка – короткий образний вислів, тобто судження часткового характеру. Тому, у ході дослідження англійських пареміологічних одиниць особливого значення набуває їх неоднозначність у фонетиці (асонанс, рима, алітерація), лексиці і граматиці (синоніми, антоніми, архаїзми, порівняння, розповідне двоскладове речення, пасивний стан, модальні дієслова, синтаксичні розширювачі), стилістиці (метафори, метонімії, епітети, повтори, зіставлення, перифрази). Така неоднозначність впливає на особливості перекладу англійських прислів'їв та приказок.

Паремії англійської та української мов можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням та стилістичним забарвленням, та все ж значна їх частина має свої особливості і відповідник у порівнюваній мові часто буває тільки приблизним. При порівнянні паремій характерним є визначення спільного асоціативного значення, аналогічність ситуації, у якій доречним є вживання афоризму (наприклад: «Не слід сунутися у чуже товариство»; укр.: «*Знайся кінь з конем, а віл з волом»;* англ.: «*Geese with geese and women with women»* [7]).

Сьогодні існує безліч способів перекладу паремій із англійської на українську мову, і навпаки. Аналіз досліджень показує, що найчастіше у наукових публікаціях виділяють п'ять можливих типів перекладу за В. Виноградовим [3]. Розглянемо детальніше приклади паремій на основі п'яти способів перекладу:

1. Еквівалентом. Такий спосіб перекладу передбачає рівнозначний переклад оригіналу паремій за змістом, функцією та стилістичними характеристиками, і пов'язує їх із семантикою, структурою, комунікативністю, функціональністю, прагматичністю та жанром (англ. «*Silence gives consent*»; укр. – «Мовчання – знак згоди» / англ. «*My house is my castle»;* укр. – «*Мій дім – моя фортеця»* / англ. «*Not all is fold that glitters*»; укр. – *«Не все те золото, що блищить»* / англ. «*A wolf guzzles counted sheep too*»; укр. – «*Вовк і полічених овець краде»* / *англ.* «*One must howl with the wolves»;* укр. – «*З вовками жити – по-вовчому вити»* / англ. «*A bargain is a bargain*»; укр. –«Угода є угода»*).*

2. За допомогою калькування. Звороти, які використовуються у англійських пареміях перекладаються відповідно до оригіналу тексту зберігаючи усі їх образні лексеми (англ. «*As hungry as a wolf»;* укр. – «*Голодний як вовк»* / англ. «*He who attempts to deceive the judicious is already baring his own back for the scourge»;* укр. – *«…мечі можна відбити щитами, а мудре око пронизує всяку перепону»* / англ. «*A man is a wolf to a man»;* укр. – «*Людина людині вовк»* / англ. «*A wolf in sheep's skin»;* укр. – «*Вовк в овечій шкурі»* /

англ. «*Judge not of men and things at first sight»;* укр. – «*Не суди про людей і про речі з першого погляду»* / англ. «*Never put off till tomorrow what you can do today»;* укр. – «*Ніколи не відкладай на завтра те, що можеш зробити сьогодні»* / англ. «*Times change and we change with them»;* укр. – «*Часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними»).*

3. Підбір псевдовідповідника. Цей тип перекладу паремій не мають відповідників в українській мові. Тобто, перекладаючи такі паремії застосовуються приблизний відповідник без зберігання змісту та образності, інколи перекладач шукає оригінальний відповідник в українській мові *(*англ. «*Nature draws more than ten oxen»;* укр. – «*Як вовка не годуй, а він все в ліс дивиться» (дослівно: Природа приваблює більш ніж десять волів»)* / англ. «*The cat would eat fish and would not wet her feet»;* укр. – «*Щоб рибку з'їсти, треба в воду лізти» (дослівно: «Кіт з'їсть рибку та не замочить її ноги»)* / англ. «*A good riddance to bad rubbish»;* укр. – «*Баба з воза – кобилі легше» (дослівно: «Добра прогулянка на погане сміття»)* / англ. «*Little pitchers have long wide ears»;* укр. – «*Діти люблять слухати розмови дорослих» (дослівно «В малих дітей великі вуха»).*

4. Частковим відповідником. Цей спосіб перекладу зберігає зміст, функцію, стилістичне забарвлення паремій, проте втрачає образну відповідність (англ. «*Paint the town red»;* укр. – «В*ідірватися на повну»* / англ. «*The leopard cannot change its spot»;* укр. – *«Вовк линяє, а натури не міняє»* / англ. *«Put a cat among the canaries»;* укр. – «*Замкнув вовка межи вівці»* / англ. «*Like water off the duck's back»;* укр. – «*Як з гуски вода»* / англ. «*To kill two birds with one stone».* укр. – «*Одним пострілом двох зайців убити»).*

5. Шляхом описового перекладу. Такий спосіб перекладу використовується тоді, коли відсутність необхідних відповідників і неможливість дослівного калькування впливають на вибір цього способу відтворення пареміологічних одиниць. Він зводиться до тлумачення, пояснення прислів'я, яке в перекладеному тексті практично перестає існувати як самостійна мовна одиниця. При такому способі перекладу

неминучі стилістичні й інформаційні втрати [1, с. 65] *(*англ. «*Self done is well done»;* укр. – «*Добре робиться те, що робиться своїми руками»* / англ. «*Beauty lies in lover's eyes»;* укр. – «*Люди здаються красивими тому, хто їх любить»* / англ. «*Soon learnt, soon forgotten»;* укр. – «*Вивчене поспішно швидко забувається»* / англ. «*A little pot is soon hot»;* укр. – «*Дурня легко вивести із себе»* / англ. «*Familiarity breeds contempt»;* укр. – «*Чим більше знаєш людину, тим краще бачиш її недоліки»* / англ. «*Money spent on the brain is never spent in vain»;* укр. – «*Гроші, витрачені на освіту, завжди окуповуються»).*

З вище викладеного можна зробити висновок, що зазначені способи перекладу паремій не завжди відповідають змісту та образності оригіналу, а також їх лексико-граматичній структурі. Адже, як англійські, так і українські прислів'я та приказки характерні лише тій мові, в якій вони були створені, і розкривають особливості звичаїв та культури свого народу. Тому, ми погоджуємося з думкою Ж. Мацак, що при перекладі англійських паремій на українську мову перед перекладачем часто постає проблема неможливості точно передати експресивне, емоційне забарвлення образність, національний колорит, що значно ускладнює сам процес перекладу та впливає на його якість. Серед головних труднощів перекладу паремій, які виділяє Ж. Мацак [7], можна визначити такі:

– відсутність відповідного прислів'я у мові перекладу;

– розбіжності в емоційній забарвленості та образності українських і відповідних англійських прислів'їв, або ж їх належність в одній мові до образних паремій, а в іншій – до необразних;

– етноспецифічність прислів'їв, їх відмінності у національній забарвленості (необхідність, з одного боку, збереження національного колориту, а з другого боку, певної локалізації, яка не була б занадто значною).

А отже, перекладаючи паремії (прислів'я або приказки) важливо враховувати труднощі їхнього перекладу, особливо важливим є підбір якомога наближеного відповідника, який

би в повній мірі відповідав оригіналу. Проте перекладаючи пареміологічні одиниці слід керуватися й основними принципами перекладу лексичних засобів, а саме:

– орієнтуватися на контекст;
– дотримуватися стилістичної спрямованості;
– враховувати індивідуальний стиль автора;
– відповідність авторській інтенсивності;
– орієнтування на основний словниковий фонд;
– використання сталих фразеологічних одиниць;
– підбір слова, яке найбільш точно відображає реальну дійсність оригіналу.

Ураховуючи вище зазначене можна констатувати, що переклад пареміологічних одиниць повинен бути максимально адекватним до оригіналу, а також використовуючи образно-емоційні засоби перекладу у прислів'ях та приказках творчо передавати відтінки їхнього настрою. Адже, вони становлять невід'ємний пласт народної філософії – скарбницю мудрості будь-якого народу, що відображають найширші обрії побуту народу, його історію, культуру, традиції, звичаї, вірування і водночас особливості світосприйняття, психіки, способу мислення, ментальності.

Отже, у дослідженні ми намагалися проаналізувати способи перекладу паремій (прислів'їв та приказок) та вказати на труднощі їхнього перекладу. Серед особливостей перекладу пареміологічних одиниць, а то й і різних за жанром творів, нами також виділено основні принципи перекладу лексичних засобів, які допоможуть у адекватності їхнього перекладу.

Паремії формують більшість тематичних груп, відображуючи досвід і мудрість народу, тому важливим аспектом щодо подальшого вивчення особливостей перекладу англійських пареміологічних одиниць ми вбачаємо у дослідженні та аналізі мовних засобів їх реалізації (фонетичні, лексико-граматичні і стилістичні).

Література

1. Авксент'єв Л.Г. Сучасна українська мова / Л.Г. Авксент'єв. – Х. : Вища школа, 1997. – 215 с.

2. Антонова Г.В. Використання прислів'їв та приказок під час викладання англійської мови / Г.В. Антонова // Англійська мова та література. – 2006. – № 15. – С. 17–23.

3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М. : Изд. института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

4. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 264 с.

5. Івашкова О.С. Особливості відтворення структурно-семантичної побудови англійських пареміологічних одиниць в українських перекладах / О.С. Івашкова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_NND_2011/Philologia/6_81396.doc.htm.

6. Матеріал з Вікіпедії. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/ Етнолінгвістика.

7. Мацак Ж.Г. Паремія як перекладацька проблема / Ж.Г. Мацак. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Philologia.

8. Усна народна творчість : прислів'я та приказки. – Режим доступу : http://traditions.org.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky.

9. Художня природа, жанрові різновиди та класифікація народних паремій. – Режим доступу : www.ukrlit.vn.ua/info/verbal/proverb.html.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри практики іноземного мовлення
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Швець Т.А.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2015 року

УДК 811.161.14'2

Любовь Летючая
(г. Переяслав- Хмельницкий, Украина)

ЯЗЫКОВЫЕ МАРКЕРЫ ПРОСТРАННСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕКСТА (к 155-летию со дня рождения А.П. Чехова)

Простір та час – загальні форми існування матерії, які мають об'єктивний характер, а також кількісну та якісну нескінченність. Для мовних картин простору та часу важливими є такі координати, як місце дії, місце суб'єкта дії, розташування або знаходження всередині чогось, протяжність, напрям дії, форма, розмір, час дії. Ці сфери у відповідній формі знаходять відображення в лексиці художніх творів, що певним чином характеризує ідіостиль авторів творів. У статті розглядається концептосфера простору та часу творів російського письменника А.П. Чехова.

Ключові слова: *простір, час, мовна картина світу, концептосфера, ідіостиль автора.*

Пространство и время – всеобщие формы существования материи, которые имеют объективный характер, а также количественную и качественную бесконечность. Для языковых картин пространства и времени важными есть такие координаты, как место действия, место субъекта действия, положение или нахождение внутри чего-то, протяженность, направление действия, форма, размер, время действия. Эти сферы в соответствующей форме находят отображение в лексике художественных произведений, что соответствующим образом характеризует идиостиль авторов произведений. В статье рассматривается концептосфера пространства и времени произведений русского писателя А.П. Чехова.

Ключевые слова: *пространство, время, языковая картина мира, концептосфера, идиостиль автора.*

Space and time are general forms material being, which possess objective character and quantitative and qualitative infinity. For the language space and time world pictures such coordinates as place of action, place of subject's action, placement and location inside of something, duration direction, form, size and time of action are

important. These spheres in their own form are reflected in the lexis of fictional texts, which characterize in some way authors' individual style. The article deals with concept sphere of space and time in the works of great Russian writer A.P. Tchekhov.

Key words: *space, time, language world picture, concept sphere, author's individual style.*

Обращение лингвистов к исследованию процессов концептуализации и категоризации позволило ученым «усмотреть особые, чисто человеческие способы обработки информации не в столь строгих формах рационального мышления, к каким человечество пришло позже» [3, с. 479]. Язык выполняет одну из важнейших функций – функцию фиксации и хранения всего комплекса знаний и представлений данного языкового сообщества. Такое универсальное, глобальное знание – результат работы коллективного сознания – зафиксировано в языке, прежде всего в его лексическом составе. Известно, что существуют разные виды человеческого сознания: индивидуальное сознание отдельного человека, коллективное обыденное сознание нации, научное сознание» [2, с. 11]. В соответствии с типом сознания О.А. Корнилов выделяет три типа языковых картин мира: научную, языковую картину мира национального языка, языковую картину мира отдельного человека. В центре внимания многих исследователей находится языковая картина мира национального языка, поскольку на основе изучения данного типа картины мира исследователям удается описать особенности концептуализации и категоризации мира, выделить компоненты национально-культурной специфики мировидения этноса. Создается эта языковая картина мира национального языка идиостилем известных мастеров слова, писателей, поэтов. Ядро языковой картины мира занимают ключевые концепты ВРЕМЯ – ПРОСТРАНСТВО, которые в вербальной форме сохраняют когнитивные «следы» особенностей их развития в рамках определённой лингвокультуры. В задачи лингвиста входит в первую очередь изучение вербализованного знания, репрезентирующего способы осмысления мира и человека.

Художественное время и пространство являются важными категориями авторского текста. Через время и пространство автор определенным образом присутствует в слове. Существование автора во времени и пространстве обуславливает написание определенных типов художественного текста. Важность категорий времени и пространства вызывает необходимость их исследования.

Антон Павлович Чехов – один из самых популярных в мире русских писателей. Именно он утвердил в отечественной прозе принципиально новый формат: противопоставив пространному многотомному роману – отточенную изящную безжалостную лаконичность. Известны слова Л. Толстого после смерти А. Чехова: «… достоинство его творчества то, что оно понятно и сродно не только всякому русскому, но и всякому человеку вообще». В идиостиле любого автора особое место занимают категории художественного пространства и времени. А. Чехов – не исключение.

На необходимость исследования категорий времени и пространства как особенность авторского идиостиля указывали такие известные ученые, как З. Тураева, И. Гальперин, Л. Бабенко, И. Васильев, Ю. Казарин, О. Москальская, Е. Селиванова и другие. Концептосфера времени и пространства произведений А. Чехова также интересовала языковедов в виде определенных исследований (см., например, М. Горячева, Б. Зингерман, А. Кубасов, И. Сухих, Д. Собенников и др.). Вместе с тем остается недостаточно изученным вопрос особенностей языковых средств произведений А. Чехова, репрезентирующих художественные категории пространства и времени, другими словами, специфика «ословливания» данных категорий разными языковыми средствами.

Исходя из этого, целью статьи есть рассмотрение особенностей языковых средств художественного мира А. Чехова, репрезентирующих художественные категории пространства и времени.

Категории пространства времени – это базисные онтологические категории. Будучи категориями исконно философского порядка, они нашли своё отражение во многих

других дисциплинах, и, в первую очередь, в языковой системе. Исходя из этого, эти категории занимают особое место в идиостиле известного русского писателя А. Чехова. В творчестве автора данные категории представляют собой целостное структурно-смысловое единство, своеобразный континуум, который определяется конкретным хронотопом, декодирование которого помогает выяснить авторский замысел и его содержательную информацию.

В произведениях А. Чехова можно выделить следующие лексические и грамматические средства, что служат маркерами хронотопа:

1) субстантивы: *Из N, уездного* ***города****, Z-ной* ***губернии****, ранним июльским* ***утром*** *выехала…бричка…*(изб. соч. с. 82); *Между тем перед глазами ехавших расстилалась уже широкая, бесконечная* ***равнина****, перехваченная цепью холмов* (изб. соч. с. 85); *...а Егорушка видит все одно и то же –* ***небо, равнину, холмы*** *...*(изб. соч. с. 85); *Около* ***полудня*** *бричка свернула с дороги вправо…*(изб. соч. с. 88);

В произведениях А. Чехова тезаурус пространства, грамматически выраженный именами существительными, в некоторых случаях представляется с помощью операторов-мифологем, т. е. сознательно заимствованных мифологических мотивов с перенесением их в художественное пространство…. *так как из гимназии всюду открыта* ***дорога****: хочешь – иди в доктора, хочешь – в инженеры* (изб. соч. с. 360); Дорога – 5. Направление деятельности, путь развития [1, с. 277], что совпадает со значением в мифологии: дорога – символ человеческой жизни, человеческой судьбы. Ср. *...эти холмы сливаются в возвышенность, которая тянется вправо от* ***дороги*** *до самого горизонта…* (изб. соч. с. 85); Дорога – полоса земли, служащая для езды и ходьбы [1, с. 277]. Или: *Повеет ли весной, донесет ли ветер звон соборных колоколов, и вдруг нахлынут воспоминания о прошлом, сладко сожмется сердце и из глаз польются обильные слезы, но это только на минуту, а там опять* ***пустота****, и неизвестно, зачем живешь* (изб. соч. с. 368); Пустота – 4. Одиночество, отсутствие близкого общения с людьми или с кем-л. близким [1, с. 1047].

В количественном отношении преобладают пространственно-временные лексемы с прямым значением слова. Их значение соответствует общепринятым для любого языка, в том числе и русского, языковым элементам данной концептосферы.

2) адъективы: *Между тем перед глазами ехавших расстилалась уже широкая,* ***бесконечная*** *равнина* (изб. соч. с. 85); *Как же убить это* ***длинное*** *время и куда деваться от зноя?* (изб. соч. с. 91); *...она уверяла, ...что она еще* ***молода****...* (изб. соч. с. 92); *Тотчас же трава и* ***прошлогодний*** *бурьян подняли ропот* (изб. соч. с. 95); Очень часто в произведениях автора имена прилагательные с пространственно-временной маркированностью включают эмоционально-психологическое содержание, что в данном случае поэтизирует художественное пространство и время *...было тихо, не жарко и* ***скучно****, как бывает в* ***серые пасмурные дни****, когда над полем давно уже нависли тучи, ждешь дождя, а его нет* (изб. соч. с. 337); Внутреннее состояние персонажа Чехова, что передается лексемой *'скучно'* напрямую связано со значением прилагательных *'серые', 'пасмурные'*, которые вместе с именем существительным *'дни'* включают сему времени.

3) прономенативы: Одной из пространственно-временных категорий есть категория дейксиса, которая характеризует положение данного объекта или (реже) факта в пространстве, во времени по отношению к говорящему, происходящему.

Наиболее типичный способ манифестации дейксиса – это демонстративы (указательные местоимения *этот, тот*) и местоименные наречия *здесь, там*, и т.п.

Звонки могут следовать один за другим без конца, но я здесь ограничусь только четырьма (изб. соч. с. 89); *В* ***то*** *время как Егорушка смотрел на сонные лица, неожиданно послышалось тихое пение* (изб. соч. с. 91); *Он теперь в* ***этих*** *местах кружится* (изб. соч. с. 90); *«Ты, – говорил отец, –* ***весь*** *век учиться будешь...»* (изб. соч. с. 89);

4) адвербативы: ***Где-то не близко*** *пела женщина...*(изб. соч. с. 91); *холмы стояли* ***поближе*** *да не было мельницы, которая осталась* ***далеко позади*** (изб. соч. с. 91); *Егорушка*

послушал ***немного****, и ему стало казаться…*(изб. соч. с. 92); *Песня…слышалась то* ***справа****, то* ***слева****, то* ***сверху****…(*изб. соч. с. 91); *Но вот* ***как-то зимой*** *Василий Андреич…*(изб. соч. с. 366); ***Иногда*** *по вечерам он запахивается в свой халатик и, дрожа всем телом,…начинает быстро ходить…* (изб. соч. с. 234); Для чеховского нарратива характерно широкое употребление наречий или союзов с наречиями пространственно-временного значения: ***Потом*** *у себя в номере он думал о ней, о том, что завтра она, наверное, встретится с ним* (изб. соч. с. 373); ***И потом*** *он встречал ее в городском саду и на сквере...* (изб. соч. с. 371); ***И вот однажды****, под вечер, он обедал в саду, а дама в берете подходила не спеша...* (изб. соч. с. 372); В этих примерах данные конкретизаторы ведут читателя неизменно к некоторому финалу, итогу, пересечению линии воспоминания с настоящим героя. С другой стороны, здесь наблюдается последующее продолжение, повторяемость событий. Союзы в этом случае скрепляют течение нарратива.

5) нумеративы: *Казалось, что с утра прошло уже* ***сто*** *лет* (изб. соч. с. 93); *Ровно* ***два*** *месяца…У меня так записано* (изб. соч. с. 25); *И так прожили Пустоваловы тихо и смирно, в любви и согласии* ***шесть*** *лет* (изб. соч. с. 366); *...он сидел недолго, минут* ***десять****, и говорил мало* (изб. соч. с. 364); В этих предложениях категория количества в сочетании с именами существительными трактуется как результат отражения в сознании человека конкретизированных временных параметров.

6) союзы, союзные слова с пространственным или временным значением: *Анна Сергеевна смотрела в лорнетку…и* ***когда*** *обращалась к Гурову, то глаза у нее блестели…*(изб. соч. с. 374); *Дождавшись,* ***когда*** *хозяева и подмастерья ушли к заутрене, он достал из хозяйственного шкафа пузырек с чернилами…*(изб. соч. с. 51); ***Куда*** *же мы теперь пойдем?* (изб. соч. с. 374); *А* ***когда*** *восходит луна, ночь становится бледной и томной* (изб. соч. с. 109);

7) предлоги с пространственным или временным значением: *...а из ящиков развозятся* ***по*** *всей земле на почтовых тройках…*(изб. соч. с. 53); *Доктор опустился* ***в*** *кресло* ***перед*** *столом…*(изб. соч. с. 55);

8) слова категории состояния с пространственным или временным значением: *В гимназию* ***пора*** (изб. соч. с. 369);

Нередко в произведениях А. Чехова употребление пространственно-временных маркеров наблюдается уже в самом заголовке, где эти элементы имеют статус абсолютно сильной позиции нарратива, его доминантой. Примерами могут служить такие заголовки рассказов: «Степь», «Палата № 6», «Дом с мезонином», «В овраге».

Исходя из этого, можно отметить, что специфика индивидуально-авторской художественной картины мира, созданной А. Чеховым в его рассказах, определяется, в первую очередь, пространственно-временными текстовыми координатами. Художественное пространство и время выступают как структурная модель, передающая мир, воспринятый и переосмысленный художественным сознанием. Художественное пространство, по мнению З. Тураевой, «есть форма бытия идеального мира эстетической действительности, форма существования сюжета, пространственно-временной континуум изображаемых явлений, отличный от реального пространственно-временного континуума. Эта пространственно-временная форма присуща только художественному тексту не как элементу материального мира, который существует в реальном времени, а как образной модели действительности, которая создается в произведении» [4, с. 20].

Приходим к выводу, что основными репрезентативными единицами, определяющими особенности организации художественного текста в плане пространства и времени в творчестве А. Чехова, являются имена существительные, имена прилагательные, местоимения, наречия, а также наречия, служебные части речи (союзы, предлоги), слова категории состояния.

Перспективой исследования считаем исследование темы на примере конкретных произведений А. Чехова.

Литература

1. Большой толковый словарь русского языка / [глав. ред. С.А. Кузнецов]. – Спб. : Норинт, 2003. – 1536 с.

2. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов – М. : MAAL, 1999. – 341 с.

3. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира – РАН. Институт языкознания / Е.С. Кубрякова – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 506 с.

4. Тураева З.Я. Лингвистика текста / З.Я. Тураева – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

5. Чехов А.П. Избранные сочинения / Чехов А.П. – М. : Художественная литература, 1988. – 639 с.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.

Стаття надійшла до редакції 15 лютого 2015 року

УДК 811.16

Аляксандр Лукашанец
(г. Мінск, Беларусь)

СЛАВЯНСКІЯ МОВЫ Ў СУЧАСНЫМ ЕЎРАПЕЙСКІМ КАНТЭКСЦЕ: ПРАБЛЕМЫ РАЗВІЦЦЯ І ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

Статтю присвячено характеристиці сучасного слов'янського мовного простору, історичних шляхів та особливостей його формування, а також особливостей сучасних процесів, які визначають основні напрями його зміни та розширення. Названо соціолінгвістичні та соціополітичні умови формування слов'янського мовного простору та виділено чотири основних типи сучасних

слов'янських мов, що входять до слов'янського мовного континууму; схарактеризовано основні тенденції іншомовного впливу на розвиток систем та функціонування слов'янських мов у кінці XX – на початку XXI ст.ст.; розкрито роль близькоспорідненої двомовності як чинника зовнішнього мовного нігілізму; сформульовано основні принципи слов'янської мовної єдності та взаємодії.

Ключові слова: *слов'янські мови, мовний простір, мовна взаємодія, мовна експансія, мовний нігілізм, соціолінгвістичні та соціополітичні чинники.*

Статья посвящена характеристике современного славянского языкового пространства, исторических путей и особенностей его формирования, а также особенностей современных процессов, определяющих основные направления его изменения и расширения. Названы социолингвистические и социополитические условия формирования славянского языкового пространства и выделены четыре основных типа современных славянских языков, входящих в славянский языковой континуум; охарактеризованы основные тенденции иноязычного влияния на развитие систем и фунционирование славянских языков в конце XX – начале XXI вв.; раскрыта роль близкородственного двуязычия как фактора внешнего языкового нигилизма; сформулированы основные принципы славянского языкового единства и взаимодействия.

Ключевые слова: *славянские языки, языковое пространство, языковое взаимодействие, языковая экспансия, языковой нигилизм солиолингвистические и социополитические факторы.*

The article is devoted to the characteristics of today's Slavic language space, historical evolution and peculiarities of its formation as well as features of modern processes which define the main directions of its change and expansion. Sociolinguistic and sociopolitical conditions of Slavic language space formation are named and four main types of modern Slavic languages which are included in Slavic language continuum are singled out; the main tendencies of foreign language influence on the development of Slavic language systems and their functioning at the end of the XX – the beginning of the XXI centuries are characterized; the role of closely related bilingualism as a factor of external nihilism is shown; the basic principles of Slavic language unity and interaction are formulated.

Key words: *Slavic languages, language space, language interaction, language expansion, language nihilism sociolinguistic and sociopolitical factors.*

Славянскія мовы і славянскія культуры займаюць важнае месца ў сучаснай агульнай еўрапейскай моўнай і культурнай прасторы. На працягу амаль двух тысячагоддзяў славянскія народы не толькі развівалі і фарміравалі свае ўласныя мовы і культуры, але і актыўна ўзаемадзейнічалі з іншымі мовамі і культурамі. Разам з тым, нават у пачатку XXI ст. нельга гаварыць аб тым, што фарміраванне славянскай моўнай і культурнай прасторы завершана. Нягледзячы на тое, што большасць сучасных славянскіх моў маюць дастаткова старажытную пісьмовую традыцыю, фарміраванне і станаўленне большасці новых літаратурна-пісьмовых славянскіх моў прыходзіцца на XVIII – XX стагоддзі і актыўна працягваецца ў нашы дні. Менавіта на XVIII – пачатак XX стст. прыходзіцца актывізацыя працэсаў станаўлення дзяржаўнасці многіх славянскіх народаў, якія працяглы час знаходзіліся ў складзе буйных еўрапейскіх імперый, а таксама імклівае пашырэнне іх моў у важнейшыя сферы камунікацыі. Гэтыя ж працэсы ў значнай ступені захоўваюцца на працягу ўсяго XX стагоддзя і нават зараз у пачатку XXI стагоддзя.

Асаблівасці сучаснага стану і развіцця славянскай моўнай прасторы вызначаюцца, на наш погляд, наступнымі чатырма фактарамі:

1. Асаблівасцямі фарміравання агульнай славянскай прасторы і шляхоў гістарычнага развіцця славянскіх літаратурных моў.
2. Сучаснымі напрамкамі славянскага моўнага ўнутранага і знешняга пашырэння.
3. Знешняй моўнай экспансіяй, якая закранае сістэмы славянскіх моў і іх функцыянаванне ў сучаснай камунікатыўнай прасторы.
4. Сацыяпсіхалагічнымі і ідэалагічнымі аспектамі міжславянскага ўзаемадзеяння ў моўнай сферы.

І. Асаблівасці фарміравання славянскай моўнай прасторы.

Сучасную славянскую моўную прастору фарміруюць генетычна блізкія славянскія мовы, гістарычны шлях развіцця якіх вельмі адрозніваецца, як з пункту гледжання фарміравання і развіцця літаратурна-пісьмовай традыцыі, так і іх месца ў

камунікатыўнай прасторы і прававога статусу ў канкрэтным соцыуме. У гэтых адносінах сучасныя славянскія мовы выразна падзяляюцца некалькі груп:

а) мовы, якія сфарміраваліся шляхам паступовага эвалюцыйнага развіцця. Прыкладам такіх моў могуць служыць руская і польская мовы. Напрыклад, сучасная руская літаратурная мова з'яўляецца адной з самых старажытных пісьмовых славянскіх моў, якая прайшла працяглы шлях эвалюцыйнага развіцця ад старажытнарускай мовы (агульнай літаратурна-пісьмовай мовы ўсходніх славян) да сучаснага стану. Падобным быў шлях развіцця і сучаснай польскай мовы, першыя помнікі пісьменства на якой адносяцца да XIV стагоддзя;

б) мовы, якія маюць старажытную пісьмовую традыцыю, але зведалі па розных прычынах перыяды заняпаду і сфарміравалі новыя літаратурныя мовы ў XVIII – XIX стагоддзях на хвалі нацыянальнага адраджэння і барацьбы за незалежнасць. Да такіх моў адносяцца чэшская, славенская, балгарская, беларуская, украінская і сербская мовы. Так, напрыклад, фарміраванне новай чэшскай літаратурна-пісьмовай прыходзіцца на XVIII ст, хаця першыя пісьмовыя помнікі на чэшскай мове вядомы з XIII ст., а літаратурная пісьмовая мова склалася ў XIV ст. (з 1992 года – дзяржаўная мова Чэхіі).

Балгарская мова таксама адносіцца да адной з найбольш старажытных пісьмовых славянскіх моў (першыя помнікі вядомы з X ст.), аднак у сувязі з асманскім заваяваннем Балгарыі прыйшла ў заняпад. Сучасная балгарская літаратурная мова сфарміравалася ў сярэдзіне XIX ст.

Такімі ж старажытнымі пісьмовымі славянскімі мовамі з'яўляюцца сербская і харвацкая мовы (да 1991 года – адна сербскахарвацкая ці харвацкасербская). Першыя пісьмовыя помнікі на гэтых мовах адносяцца да XI ст. Сучасныя ж сербская і харвацкая літаратурныя мовы сфарміраваліся ў першай палове XIX ст., афіцыйна і заканадаўча размежаваліся ў канцы XX ст.

Яшчэ адна паўднёваславянская мова – славенская – таксама адносіцца да адной з найбольш старажытных

славянскіх моў (першыя пісьмовыя помнікі на ёй датуюцца X – XI стст.). Аднак страта дзяржаўнасці ў VIII ст. абумовіла той факт, што на працягу многіх стагоддзяў славенская мова развівалася ва ўмовах экспансіі нямецкай, венгерскай, італьянскай і сербскахарвацкай моў. Пачаткам фарміравання новай славенскай літаратурнай мовы лічыцца выданне ў 1550 годзе першай кнігі на славенскай мове (Катэхізіса). Аднак толькі ў 1945 годзе славенская мова набыла статус дзяржаўнай мовы ў Югаславіі.

Усходнеславянскія літаратурна-пісьмовыя беларуская і ўкраінская мовы аформіліся прыблізна ў XIV стагоддзі пасля распаду адзінай для ўсіх усходнеславянскіх народаў літаратурна-пісьмовай мовы – старажытнарускай. Такім чынам, фарміраванне пісьмовых разнавіднасцей гэтых моў з'яўляецца вынікам іх эвалюцыйнага развіцця. Аднак пазней па розных прычынах (пераважна палітычнага характару) старабеларуская і стараўкраінская пісьмовыя традыцыі была спынена і толькі ў канцы XVIII стагоддзя пачалося фарміраванне новай літаратурнай украінскай і ў XIX ст. беларускай моў на народна-гутарковай аснове.

в) новыя славянскія мовы, якія набылі статус асобных моў і развілі літаратурна-пісьмовыя разнавіднасці ўжо ў XX ст. Да такіх моў адносіцца, у першую чаргу, македонская мова, тэндэнцыя да фарміравання якой пачала праяўляцца ў XIX ст. разам з балгарскім нацыянальным адраджэннем. У гэты ж час паяўляюцца першыя друкаваныя македонскія выданні. Статус асобнай літаратурнай пісьмовай славянскай мовы і дзяржаўнай мовы ў Югаславіі македонская мова атрымала ў 1945 годзе.

Новай паўднёваславянскай літаратурнай мовай з'яўляецца баснійская, якая выдзелілася з сербскай (сербскахарвацкай) мовы ў выніку падзелу Югаславіі і стварэння новай паўднёваславянскай краіны Боснія і Герцагавіна. Пасля аддзялення Чарнагорыі ад саюзнай дзяржавы Сербіі і Чарнагорыі ўжо ў XXI стагоддзі пачаўся працэс фарміравання асобнай чарнагорскай мовы.

У пэўным сэнсе новымі можна лічыць сербскую і харвацкую літаратурныя мовы, кожная з якіх мае старажытную

пісьмовую традыцыю, але толькі з 1991 года за імі заканадаўча замацаваны статус асобных моў, якія з'яўляюцца дзяржаўнымі мовамі адпаведна Сербіі і Харватыі;

г) сучасныя славянскія літаратурныя мікрамовы. Носьбітамі гэтых моў з'яўляюцца, як правіла, славянскія этнічныя групы, якія кампактна пражываюць ў іншамоўным (славянскім ці неславянскім) асяроддзі. Класічным прыкладам такой мікрамовы можа служыць русінская мова. Умоўна да гэтай падгрупы прымыкаюць заходнеславянскія верхнялужыцкая і ніжнялужыцкая мовы, носьбіты якіх пражываюць на тэрыторыі сучаснай Германіі. У сучасных умовах адбываецца імклівы працэс змяншэння носьбітаў гэтых моў, што ставіць пад пагрозу само іх існаванне.

Прамежкавае становішча паміж тыпамі б) і в) займае славацкая мова. Пісьмовая традыцыя на ёй пачала фарміравацца з XV ст., а шлях фарміравання сучаснай славацкай літаратурнай мовы ў многім падобны да беларускай мовы.

Такім чынам, з пункту гледжання шляхоў фарміравання славянская моўная прастора ўяўляе сабой складанае моўнае адзінства, кампаненты якога (асобныя славянскія мовы) істотна адрозніваюцца не толькі колькасцю носьбітаў, але і заканадаўчым статусам, функцыянальнай значнасцю і сацыялінгвістычнымі ўмовамі існавання.

ІІ. Сучасныя працэсы развіцця славянскай моўнай прасторы.

Бясспрэчным фактам сучаснага развіцця славянскай моўнай прасторы трэба лічыць яе інтэнсіўнае пашырэнне, якое мае два аспекты свайго праяўлення.

1. З аднаго боку, ў сувязі з сучаснымі інтэграцыйнымі працэсамі інтэнсіўна павялічваецца славянская прысутнасць у неславянскіх краінах. Гэта прыводзіць да пашырэння (экспансіі) славянскіх моў і культур у еўрапейскае неславянскае моўнае і культурнае асяроддзе, што параджае праблему адаптацыі носьбітаў славянскіх моў і культур у няроднасным асяроддзі, уключэння саміх славянскіх моў і культур у неславянскае культурнае асяроддзе, а таксама праблему захавання імі ўласнай нацыянальнай ідэнтычнасці.

2. З другога боку, відавочным на рубяжы стагоддзяў стала так званае ўнутрыславянскае пашырэнне, якое звязана з паяўленнем на карце Еўропы новых славянскіх дзяржаў, што ў канцы XX – пачатку XXI ст. прывяло да:

– істотнага павелічэння колькасці асобных славянскіх моў у выніку разбурэння адноснага моўнага адзінства (размежаванне сербскахарвацкай мовы на асобныя сербскую і харвацкую, якія ў 1991 годзе былі заканадаўча замацаваны як дзяржаўныя мовы адпаведна Сербіі і Харватыі), а таксама фарміравання новых літаратурных моў (баснійскай і чарнагорскай, якія зараз з'яўляюцца дзяржаўнымі мовамі такіх новых паўднёваславянскіх краін, як Боснія і Герцагавіна, Чарнагорыя);

– перазмеркавання суадносін моў у сітуацыях блізкароднаснага славянскага двухмоўя (павышэнне статусу і функцыянальнай ролі моў, якія ў папярэдні перыяд існавалі ва ўмовах двухмоўя, а ў новых сацыяльна-палітычных умовах атрымалі статус дзяржаўных моў асобных краін і моў тытульных нацый). Гэта датычыцца тых славянскіх моў, якія на працягу XX стагоддзя функцыянавалі ва ўмовах блізкароднаснага двухмоўя, канкурыруючы ў афіцыйных сферах зносін з іншай больш «магутнай» у камунікатыўных адносінах славянскай мовай: беларуская і ўкраінская мовы ў адносінах да рускай у былым СССР, славацкая мова ў адносінах да чэшскай у Чэхаславакіі;

– істотнае звужэнне ролі рускай мовы як мовы міжнародных зносін у славянскім свеце і змяншэнне рускамоўнай кампетэнцыі славянскіх народаў.

3. Сучаснае развіццё моўнай славянскай прасторы вызначаецца таксама складанымі суадносінамі паміж суіснуючымі ў многіх славянскіх краінах роднаснымі мовамі. Як паказвае гісторыя, у тым ліку і сучасная, развіццё сістэм славянскіх моў і іх месца ў камунікатыўнай прасторы, іх прэстыж абумоўлены ў першую чаргу сацыяпалітычнымі ўмовамі іх функцыянавання. Як ні парадаксальна, але найбольш складаным на працягу ўсёй гісторыі існавання было становішча тых славянскіх моў, якія развівалі свае

сістэмы, фарміравалі сваю самастойнасць і функцыянавалі ва ўмовах блізкароднаснага моўнага акружэння і канкурэнцыі з больш магутнымі ў камунікатыўных адносінах іншымі славянскімі мовамі. Гэта пацвярджае гісторыя фарміравання сучасных літаратурна-пісьмовых беларускай і ўкраінскай моў у XIX ст. і само іх існаванне на працягу XX ст., існаванне і функцыянаванне славацкай мовы ў Чэхаславакіі, станаўленне македонскай мовы як асобнай паўднёваславянскай мовы ў сярэдзіне XX ст. Блізкароднаснае моўнае асяроддзе фактычна з'яўляецца істотнай перашкодай на шляху сцвярджэння моўнай самастойнасці, абцяжарвае фарміраванне літаратурных норм і ўмацаванне нацыянальнай самабытнасці, тармозіць працэс пашырэння мовы ў афіцыйныя сферы камунікацыі. Параўн., напрыклад, фарміраванне новай беларускай літаратурна-пісьмовай мовы ў XIX ст. ва ўмовах дамінавання блізкароднаснай рускай мовы і чэшскай літаратурна-пісьмовай мовы ў XVIII ст. на фоне народнаснай нямецкай мовы [2]. Менавіта нераўнаважнае, камунікатыўна незбалансаванае блізкароднаснае двухмоўе нават у XXI стагоддзі параджае ваяўнічы нігілізм носьбітаў «вялікіх» мажарытарных славянскіх моў да суседніх «малых» славянскіх моў, які выражаецца ў нежаданні ўвогуле прызнаваць факт існавання асобных суседніх моў, зневажальных адносінах да саміх моў і носьбітаў гэтых моў. Больш таго, любыя спробы пашырыць сферы выкарыстання іншай нацыянальнай славянскай мовы ў такіх сітуацыях успрымаецца як ушчамленне праў іншай, як правіла, дамінуючай мовы. Напрыклад, у сучаснай моўнай сітуацыі ў Беларусі, дзе беларуская і руская мовы маюць аднолькавы заканадаўчы статус дзяржаўных моў, але рэальна беларуская мова займае другарадныя пазіцыі ва ўсіх сферах ужытку, менавіта руская мова становіцца падсвядома своеасаблівым «тормазам» на шляху пашырэння сфер выкарыстання беларускай мовы. Любая спроба рэальна пашырыць выкарыстанне беларускай мовы ў якую-небудзь сферу камунікацыі, у якой яна павінна выкарыстоўвацца як дзяржаўная мова краіны, суб'ектыўна ўспрымаецца многімі рускамоўнымі грамадзянамі, у тым ліку беларусамі, як замах

менавіта на рускую мову. Такі парадокс тлумачыцца, відаць, у першую чаргу тым псіхалагічным дыскамфортам, які адчувае аднамоўны (рускамоўны) індывід у сітуацыі блізкароднаснага беларуска-рускага двухмоўя, калі не можа сябе паводзіць у адпаведнасці з канкрэтнай маўленчай сітуацыяй.

III. Аспекты іншамоўнага (неславянскага) ўплыву на славянскую моўную прастору.

Ва ўмовах сучаснай інтэграцыі і глабалізацыі славянскае моўна-культурнае асяроддзе сутыкнулася з праблемай знешняй моўнай і культурнай экспансіі. Неславянскі ўплыў на славянскія мовы ў канцы XX – пачатку XXI стст. з'яўляецца адным з самых істотных фактараў, якія вызначаюць асноўныя напрамкі развіцця іх лексічных сістэм, а таксама аказваюць уплыў на іх камунікатыўную ролю ў сучасным грамадстве. Такое становішча абумоўлена ў значнай ступені і тым, што і ў XXI стагоддзі славянскія мовы і культуры застаюцца пераважна знешнеарыентаванымі [3, с. 7].

З аднаго боку, у моўнай сферы гэта экспансія праяўляецца ў так званай інтэрнацыяналізацыі [1] – актыўным папаўненні лексіконаў славянскіх моў вялікай колькасцю іншамоўных запазычанняў, што, з аднаго боку, забяспечвае патрэбы намінацыі ў сучасных сферах жыцця і дзейнасці грамадства, але, з другога боку, ў пэўнай ступені становіцца тормазам для развіцця і запатрабаванасці ўласных ўнутрымоўных рэсурсаў намінацыі (напрыклад, словаўтварэння) і вядзе да нівеліравання нацыянальных асаблівасцей кожнай славянскай мовы. У дачыненні да лексіконаў славянскіх моў гэты іншамоўны ўплыў можа разглядацца як аб'ектыўны некантралюемы працэс развіцця намінатыўных магчымасцей нацыянальнай мовы, які набывае характар руху звонку ўнутр сістэмы (непасрэднае запазычанне, напрылад, бел. *камп'ютар, інтэрнэт, сайт, скайп, прынтар, правайдар, мадэратар* і інш.) і ўнутрымоўнае пашырэнне (выкарыстанне запазычанняў у якасці базавых для ўтварэння новых слоў: бел. камп'ютар – *камп'ютаршчык, камп'ютаршчыца, камп'ютарны, камп'ютарызаваць* і г.д., а таксама ў актывізацыі словаўтваральных сродкаў іншамоўнага паходжання: *банкінг, кліенцінг, планінг, кансалцінг*). Пра

інтэнсіўнасць іншамоўнага ўплыву на лексічныя сістэмы славянскіх (і не толькі славянскіх) моў і відавочную збыткоўнасць у іх складзе англа-амерыканізмаў сведчыць той факт, што ўжо ў навуковым асяроддзі лінгвістаў гэтыя працэсы атрымалі назву «англамоўнай інтэрвенцыі».

Акрамя таго, знешняя моўная экспансія ў адносінах да славянскіх моў у апошні час выразна праяўляецца і ў актыўным пранікненні міжнародных моў (у першую чаргу англійскай) у цэлы рад камунікатыўных сфер унутрынацыянальных зносін (навукі, бізнесу, спорту і культуры, інтэрнэт-камунікацыі і інш.). Сёння ў славянскіх краінах вельмі выразна набывае моц тэндэнцыя (ці мода!) выкарыстання англійскай мовы ў якасці рабочай на розных навуковых і іншых афіцыйных мерапрыемствах. У сучасным палітычным дыскурсе становіцца таксама модным размаўляць па-англійску. Між тым, усё гэта так ці інакш датычыцца прэстыжу кожнай нацыянальнай мовы. Небяспека названай тэндэнцыі заключаецца ў тым, што ў выніку яна можа прывесці да рэальнай няпоўнафункцыянальнасці. Гэты аспект актуальны для ўсіх без выключэння славянскіх моў, у тым ліку і беспраблемных сёння ў камунікатыўных адносінах. У эпоху глабальнай інтэграцыі і камунікацыі трэба ўсведамляць існаванне рэальнай пагрозы выцяснення славянскіх моў на перыферыю камунікацыі, у сферу фальклорна-культурных асаблівасцей [4].

IV. Заключэнне. Сацыяпсіхалагічныя і ідэалагічныя аспекты міжславянскага ўзаемадзеяння ў моўнай сферы.

З улікам сказанага вышэй важнай задачай славянскага моўнага ўзаемадзеяння ў XXI ст., накіраванага на ўзмацненне ролі славаянскіх моў і культур у сусветнай камунікатыўнай прасторы, трэба лічыць не толькі ўмацаванне славянскай моўнай агульнасці і ўзмацненне культурнай і моўнай інтэграцыі, але і захаванне моўнай і культурнай славянскай разнастайнасці. Разам з тым, змены, што адбыліся ў славянскім моўным кантынууме на рубяжы стагоддзяў, актуалізуюць неабходнасць змены стэрэатыпаў палітычнага і побытавага мыслення ў адносінах да моўнай сферы славянскіх народаў, фарміраванне новай канцэпцыі як унутрыславянскага,

так і славянска-неславянскага моўнага ўзаемадзеяння і супрацоўніцтва, а таксама фарміраванне новых падыходаў да яе рэалізацыі.

Асноўнымі прынцыпамі (пастулатамі) міжславянскага моўнага ўзаемадзеяння ў сучасных умовах у адпаведнасці з еўрапейскімі гуманітарнымі стандартамі павінны стаць, на нашу думку, наступныя [4]:

1. Прызнанне безумоўнага права кожнага славянскага народа (вялікага і малога) на сваю дзяржаўнасць і выбар уласнага вектара развіцця, а таксама права мець і развіваць сваю нацыянальную мову і нацыянальную культуру.

2. Забеспячэнне кожнаму грамадзяніну ўнутры двух- і шматмоўнага соцыуму права свабодна карыстацца нацыянальнай мовай у адпаведнасці з існуючым моўным заканадаўствам.

3. Асэнсаванне значнасці і каштоўнасці кожнай славянскай мовы як састаўной часткі агульнай славянскай моўнай прасторы і сусветнага культурнага кантынууму.

4. Фарміраванне паважлівых адносін як да ўласных, так і да іншых, у першую чаргу суседніх, славянскіх моў.

5. Разуменне таго, што толькі веданне іншых (у першую чаргу суседніх) моў і культур не толькі пашырае інфармацыйную і культурную прастору чалавека, але і дапамагае асэнсаваць значнасць і каштоўнасць уласных мовы і культуры.

6. Прызнанне прыярытэту ўзаеманакіраванасці (шматвектарнасці) працэсу фарміравання славянскай моўнай кампетэнцыі.

7. Змяненне тэрміналогіі, публіцыстычнай рыторыкі і палітычнага дыскурсу ў сферы славянскай моўнай агульнасці з пазіцый сучасных стандартаў міждзяржаўнай і міжнацыянальнай паліткарэктнасці.

Як уяўляецца, толькі пры такіх падыходах можа быць забяспечана гарманічнае развіццё славянскага гуманітарнага і культурнага супрацоўніцтва, а таксама захаванне славянскіх моў і культур у сучаснай культурнай прасторы Еўропы і свету.

Література

1. Komparacja współczesnych języków słowiańskich. Słowotwórstwo. Nominacja / Uniwersytet Opolski ; redaktor naukowy Ingeborg Ohnheizer. – Opole, 2003. – 541 s.

2. Жураўскі А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А.І. Жураўскі, М.Р. Прыгодзіч // Беларуская мова : Энцыклапедыя. – Мінск, 1994. – С. 147–156.

3. Лукашанец А.А. Выступленне пры адкрыцці XV Міжнароднага з'езда славістаў / А.А. Лукашанец // XV Міжнародны з'езд славістаў. – Мінск, Рэспубліка Беларусь, 20–27 жн. 2013 = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists : [асобныя выступленні] : бюлетэнь / Нац. акад. навук Беларусі, Беларус. камітэт славістаў, Ін-т мовы і літаратуры ; [рэдкал. : А.А. Лукашанец (гал. рэд.) і інш.]. – Мінск, 2013. – С. 6–9.

4. Лукашанец А.А. Русский язык в условиях международной интеграции и глобализации / А.А. Лукашанец // Русский язык : система и функционирование (к 75-летию филологического факультета БГУ) : сборник материалов VI Междунар. науч. конф., Минск, 28–29 окт. 2014 г. : в 2 ч. Ч. 1 : И.С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2014. – С. 3–10.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2015 року

УДК 81'373.7–115:81'44

Костянтин Мізін
(м. Кременчук, Україна)

МІСЦЕ ЗІСТАВНОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ СЕРЕД ІНШИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ І НЕЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Пропонована стаття присвячена визначенню місця зіставної лінгвокультурології серед інших лінгвістичних і нелінгвістичних дисциплін та уточнення її методологічного статусу. З цією метою,

по-перше, проаналізовані кореляції зіставної лінгвокультурології з лінгвокультурологією, контрастивною лінгвістикою, лінгвістичною семантикою, етнолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою та лінгвокраїнознавством, а по-друге, – встановлені критерії розмежування зіставної лінгвокультурології з такими концептно-лінгвокультурологічними «клонами», як лінгвоконцептологія та зіставна лінгвоконцептологія, формування яких ми простежуємо сьогодні.

Ключові слова: *зіставна лінгвокультурологія, лінгвокультурологія, контрастивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, методологія.*

Предлагаемая статья посвящена определению места сопоставительной лингвокультурологии среди других лингвистических и нелингвистических дисциплин и уточнению ее методологического статуса. С этой целью, во-первых, проанализированы корреляции сопоставительной лингвокультурологии из лингвокультурологией, контрастивной лингвистикой, лингвистической семантикой, этнолингвистикой, этнопсихолингвистикой, когнитивной лингвистикой и лингвострановедением, а во-вторых, – установлены критерии разграничения сопоставительной лингвокультурологии с такими концептно-лингвокультурологическими «клонами», как лингвоконцептология и сопоставительная лингвоконцептология, формирование которых мы наблюдаем сегодня.

Ключевые слова: *сопоставительная лингвокультурология, лингвокультурология, контрастивная лингвистика, лингвоконцептология, методология.*

This article deals with defining the place of contrastive linguoculturology among other linguistic and non-linguistic disciplines and specifying its methodological status. To achieve this aim the author firstly analyses correlations between contrastive linguoculturology and linguoculturology, contrastive linguistics, linguistic semantics, ethnolinguistics, ethnopsycholinguistics, cognitive linguistics and linguistic country-specific studies and secondly establish criteria of separating contrastive linguoculturology from such concept-linguoculturological «clones» as linguoconceptology an contrastive linguoconceptology which are forming nowadays.

Key words: *contrastive linguoculturology, linguoculturology, contrastive linguistics, linguoconceptology, methodology.*

Національний культурний світ, або національна концептосфера, є частиною навколишнього реального світу. Як і будь-який живий організм, кожен національний культурний світ, незважаючи на внутрішні особливості та внутрішні зміни, прагне до самозбереження та самоідентифікації. Визнаючи спільність світової культури, усі дослідники відзначають фундаментальні відмінності між культурами, оскільки кожна національна культура має власний набір культурних домінант, які формують національний культурний простір [6, с. 12–13].

Відомо, що основним репрезентантом національного культурного простору будь-якої лінгвокультури є така ментально-культурна сутність, як концепт. Саме тому концепт став домінантною метамовною одиницею вивчення, на яку спирається методологічний апарат нових, значною мірою міждисциплінарних, мовознавчих дисциплін. Як засвідчив наш аналіз лінгвістичних студій в Україні, найбільшого поширення серед останніх набуває нині лінгвокультурологія, зокрема її найактуальніша на сьогодні «гілка» – зіставна лінгвокультурологія [див., напр.: 11, с. 2–4].

Показово, що для зіставної лінгвокультурології важливими є приховані за мовним знаком і культурно зумовлені знання, а також вербалізація певної поняттєвої сфери як показник ціннісних орієнтацій соціокультурної спільноти. Відповідно, об'єктом дослідження зіставної лінгвокультурології є втілення культур різних етносів у мовних одиницях (передусім в етно- та лінгвокультуронасичених одиницях – метафорах, фразеологізмах, пареміях тощо), категоріях і відношеннях між ними, а предметом – репрезентація та інтерпретація втілення певної культури в мові й мовленні на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії.

Наведена вище дефініція зіставної лінгвокультурології демонструє її тісний зв'язок насамперед з лінгвокультурологією та контрастивною лінгвістикою, що, власне, і не дивно, бо на симбіозній взаємодії останніх вона й сформувалася. Відповідно, зіставна лінгвокультурологія «успадкувала» від «материнських» наукових дисциплін низку методологічних

проблем, розв'язанню яких присвячені численні студії [див., напр.: 1; 4; 6; 7; 8; 9; 11; 17]. Це пов'язано безпосередньо з тим, що теоретична й методологічна база самої лінгвокультурології перебуває ще на стадії становлення, попри те, що в Росії, де започатковано теорію лінгвокультурології, існують численні лінгвокультурологічні центри (московський (М. Ковшова, В. Красних, В. Телія та ін.), волгоградський (О. Бабаєва, В. Карасик, О. Шейгал та ін.), воронезький (А. Бабушкін, О. Бикова та ін.), бєлгородський (М. Алефіренко), курський (О. Хроленко), тульський (Г. Токарев)). З певною часткою сміливості можна стверджувати й про існування лінгвокультурологічного центру в Україні, який започаткував і розбудовує професор А. Приходько (Запоріжжя – Дніпропетровськ).

Зауважимо, що на значну частку невирішених методологічних проблем зіставної лінгвокультурології вплинула надскладність природи таких феноменів, як «мова» й «культура». При цьому невизначеність стосовно основних об'єктів вивчення лінгвокультурології стала причиною того, що в науковців досі немає єдиної думки щодо предмета, об'єкта й методів її дослідження. До того ж, склад і типи лінгвокультурологічних одиниць демонструють «розмитість» та термінологічний різнобій.

Методологічним проблемам і міждисциплінарним витокам зіставної лінгвокультурології вже були присвячені попередні наші розвідки [див., напр.: 12]. Утім, зважаючи на міждисциплінарність зіставної лінгвокультурології, хотілося б, усе ж таки, визначити місце останньої серед суміжних дисциплін, що дозволить розмежувати її з такими концептно-лінгвокультурологічними «клонами», як лінгвоконцептологія та зіставна лінгвоконцептологія, формування яких ми простежуємо сьогодні. З огляду на це метою пропонованої статті є визначення місця зіставної лінгвокультурології серед інших лінгвістичних і нелінгвістичних дисциплін та уточнення її методологічного статусу.

Наш аналіз як вітчизняних, так і зарубіжних наукових праць виявив, що мовознавство утворило протягом другої

половини XX та початку XXI століть численні лінгвістичні дисципліни, які балансують на межі різних гуманітарних, соціологічних, а інколи й точних, наук. Далі перелічимо основні такі дисципліни:

1) лінгвістика + соціологія = соціолінгвістика;
2) лінгвістика + соціопсихологія = соціопсихолінгвістика;
3) лінгвістика + психологія = психолінгвістика, психосемантика, психологія мовлення;
4) лінгвістика + етнопсихологія = етнопсихолінгвістика;
5) лінгвістика + етнологія, країнознавство = етнолінгвістика, лінгвокраїнознавство;
6) лінгвістика + етносеміотика = етнолінгвосеміотика;
7) лінгвістика + семіотика = лінгвосеміотика;
8) лінгвістика + семіотика культури = лінгвосеміотика культури;
9) лінгвістика + соціокультурологія = соціолінгвокультурологія;
10) лінгвістика + культурологія = лінгвокультурологія.

Причина виникнення численних міждисциплінарних мовознавчих наук убачається передусім у тому, що перекодування інформації з мови однієї науки на мову іншої (інших) сприяє осмисленню об'єкта на нових теоретичних основах, на більш високому рівні та дає змогу домогтися результатів, яких не можна досягти при однобічному підході. Дво- та багатобічний підхід, який передбачає накладення однієї на одну альтернативних моделей об'єкта, уможливлює створення його об'ємної картини та на цьому ґрунті помітне розширення сфери прикладного використання отриманих даних: навчання мов, переклад, пропаганда, реклама, піар, нейролінгвістичне програмування, психотренінг, психотерапія, автоматичний синтез і аналіз мовлення, розробка програм штучного інтелекту тощо [5, с. 34–35].

Що стосується зіставної лінгвокультурології, то остання сформувалася на базі не лише «материнських» дисциплін – лінгвокультурології та зіставного мовознавства, але й багатьох інших, які згадані вище. Це пов'язано безпосередньо з тим фактом, що й сама, наприклад, лінгвокультурологія

є міждисциплінарною наукою. Тому релевантними для зіставної лінгвокультурології є, як мінімум, ще п'ять кореляцій: із лінгвокраїнознавством, когнітивною лінгвістикою (когнітологією, концептологією), етнолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою та лінгвістичною семантикою.

1. Зіставна лінгвокультурологія – лінгвокультурологія.

Зіставна лінгвокультурологія сформувалася як новий мовознавчий напрям на початку XXI століття саме в межах лінгвокультурології, тому зв'язок цих двох дисциплін є найтіснішим. Наголосимо, що лінгвокультурологія – комплексна галузь наукового знання про взаємозв'язок і взаємовплив мови й культури – набула останнім часом неабиякого поширення на пострадянському мовознавчому просторі.

Як ми зазначали вище, теоретична й методологічна база лінгвокультурології перебуває ще на стадії становлення, тому існують розбіжності в поглядах щодо об'єкта і предмета вивчення цієї дисципліни. Тут найгостріша дискусія триває на ґрунті ідентифікації обсягу об'єкта лінгвокультурології – лінгвокультурологічних одиниць. Так, В. Маслова вважає лінгвокультурологічними «одиниці мови, що набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі й узагальнюють результати власне людської свідомості»: безеквівалентні одиниці; міфологізовані одиниці; пареміологічні одиниці; символи, стереотипи, ритуали, еталони; образи; стилістично марковані одиниці; етикетні мовні одиниці; одиниці, що належать до християнської культури [9, с. 36]. В. Воробйов називає всі ці одиниці *лінгвокультуремами*, додаючи до них і текст, Н. Бурвікова, Є. Верещагін та В. Костомаров – *логоепістемами*, В. Аврамова – *акумулемами*, а Д. Гудков аргументує належність до лінгвокультурології прецедентних імен / висловів і прецедентних текстів. Утім, нині лінгвокультурологічні обрії нестримно «закриває» (лінгвокультурний) концепт, тому все частіше як лінгвокультурологічні, так і зіставно-лінгвокультурологічні розвідки присвячені розкриттю змісту тих чи інших лінгвокультурно значущих (маркованих) концептів.

2. Зіставна лінгвокультурологія – контрастивна лінгвістика.

Зіставна лінгвокультурологія має тісний зв'язок з контрастивною лінгвістикою. Тут найбільшою методологічною проблемою для зіставної лінгвокультурології є пошук оптимальної одиниці (категорії, моделі, поля тощо) як основи порівняння мов і культур різних етносів, тобто ідентифікація tertium comparationis (основи / еталона порівняння).

Аналіз лінгвокультурологічних праць засвідчує перспективність вивчення симбіозу мови й культури на базі трьох феноменів: (національної) *мовної особистості* (В. Воробйов, Ю. Караулов, В. Маслова, Ю. Прохоров, Ю. Сорокін), *лінгвокультуреми* (В. Воробйов, Г. Токарев) та *(лінгвокультурного) концепту* (В. Аврамова, С. Воркачов, В. Воробйов, В. Карасик, Н. Рапопорт, Г. Слишкін). У зіставній лінгвокультурології кожна з названих одиниць може претендувати на роль tertium comparationis, що підтверджують численні студії, проведені на матеріалі різних мов. Однак перші дві з цих одиниць-ідей не можуть повною мірою функціонувати як основа зіставлення через їх «розмиті» дефініції та закладені в них дублетні характеристики, що часто створює термінологічну плутанину. Отже, найбільш системно до зіставно-лінгвокультурологічного вивчення мовного матеріалу можна підійти за допомогою двох феноменів – (національної) мовної особистості й (лінгвокультурного) концепту, які вважаються базовими для лінгвокультурології.

3. Зіставна лінгвокультурологія – лінгвістична семантика.

Важливу роль у розвитку зіставної лінгвокультурології відіграла лінгвістична семантика, яка у другій половині XX ст. зосередилася на вивченні надпоняттєвого змісту, пов'язаного з мовним знаком: на пошуку культурного компонента значення, культурного конотативного компонента, лексичного фону слова, семантики мовних структур, які містять оцінку.

4. Зіставна лінгвокультурологія – етнолінгвістика.

Безпосередньою попередницею як лінгвокультурології, так і зіставної лінгвокультурології можна вважати етнолінгвістику. В. Телія наголошує, що лінгвокультурологія є «тією частиною етнолінгвістики, яка присвячена вивченню та опису кореспонденції мови й культури в синхронічній їх взаємодії»

[15, с. 217]. Подібну позицію займає також В. Маслова, що ускладнює розмежування цих мовознавчих напрямів. У свою чергу, В. Красних не проводить чіткої межі між етнопсихолінгвістикою і лінгвокультурологією: стверджується спільність їх проблематики, методів досліджень, оскільки теоретичною передумовою виникнення цих дисциплін уважається гіпотеза Сепіра-Уорфа. Хоча кожен зі згаданих напрямів, вивчаючи homo lingualis у культурі, має свій об'єкт дослідження: етнолінгвістика орієнтує дослідника на розгляд кореляцій і зв'язків мови й духовної культури, мови й народного менталітету, мови й народної творчості, їх взаємозв'язок та різні види їх кореспонденції. При цьому мова, як форма етнічної культури, займає домінантні позиції. А лінгвокультурологія досліджує той культурний зміст, що відклався у значенні мовного знака і є деякою мірою культурною пам'яттю нації [9, с. 42].

5. Зіставна лінгвокультурологія – етнопсихолінгвістика.

Етнопсихолінгвістика є мовознавчою дисципліною на межі психолінгвістики, етнолінгвістики й етнології. На відміну від зіставної лінгвокультурології, етнолінгвістика вивчає зв'язок мови з культурою народу з акцентом на його побут, звичаї, міфологію, тому об'єктом етнопсихолінгвістики є етнічна свідомість та її відображення у мові й мовленнєвій діяльності. Зіставні етнопсихолінгвістичні праці широко використовують методику асоціативного експерименту з метою встановлення психічних і ментальних реакцій різних представників етнічних спільнот на слова (поняття) [16, с. 65]. Етнопсихолінгвістика аналізує мовне спілкування всередині різних етнокультур (фіксація етнічних стереотипів, етнокультурних норм тощо), розглядаючи особистість як носія етнокультурних традицій, коли спілкування не зводиться лише до вербальних актів, включаючи в себе ритуальну поведінку, символічну взаємодію і под.

6. Зіставна лінгвокультурологія – лінгвокраїнознавство.

Низка питань перейшла до (зіставної) лінгвокультурології від лінгвокраїнознавства [13]. Хоча для останнього важливим є розв'язання передусім практичних задач: лінгвокраїнознавство

послуговується методикою прилучення до іншої культури за допомогою мови, яка ґрунтується на детально опрацьованій теорії семантичної структури слова. Лінгвокраїнознавчий аналіз спрямований на мовні одиниці, що виражають відмінності, зумовлені відношеннями між об'єктами навколишньої дійсності, тобто на безеквівалентну лексику.

7. Зіставна лінгвокультурологія – когнітивна лінгвістика.

Базою, на якій формується (зіставна) лінгвокультурологія, уважається когнітивна лінгвістика [див., напр.: 4]. Тут однією з основних одиниць, що використовуються для опису структур свідомості, опрацьовується концепт, який широко залучається і в культурологічній лінгвістиці [див., напр.: 14]. Сьогодні концептний аналіз домінує в зіставно-лінгвокультурологічних дослідженнях, оскільки цей аналіз відкрив перед ученими нові можливості при розкритті сутності двох найважливіших антропочинників – мови й культури.

Прикметно, що саме тісний зв'язок когнітивної лінгвістики (тут ідеться про те відгалуження останньої, де концепт визначається як культурно маркований ментальний конструкт, тобто в дусі не англо-саксонської, а ортодоксальної традиції) та культурологічно зорієнтованого мовознавства сприяв виникненню на пострадянському науковому просторі таких близьких «клонів», як (зіставна) лінгвокультурологія та (зіставна) лінгвоконцептологія [див. про це: 10]. Ці дисципліни є настільки близькими, що С. Воркачов, наприклад, убачає межу між лінгвокультурологією та лінгвоконцептологією лише в тому, що лінгвокультурологія вивчає лінгвокультуру в цілому, натомість лінгвоконцептологія досліджує виключно окремі фрагменти лінгвокультури головним чином у зіставному аспекті [2, с. 18]. При цьому лінгвокогнітологічні дослідження мають типологічну спрямованість і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень, а лінгвокультурологія орієнтується передусім на вивчення специфічного у складі ментальних одиниць і спрямована на опис відмінних семантичних ознак конкретних концептів. Тому, на думку науковця [див., напр.: 3], доцільно об'єднати згадані дисципліни у новий напрям – лінгвокультурну концептологію.

Дозволимо собі не погодитися з цією думкою, оскільки у такий спосіб і надалі будуть породжуватися лінгвокультурологічні та лінгвоконцептологічні «клони» з невизначеним методологічним статусом. Доцільним тут є, з нашого погляду, подальше методологічне опрацювання нових лінгвістичних напрямів міждисциплінарного характеру, які довели своє «право на існування» стрімким поширенням у межах пострадянського мовознавчого простору, зокрема зіставної лінгвокультурології. Ми навмисно згадуємо тут саме пострадянський мовознавчий простір, бо в західній науковій традиції культурологію називають «культурною антропологією», а лінгвокультурологію – «антропологічною лінгвістикою».

Становлення принципів зіставної лінгвокультурології та утвердження методів цієї дисципліни відбувається у процесі активних дискусій про її зв'язки і взаємовідношення з такими дисциплінами, як лінгвокультурологія, контрастивна лінгвістика, лінгвістична семантика, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика та лінгвокраїнознавство, що сигналізує про одну з основних характеристик нового напряму – інтегративність, коли знання, отримані в інших наукових галузях, активно використовуються для досягнення власне зіставно-лінгвокультурологічних завдань.

Перспектива пропонованого дослідження вбачається у чіткому визначені критеріїв розмежування лінгвокультурології, зіставної лінгвокультурології, концептології, зіставної концептології та лінгвокультурної концептології.

Література

1. Алимжанова Г.М. Сопоставительная лингвокультурология : сущность, принципы, единицы : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г.М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 50 с.

2. Воркачев С.Г. Лингвокультурная концептология : становление и перспективы // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2007. – Т. 66. – № 2. – С. 13–22.

3. Воркачев С.Г. Российская лингвокультурная концептология : современное состояние, проблемы, вектор развития // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – 2011. – Т. 70. – № 5. – С. 64–74.

4. Воробьёв В.В. Сопоставительная лингвокультурология : генезис, перспективы развития / В.В. Воробьёв // Язык и межкультурные коммуникации. – Уфа : Издательство БГПУ, 2002. – С. 40–48.

5. Гашимов Э.А. Структурно-семантические и прагматические характеристики английского лингвокультурного кода (на материале лексико-фразеологического поля «Продукты питания») : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Эльчин Айдын оглу Гашимов. – Самара, 2005. – 183 с.

6. Гукетлова Ф.Н. Зооморфный код культуры в языковой картине мира (на материале французского, кабардино-черкесского и русского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации (кабардино-черкесский язык)» ; 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ф.Н. Гукетлова. – М., 2009. – 53 с.

7. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : монографія / Олександр Сергійович Колесник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.

8. Коцюба З.Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному провербіальному просторі (від універсального до національного) : монографія / Зоряна Григорівна Коцюба. – Л. : ДП «Видавн. дім «Укрпол»», 2010. – 472 с.

9. Маслова В.А. Лингвокультороло гия : учебное пособие [для студентов высш. учеб. заведений] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Издательский центр «Академія», 2001. – 208 с.

10. Мізін К.І. Нові напрями в українському мовознавстві : зіставна лінгвокультурологія / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2012. – № 6 (268). – С. 38–52.

11. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної

лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.

12. Мізін К.І. Міждисциплінарні витоки зіставної лінгвокультурології / К.І. Мізін // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Серія : Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – Вип. 26. – С. 63–69.

13. Ощепкова В.В. Культурологические, этнографические и типологические аспекты лингвострановедения : дис. … доктора филол. наук : 10.02.19 / Ощепкова Виктория Владимировна. – М., 1995. – 345 с.

14. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2000. – 30 с.

15. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

16. Уфимцева Н.В. Сопоставительное исследование языкового сознания славян / Н.В. Уфимцева // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – С. 65–71.

17. Чубур Т.А. Теоретические основания лингвокультурологических сопоставительных исследований : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.А. Чубур. – Воронеж, 2011. – 46 с.

Стаття надійшла до редакції 26 лютого 2015 року

УДК 811.161.2’344

Анатолій Мойсієнко
(м. Київ, Україна)

ЗВУКОПИСНИЙ КОМПОНЕНТ У НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ

Стаття присвячена особливостям фонічної організації мінімізованих текстових утворень, а саме – народних загадок, в яких фонічних елемент нерідко виступає не лише структурно-образною, а й смисловою домінантою. Аналізуються численні повтори на рівні слова, частин слова, з урахуванням найрізноманітніших тавтологій, оказіональних утворень тощо. На прикладах конкретних загадок описано особливості формування своєрідного анаграмного коду, який представлений різними за фонічною організацією утвореннями – від розрізнених звукових домінант до суголось на рівні складу, слова.

Ключові слова: *загадка, текст,звукопис, рима, анаграма.*

Статья посвящена особенностям фонической организации минимизированных текстовых образований, а именно – народных загадок, в которых фонический элемент нередко выступает не только структурно-образной, но и смысловой доминантой. Анализируются многочисленные повторы на уровне слова, частей слова, с учетом разнородных тавтологий, окказиональных образований и т.п. На примерах конкретных загадок описаны особенности формирования своеобразного анаграмного кода, который представлен разными по фонической организацией образованиями – от разрозненных звуковых доминант до сочетаний на уровне слога, слова.

Ключевые слова: *загадка, текст, звукопись, рифма, анаграмма.*

The article is devoted to the features of phonic organization of minimized text formations – folk riddles, where a phonic element serves not only as a structural and image dominant but also as a notional one. Numerous repetitions on the level of the word and of its parts, including different tautologies and occasional formations etc are being analyzed in the paper. Riddle texts observations show that the word representing the answer to a riddle is quite often rhymed with a certain lexical component of the riddle, and this component is not always the final word. Formation features of a peculiar anagram code represented by different phonic formations are described in the article.

Key words: *riddle, text, tone-painting, rhyme, anagram*

Фонічна організація поетичної мови, що ґрунтується на повторі тих чи тих звукобукв, складів і слів, є важливим чинником динамізації, поетизації художніх структур. Особливо виразно це спостерігаємо на прикладах таких мінімізованих текстових утворень, якими є народні загадки і в яких фонічних елемент нерідко виступає не лише структурно-образною, а й смисловою домінантою.

Повторюваний компонент у народній загадці, як правило, виконує дві основні функції – композиційно-смислового розгортання фабули та інтонаційно-фонічного увиразнення текстової структури. Численні повтори на рівні слова, частин слова, зокрема у формі найрізноманітніших тавтологій, оказіональних утворень, стають стрижневим конструктивним елементом текстової структури загадки, наприклад: *Сім гур, сім мур, сім болот, а за ними стоїть квітка золота (112, сонце), Торох, торох, розсипався горох, Почало світати – нема що збирати (13, зорі); Ногач ногатий, окач окатий з води визирає (1034, жаба), Мур мурований, цеп цепований, посередині пан похований (1342, губи, зуби, язи), Дуб-дубілей, на дубові сто гіллей, на гіллячці по листочку, на листочку по гніздечку, а в гніздечку по яєчку (434, просо), Ідуть ідунчики, Повзуть повзунчики, Везуть рогатого Колоть пузатого (2459, воли, віз, вила, сніп).*

Іноді оказіональне слово «обростає» цілим ланцюгом однокореневих лексем, які виконують важливу актуалізаційну функцію при розгортанні образної системи загадки. Пор., наприклад, у загадці *Живая живушечка на живій колодочці живе м'ясо їсть (1388, дитина груди ссе)*. Неолексема *живушечка*, підтримувана на початку речення означенням живая, ще двічі в тексті має таку «підтримку», тепер уже з опредмеченою векторністю того ж самого означення *(жива колодочка, живе м'ясо)*, і в такій сув'язі виступаючи своєрідним вістрям образно-композиційної структури загадки. Пор. ще: *Королі королювали, все королівство потеряли, а два як королювали, так королюють (789, листяні дерева і сосна,*

ялина). Оказіоналізм *білобран*, що виступає прикладкою до *Іван* у загадці з відгадкою «часник», витворився на контамінаційній основі прикметника *білий* і дієслова *вбратися*, що надзвичайно промовисто постає з цілісного тексту, де прикметниковий і дієслівний компоненти є своєрідними характеристичними маркерами до відгадуваного поняття: *Іван-білобран В білу сорочку вбрався, Під землю сховався (664)*.

Як показують спостереження над досліджуваними загадками, досить активну участь у фонічному (римованому) текстотворенні бере і онімна лексика. Неважко заувадити, що власне ім'я нерідко вводить у синтагму рядка наступне римоване слово або й кілька слів: *Олена зелена, поцілуй – свербить, болить і чухати хочеться, 846, кропива; Стоїть Ганна гарно вбрана. Хто розбере, той плакать буде, 131–З, цибуля);* Досить поширена в подібних конструкціях і римована постпозитивна прикладка, що, як правило, відіграє певну смисловідгадувальну роль: *Марушка-семикожушка, Як допече, то й вода потече (632, цибуля); Костян-дерев'ян через гору свині гнав (224-Н, гребінець)*.

Онімна лексика, зрештою, зумовлює вживання в одному випадку *Параша*, у другому – *Кіндрат*, у третьому – *Северин* і т.і. Порівн.: *У нашої Параші чотириста рубашок; вітер подув – спина гола (1072, курка); Мій брат Кіндрат на горах, гна водах, на землі, на возі на одній нозі (2372А, млин); Стоїть ган на ганах, На двадцяти ногах; Кличе сина Северина з-за синього моря (2380В)*.

Той факт, що, наприклад, поряд *з Ігнатко, Гнатко* чи *Савочка (Ігнатко-безпам'ятко з гори вівці жене, 2100А; Гнатко-занятко із-за гори свиню жене, 2100Б, гребінець; Їздить Савочка на мальованих саночках, молоду минає, стару цілує, 1157, дятел)* маємо римовані *Ігнат, Гнат* чи *Савка (Ігнат дупленат, при землі не знать, 2590А, льох; Присів Гнат, при землі не знать, 2579, колодязь; Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці, 951, заєць)*, свідчить про значну підпорядкованість фонічній стихії різних граматичних характеристик, смислових видозмін.

Порівн. на прикладі білоруських загадок з відгадкою *цибуля*, де в різної співзвучності корелятах співвідносне

власне ім'я кожного разу римується з новим словом: *Сядзіць Маруся ў чырвоным кажусе, хто ўбача, той заплача (624); Сядзіць Алёнка ў сямёх пялёнках, хто яе абідзіць, той сцягі не ўвідзіць (625); Стаіць Хадосся, распусціўшы валосся (626); Стаіць Хадосця, распусціўшы валосця, хто яе зачэпіць, той заплача (627); Ішла Марушка ў дзевяці кажушках, і хто на яе ўзгляне, той заплача (632); Прыйшла Эльжуха ў сямі кажухах (640).* І навпаки – різні варіанти російської загадки про курку представлені різними іменами, співзвучними зі словом *рубашка: У нашей Параши сорок рубашек; вышла на улицу, ветер подул, и спина гола; Бежит Наташка в семидесяти рубашках; ветер дунет, и тело голо; Вышла Мелашка в семидесяти рубашках; ветер дунул, тельце знять; Вышла Ивашка в беленькой рубашке, ветер дунет...(970 б, г, д, л).* Промовистими в цьому плані також є приклади, які наводить болгарська дослідниця С. Георгієва-Стойкова: в різних варіантах загадки про дощового черв'яка те чи те власне ім'я корелює з відповідним римованим словом –

Викна Вида
от висока рида:
«Бранете ме от кокошките,
от псите не ме е страх»
Викна Вида
от Орида:
…….
…….
Вика Вела
през девет дела:
……
……
Ока Йела
преко девет дела:
…….
…….
Вика Велика
от трепетлика:
……
…… [2, с. 128].

Н. Гілевич, коментуючи такі білоруські загадки, як *Жыве Юхім чорт ведае з кім, жыве ў Слабадзе, чорт ведае дзе (1306, вовк); Паміж гор сядзіць Рыгор, мячом падпёршыся, плашчом накрыўшыся (732, гарбуз), Восем братоў Кандратоў, два браценнікі Амілляны ды дзве сястры Улляны (28, 53, сани)*, підкреслює, що, «звичайно ж, і Юхим, і Ригор, і інші імена потрібні тут лише задля рими», і водночас вказує як на «вельми рідкісну з'яву, яка підпорядкована особливим законам народної естетики,» – «співзвучність, що вловлюється при зіставлені основного слова загадки з відгадкою» [3, с. 106]: *Маленькі Сідорка кусае і выкідвае (2685, свярдзёлак); Две Гапкі, трэці Гапон (2396, дзве лаўкі і стол); Стаіць у бары, маршчынкі на кары, галінкі пустыя, лісты разразныя. Хто ён? (415, клён).*

Маємо чимало прикладів з українських текстів, коли зі словом відгадки римується одиничний компонент власне загадки, причому,таким компонентом може бути як прикінцеве, так і не лише прикінцеве слово *(Хто тче без станка і рук? (1234, павук), Стоїть здорова, – не достати ні хвоста, ні рога (863, корова), На полиці-черепиці жабині очі сидять* (*446, сочевиця),* або й кілька слів, що осібно римуються з різними словами відгадки *(В хаті сорок, а надворі триста, 3102, В хаті сволок, а надворі призьба; Дуб з кривулькою, 3106, хліб з цибулькою).*

Нерідко спостерігаємо досить виразний букво-звуковий корелят певної лексичної одиниці власне загадки і відгадуваного слова, що в ряді прикладів набуває вигляду цілого римованого комплексу з завершальним компонентом відгадки, пор.: *Зразу – чирк! Потім – пшик! Потім – блик! (1679, сірник); Йде – гуде село й гай; Незнайомий – утікай! (868, бугай); Лапу, лапу по лавиці, налапав мохнатицю, вложив голиш (1532А, рукавиця); Стоїть дівка на пагорку в червоній спідниці; хто йде, то поклониться (688А, полуниця); Чотири ріжки, два брюшки (2068, подушки). Бідному Савці нема долі ні на печі, і ні на лавці (951, заєць); Безкостий Ма́рко перепливе море шпарко (1027, п'явка*); *Баба-Яга, вилами нога, Весь світ кормить, а сама голодна (2145А, соха).*

Як правило, зі «звуковим» і ритміко-інтонаційним моментом у паремійному тексті пов'язане вживання так званих загадкових слів зі сфери зауму. *Хвитю, хвилю, повна скриня оксамиту (1764), Скакля скаче, риндя риє, тікай, ринде, хорман іде (3108Б, сорока, свиня, вовк* Цілий шереґ подібних загадок з компонентами «шило» – «вило» – «мотовило» подибуємо в українській, російській і білоруській мовах з відгадками – іменуваннями птахів (наприклад, про *ластівку*): *Шило-мотовило попід небесами ходило, по-турецьки говорило, по-німецьки закидало (1136А), Шило-мотовило По поднебесью ходило, По-немецки говорило, По-турецки наводило (1657а), Шатавіла-матавіла пад нябессем хадзіла, па-нямецку гаварыла, па-французску адказвала (1357)*, що, певне, дозволило відомому досліднику фольклору В. Анікіну в коментарі до подібної російської загадки *(Шило Вило Мотовило Под небеса Подходило, По-немецки говорило, 1995, вихор)* зауважити: «Відгадка – вихор, певне, випадкова» [1, с. 323]. Однак такі образні переноси в уяві народних творців нам видаються цілком природними, їхня асоціативна основа надто прозора, щоб можна було говорити про випадковість. Тим паче, на користь таких з'яв свідчать і приклади з української і білоруської мов, де загадки *Шило-мотовило попід небесами ходило, із панами говорило, із князями розмовляло (299), Шыла-віла, матавіла панад небясамі хадзіла, з панамі гаварыла (163)* відповідно мають відгадки *блискавка, грім.* Зрештою, і в російській мові подибуємо схожу загадку з відгадкою – *змій: Шило Мотовило Под небеса подходило, По ниточке говорило (290)*.

На основі звукового компонента в загадці формуються, за словами В. Топорова, згустки «своєрідного анаграмного поля» [7, с. 70], де найрізноманітніші фонічні елементи зазнають семантизації і у свою чергу налаштовують на відповідний звукобуквений «відгук» у слові-відгадці. Суголосність звукових комплексів у обох частинах загадки опирається на відповідну змістово-понятійну реальність паремійного тексту – «зміст у його особливо унікальних згущеннях, при різкому зростанні звукової напруги, що породжує нові енергії» [6, с. 65], формує

певний анаграмний код загадки, який може бути представлений різними за фонічною організацією утвореннями – від розрізнених звукових домінант до суголось на рівні складу, слова.

Чимало аналогічних з'яв «відгадкового звукопису» фіксує на матеріалі української, російської та білоруської мов О. Гербсман [2] у відомій статті «Про звукову будову народної загадки», пор., наприклад, про моркву: *Дівка в коморі, А коса надворі (4966), Девка в каморе, А коса – на дворе (812 г), Сядзіць пані ў каморы, Яё косы на дворы (Р, с. 187)*; про наперсток: *Ішла свиня із Пітера, Вся дірками утикана (1999А), Идет свинья из Питера Вся истыкана. Вся истыкана (Р, с. 149), Сяжыць сьвінка з Піцера, Уся сыпінка стыкана (Р, с. 225)*; про гриби і горох: *За лісом – го-го, а в лісі – ги-ги (3104), В поле-то го-го-го, А в лесах-то ги-ги-ги (1451), У полі гого, А у лесі гігі (Р, с. 189)*.

Розглянемо ряд прикладів українських народних загадок, у яких звукова стихія проступає з виразним анаграмуванням.

Основа соснова, скляне піткання (1613, вікно). Повторення наголошених складів у першій частині загадки *(осНО́ва сосНО́ва)* суголосне прикінцевому наголошеному складу відгадки + накладання окремих повторюваних звуків, звукових комплексів в обох частинах *(ОснОВа, сОснОВа, ПІТКаННя – ВІКНО)*.

Біла галка на воду гавка (2258В, праник). Повтор наголошеного звука а і звука к в ненаголошеному складі першої частини мають відповідники у відгадуваному слові, причому, в *гавка* легко проступає актуалізований у відгадці звук *р* (через *гарка, гаркати, гаркання,* напр., *Чути було уриване гаркання котрої-небудь із собак. І. Франко*).

Поверх лісу огонь горить (766, горобина). Акцентування останнього слова *(горить)*, де перші три звукобукви *(гор)* започатковують слово відгадки, а наступна *(и)* – в сильній (наголошеній) позиції, підсилене звукообразами слів *пОвеРх, ОгОНь*.

Ліз Мартин через тин, да шапки збувся (584,гарбуз). Заключний склад слова-відгадки нагадує початок прикінцевого слова власне загадки з переставленою наперед звукобуквою з,

хоч, по суті, обидва співвідносні елементи можна розглядати як слова з асоціативною римою: *збувся* (надто *збувсь*) – *гарбуз*.

Що біжить без повода? (171, вода). Гіпограмно, за термінологією Ф. де Соссюра [8, с. 46], виокремлюється прикінцевий фрагмент слова *поВОДА*, що становить суть відгадки.

Кут розбив макут і побіг на плут (3105, кіт, макітра, пліт). Відгадка анаграмується домінантними словами *кут, макут* і *плут*, а також розсипом звукобукв у інших словах, що повністю покриває звуко-буквену структуру слова-відгадки.

Думається, саме таку роль у наступній загадці відіграє і беззмістовий лексичний елемент *кукузи*, суголосний зі словом-відгадкою *гарбузи*: *Під піччю кукузи, а хто знає, дак нікому не кажи (567, гарбузи)*.

В. Мокієнко, говорячи про важливість римованого компонента в народній приказці, зазначав, наприклад, стосовно виразу *убить бобра* «припуститися прикрого прорахунку», що було б неможливо «розкусити» його етимологічний зміст, «коли б ми не знали його другої римованої частини: *Убить бобра – не видать добра*» [5, с. 139]. Рима в текстовій структурі багатьох наведених вище загадок, безсумнівно, сприяє швидшому знаходженню слова-відгадки.

Загалом же, студії над художньою структурою загадки засвідчують, що фонічний елемент є вагомим чинником творення образного потенціалу як окремого слова, так і цілісної загадкової структури, включно з відгадкою.

Література

1. Аникин В.П. Примечания // Загадки русского народа / [сост. Д.Н. Садовников]. – М. : Издательство Московского университета, 1960. – С. 262–334.

2. Георгиева-Стойкова С. Български народни гатанки / Георгиева-Стойкова С. – София : Издательство на Българската Академия на Науките, 1961. – 232 с.

3. Гербстман А.И. О звуковом строении народной загадки / А.И. Гербстман // Русский фольклор : Исторические связи в славянском фольклоре. – М. – Л., 1968. – Вып. 1. – С. 185–197.

4. Гілевіч Н.С. Паэтыка беларускіх загадак / Гілевіч Н.С. – Мінск : Вышэйшая школа, 1976. – 128 с.

5. Мокиенко В.М. В глубь поговорки / Мокиенко В.М. – Санкт-Петербург : Паритет, 1999. – 224 с.

6. Топоров В.Н. К реконструкции «загадочного» прототекста (о языке загадки) / В.Н. Топоров // Исследования в области балто-славянской народной культуры. Загадка как текст. – М. : Индрик, 1999. – С. 54–68.

7. Топоров В.Н. Об анаграммах в загадках / В.Н. Топоров // Исследования в области балто-славянской народной культуры. Загадка как текст. – М. : Индрик, 1999. С. 69–80.

8. Wunderli P. Ferdinand de Saussure und die Anagramme : Linguistik und Literatur / Wunderli P. – Tubingen : Niemeyer, 1972. – 171 S.

9. Українська народна творчість. Загадки / [упоряд. І.П. Березовський]. – К. : Видавництво АН УРСР. 1962. – 512 с.

10. Сборник загадок, вопросов, притч и задач / [сост. Д.Н. Садовников]. – М. : Издательство МГУ, 1960. – 335 с.

11. Загадкі / [склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.

12. Рыбникова М.А. Загадки / М.А. Рыбникова. – М. – Ленинград : Academia, 1932.

Стаття надійшла до редакції 29 січня 2015 року

УДК 811.111’342

Юлія Молоткіна
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ АФРО-АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ЙОГО ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено історії формування афро-американського варіанту англійської мови та його фонетичним особливостям. У статті аналізуються теорії походження афро-американського сленгу, специфічні риси його фонологічної системи, а також його значення в процесі міжнародної комунікації. Доведено, що велика кількість лексичних одиниць американського варіанту англійської мови була запозичена з афро-американського сленгу і культура афро-американської спільноти має значний вплив на сучасну молодіжну поп-культуру, тому дослідження особливостей цього варіанту англійської мови є надзвичайно актуальним для мовознавців та педагогів.

Ключові слова: *Афро-американський варіант англійської мови, Ебоніка, гетто, сегрегація, США, Оклендська резолюція, афро-американська спільнота, фонологічна система.*

Статья посвящена истории развития Афро-американского варианта английского языка и его фонетическим особенностям. Анализируются теории происхождения афро-американского сленга, особенности его фонологической системы, а также его роль в процессе международной коммуникации. Доказано, что большое количество лексических единиц американского варианта английского языка было заимствовано из афро-американского сленга и культура афро-американского сообщества имеет существенное влияние на современную молодежную поп-культуру, поэтому исследование особенностей афро-американского варианта английского языка представляет особый интерес для филологов и педагогов.

Ключевые слова: *Афро-американский вариант английского языка, Эбоникс, гетто, сегрегация, США, Оклендская резолюция, афро-американское сообщество, фонологическая система.*

The article deals with the history of formation of AfricanAmericanVe rnacularEnglish and special features of its phonetic system. The following

article takes a view of theories of origin of AfricanAmericanEnglish, its phoneticpeculiaritiesand shows the meaning of Black English in the process of international communication. Great amount of American English lexical units came from AfricanAmericanVernacularEnglish and the culture of Afro-American society has a considerable influence over modern youth popular culture therefore the research of special features of AfricanAmericanEnglish can be quite interesting and useful for linguists and pedagogues.

Key words: *AfricanAmericanVernacularEnglish (AAVE), Ebonics, ghetto, segregation, USA, Oakland Ebonics resolution, Afro-American society, phonological system.*

Історія виникнення, розвитку та становлення Афро-американського варіанту англійської мови та його роль в сучасному американському суспільстві – досить складна тема, в якій перетинаються лінгвістика, історія культури, політика, соціологія, психологія, філософія та інші дисципліни. Лінгвісти й досі не можуть прийти до спільної точки зору стосовно значення та статусу *Black English* – одні вважають його діалектом, інші стверджують, що це ніщо інше як жаргон афро-американських гетто, а деякі взагалі стверджують, що це окрема мова. Проте, незважаючи на дискусії науковців, неможливо заперечувати той факт, що Афро-американський варіант англійської мови проникає у всі сфери мови через масову культуру, брейк, хіп-хоп, реп тощо і має величезний вплив на формування американської англійської в цілому.

У наш час спостерігається посилений інтерес до вивчення історії розвитку Афро-американського варіанту англійської мови, його роль в міжнародній комунікації, а також дослідження його специфічних рис, що знайшли свій вияв у працях Джофрі К. Пулема, Н. Коваленко, Є. Кушнарьової.

Варто зазначити, що досить мало літератури, яка присвячена вивченню даної теми, і, в основному, вона була опублікована в останні роки. На сьогоднішній день величезну допомогу у дослідженні даної теми надає мережа Інтернет, де можна знайти велику кількість документів та відеоматеріалів, які дають змогу ознайомитися з особливостями цього варіанту англійської мови.

Дослідження особливих рис Афро-американського варіанту англійської мови та історії його формування. Ми розглянемо теорії походження Афро-американського варіанту англійської мови та його фонетичні особливості.

Афро-американський варіант англійської мови (в англомовному середовищі відомий під назвами: *Afroamerican English, Black English, Ebonics* від англ. *Ebony – чорний, і phonics – звуки*, AAVE – *African American Vernacular English*, де *«Vernacular»* означає *«народний», «розмовний»*) – особливий різновид англійської мови, який поєднує в собі елементи діалекту та соціолекту, є розмовною, а в деяких випадках – літературною мовою афроамериканців [1].

Інше визначення: Афро-американський варіант англійської мови – це один із діалектів *American English*, який використовується афро-американським населенням в певному середовищі та при певних обставинах. Як й інші американські діалекти, Афро-американський діалект є систематичним варіантом мови, який відрізняється від інших діалектів фонетикою, лексикою та граматикою [7].

Афро-американським діалектом спілкуються в різних частинах світу: США (Гаваї, Південна частина країни), Африка (Гамбія, С'єрра-Леоне, Гана, Того, Нігерія, Камерун), Західна Індія, Гвінея, Північна частина Австралії, Ямайка, Великобританія тощо [7].

Дослідження питань походження, структури та особливостей AAVE розпочалося в 60–70-х роках XX століття, коли, у зв'язку з активізацією боротьби афро-американців за громадянські права, соціальні проблеми цієї спільноти привернули до себе увагу американського суспільства [6]. Спочатку використовувалися такі терміни як *Negro Speech* або *Negro English*. У 1970 р. з'явився термін *Black English* або *Black English Vernacular – BEV (розмовний чорний англійський)* – цей термін використовувався до 1980 року. У середині 80-х рр. XX ст. учені почали надавати перевагу терміну «Афро-американський англійський» *(African American English)*, і до 1991 р. лінгвісти використовували назву «Афро-американський розмовний діалект» – *African American Vernacular English* –

AAVE). Термін *Ebonics*, який складається з двох слів: «*ebony*» *(чорний)* та «*phonics*» *(звуки, акустика)*, набув розповсюдження у 1996 р. після того як шкільна рада міста Окленд, штат Каліфорнія, опублікувала «Оклендську резолюцію» [8].

Ця резолюція викликала неабиякий резонанс у суспільному житті США та стала причиною численних скандалів.
18 грудня 1996 р. шкільна рада міста Окленд опублікувала резолюцію, яка пропонувала узаконити викладання шкільних предметів на *Ebonics* – рідній для афро-американських дітей мові. Автори резолюції вважали, що темношкірим дітям важко навчатися на стандартній англійській мові і, на їхню думку, це нововведення повинно було підвищити ефективність навчання. Проте цю пропозицію не схвалили, і більше того, «Оклендська резолюція» стала головною темою численних політичних дебатів та спричинила низку скандалів. Головним аргументом, який використовували противники викладання шкільних предметів на *Ebonics*, було те, що діти так і не засвоять стандартну англійську мову, не зможуть здати випускні екзамени, не зможуть пристосуватися в суспільстві і, як наслідок, так і залишаться соціальними маргіналами і не досягнуть успіху в житті [10].

Тема *Ebonics* стала об'єктом глузувань, темношкірих американців почали зображувати злочинцями, наркоторговцями, дурними, лінивими та не амбіційними людьми. А спробу затвердити *Ebonics* в якості мови викладання назвали офіційним підтвердженням інтелектуальної неспроможності темношкірого населення. Таким чином, термін, який повинен був об'єднати афро-американців, натомість став символом соціальної та культурної деградації [10]. Як згадує американський лінгвіст Джофрі Пулем у своїй праці «African American Vernacular English is not Standard English with mistakes», *Ebonics* опинився в центрі скандалів та суперечок – одні науковці наполягали на тому, що це окрема мова, яка повинна мати особливий статус, інші – що це ніщо інше як жаргон афро-американських гетто. Тому не дивно, що спроба шкільної ради міста Окленд запровадити викладання предметів для темношкірих дітей на *Ebonics* стала темою глузливих

жартів в пресі та на телебаченні. Наприклад, 4 червня 1997 р. газета «*The Economist*» опублікувала статтю «*The Ebonics virus*», в якій автор порівнював Black English з вірусом Еболи в Республіці Заїр (Центральна Африка): «One problem with the name was that it lent itself irresistibility to stupid puns and jokes. *The Economist picked it up and printed a brief story headed «The Ebonics virus», a tasteless reference to the then-recent outbreak of the horrible Ebola fever in Zaire (the subliminal link: nasty things out of Africa). People rapidly invented other – onics words to mock the idea of letting African Americans have their own claim to a language. Would Jewish people propose that their way of speaking English should be designed Hebonics? Could stupid people complain that they were victims of their native language, Moronics? Cartoonists seemed to find such possibilities endlessly amusing, and jokes kept coming for more than a year»* [11].

«Оклендську резолюцію» не схвалили в Сенаті, тому Black English так і не отримав особливого статусу в школі. Фахівці й досі сперечаються про те, чи було це рішенням правильним, і дискусії навколо значення Ebonics в суспільстві не вщухають і досі.

Так само не припиняються дискусії щодо походження Афро-американського варіанту англійської мови. Лінгвісти й досі не можуть дати чіткої відповіді де і коли саме виник *AAVE*. Існує декілька теорій стосовно походження Афро-американської англійської.

Перша теорія – креольська. Згідно цієї теорії, раби, привезені в Північну Америку, привезли з собою західно-африканську мову і в процесі комунікації з білими хазяїнами винайшли примітивний спосіб спілкування з використанням англійської лексики, а звукова система їхньої мови є чимось середнім між англійським та африканським варіантом фонетики [10].

Над другою теорією зараз активно працюють американські діалектологи. Прихильники цієї теорії стверджують, що Афро-американський варіант англійської мови є одним із типів південноамериканської англійської мови і виник він на основі специфічних діалектів півдня Сполучених Штатів Америки,

на які, в свою чергу, особливо вплинули східно-англійські діалекти [10].

І найбільш актуальною на сьогоднішній день є третя теорія походження Афро-американської англійської – це соціолінгвістична теорія. Вона стверджує, що фонетичні, граматичні та лексичні відмінності *AAVE* від стандартної англійської мови, пояснюються досить неприємним фактом для сучасного ліберально-демократичного суспільства США, а саме тим, що афро-американці довгий час були загнані в чорні гетто великих міст (так звані «внутрішні міста», *inner cities*), і в США існувала жорстка сегрегація між білим та темношкірим населенням [10]. Расова сегрегація в США – це відокремлення білого населення США від інших етнічних груп (в основному від темношкірих та індіанців), вона здійснювалася шляхом різноманітних соціальних розмежувань. Офіційно сегрегація почала існувати з 1865 р., з прийняттям тринадцятої поправки до американської конституції, яка забороняла рабство. Представникам афро-американської спільноти заборонялось навчатися разом з білим населенням (було створено окремі навчальні заклади для темношкірих); їм було заборонено займати перші чотири ряди в автобусах, так як ці місця були призначені «виключно для білих» – якщо ж всі «місця» для білих були зайняті, то темношкірі повинні були встати та поступитися своїми «чорними місцями» для білого громадянина; існувало розмежування і в громадських закладах – у кафе висіли таблички, які позначали де розташовані столики для «білих» та «чорних» [9]. Тому, враховуючи ці фактори, не дивно, що в англійській мові виникло таке явище як Афро-американський варіант англійської мови або *Ebonics*. Згідно соціолінгвістичної теорії, класична англійська мова для темношкірого населення – це мова білих людей. А біла людина не була другом для темношкірого, тому в гетто спеціально працювали над мовою, щоб її ніхто не міг зрозуміти. Розмовляти незрозумілою для решти мови темношкірі почали відтоді, як з'явились на континенті: раби були вимушені тримати в таємниці багато речей від білих хазяїнів – навіть тоді, коли вони спілкувалися

на одній мові. Передати інформацію так, щоб її зрозуміли, тільки ті, кому потрібно. Типовий спосіб – взяти слово і використати його в протилежному значенні, наприклад: *stupid (тупий) – «хороший»*; образливе слово *nigga (нігер)* в процесі спілкування між темношкірими набуває значення *«товариш, брат, свій»; fat (товстий, огрядний)* – проте його інколи пишуть *phat* – в середовищі афро-американців означатиме *«крутий»; dope (наркотик)* також набуває цілком протилежного значення – *«відмінний, чудовий»* тощо [10].

Чим же відрізняється *Ebonics* від стандартної англійської мови? Перед тим, як почати більш детально розглядати особливості Афро-американського варіанту англійської мови, хотілось би навести декілька прикладів, які дають загальне уявлення про те, що являє собою *AAVE*:

(1) *AAVE*:

Lawd a mussy, honey. Ah sho is glad tuh see mah chile!

Standard English:

Lord has mercy, honey. I sure am glad to see my child!

(2) *AAVE:*

«Why ain' t you at the ball game, too? Everybody else is dere».

«Well, Ah see somebody else besides me ain'tdere…».

«Dat'scause Ah m dumb. Ah got de thing all mixed up. Ah thought de game was goingtuh be at Hungerford…».

Standard English:

«Why aren't you at the ballgame, too? Everybody else is there».

«Well, I see somebody else besides me isn't there».

«That's because I'm dumb. I've got the thing all mixed up. I thought the game was going to be out at Hungerford…».

Ці приклади взяті з роману З. Харстон «*Their Eyes Were Watching God*», який вважається класикою Афро-американської літератури. Автор з особливою майстерністю передав особливості Афро-американської англійської [6].

Основною відмінною рисою *AAVE* є його фонетична система. *Ebonics* дійсно звучить інакше, ніж стандартна англійська мова. Інтонація *AAVE* надзвичайно специфічна,

але описати її в цілому практично неможливо. Найпростіший спосіб – просто послухати як говорять афро-американці, для того щоб відчути характерний ритм їхнього мовлення. Напевно, багато хто чув приклади *AAVE* в сучасних фільмах та музичних композиціях (наприклад, в композиціях в стилі «реп»). Звуки та інтонацію *AAVE* досить легко впізнати – це було доведено під час так званого «*blind test*», в ході проведення якого учасники не могли бачити один одного. Учасники тесту у 80% випадках впізнавали співрозмовника афро-американця [6].

Проте описати особливості фонологічної системи *AAVE* цілком можливо. Досліджуючи систему голосних, можна помітити такі характерні особливості: короткий звук [e] замінюється на [I], таким чином слова *pen* і *pin* звучать однаково. Дифтонг [ai] досить часто стає монофтонгом у таких словах як *side, time, I* (у наведених вище прикладах З. Харстон відображає цю особливість у написанні – *Ah* замість *I, mah* замість *my*) [6].

При порівнянні систем приголосних звуків *Standard English* та *AAVE* також простежуються певні відмінності. У *AAVE* відсутня характерна для американського варіанту англійської мови ротація. Звук [r] випадає після голосних та в кінці складу. Інколи, це явище відображається в написанні: наприклад, замість *sister* можна зустріти *sistah,* замість *car – cah*, *summertime – summahtime.* До речі, сталого правопису в *Black English* не існує [1, с. 10].

Також досить часто зустрічаються випадки редукції кінцевої приголосної: *test – tes', desk – des', left – lef', respect – respec', stopped – stop', hand – han', old – ol'* [6]. Проте, якщо дзвінкий приголосний стоїть перед глухим, то редукція не відбувається *(jump, crank)* [6].

Фрикативні приголосні [θ] та [ð] вимовляються по-різному, в залежності від їхньої позиції в слові. На початку слова дзвінкий фрикативний приголосний [ð] звучить як [d], наприклад: *the – de, this – dis, them – dem, that – dat.* Якщо [ð] знаходиться в медіальній позиції, то він вимовляється як [v], наприклад: *brother – bruvver*. Глухий фрикативний приголосний [θ] в початковій позиції вимовляється як [t], в медіальній і кінцевій позиції – як [f], наприклад: *death – def* [6].

Іноді відбувається вокалізація звуку [l] (слова *steal* і *nickel* звучать як [sti] и [nik]) – це явище відображається в граматичній системі через появу омонімів:

You`ll = your, you* [ju], *I`ll = I [a], *I`ll do it = I do it* [a du it], *he`ll be here = he be here* [hi bi hi] [6].

Носовий звук [n], у словах, які закінчуються на – *ing* зазвичай вимовляються як [n], в написанні – *singin`, dancin`, somethin', nothin'* [6].

Окрім вище згаданих особливостей в системі голосних та приголосних звуків, в Афро-американському варіанті англійської мови простежуються дії принципу економії на рівні фонетичних процесів. Одним із таких принципів, який спостерігається в *Ebonics*, є явище елізії. Елізія (від лат. *elisio* – виштовхування, вижимання) у лінгвістиці – випадання звуку (голосна, приголосна або склад) у слові або фразі з метою полегшення вимови для мовця. Іноді звуки можуть бути опущені з метою поліпшення благозвучності. Як правило елізія не зумисна, але може бути зумисною. Суб'єктивно елізія сприймається як невиразна вимова або як пропущений звук [4]. У лінгвістичній літературі елізією називають останній ступінь процесу редукції або нульовою редукцією. Також вважається, що випадіння окремих звуків можна розглядати як крайній випадок асиміляції, коли один звук повністю поглинається іншим і таким чином зовсім втрачається. Наприклад: [ˊkʌbəd] *cupboard,* [ˊfɔrɪd] *forehead*, [ˊteɪˊkɛə] *takecare* [5]. В Ebonics є дуже поширеними випадки, коли цілі вирази, в яких декілька слів, які підпали під вплив елізії, зливаються настільки, що утворюють єдиний звуковий комплекс, який навіть набуває графічне відображення, яке називається графон. Графон – це зумисне викривлення орфографічної норми, яке відображає індивідуальні або діалектні порушення фонетичної норми. Цей термін ввів В. Кухаренко в своїй праці «Практикум по стилистике иностранного языка». Розрізняють інтеріорні графони, які реалізуються в складі слова, наприклад *'cause* замість *because*, і контактні, які реалізуються в поєднанні слів, наприклад *gonna* замість *going to*. Головна функція графонів – характерологічна: вони допомагають виділити в мовленні

персонажу фонетичні особливості, які характеризують його як представника певного соціального середовища, діалекту або відображають його індивідуальні особливості [3].

Звичайно, явище елізії та графонів властиве не лише для Афро-американського варіанту англійської мови. Ці явища часто зустрічаються і в *Standard English*. Проте в *AAVE* вони набувають особливого забарвлення і роблять його ще більш специфічним та незрозумілим для самих американців, і тим більше, для іноземців. Американський відеоблогер, відомий під псевдонімом *KevonStage*, виклав на своєму каналі в *YouTube* цикл так званих «уроків» під назвою «*Black Folks Slang*», в яких він пояснює незрозумілі для білого населення особливості Афро-американського сленгу. Для наочності він використовує публікації афро-американців в соціальній мережі Twitter. Саме ці публікації показують як явище елізії відображається у формі графонів. Ось декілька прикладів з цих відео-уроків:

1) Фраза *better not* в швидкому темпі мовлення звучить як *bednot* і знаходить своє відображення в писемному мовленні, наприклад:

You ***bednot*** *out up.*

Diz happen to you or sum? ***Bednot****.*

2) *Sure will* та *Sure is* зливаються і утворюють новий звуковий комплекс *sholl*:

For Alex to be so hurt she ***sholl*** *did move on to Caesar quick.*

Sholl *wish would stop tweeting and do some work.*

3) Також зазнає трансформації фраза *I don't even* і набуває нового звучання *Ioneem*:

Ionnem *know what he talkin' 'bout my hair be dry when I walk in the rain.*

I'm upset at Gina for those burpees. ***Ioneem*** *know why I'm tweeting her.*

4) *Talking about* також підпадає під вплив елізії і звучить як *talmbout:*

Ioneem know what you're ***talmbout****. How did Nasir lose this time?*

5) *Both of them*звучить як *bofum*:

I can't choose between the two, just gimme ***bofum****.*

6) *So we can* в процесі мовлення звучить як *sweekin* [2].

Отже, фонетичні особливості Афро-американського варіанту англійської мови роблять його досить специфічним і часом незрозумілим для сприймання. Звучить *Ebonics* не так, як звичайна англійська мова. Іноземцеві буває досить важко зрозуміти афро-американця, особливо, якщо останній не намагається бути зрозумілим. Більше того, самі американці часом не розуміють *Black English*. Такі непорозуміння часто ставали темою різноманітних жартів на телебаченні, в пресі та в мережі Інтернет. Вивчення та розуміння цих особливостей відіграє важливу роль в процесі міжнародної комунікації, адже, як було сказано на початку даної статті, Афро-американський варіант англійської мови проникає у всі сфери англійської мови через масову культуру, тому дослідження *Black English* має важливе значення для підвищення ефективності спілкування та викладання іноземних мов.

Перспективи подальших розвідок. Слід зазначити, що дослідження особливостей Афро-американського варіанту англійської мови вимагає продовження у зв'язку з тим, що останнім часом в рамках американського діалекту англійської мови все більшої самостійності набуває такий варіант мови як *Black English*. Саме тому постає питання стосовно його комплексного вивчення як на офіційному так і на неформальному рівнях.

Література

1. Афро-американский английский [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : https://ru.wikipedia.org/wiki/Афроамериканский_ английский.

2. Відеоблог Kevon Stage. Black Folks Slang [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : https://www.youtube.com/watch?v=RRriNPDpmGU&list=RDRRriNPDpmGU#t=12.

3. Графон [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : https://ru.wikipedia.org/wiki/Графон.

4. Елізія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://uk.wikipedia.org/wiki/Елізія.

5. Елькин В. Реализация лингвистической экономии на фонетическом уровне английского языка [Електронний

ресурс] / В. Елькин. – Режим доступа к публикации : http://xn--80aafngqnlfck6b3hm.xn--p1ai/all/realizacija-lingvisticheskoi-yekonomina-foneticheskom-urovne-angliiskogo-jazyka.html.

6. История развития AAVE [Електронний ресурс]. – Режим доступа к публикации : http://www.durov.com/study/Istoriya_razvitiya_AAVE-123.doc.

7. Коваленко Н.И. История возникновения и развитие афроамериканского диалекта [Електронний ресурс] / Н.И. Коваленко. – Режим доступа к публикации : http://www.rae.ru/forum2010/7/376.

8. Кушнарёва Е.С. К вопросу об истории возникновения Black English / Е.С. Кушнарёва // Молодой ученый. – 2011. – № 5. – Т.2. – С. 20–22.

9. Расовая сегрегация в США [Електронний ресурс]. – Режим доступа к публикации : https://ru.wikipedia.org/wiki/Расовая_сегрегация_в_США.

10. Черный английский. История Эбоникса [Електронний ресурс]. – Режим доступа к публикации : http://www.lingvaflavor.com/chernyiy-angliyskiy-istoriya-eboniksa.

11. Geoffrey K. Pullum. African American Vernacular English is not Standard English with mistakes [Електронний ресурс] / K. Pullum Geoffrey. – Режим доступу до публікації : http://web.stanford.edu/~zwicky/aave-is-not-se-with-mistakes.pdf.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.

Стаття надійшла до редакції 15 лютого 2015 року

УДК 811.161.2’367.625

Марина Навальна
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

НЕГАТИВНО-ОЦІННІ ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ГРІШМИ В УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано найуживаніші дієслова економічної сфери, що означають дії та процеси, пов’язані з грішми, визначено функціонально-стилістичні характеристики цих дієслів у мові сучасної української періодики, простежено тенденції розширення згаданої дієслівної групи за рахунок лексем інших тематичних груп; засвідчено дифузні процеси в лексиці на прикладі дієслів суспільно-політичної та економічної тематик, наголошено на нових лексико-семантичних варіантах та нових значеннях дієслівної лексики, яка активізувалася в українській сучасній періодиці.

Ключові слова: *дієслова на позначення операцій з грішми, мова засобів масової інформації, тематичні групи, лексеми економічної сфери.*

В статье проанализированы наиболее употребляемые глаголы экономической сферы, обозначающие действия и процессы, связанные с деньгами, определены функционально-стилистические характеристики этих глаголов в языке современной украинской периодики, прослежины тенденции расширения упомянутой глагольной группы за счет лексем других тематических групп; засвидетельствовано диффузные процессы в лексике на примере глаголов общественно-политической и экономической тематик, отмечено новые лексико-семантических варианты и новые значения глагольной лексики, которая активизировалась в украинской современной периодике.

Ключевые слова: *глаголы, обозначающие операций с деньгами, язык средств массовой информации, тематические группы, лексемы экономической сферы.*

In the article the author analyses the widely used verbs of the economic sphere which mean actions and processes connected with money, defines functional-stylistic descriptions of these verbs in the language of

modern Ukrainian periodicals, observes the tendencies of broadening of the mentioned verbal group at the expense of the lexical units of the other thematic groups; diffuse processes are shown in vocabulary on the example of verbs on social and political and economic topics, emphasized on the new lexical and semantic variants and new meanings of verbal vocabulary that activated in modern Ukrainian periodicals.

Key words: *verbs connected with the operations with money, the Mass Media language, thematic groups, lexical units of the economic sphere.*

В умовах ринкової економіки особливо інтенсивно почали здійснюватися процеси з грішми як між організаціями, підприємствами, фірмами різних форм власності, так і між громадянами в приватному житті. Повсякденна увага українських засобів масової інформації до цих процесів істотно сприяє популяризації дій з грішми, а лексеми, які їх позначають, стають широковживаними.

Основні етапи формування дієслів на позначення дій, процесів, пов'язаних з грішми, викладені в колективній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [1]. Уже в XIV–XV ст. в діловій писемності з'являються мовні одиниці, що виражають систему засобів вираження відносин, пов'язаних із грошовими зобов'язаннями, кредитуванням та його умовами, орендуванням, грошовими розрахунками тощо *(позычити, позычати, личити, раховати)*; вони функціонують поряд із семантично спеціалізованими дієслівними одиницями на зразок *торъговатї, купити, продавати, платити* та ін. [1, с. 237]. Пізніше у вираженнях вартості товарів, ринкової кон'юктури вживають дієслова *дорожчати, задолжатися, напозичити, дорахуватися* та ін. [1, с. 463–466]. У цій же праці виділяють кілька термінів, що називають дії та процеси, пов'язані з грішми: «дії на позначення обмінних операцій» [1, с. 234], «процеси з грошовими розрахунками» [1, с. 237] та ін. Ми, аналізуючи дієслова на позначення дій та процесів з грішми, оперуватимемо терміном «дієслова економічної сфери».

Активне використання дієслів економічної сфери на початку XXI ст. у мові газетної періодики зумовлене дією позамовних чинників: пожвавилися торговельні відносини

як у державі, так і на міжнародному рівні, в обігу з'явилася іноземна валюта, розпочалася виплата коштів вкладникам колишнього Ощадбанку СРСР тощо. Про актуальність теми «гроші» свідчать сучасні розвідки дослідників мови української преси, які виокремлюють слова на позначення незаконних торговельних операцій, незаконних або сумнівних операцій з грішми та лексико-семантичну групу із загальним значенням «витрачати гроші» [2, с. 40], наголошують на утворенні великої кількості назв професій, що мають справу з грішми, та різних установ, зокрема банків [5, с. 65–66].

У пропонованій статті проаналізуємо найуживаніші дієслова економічної сфери, що означають дії та процеси, пов'язані з грішми, визначимо функціонально-стилістичні характеристики цих дієслів у мові сучасної української періодики, простежимо тенденції розширення згаданої дієслівної групи за рахунок лексем інших тематичних груп.

Основу дієслів економічної сфери становлять стилістично нейтральні лексеми на зразок *платити, виплачувати, заробляти, купувати, підзаробляти, обмінювати, тратити* та ін. Напр.: *«В Італії українці* ***заробляють*** *чималі гроші, але тут, в Україні, втрачають свої сім'ї…»* («Львівська газета»); *«Сьогодні кожен прагне хоч десь* ***підзаробити****…»* («День»); *«Туристи не поспішали* ***обмінювати*** *гривні. Чекали вигіднішого курсу»* («Голос України»); *«Військова кафедра – це те, на що варто* ***тратити*** *гроші»* («День») та ін.

Стилістично нейтральні дієслова економічної сфери, що виражають дії та процеси, пов'язані з грішми, найчастіше позначають витрачання, отримання грошей, а також передають процеси розрахунків різного характеру. Наприклад, *витрачати, гайнувати, губити, красти, марнотратити, марнувати, оштрафувати, розтрачати, виділяти, давати, доносити, одержувати, оплачувати, платити, преміювати, розраховуватися, сплачувати* та ін. Напр.: *«На що* ***витрачає*** *гроші український уряд? (заг.). Антоніна Бажан відзвітувала про те, на що саме в 2006 році* ***витрачатиме*** *бюджетні гроші…»* («Україна молода»); *«У селі бачили, як Василь* ***гайнує*** *своє багатство, не тверезіючи»…* («Україна молода»); *«Чи*

***губить**, чи **крадуть** гроші? – бідкалася мати про поведінку сина-студента»* («Сільські вісті»); *«…до 18 років Уїлл вмудрився не тільки **марнотратити** зароблені мільйони, але й наробити нових боргів»* («Україна молода»); *«Не марнуйте часу, бо **марнуватимете** й гроші»* («Сільські вісті»); *«Прийде податківець і **оштрафує**, якщо не сплатите вчасно єдиний податок»* («Урядовий кур'єр»,); *«Хтось може дати гарантію, що нові керівники не будуть **розтрачувати** державні кошти?»* («Сільські вісті»); *«…процеси виявляються в облігаціях державних позик, коли держава непродуктивно **розтрачує** отримані кошти»* («День»); *«Держава **виділила** для багатодітних сімей мільйони гривень, а на руки кожному – це копійки»* («Газета по-українськи»).

Дієслівні лексеми економічної сфери у мові української періодики вживають зазвичай у першому значенні *(виділяти, гайнувати, доносити, платити, оплачувати, одержати, розраховуватися)* або мають єдине, зафіксоване в словнику значення *(марнотратити, марнувати, оштрафувати, преміювати, сплачувати)*. До стилістично нейтральних дієслів відносимо також лексеми, значення дій та процесів з грішми для яких є неосновними. Такі дієслова зазвичай виходять за межі однієї лексико-семантичної групи, до якої вони належать за основним значенням. Е. Кузнєцова вважає, що «найбільш послідовно семантичні групи перетинаються саме за рахунок вторинних значень» [3, с. 11] Так, дієслово конкретної фізичної дії *вкладати* у першому значенні «класти в середину чого-небудь» у мові періодики позначає третє значення «вносити на збереження або віддавати для використання (гроші й т.ін)»; лексема руху, переміщення *надходити* в першому значенні позначає «ідучи, прибувати кудись або наближатися до кого-, чого-небудь, часто трохи пізніше, ніж інші; підходити, приходити», у другому – «приходити на місце призначення, доставлятися куди-небудь (про щось відправлене, послане і т.ін)»; дієслово цієї ж групи *переводити* «ведучи або супроводжуючи кого-небудь, переправляти, допомагати перейти через щось, на другий бік чогось» на зафіксоване в дев'ятому значенні «витрачати марно або без особливої на те потреби,

необхідності»; лексему зміни місцеположення *пропасти* «загублюватися, втрачатися через недбалість, недогляд, крадіж і т.ін.» вживають у п'ятому значенні «безповоротно втрачатися»; дієслово фізичної дії *стягувати* «міцно з'єднувати, зв'язувати, скріплювати що-небудь чимсь» на позначення дій та процесів з грішми вживають у шостому значенні «примушувати сплачувати що-небудь». Пор.: *«**Вкладати** гроші варто в щось, а не класти на рахунок. Це вже сьогодні знає кожен»* («Вісті»); *«Виплати **надійдуть** поштою (заг.). До кінця місяця жителі сільської місцевості отримуватимуть компенсації вкладів…»* («Україна молода»); *«гроші **перевести** на дурниці великого розуму не треба, а от заробити…»* («Україна молода»); *«…люди справді бояться, що виплати припинять або ж гроші на рахунках знов **пропадуть**»* («Україна молода»); *«Інспектор у вигляді базаркому **стягне** з підприємців необхідні гроші»* («Сільські вісті»).

У формуванні групи дієслів економічної сфери ми не обмежувалися мовними одиницями тільки з основним значенням, оскільки така класифікація була б неповною [3, с. 11]. Ми цілком погоджуємося з дослідниками, що в групах дієслів не було й не буде чітких меж, визначеної кількості одиниць, бо для цієї частини мови характерні процеси взаємоперетину і взаємопроникнення груп [3, с. 10].

Чільне місце у складі дієслів економічної діяльності належить іншомовним лексемам на зразок: *авансувати* «видавати аванс»; *девальвувати* «піддавати девальвації, знецінювати»; *диверсифікувати* «надавати чому-небудь різнобічного комбінованого, багатогалузевого характеру; розширення номенклатури продукції, видів тощо»; *доларизувати* «здійснювати процеси у відповідності до долара»; *дотувати* «давати додаткові асигнування з державного бюджету для організацій, установ тощо для покриття перевитрат та інших потреб»; *конвертувати* «переводити вартість однієї національної валюти в іншу, що здійснюється за деякою шкалою»; *кредитувати* «надавати кому-небудь кредит, позику»; *спонсорувати* «фінансово підтримувати, допомагати кому-небудь, чому-небудь в обмін на рекламу

своєї діяльності, продукції, імені, назви, торгової марки тощо». Ці дієслова останнім часом досить широко вживають в українській публіцистиці, але не всі вони зафіксовані в тлумачних словниках, здебільшого подають тільки іменники (*девальвація, долар, конвертація* та ін.). Аналізовані дієслова відносимо до лексем, що позначають дії та процеси з грішми, хоч деякі з них можуть функціонувати в ринковій, фінансовій сферах. Оскільки деякі дієслова іншомовного походження активізувалися в українській мові порівняно недавно, то постає низка питань, пов'язаних зі структурою, динамікою, функціонуванням цих мовних одиниць у межах лексико-семантичних груп [4, с. 75]. Такі лексеми можна назвати функціонально-текстовими дієсловами [4, с. 140], бо їхня значущість і тематична ознака визначається контекстом. Напр.: *«Бюджетникам дозволили* ***авансувати*** *послуги, що надаються автомобілями швидкої допомоги»* («Газета по-українськи»); *«У партії регіонів заявляють про намір* ***девальвувати*** *гривню»* («Сільські вісті»); *«…у наш час зіткнулися з необхідністю* ***диверсифікувати*** *свої кредитні портфелі з метою підвищення прибутковості і зменшення ризику…»* («День»); *«Розуміє кожен, що ми не можемо* ***доларизувати*** *економіку?»* («День»); *«Держава* ***дотує*** *сільгоспвиробника…»* («Голос України); *«Пан Моро почав* ***конвертувати*** *в золото навіть існуючі баланси…»* («День»); *«Держіпотечній установі дозволили* ***кредитувати*** *купівлю вторинного житла…»* («День»); *«Нині вже вийшло із моди* ***спонсорувати*** *освітні заклади грішми, дають різну непотріб…»* («Високий Замок»).

На початку XXI ст. в мові української періодики активізувалося вживання дієслів, для яких значення, пов'язані з діями та процесами з грішми, є переносними. Зазвичай такі дієслівні лексеми передають витрату грошей, їхню цілковиту втрату тощо. Прямі значення цих дієслів здебільшого не пов'язані з грішми, а переносні виступають вже опосередкованими діями, процесами об'єктивної дійсності. Порівняємо пряме та переносне значення деяких найуживаніших дієслів: *з'їдати* «споживати яку-небудь їжу, не залишаючи нічого» і «повністю втрачати що-небудь

(гроші)»; *згоріти* «знищувати вогнем» і «повністю втратити гроші»; *розточувати* «виточуванням на токарному верстаті розширювати отвір у чому-небудь» і «нерозумно, без потреби витрачати; марнотратити»; *спалити* «піддавати дії вогню, знищувати вогнем» і «безповоротно втратити»; *накручувати* «намотувати що-небудь навколо чогось» і «підвищувати щось (ціни, відсотки тощо)». Напр.: *«…вирішили частково повертати населенню втрачені ними грошові збереження, які в 90-х «**з'їв**» Ощадбанк СРСР…»* («День»); *«…люди просто нічого не могли купити на свої гроші, й ці гроші опинялися на внесках в Ощадбанку. Згодом вони «**згоріли**»* («День»); *«Філенко попереджав і батьків, що вклади знеціняться. Але вони зняли лише частину грошей. Решта «**згоріла**»* («Газета по-українськи»); *«На книжці Тамари Садовнікової «**згоріло**» майже 10 тис. крб.»* («Газета по-українськи»); *«Грошей ніби й багато було, але то сувеніри, то різні дрібниці, …і гроші в гаманці неначе **розточили**…»* («Україна молода»); *«Коли я [Юрій Костенко] став народним депутатом, то казав батькові: буде інфляція, що «**спалить**» гроші»* («Газета по-українськи», 18.01.2008); *«Якщо вартість державної ліцензії врахувати, то приватники «**накрутять**» ціну на товар, а нам витрачатися…»* («Дзеркало тижня»).

Деякі дієслова економічної сфери в переносному значенні утворюють багатозначність типового характеру [4, с. 122], коли неосновні значення кількох дієслів є не абсолютно тотожними, але схожими. Наприклад, спільним є значення «повністю втрачати» в дієслів *з'їдати, згорати, спалювати* та ін.

У мові української преси дедалі ширше вживають дієслова, для яких значення дій та процесів з грішми є переносним розмовним. У тлумачних словниках це їхнє значення подають із позначками *перен., розм.* Пор.: *викидати* «витрачати марно гроші, *доїти* «необмежено користуватися чиїми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу», *заморозити* «тримати що-небудь не використаним, лишати без застосування», *калимити* «робити приватні послуги за калим», *подоїти* «необмежено скористатися чиїми-небудь матеріальними засобами; здобути від когось

матеріальну допомогу», *просвистувати* «нерозважливо, безрозсудливо, марно витрачати що-небудь». Напр.: *«За тим, які покупки щодня приносить дружина, чоловік вважає, що вона просто* ***викидає*** *гроші…»* («Україна молода»); *«****Доїть*** *державу Зв'ягільський-герой»* («За Українську Україну»); *«Раніше російські ЗМІ повідомляли, що уряд зумів переконати найбільші підприємства з виробництва продуктів харчування* ***заморозити*** *ціни на соціально значущі товари до кінця 2007 р.»* («За Українську Україну»); *«Я* [Віталій Білоножко] *ніби передчував, що вклади «****заморозять****». Зняв і закупив будматеріали»* («Газета по-українськи»; *«У радянські часи* ***калимили*** *скрізь і хто як міг. А тепер це по-іншому зветься?»* («Сільські вісті»); *«…депутат-бізнесмен вирішив все-таки «****подоїти****» державу, зажадавши за закриття шахти чималу суму»* («За Українську Україну»); *«Здається, що все у сільської родини було добре, поки не* ***просвистав*** *хазяїн зароблене. Тоді й почалися злидні, біди…»* («Сільські вісті»).

На початку нинішнього століття в мові української газетної публіцистики в новій функції з'явилися дієслова конкретної фізичної дії, які почали вживати для характеристики фінансово-економічної діяльності, пов'язаною з отриманням прибутків, доходів чи втратою коштів. Так, дієслово *вистрибувати* «стрибати звідки-небудь, з чогось назовні; вискакувати» виражає зростання цін як «вихід за межі чогось (про гроші, відсотки тощо)», напр.: *«Після того, як зростання цін «****вистрибує****» далеко за межі 10%, у президентському секретаріаті, може, й починають точніше все розраховувати, але, як показує досвід, переважній більшості громадян стає байдуже, що півтора, що два десятки відсотків інфляції»* («Дзеркало тижня»); дієслово *відривати* «тягнучи, смикаючи, відділяти, відокремлювати частину від цілого або щось прикріплене, приклеєне тощо» передає значення «забирати, віднімати в когось що-небудь», напр.: *«Населення в радянські часи* ***відривало*** *останні копійки і накопичувало вклади, а негідники їх відібрали»…* («День»); дієслово *відстібувати* «знімати, відділяти пристебнутий предмет, звільняючи застібки» вживають зі значенням «виділяти щось для чогось,

когось», напр.: *«Депутат від блоку «НУНС» Ярослав Кендзьор говорив про мову, а також скільки саме держбюджет-2008 «**відстібне**» на «окультурення» народних мас»* («Україна молода»); дієслово *зависати* «зачепившись за що-небудь, тримаючись на чому-небудь, повисати, висіти» функціонує зі значенням «тримати що-небудь невикористаним, лишати без застосування», напр.: *«Фірма перерахувала гроші, але вони «**зависли**…»* («Газета по-українськи»); дієслово *хапати* «швидко, поривчасто брати, схоплювати, підхоплювати кого-, що-небудь» широко відоме зі значенням «загарбувати, привласнювати, красти, відбирати що-небудь», напр.: *«Бізнесота в 90-х роках «**хапала**» гроші, а народ залишився ні з чим…»* («Сільські вісті»); лексему *осідати* «опускаючись, покривати собою поверхню чого-небудь» вживають зі значенням «залишатися, розміщуватися, влаштовуватися де-, в кого-небудь», напр.: *«Надприбутки «РосУкрЕнерго» «**осідають**» у кишенях депутатів із Партії регіонів»* («Газета по-українськи»); дієслово *тягнути* «ухопившись, тримаючись за що-небудь, з силою переміщати в напрямку до себе або за собою» зафіксоване зі значенням «заробляти гроші, віддаючи багато сил, наполегливо працюючи, долаючи труднощі», напр.: *«**Тягнули** ті гроші з останніх сил, – каже Олена Ляшенко. – Люди готові зібрати їм грошей, бо самі вони не зможуть заробити»* («Газета по-українськи»).

Такі дієслова конкретної фізичної дії надають газетним публікаціям розмовного характеру та негативно оцінного забарвлення. Саме через свою неоднорідність вони мають тісні взаємозв'язки з дієсловами інших тематичних груп [4, с. 64]. Нерідко журналісти подають їх у лапках, які є свідченням того, що слово вжите в переносному значенні. В українських лексикографічних працях ці значення або зовсім не зареєстровані або кваліфіковані як переносні.

Оцінну стилістичну функцію у мові сучасної української газетної періодики виконують розмовні дієслова, що означають дії та процеси, пов'язані з грішми. Здебільшого вони негативно характеризують тих, хто має справу з грішми, хто нерозсудливо, легковажно тратить гроші чи настирливо просить їх у

когось, нелегально підзаробляє. Найбільшу групу становлять розмовні дієслова, що вказують на необдумані дії з витрати грошей, серед яких: *прохвиськати* «легковажно витрачати що-небудь», *розтринькувати* «легковажно, марно витрачати що-небудь (гроші, майно й т.ін)», *спускати* «легковажно, марно витрачати гроші, збувати майно і т.ін.; розтринькувати», *тринькати* «неощадливо, нерозумно витрачати гроші, майно тощо», *циндрити* «безрозсудно витрачати (гроші, майно тощо) та ін. Напр.: *«Донька поїхала до міста і всі материні гроші «**прохвиськала**» з кавалером»* («Газета по-українськи»); *«При перевірці державних комунальних підприємств та господарських товариств було встановлено, що на Буковині теж **розтринькують** бюджетні гроші»* («День»); *«Молодий чоловік, що приїжджав із міста, «**спускав**» усі гроші в сільському барі»* («Газета по-українськи»); *«Далі **тринькати** гроші «спонсора» вирушили на майдан, де чекав орендований автобус…»* («Газета по-українськи»); *«…депутати… бездумно **циндрять** всенародні гроші, і прославляють партію свою»* («Україна молода»).

До розмовних дієслів, що позначають легковажне й необдумане витрачання грошей, належить дієслово звучання *фітькати*, основне значення якого – «видавати свист або звук, схожий на свист». У мові періодики цю лексему вживають зі значенням «швидко й нерозумно витрачати гроші». Напр.: *«**Фітькали** гроші на всі боки, – каже односельчанка 69-річна Людмила Миколаївна. – Одному подарували імпортну пральну машинку-автомат, іншому – бензопилку»* («Газета по-українськи»).

Меншою за обсягом є підгрупа розмовних дієслів, що означають випрошування чи заробляння коштів, пор.: *виканючувати* «домагатися чого-небудь настирливим проханням; випрошувати», *вициганювати* «добувати, настирливо просячи, вимагаючи», *лататися* «підзаробляти» та ін. Пор.: *«Син-п'яниця щодня **виканючував** у матері гроші з її невеликої пенсії»* («Газета по-українськи»); *«Зовсім не хочеться **вициганювати** у держави пільги, безкоштовні путівки…»* («Голос України»); *«Водій «копійки» вирішив*

*«**лататися**» щовечора… Таксі часто викликають»* («Газета по-українськи»).

У сучасній українській газетній публіцистиці на позначення дій та процесів з грішми подекуди вживають фамільярні дієслова. Вони здебільшого негативно характеризують осіб у побуті. Напр.: *вбухати* «вкласти, втратити (звичайно про гроші) для придбання чого-небудь»; *втелющити* «втратити гроші, час тощо на річ, справу, яка цього не варта або не дуже потрібна»; *промотати* «нерозумно, без потреби, марно витрачати що-небудь». Пор.: *«У будинок **вбухали** стільки грошей! А тепер продавати доводиться за безцінь»* («Сільські вісті»); *«…хлопчакам **втелющили** техніку, яка не варта стількох грошей…»* («Газета по-українськи»); *«Почато Василем було добре: заробітки немалі, нове житло, а згодом горілка – **промотав** і гроші, і житло…»* («Сільські вісті»).

Отже, у мові сучасної української преси помітно активізувалося вживання дієслів зі значенням «виконувати дії, пов'язані з грішми», що зумовлено впливом позамовних чинників: розвитком ринкових відносин, збільшенням кількості процесів з перерахунку коштів, зокрема з отриманням кредитів, виплатою колишніх заощаджень вкладникам тощо. Для одних дієслів це значення є основним, для інших – неосновним, що слугує підставою для поділу їх у межах спільної семантичної сфери на спеціалізовані й неспеціалізовані одиниці. Серед неспеціалізованих – дієслова різних лексико-семантичних груп, для яких значення «виконувати дію, пов'язану з грішми» є здебільшого переносним. У спеціалізованих дієслів це значення переважно стилістично нейтральне, у неспеціалізованих – стилістично марковане, співвідносне з розмовним стилем, та має виразне негативно-оцінне чи фамільярне забарвлення. За допомогою таких негативно-оцінних дієслів створюють сатирично-іронічні характеристики тих, хто збагачується за рахунок когось, марно витрачає гроші, випрошує гроші, яких не заслуговує.

Негативно-оцінні розмовні дієслова – найуживаніші в мові сучасної української преси, бо вони віддзеркалюють негативні процеси в економічному житті України.

Література

1. Історія української мови. Лексика і фразеологія / [В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін. ; ред. кол. В.М. Русанівський (відп. ред.)]. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.

2. Коваленко Б.О. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : дис. … кандидата філол. наук : 10.02.01 / Коваленко Борис Олексійович. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 182 с.

3. Кузнецова Э.В. О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов / Э.В. Кузнецова // Классы и их взаимодействие. – Свердловск : Издательство Уральского университета, 1979. – С. 5–12.

4. Лексико-семантические группы русских глаголов. – Иркутск : Издательство Иркутск унститута, 1989. – 180 с.

5. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О.А. Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 81'371(811.161.2, 811.111.2, 811.133.1)

Олександра Пальчевська
(м. Львів, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИОКРЕМЛЕННЯ ПОНЯТТЯ НАРОДНА МОВА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

У статті йдеться про виокремлення поняття «народна мова» у межах сучасної лінгвістичної парадигми. Автор приводить, аналізує та систематизує терміни української, англійської та французької мови, що використовуються для позначення цього явища. Зауважується, що різноманітність та диференційність основних семантичних ознак найчастіше є віддзеркаленням історичних

процесів кожного мовного соціуму, що спричиняє загальну міжмовну асиметрію. На думку автора для української мови вважається найпринятнішим термін народна мова. Словосполучення vernacular language інтереорізує найзагальніші риси згаданого поняття в англійській мові, у французькій мові в такому контексті актуальним є вираз langue populaire.

Ключові слова: *поняття, термін, семантика, народна мова, народна лінгвістика, folk language, vernacular language, langue populaire.*

В статье идет речь о выделении понятия народный язык в рамках современной лингвистической парадигмы. Автор приводит, анализирует и систематизирует терминологию украинского, английского и французского языка, которые используются для обозначения этого явления. Отмечается, что разнообразие и диференционность основных семантических признаков зачастую является отражением исторических процессов каждого языкового социума, что вызывает общую межъязыковую асимметрию. По мнению автора для украинского языка считается наиболее приемлемым термин народный язык. Словосочетание vernacular language интереоризирует общие черты упомянутого понятия в английском языке, во французском языке в таком контексте актуальным является выражение langue populaire.

Ключевые слова: *понятие, термин, семантика, народный язык, народная лингвистика, folk language, vernacular language, langue populaire.*

The article deals with the separation of the concept of «vernacular language» within modern linguistic paradigm. The author rgives, analyzes and classifies the terms of Ukrainian, English and French languages used to describe this phenomenon. It is observed that the diversity of basic semantic features is often a reflection of historical processes of each language society, causing total interlanguage asymmetry. According to the author the term народна мова is considered to be the most suitable for Ukrainian language. The phrase vernacular language includes the most common features in English, in French in this context the expression langue populaire is relevant.

Key words: *concept, term, semantics, народна мова, folk linguistics, folk language, vernacular language, langue populaire.*

У контексті сучасних українських лінгвістичних студій існує чимало неохоплених сфер та неуточнених понять. До останніх відносимо і, ніби зрозумілий з першого погляду, термін «народна мова». Поняття виокремлюється в усіх досліджуваних мовах та, на жаль, можна з повною вірогідністю говорити про його неусталеність. Адже і в українській, і в англійській, і у французькій мовах на позначення останнього використовується цілий ряд синонімічних номінацій, кожна з яких має свої, особливі відтінки значення. Усе це і дозволяє говорити про актуальність такої розвідки.

Метою нашої статті є намагання проаналізувати та розмежувати терміни англійської, української та французької мови, що використовуються на позначення поняття «народна мова». Завданням є виокремлення ключових лінгвістичних характеристик згаданого поняття.

Об'єкт – диференціація поняття «народна мова» у розвідках сфери загального мовознавства та соціолінгвістики українських, російських, британських, американських та французьких дослідників.

У доповіді «Про народну фразеологію» Борис Олександрович Ларін, розмірковуючи над природою та визначенням народної мови, зазначає, що використання поняття «народна мова» варіюється від виокремлення різних проявів мови свого народу (фольклору та діалектів, вищих зразків ораторської та письменницької майстерності) до всього того, що створюється в народних масах, щоб протиставити його книжному, вченому, космополітичному, виявам мови чужого народу в національній мові. Ця двозначність, на думку науковця, призводить до того, що термін «народна мова» не можна вважати науковим [2].

Звісно Б. Ларін не був першопроходцем у цій царині, адже для слов'янського мовознавства XIX ст. є характерними розвідки, які описували саме народні прояви мови. Ще Олександр Опанасович Потебня намагався дати визначення «народній мові». У статті «Мова і народність» дослідник приводить значення лексеми *народ*: «Слово народ перейшло від відстороненого значення народження і, можливо, одиничного

значення народжене, людина, до збірних значень великої кількості людей, простонароддя, нації», розглядаючи народ у широкому значенні як націю, намагаючись диференціювати сутність мови, мовознавець розмірковує про неподільність існування нації (тобто народу) та мови. У контексті аналізу фрагментів мовлення російської знаті та простих людей вирізняється судження про те, що відбувається тенденція до витіснення письмової мови народною (національною). Цитуючи В. Даля, О. Потебня говорить про «перемогу» народної мови над книжною [6].

Мовознавець, історик української мови Іван Огієнко у праці «Історія української літературної мови» протиставляє літературну та народну мову. У той же час зауважує, що народна мова є джерелом літературної та літературна впливає на народну. Автор ототожнює народну мову з мовою селян: «Жива народна мова ніколи не йде в ногу з мовою літературною, – ця, остання, все далеко випереджує її. Простий народ, особливо неписьменний чи малописьменний, завжди дуже консервативний у всьому своєму житті, а в тім і в мові; навпаки, інтелігенція в своїй більшості все поступова, а її мова широкими кроками невпинно прямує вперед. Духові потреби селянства звичайно невеликі, і їх легко задовольняє жива говіркова мова; зовсім не те в духовім житті інтелігенції: її культурні потреби окремих широко розвинених одиниць – учених, поетів, письменників – вимагають глибоко й тонко розвиненої мови. Культурна різниця поміж духовим життям селянства і його інтелігенції завсіди є й мірило різниці мови народної від мови літературної» [5].

Микола Сергійович Трубецький, російський лінгвіст початку XIX ст., у праці «Загальнослов'янський елемент в російській культурі» розмежовує два поняття: мова народна та мова літературна. М. Трубецький твердить, що будь-яка літературна мова розвивається із народної та знаходиться під її впливом. У той же час дослідник зауважує, що літературна та народна мова не співпадають та розвиваються кожна своїм шляхом. У праці виділяються спільні та розбіжні риси обох видів мови. До спільних мовознавець відносить принцип

диференціації, яка за певної специфікації притаманна і народній мові і літературній; принцип географічний (диференціація за місцевостями); принцип спеціалізації (диференціація за видами спеціального застосування мови). У літературній мові відбувається переважання принципу спеціалізації над принципом географічної диференціації і, навпаки, у народній домінуючу роль займає географічний принцип – між мовленням окремих професійних чи побутових груп (землеробів, рибалок, мисливців і т. п.) завжди існують певні відмінності, але, за твердженням автора статті, вони не є настільки помітними як відмінності між говорами окремих місцевостей. Домінантна роль у сферах використання літературної мови належить її мовцю, представнику освіченого суспільного прошарку, ступінь культурного рівня якого визначає відсоток використання літературних норм у стосунку до народних так само як і розмовних літературних слів у повсякденному спілкуванні. Основним явищем в еволюції народної мови визнається його дрібнення та розпад на діалекти. Словник народної мови уявляється мовознавцем як недостатній для вираження усіх відтінків літературної мови, а синтаксис народного мовлення – не достатньо гнучким, щоб задовольнити вимоги літературної стилістики [8].

С. Єрмоленко, сучасний український мовознавець, висловлює твердження про обов'язковість народно-розмовної основи у літературній мові: «Історія літературної мови – це різні за тривалістю й активністю періоди взаємодії опрацьованої, унормованої мови розвиненого письменства з глибокою народно-розмовною основою. Під народно-розмовною основою розуміємо: 1) власне діалектне мовлення, 2) літературне мовлення в проекції соціально-професійній і географічній (територіальній)» [1]. У такому випадку, можна говорити не про опозицію народна мова VS літературна мова, а про включення елементів народно-розмовної мови до літературної, їхню стандартизацію.

Білоруський соціолінгвіст Н. Мечковская використовує термін *загальнонародна мова*. Вона вважає, що така мова не є однорідною, її соціальна структура включає в себе

професіоналізми, жаргони, просторіччя, кастові мови та типи комунікативних ситуацій певного суспільства, діалекти, літературну мову [3, с. 27, 37].

У словнику соціолінгвістичних термінів розмежовано два поняття *народна мова* та *народно-розмовна мова*. Так, *народна мова*, на думку авторів словника, це – по-перше, найпоширеніший, загальновживаний різновид цієї мови, мова усного спілкування, яка об'єднує наріччя, діалекти, говірки, як правило, не являє собою цілісного моноліту з суворими і єдиними для всього народу орфоепічними, граматичними і лексичними нормами. Як термін, зазвичай, вживається у випадках коли складно говорити про ступінь нормативності національної мови. По-друге, це – мова усної народної творчості, яка має більш-менш наддіалектний характер. *Народно-розмовна* ж мова диференціюється як сукупність різних форм існування мови (крім таємних мов), що представляє собою альтернативу літературній формі. За ступенем поширеності розмовну мову поділяють на: а) загальнонародно-розмовну і б) локалізовано-розмовну, або діалектну. З точки зору соціолінгвістики територіальні діалекти і просторіччя слід винести за межі народно-розмовної форми і вважати особливими, самостійними формами існування мови [7, с. 137].

В англомовній лінгвістичній термінології стосовно описаного вище явища української / російської мови зустрічаємо декілька термінів: *Folk Language, Rustic Speech, Ordinary Language, Vernaqular Language.*

Термін *Folk Language* використовується представниками достатньо нового мовознавчого напряму – *народної лінгвістики* (*Folk Linguistics*), предметом якого є знання чи судження про мову притаманні широкому загалу [16].

Лексема *folk* (народ) тут уживається на позначення тих, хто є непрофесіоналами у певній дослідницькій сфері. Лексема не позначає сільського, неосвіченого населення, так званих примітивних, ізольованих, маргінальних меншин, групи або особи з нижчим соціальним статусом.

Представники цієї лінгвістичної течії виокремлюють поняття *Folk Language (народна мова), Folk Phonology*

(народна фонологія), Folk Semantics (народна семантика), Folk Pragmatics (народна прагматика). Розвиваючи думки представників цієї школи, Гюнтер Раден конструює так звану модель народної мови. Поняття «мова» не є первинним концептом, а, як правило, виведене з надбазисних понять в рамках мовного фрейму. У статті німецького дослідника проаналізовано як поняття артикуляції метонімічно використовуються в різних мовах підміняючи поняття процесу мовлення і мови [17]. Слушно, що такі підміни та їхні метафоричні утворення втілюють наївне уявлення про мову, яке може розглядатися як «народна модель мови». У такій спрощеній моделі наше розуміння процесу мовлення та мови як такої зводиться до артикуляції і невеликого набору органів мовлення.

Та, на жаль, основна увага таких студій сконцентрована лише на дослідженні уявлень про мову нефахівців та вербальної реалізації семантико-тематичної сфери «мовленнєва діяльність». У 2012 році в м. Санкт-Петербург відбулася конференція «Народна лінгвістика: погляд носіїв мови», матеріали якої побачили світ у 2014 році. Окрім згаданих вище тем, увага дослідників приділялась також явищу народної етимології, міфологізації мови, деяким етнолінгвістичним концептам та діалектним виявам мови [4].

Термін *Folk Speech (народне мовлення)* використовується Федеріком Дж. Касседі у статті «Мовні зміни притаманні народному мовленню США» (Language Changes Especially Common in American Folk Speech). Тобто йдеться не про явище народної мови як таке, а про так зване «розмовне мовлення американського народу», у формуванні якого істотну роль відіграли мови різних етнічних груп, що географічно та історично співіснували на території США. Автор притримується постулату, що мова постійно змінюється. Як у нормативній так і ненормативній лексиці відбуваються певні зміни фонетичних форм та синтаксичних структур. Такі зміни виникають непередбачено, хоча й відповідають процесу розвитку суспільства. Найчастотнішими вони є у використанні «народної мови» аж до того моменту, коли вони

стають характерною ознакою «народної мови». Федерік Дж. Касседі виокремлює чотири основні типи змін, які виникають у народній мові: форми слова, граматичні, деривaційні, фонетичні [12].

У 1913 році виходить книга Елізабет Мері Райт, де *Rustic Speech (сільська мова)* розглядається як мова сільського населення, діалекти та народно-поетична мова. Авторка демонструє вплив літературної мови на сільську мову та навпаки, проводить аналіз запозиченої лексики в тогочасних діалектах Великобританії. Основною диференційною рисою такої мови вона вважає її поетичність для підтвердження чого аналізує широкий пласт обрядової лексики, лексики мотивованої народною етимологією та віруваннями [18].

У понятті *Ordinary Language (звичайна мова)* імплікуються смисли дивна, поетична, національна, іноді архаїчна мова. Сюди ж відносяться значення «мова звичайних людей», просторіччя та діалекти, повсякденна мова етнічних груп. Лінгвісти вважають, що така багатозначність виникає через властиву *звичайній мові* неточність і ненауковий характер, а також не усталеність термінів *етнічна група* та *домінуюча група* [14].

Vernacular Language (народна мова) – звичайна, повсякденна мова конкретної спільноти. Термін *Vernacular Language* найчастіше протиставляється літературній мові. *Vernacular Language* конкретного співтовариства розглядається як звичайна мова, яка використовується членами тієї чи іншої громади та помітно відрізняється від нормативної мови. Найчастіше термін використовується американським лінгвістами в контексті європейських мовних розвідок, де, на їхню думку, найпоширенішим предметом дослідження була літературна, нормативна мова, а ненормативні форми народної мови ігнорувалися, за винятком вивчення регіональних діалектів, для чого використовувалось мовлення літніх сільських жителів у той же час, коли мовлення молодших реципієнтів, так само як і міських реципієнтів, ігнорувалося [13]. Інтерес до народних мовленнєвих форм виник упродовж ХХ ст., що стало набагато помітнішим із

розвитком соціолінгвістики в 1960 році. Сьогодні такі студії набувають усе більшої актуальності та використовують поряд соціолінгвістичними методи когнітивної лінгвістики та психолінгвістики. Найвизначнішими розвідками такого типу є дослідження народних форми англійської мови для яких британські соціолінгвісти Джим і Леслі Мілрой використали трохи жартівливий термін *Real English* [15].

У французькій лінгвістиці побутують поняття *langue populaire* та *français populaire*. Традиційно, *français populaire,* у першу чергу, розглядається як соціолект – нестандартизована мовна форма, що існує в Парижі, властива групам з низьким соціально-економічним статусом, серед людей менш схильних до використання літературної мови. Французька мова паризького робітничого класу протиставляється мові освіченої буржуазії. Для граматистів лексема *populaire* асоціюється з народом і *народна мова* розглядається як мова «притаманна народу», що включає так звані «сільські» та «міські» діалекти.

Прикметник *populaire,* за свідченням французького дослідника Шарля Бруно, може характеризувати як мову, якою розмовляє народ, так і мову, яка відповідає його ментальності та його смакам, коли йдеться про літературні твори [11, с. 238]. *Народна мова* особливо відзначається своєю лексикою, яка є дуже різноманітною [11, с. 239]. Автор вважає, що, загалом, дуже складно визначити межі народної мови. У період розквіту лінгвістичних студій у Франції (кінець XIX – початок XX ст.) загальний вираз *langue populaire* поступається у роботах фахівців більш точним термінам: *місцеві говірки (parlers locaux)* або *патуа (patois) (ізольовані або згруповані у діалекти), технічні мови* та *жаргони (langues et argots techniques,), спеціальні мови (langues spéciales)* т. п. Також вираз *langue populaire* часто використовують при дослідженні літературних творів для позначення певної кількості лінгвістичних явищ особливого характеру, які мають певні невідповідності з загальноприйнятою писемною мовою [11, с. 249].

Перша згадка про *français populaire* датується початком XX ст., де вона асоціювалася з діалектами та регіональними

мовами [10]. У 1920-х рр. так називався певний соціолект у Парижі. У середині ХХ ст. лінгвісти починають зазначати суперечливість терміну, відсутність встановленої соціальної групи, мова якої могла б відповідати цьому явищу. Вираз *français populaire* є взаємозамінним з великою кількістю інших, часто опозитивних термінів *«patois», «langue» / «langage»/ «parler populaire», «français non-standard»/ «ordinaire»*). Як слушно зауважує Міхаель Абекасис, поняття *français populaire* більше не співвідноситься з певною соціо-економічною групою та існує у вигляді реліктових форм лінгвістичного апарату [9].

Отже, можна постулювати, що попри розбіжність назв та своєрідність внутрішньої форми, поняття *народна мова* існує у трьох досліджуваних мовах, не є усталеним на сьогодні. Різноманітність та диференційність основних семантичних ознак найчастіше є віддзеркаленням історичних процесів кожного мовного соціуму, що спричиняє загальну міжмовну асиметрію. Для української мови вважаємо найпринятнішим термін *народна мова.* Словосполучення *vernacular language* інтереорізує найзагальніші риси згаданого поняття в англійській мові, у французькій мові в такому контексті актуальним є вираз *langue populaire*. Перспективним вважаємо виокремлення рис притаманних згаданому поняттю в кожній мові.

Література

1. Єрмоленко С.Я. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) / С.Я. Єрмоленко, М.Г. Гримич // Питання мовної культури. – 1967. – Вип. 2. – С. 14–32.

2. Ларин Б.А. О народной фразеологии / Б.А. Ларин // История русского языка и общее языкознание. – М. : Просвещение, 1977. – С. 149–162.

3. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика : пособие [для студентов гуманитарных вузов] / Н.Б. Мечковская. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 207 с.

4. «Народная лингвистика»: взгляд носителей языка на язык : Тезисы докладов международной научной конференции, 2012. – СПб. : «Нестор-История», 2012. – 19–21 ноября. – 100 с.

5. Огієнко І. Історія української літературної мови / Огієнко І. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.

6. Потебня А.А. Язык и народность / А.А. Потебня // Мысль и язык : полное собрание сочинений. – К. : Государственное издательство Украины, 1926. – Т. 1. – С. 173–206.

7. Словарь социолингвистических терминов / [ред. В.Ю. Михальченко]. – М. : Российская академия наук. Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук, 2006. – 312 с.

8. Трубецкой Н.С. Общеславянский элемент в русской культуре / Н.С. Трубецкой // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1990. – № 2. – С. 121–140.

9. Abecassis Michaël Le français populaire : a valid concept? / Michaël Abecassis // Marges Linguistiques (La revue électronique gratuite en Sciences du Langage). – Saint-Chamas : M.L.M.S. – № 6. – [Ressource électronique]. – http://www.marges-linguistiques.com.

10. Bauche H. Le Langage populaire, grammaire, syntaxe et dictionnaire du français tel qu'on le parle dans le peuple de Paris / H. Bauche. – Paris : Payot, 1946. – 231 p.

11. Bruneau Charles Langue Populaire / Charles Bruneau Volume 9. – Paris : Les belle letres, 1957. – PP. 238–249.

12. Cassidy Frederic G. Language Changes Especially Common in American Folk Speech / Frederic G. Cassidy // Dictionary of American Regional English – [Electronic resource]. – http://www.daredictionary.com/page/languagechanges.

13. Cheshire Jenny Taming the Vernacular : Form Dialect to Written Standard Language / Cheshire Jenny, Cheshire Stein. – London : Longman, 1997. – 272 p.

14. Fearon James D. Ordinary Language and External Validity : Specifying Concepts in the Study of Ethnicity / James D. Fearon, David D. Laitin // Laboratory in Comparative Ethnic Processes – [Electronic resource]. – Режим доступа : http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/licep/2/fearon/fearon-laitin.pdf.

15. Milroy James Real English : the Grammar of English Dialects in the British Isles / James Milroy, Lesley Milroy. – London : Routledge, 1993. – 384 p.

16. Niedzielski Nancy A. Folk Linguistics / Nancy A. Niedzielski, Dennis Preston // Trends in Linguistics (Studies and Monofraphs 122). – Berlin : Walter de Gruyter, 2000. – 375 p.

17. Radden Günter. The folk model of language / Günter Radden. – [Electronic resource]. – Режим доступа : www. metaphorik.de/01/radden.pdf.

18. Wright E. M. Rustic Speech and Folk-lore / Elizabeth Mary Wright. – London, Edinburgh, Glasgow, New York, Toronto, Melbourne, Bombay : Humphrey Milford Oxford University, 1913. – 342 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.

Стаття надійшла до редакції 27 лютого 2015 року

УДК 82-312.1

Сергей Потапенко
(г. Нежин, Украина)

КОГНИТИВНАЯ РИТОРИКА АНГЛОЯЗЫЧНОГО МЕДИА-ДИСКУРСА: ЖАНРОВАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ТЕКСТОВ

Застосування когнітивної риторики англомовного медіа-дискурсу для зіставлення організації текстів двох жанрів – виступів і присвячених їм новин – виявило, що композиція перших більшою мірою підпорядкована інтенції творця промови, а другі орієнтовані на суспільну локалізацію реципієнта. Встановлено, що номінативні одиниці категоризують головну ідею на різних рівнях узагальнення двома головними тактиками: суперординатно-базовою і базово-суперординатною, що продемонстровано на прикладі зіставлення

різдвяного звернення королеви Єлизавети (2013 рік) і його викладу у новинному повідомленні Бі-Бі-Сі.

Ключові слова: *когнітивна риторика, інвенція, диспозиція, елокуція, медіа-дискурс, образ-схема, різдвяне звернення, новинний текст.*

Применение когнитивной риторики англоязычного медиа-дискурса для сопоставления организации текстов двух жанров – выступлений и посвященных им новостей – выявило, что композиция первых в бóльшей мере подчинена интенции создателя речи, а вторые ориентированы на социальную локализацию реципиента. Установлено, что номинативные единицы категоризирует главную идею на разных уровнях обобщения двумя основными тактикам: суперординатно-базовой и базово-суперординатной, что демонстрирует сопоставление текста рождественского обращения королевы Елизаветы (2013 год) и его изложения в новостном сообщении Би-Би-Си.

Ключевые слова: *когнитивная риторика, инвенция, диспозиция, элокуция, масс-медийный дискурс, образ-схема, рождественское обращение, новостной текст.*

The application of cognitive rhetoric of English media discourse for comparing the organization of the texts of two genres – speeches and news stories – reveals that the composition of the former is mainly subordinated to the sender's intention while the latter is dependent on the receiver's social position. It is found that the choice of nominative units categorizes the main idea at two levels of generalization subordinated to two main moves: superordinate-basic and basic-superordinate which is exemplified by comparing Queen Elizabeth's 2013 Christmas broadcast and its interpretation in the BBC news story.

Key words: *cognitive rhetoric, invention, disposition, elocution, media discourse, image schema, Christmas broadcast, news story.*

Развитие когнитивной лингвитики обусловловило переосмысление с новых позиций существующих подходов к изучению языка и дискурса, что проявляется в формировании новейших исследовательских направлений: когнитивной грамматики [7, с. 14], когнитивной стилистики [4, с. 11], когнитивной поэтики [2, с. 18], когнитивной риторики [6, с. 4]. Последняя синтезирует постулаты когнитивной семантики,

изучающей общие принципы осмысления человеком действительности, воображения и мышления, и риторики, связывающей восприятие, воображение и мышление с конкретными коммуникативными ситуациями [8, с. 445].

В русле развития когнитивной риторики античный этос, ограничивавшийся созданием образа автора [1, с. 22–23], трансформируется в риторику эффекта, охватывающую способы создания впечатлений о любом референте, любыми медиа, в любом дискурсе [3, с. 716]. Её формирование предполагает разработку соответствующего исследовательского аппарата. С этой целью из античной традиции заимствуем каноны текстопостроения: инвенцию, т.е. выбор и предварительный анализ темы; диспозицию, т.е. последовательность изложения; элокуцию, связанную с вербальной орнаментацией текста; запоминание и воспроизведение [1, с. 22], слившиеся в единый – перформативный – этап в результате развития технических средств коммуникации, приведшего к формированию масс-медийного дискурса. У когнитивной лингвистики заимствуем наипростейшие концептуальные модели сенсомоторного происхождения – образ-схемы, на основе которых формируются более сложные структуры сознания [5, с. 126].

Образ-схемы фиксируют базовые отношения человека с окружающей средой в четырех перспективах, отражающих удаленность воспринимаемого от субъекта: соматической, т.е. непосредственно вокруг ТЕЛА как исходного ориентира; перцептивной, учитывающей зависимость получаемых образов от расстояния воспринимаемых объектов от индивида; топологической, связанной с пространственной локализацией воспринимаемого; динамической, объединяющей движение и силу.

Соматическое расположение объектов относительно ТЕЛА фиксируется образ-схемами СПЕРЕДИ – СЗАДИ, СВЕРХУ – СНИЗУ, СЛЕВА – СПРАВА, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ, БЛИЗКО – ДАЛЕКО. Перцептивная перспектива концептуализации объектов представлена схемами, отражающими последовательность трансформации получаемых

образов в результате приближения: МАССА – МНОЖЕСТВО – ИСЧИСЛЯЕМОСТЬ – ОБЪЕКТ. Локативные схемы учитывают изменения в расположении объектов внутри трехмерного пространства или за его пределами, начиная с поверхности: ПРЕДЕЛ (ПОВЕРХНОСТЬ) – КОНТЕЙНЕР – ВКЛЮЧЕНИЕ / ИСКЛЮЧЕНИЕ – СОДЕРЖИМОЕ (ПУСТОЙ / ПОЛНЫЙ). Динамические схемы соотносят объекты с движением (ПУТЬ, ЦИКЛ, ВЕРТИКАЛЬ) и силой: ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, ОБЕСПЕЧЕНИЕ / ЛИШЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ, ПРИНУЖДЕНИЕ, ПРИТЯЖЕНИЕ, ПРЕПЯТСТВИЕ / УСТРАНЕНИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ.

Синтез риторических канонов текстопостроения с концептуальными структурами позволяет выделить пять основных этапов когнитивно-риторического анализа текста с подразделением перформативного этапа на две фазы: интенциональную, связанную с целеполаганием, и результативную, соотносимую с произнесением речи. Первый – интенционально-перформативный – этап предполагает воссоздание авторской оценки коммуникативной ситуации, определяющей выбор стратегий текстопостроения, и деятельность автора на всех последующих этапах. Второй – инвентивный – этап состоит в концептуальной реконструкции планируемых эффектов на основе словарных дефиниций их названий. Третий – диспозитивный – этап направлен на выявление того, как планируемые автором эффекты воплощаются в текстах разных жанров и в их отдельных коммуникативных блоках (КБ). На четвертом – элокутивном – этапе воссоздаем тактики, определяющие выбор единиц, именующих провозглашаемую идею в отдельных КБ. Пятый – результативно-перформативный – этап состоит в обнародовании текста, сила воздействия которого зависит от деятельности автора на предыдущих этапах.

Применение предложенной методики когнитивно-риторического анализа определяется как спецификой дискурса, так и особенностями жанров анализируемых текстов. С двумя крайними точками масс-медийного жанрового континуума соотносятся выступления, функционально наиболее близкие

к речам античных риторов, но в отличие от последних предназначенные для массовой аудитории, и новостные сообщения, не имеющие аналога в античной риторике. Тексты этих двух жанров отличаются ролью концептуальных систем коммуникантов: риторика выступлений в большей мере подчинена авторской интенции воздействия на массовую аудиторию, т.е. образует авторский жанр, а риторика новостей учитывает темпоральную и социальную локализованность аудитории, т.е. формирует адресатный жанр.

Авторский и адресатный жанры современных СМИ наиболее полно проявляются при сопоставлении двух текстов с одинаковым содержанием, о чем свидетельствует сравнение рождественского обращения британской королевы, датированного 2013 годом (http://www.royal.gov.uk/ImagesandBroadcasts/TheQueensChristmasBroadcasts/ChristmasBroadcasts/ThedQueensChristmasBroadcast2013.aspx), и его освещения на новостном сайте Би-Би-Си (bbc.co.uk/news/uk-2509306).

Ведущая тема анализируемых текстов – рефлексия. Она обозначена существительными reflection / contemplation в топикальном высказывании интродуктивного блока выступления **(***Reflection can take many forms*) и актуализирована в тексте единицами со значением медитации (*reflect, think, contemplate* и др.), хотя новостной заголовок **(***Christmas message: Queen reflects on year of Prince George's birth*) заявляет две темы: рефлексию (*Queen reflects*) и рождение правнука (*Prince George's birth*).

На инвентивном этапе анализа осуществляем концептуальную реконструкцию семантики существительного *reflection* «размышление», толкуемого как тщательное **(***careful*) раздумье над чем-либо на протяжении длительного времени (*over a long period of time*) «careful thought about something over a long a period of time» [9, с. 1067]. В приведенной дефиниции сема *'careful'*, указывающая на значительное внимание к деталям с целью правильного и тщательного выполнения чего-либо («paying a lot of attention to detail, so that something is done correctly and thoroughly») [9, с. 222], имплицирует приближение к референту, соотносимое с перцептивной

последовательностью образ-схем МАССА – МНОЖЕСТВО – ИСЧИСЛЯЕМОСТЬ – ОБЪЕКТ, а семема *'over a long period of time'* соотносит этого движение с длительным периодом времени.

Учитывая различия в жанровой принадлежности сопоставляемых текстов, их композицию и номинативную организацию анализируем отдельно.

Композиция рождественского обращения включает пять КБ: вступительный; нарративный, акцентирующий важность рефлексии; ретроспективный, посвященный юбилею пребывания королевы на троне; проспективный, направленный в будущее; семейный, сосредоточенный на семейных ценностях; заключительный, посвященный рождеству.

С учетом организации концепта REFLECTION на элокутивном этапе анализа организацию текста выступления анализируем в аспекте движения в пределах образ-схемных перцептивных отношений, соотносимых с базовым, суперординатным и субординатным уровнями категоризации [10, с. 30–31]. Образ-схема МАССА соотносит референты с суперординатным, т.е. вышестоящим, уровнем категоризации. Образ-схемы ИСЧИСЛЯЕМОСТЬ и ОБЪЕКТ – с двумя уровнями: базовым, на котором осуществляется непосредственное моторное взаимодействие со средой, и субординатным, т.е. конкретно-ситуативным. Образ-схему МНОЖЕСТВО связываем с надбазовым уровнем, удаленным от непосредственного моторного взаимодействия, но связанным с перцептивными отношениями.

С учетом указанных отношений выявляем тактики употребления единиц, соотносящих рефлексию с разными уровнями категоризации. Проведенный анализ показывает, что употребление номинативных единиц подчинено двум чередующимся тактиками: базово-суперординатной, при которой именование сенсомоторных образов, связанных с опытом аудитории, сменяется их обобщением, и суперординатно-базовой, предполагающей движение от обобщающих к базовым номинациям с целью раскрытия понятия рефлексии.

Вступление структурировано базово-супеординатной тактикой, при которой обращение к сенсомоторному опыту аудитории через описание случая из жизни королевы (*I once knew someone)* сменяется суперординатными существительными *reflection* и *contemplation* в конце этого КБ: *I once knew someone who spent a year in a plaster recovering from an operation on his back. He read a lot, and thought a lot, and felt miserable. […] We all need to get the balance right between action and reflection. With so many distractions, it is easy to forget to pause and take stock. Be it through contemplation, prayer, or even keeping a diary, many have found the practice of quiet personal reflection surprisingly rewarding, even discovering greater spiritual depth to their lives.*

Напротив, нарративный КБ, посвященный месту рефлексии в жизни человека, структурирован суперординатно-базовой тактикой, при которой абстрактная идея, обозначенная существительным *reflection*, иллюстрируется примерами из повседневной жизни: семейное празднование рождества (*come together at Christmas*), воспоминания об умерших родственниках (*those we have loved*), а также о тех, кто выполняет свой долг вдали от дома (*those who through doing their duty*): *Reflection can take many forms. When families and friends come together at Christmas, it's often a time for happy memories and reminiscing. Our thoughts are with those we have loved who are no longer with us. We also remember those who through doing their duty cannot be at home for Christmas*.

В свою очередь, ретроспективный КБ, обращенный к прошлому, структурирован не одной, как вступление, а двумя базово-супеординатными тактиками. Согласно первой из них королева говорит о своей собственной рефлексии (*I my self had cause to reflect this year*), переходя к суперординатным единицам, обозначающим обязанность служения государству (*my own pledge of service*): *I my self had cause to reflect this year, at Westminster Abbey, on my own pledge of service made in that great church on Coronation Day sixty years earlier.* В соответствии со второй базово-суперординатной тактикой наблюдаем переход от референции к празднованию годовщины

пребывания на троне, обозначенной определенными дескрипциями *the anniversary* и *the Coronation,* к абстрактным идеям о важности семьи, дружбы и добрососедства (*the importance of family, friendship and good neighbourliness*): *The anniversary reminded me of the remarkable changes that have occurred since the Coronation, many of them for the better; and of the things that have remained constant, such as the importance of family, friendship and good neighbourliness.*

В отличие от предыдущего, проспективный КБ структурирован суперординатно-базовой тактикой, ибо в аудитории отсутствует опыт взаимодействия с будущим. В данном случае идея рефлексии, обозначенная существительным *reflection*, иллюстрируется референцией к ее конкретному проявлению, представленному играми Британского Содружества (*the Commonwealth games in Glasgow*): *But reflection is not just about looking back. I and many others are looking forward to the Commonwealth games in Glasgow next year. The baton relay left London in October.*

Базово-суперординатная тактика структурирует два фрагмента КБ, посвященного семье. Первый – метафорический – представляет Британское Содружество как семью, начинаясь с описания визита принца Чарльза в Шри-Ланку (*a recent meeting in Sri Lanka*) и сменяется обращением к абстрактной идее поощрения *(encouragement*): *My son Charles summed this up in a recent meeting in Sri Lanka. He spoke of the Commonwealth's "family ties" that are a source of encouragement for many.* Во втором семейном фрагменте базово-суперординатная тактика реализуется переходом от единиц, отсылающих к домашнему очагу (*here at home*), рождению ребенка (*the arrival of a baby*), к абстрактному существительному, обозначающему рефлексию (*to contemplate*): *Here at home my own family is a little larger this Christmas. As many of you will know, the arrival of a baby gives everyone the chance to contemplate the future with renewed happiness and hope.*

Заключительный КБ, посвященный рождеству, структурирован базово-суперординатной тактикой,

проявляющейся в подведении конкретних событий под общую идею рефлекси, обозначенную в конце каждого высказывания абстрактной единицей *reflection*. Базовые единицы обозначают предстоящий год (*In the year ahead, I hope you will have time to pause for moments of quiet reflection*), идентифицируют христиан (*For Christians, as for all people of faith, reflection, meditation and prayer help us to renew ourselves in God's love*), а также именуют первое рождество (*On the first Christmas, in the fields above Bethlehem, as they sat in the cold of night watching their resting sheep, the local shepherds must have had no shortage of time for reflection*).

Анализ выступления свидетельствует о том, что королева предложила свою иерархию ценностей, отраженную в последовательности употребления номинативных единиц: от маленького человека, которому посвящено вступление, к общей идее рефлексии, юбилею своего правления, единству Британского Содружества, рождению правнука и рождественским пожеланиям. При этом доминирование в большинстве КБ базово-суперординатной тактики обеспечивает удержание внимания аудитории через апелляцию к повседневному опыту, а применение суперординатно-базовой тактики придает отдельным фрагментам выступления возвышенный – надситутивный – тон.

Ориентированность текстов новостных сообщений на социальную локализацию реципиента проявляется в их организации в соответствии с двумя адресатными стратегиями: ретроспективной хронологии, при которой изложение начинается с недавних событий и заканчивается начальными, и иерархичности, согласно которой вначале именуются наиболее важные события или люди. Последняя стратегия определяет изложение выступления королевы в сообщении, опубликованном на сайте Би-Би-Си: *Christmas message: Queen reflects on year of Prince George's birth*.

В аспекте диспозиции новостной текст излагает речь королевы в иерархической последовательности в КБ краткого сообщения и придерживается композиции выступления в основной части, а между ними вклинивается ситуативный КБ,

описывающий экстралингвальный фон событий этого дня: условия произнесения речи и более раннее событие, связанное с крещением правнука. На элокутивном уровне доминирует двойная базовая тактика, согласно которой большинство высказываний, посвященных содержанию выступления, начинаются с идентификации королевы (*The Queen, she*) и сопровождаются референцией к событию, о котором шла речь в выступлении, напр., *the birth of her great-grandson Prince George*, *the 60th anniversary of her coronation.*

КБ краткого сообщения открывается референцией к наиболее важному социальному событию завершающегося года – рождению праправнука, которому в рождественском обращении посвящен предпоследний – семейный – блок: *The Queen has reflected on the birth of her great-grandson Prince George in her traditional Christmas Day broadcast. She said the arrival of a new baby gave people the chance to think about the future with* «*renewed hope*»*. And she had a message for new parents, saying that for them* «*life will never be the same again*»*.*

Два следующих по важности события, отмеченные в КБ краткого сообщения, представлены юбилеем королевы и единством Британского Содружества, которым в выступлении посвящены третий и четвертый КБ, предшествовавшие блоку о рождении правнука: *The Queen also talked about the 60th anniversary of her coronation, the role of the Commonwealth and next year's Games in Glasgow*.

Структура основного КБ новостного сообщения более приближена к композиции речи, ибо в нем перечислены основные темы согласно логической схеме «утверждение – аргумент, представленный цитатой из выступления»: важность рефлексии, которой посвящен нарративный КБ выступления (*The queen also talked about the need for reflection generally and said:* «*We all need to get the balance right between action and reflection*»), шестидесятилетний юбилей (*She also recalled the celebrations of the 60th anniversary of the day she was crowned Queen, in June*), отдана честь вооруженным силам (*She also paid tribute to members of the armed forces who are not with their families at Christmas, saying:* «*We are forever grateful to all those*

who put themselves at risk to keep us safe»), а также упомянуты игры Британского Содружества (*And she looked ahead to 2014, when Glasgow will be staging the Commonwealth Games*).

Ситуативный КБ содержит более общую информация о том, как королева начала праздничный день (*The Queen started Christmas Day by attending the traditional service at church* [...]) и о традиции рождественских выступлений (*The Christmas address is written by the Queen – one of the few occasions when she can air her own views*).

Таким образом, применение процедур когнитивно-риторического анализа, синтезирующего этапы текстопостроения с исследовательским аппаратом образ-схем, к сопоставлению текстов двух жанров англоязычного масс-медийного дискурса выявляет две стратегии линеаризации содержания: авторскую и адресатную. При первой организация текста в бóльшей степени подчинена интенции создателя, а при второй – темпоральной и социальной локализации адресата. На этапе элокуции указанные стратегии реализуются тактиками, апеллирующими к опыту аудитории на базовом и суперординатном уровнях категоризации: суперординатно-базовой и базово-суперординатной, а также двойной базовой, задействованной в новостном сообщении.

Литература

1. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики / Н.А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.

2. Воробйова О.П. Когнітивна поетика : здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 18–22.

3. Потапенко С.И. Когнитивная риторика эффекта : методика анализа эпидейктических речей / С.И. Потапенко // Когнитивные исследования языка. – М. : Институт языкознания РАН ; Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2013. – Вып. XIV. Когнитивная лингвистика : итоги, перспективы : материалы Всерос. научной конференции. – С. 716–721.

4. Cognitive Stylistics : Language and Cognition / ed. E. Semino and J. Culpeper. – Amsterdam : John Benjamins, 2002. – 335 p.

5. Johnson M. The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.

6. Kwiatkowska A. From the editor / A. Kwiatkowska // Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2012. – P. 7–10.

7. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford Univ. Press, 1987. – Vol. I. : Theoretical Prerequisites. – 516 p.

8. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / T. Oakley // From Perception to Meaning : Image Schemas in Cognitive Linguistics. – Berlin, N.Y., Mouton de Gruyter, 2005. – P. 443–473.

9. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 1540 p.

10. Rosch E. Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization. – Hillsdale, N.J. : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.

Стаття надійшла до редакції 26 лютого 2015 року

УДК 811.111'342

Valery Savchuk
(t. Pereiaslav-Khmelnytsky, Ukraine)

PECULIARITIES OF PROSODIC SYSTEMS AND THEIR RELATION TO OTHER LANGUAGE MEANS IN ACTUALIZATION OF PRESIDENTIAL DISCOURSE

У статті, з позицій аналізу стратегічно-тактичних засад президентської риторики, розглядається взаємодія просодичних

засобів з одиницями інших мовних рівнів у процесі актуалізації англомовного президентського звернення. Дослідження дозволило конкретизувати комплекс просодичних засобів, функціонування яких забезпечує втілення стратегічно-тактичних завдань президента. Розгляд цього питання також дозволяє констатувати, що базовими ознаками інтонаційних моделей актуалізації комунікативних ходів президентської промови слід уважати відносні значення інтонаційних параметрів, як-от зміна тональних характеристик, темпу, гучності тощо.

Ключові слова: *президентське звернення, комплекс просодичних засобів, тактика, комунікативний хід, інтонація, переконування, мовні засоби, звернення президента.*

В статье, с позиций анализа статего-тактических принципов президентской риторики, рассматривается взаимодействие просодических средств с единицами других языковых уровней в процессе актуализации англоязычного президентского обращения. Исследование позволило конкретизировать комплекс просодических средств, функционирование которых обеспечивает осуществление стратего-тактических целей президента. Изучение этого вопроса также позволяет констатировать, что базовыми признаки интонационных моделей актуализации коммуникативных ходов речи президента следует считать относительные значения интонационных параметров, например изменения тональных характеристик, темпа, громкости и т.д.

Ключевые слова: *президентский дискурс, комплекс просодических средств, тактика, коммуникативный ход, интонация, убеждение, языковые средства, обращение президента.*

The article, from the perspective of strategic and tactical objectives of presidential rhetoric, investigates the interaction between prosodic means and units of other language levels in actualization of an English presidential address. It has allowed us to single out a specific set of prosodic means which assists a president in fulfilling his strategic and tactical objectives. Also, the analysis of the issue shows that basic characteristics of intonation models conducing to the actualization of communicative moves of a presidential speech are such relative values of intonation parameters as changes in pitch, tempo, volume etc.

Key words: *presidential discourse, prosodic means, tactic, communicative move, intonation, persuasion, language means, presidential address.*

Contemporary cognitive and functional-and-communicative studies draw special attention to presidential discourse. This domain of political discourse is of great interest to scholars because of a dominant role the presidency plays for the society and a variety of verbal and non-verbal rhetoric weapons which both effectively appeal to the deepest corners of the public's consciousness and provide speeches with a high level of persuasion.

There is a vast mass of works providing significant research of pragmatic, semantic, lexical, grammatical and stylistic aspects of political speeches [2; 10]. A review of the literature shows that one of the central issues to the study of miscellaneous discursive samples of presidential rhetoric is, on the one hand, strategies and tactics [5; 3; 15], on the other hand, the role of phonetic means in the actualization of political texts [8; 1]. In our opinion the two aspects define the verbal armory of the modern rhetorical president and suggest areas for further research. Thus, in inquiring into the nature of presidential rhetoric, within the framework of modern experimental phonetic studies, it is necessary to further a better understanding of how intonation systems contribute to the actualization of utterances integrated into a presidential speech as key spots that fulfill the speaker's strategic and tactical objectives.

When delivering a speech, a president, like any other speaker, transits from the conceptual level of communication, i.e. a level of strategies and tactics, to more concrete forms of their manifestations, communicative moves. The process is attained by the use of semantically and contextually relevant lexical units that have proper categorial form, phonic configuration, grammaticized subjects and objects, relations and subordinations, as well as various expressive figures of speech [10, p. 17–19]. Consequently, it is quite obvious that a speaker involves a wide range of language means of lexical, grammatical, and phonetic levels to make a communicative move as persuasive as possible. Herein, a complex nature of interactions between the elements that convey the meaning of the utterance by intensifying its semantics and more importantly, conduce to the realization of the pragmatic objectives can be presented by the following types: lexical + phonetic; grammatical + phonetic; lexical + grammatical + phonetic

and the like [6, p. 21]. The speaker uses the type of intensifiers which possess the communicative and pragmatic potential to fully actualize a set of strategic and tactical goals of the delivered speech.

Therewith, despite the type of interaction of language means, the prosodic system, signaling the dynamics of speech event, combining lexical and grammatical devices into a coherent unit [1, p. 8], is one of the crucial factors in speech delivery which is not always achieved by units of other language levels. It is due to intonation committing either a parallel (i.e. enhances the semantics of lexical and grammatical units) or contrastive intensification of the language units used as actualization agents of communicative moves, that a listener perceives general acoustic tonus of the speech (repetitions, hesitations, stops, rising and falling in pitch), connects and evaluates the ideas of the speaker's message [7, p. 101].

Thus, to understand the role of intonation and its components as a powerful tool for rendering the string «strategy – tactic – communicative move» in presidential addresses, we first need to examine the prosodic elements which are most likely able to intensify an utterance in their close relation to the means of other language levels. It also should be mentioned that our previous studies allowed us to distinguish a basic strategy of preserving the president's image through informing the listeners and three tactics: object / referent situation enhancement and detraction, and a tactic of theatricality in the presidential addresses to the nation and to Congress. The later ones include a range of communicative moves such as analysis-«minus», accusation, promise, self-presentation and the like.

On a lexical and semantic level, the most obvious indicators of communicative moves that realize tactics of a presidential address are the participants of the communication; objects, events and actions; the speaker's personal attitude to the message; the indication of the designation of the modality (time, obligation) [5, p. 130] etc. These are achieved by the use of nouns, adjectives, intensifying particles, negative and indefinite pronouns (e.g. nothing, everything, nobody, everybody, anyone), adverbs (e.g. all,

whole, ever, never, forever) etc. For example, the communicative move analysis-«minus» in an excerpt of B. Obama's address shown below, illustrates the use of the temporal verb form Present Perfect the emphatic nature of which, focuses listeners' attention on the existing results (*premiums have grown*). Also, it represents the use of comparative and superlative degrees of adverbs (*four times faster than*; *1 million more*) and adjectives comparison (*the largest and fastest-growing*). The incorporation of these means along with the exploitation of the metaphor (*corporations ship jobs overseas*) suggest a negative connotative colouring within the message.

In the last eight years, premiums have grown four times faster than wages. And in each of these years, 1 million more Americans have lost their health insurance. It is one of the major reasons why small businesses close their doors and corporations ship jobs overseas. And it's one of the largest and fastest-growing parts of our budget [17].

Similarly, it peculiarizes a tactic of speaker's qualities or referent situation enhancement in the above mentioned speech, exhibited by the self-presentation communicative move, for instance, *Already, we've done more to advance the cause of health care reform in the last 30 days than we've done in the last decade* [17]. It is marked by the use of lexical units that emphasize the productivity of the president's policies (*we've done more to advance*). An inclusive pronoun «we» serves the same purpose. It effectively provides both the speaker's self-presentation and listener's concentration on the result of mutual efforts that forms, in the latter's consciousness, a belief in the direct correlation between the two.

So, the examples demonstrate that the actualization agents of communicative moves can be content and function words, the words that invoke strong emotive reactions, and completely denotative (neutral). However, we can hardly deny the fact that in a monotonous speech delivery, when the prosodic means are used to convey only a general communicative meaning, an impact of well selected, highly persuasive actualization agents of communicative moves is considerably diminished. On the contrary, their persuasive potential expands substantially when accompanied

with changes in pitch, timbre, range, nuclear tone, tempo, loudness and pausation [19, p. 56–59], i.e. variations in intonation.

A primary part in actualization of most communicative moves (accusation, analysis-«minus», self-presentation, cooperation etc.) belong to emotive, evaluative and expressive lexical units of both positive (e.g. freedom, democracy, equality, safety, peace, employment etc.) and negative (e.g. regime, radical etc.) connotative and denotative meanings. This can be seen in the following excerpt: *The Communists in the Kremlin are engaged in monstrous conspiracy to stamp out freedom all over the world. If they were to succeed, the United States would be numbered among their principal victims* [18]. Here, the word *freedom* in the metaphoric phrase *to stamp out freedom* on the background of negatively evaluative lexical elements (*monstrous conspiracy*, *principal victims*) are employed to implement psychological pressure. Their persuasive potential can be strengthened by such intonation means as accidental rise, accentuation, modifications of timber, pausation [4, p. 90; 16, p. 57–58] etc. Moreover, prosody can be an independent means of expressiveness for cases in which the meaning of any prosodic parameter is unexpected in the specific situation, for example, too high pitch level, too slow tempo and the like.

To convince listeners and achieve tactical objectives, presidents adopt a wide range of expressive figures like metaphor, epithet, antithesis, simile, emotive and evaluative lexes including synonyms, hyperboles, ironical and humorous expressions etc. in their addresses. The use of the tropes, particularly metaphors, allows a speaker to highlight the facts both in positive and negative lights that optimize the actualization of communicative moves. It also allows the intended audience to form a more personal connection with the speaker, since these devises convey more of a conversational feel.

Regarding the interaction of prosodic means and tropes, it should be mentioned that antithesis in the following excerpt of G. Bush's address: *As long as the United States of America is determined and strong, this will not be an age of terror; this will be an age of liberty, here and across the world* [12]

(communicative move prognosis), can be realized by the contrast between maximum and minimum values of intonation parameters (melodic range, shape of melody contour, melody level etc.) [14, p. 282–284] against their average parameters.

It should be noted that the opposition «good – bad» as a distinctive feature of the tactic of object / referent situation detraction can sometimes be represented by negative information for the purpose of concentrating the intended audience on the president's positive qualities. In this case, the speaker may use a contrast or an opposition as variants of antitheses. Unlike the later, they don't involve antonyms but words, phrases or sentences that extend negative or positive connotations of the message. The following fragment of G. Bush's speech exemplifies this: *It is not only repressing its own people, it is threatening people everywhere by sponsoring and sheltering and supplying terrorists* [12]. Their presence on the lexical level (e.g., *repressing ... threatening*) can be intensified by the emotionally coloured components of all the prosodic subsystems (contrasts in pitch levels and ranges, pitch movement and its configuration, contrast in tempo of neighbouring intonation groups and the like) [9, p. 82].

The analysis of the presidential addresses shows that actualization agents of some communicative moves may include such syntactical devices as parallel constructions and repetitions, constructions with conditional complex sentences, imperatives, future forms of the verb, imperative, interrogative, negative syntactic constructions and so on. Such unidirectional interaction of various lexical and grammatical means is traced in the following example of communicative move promise: *What I do promise you is that I will lead our fight, and I will enforce fairness in our struggle, and I will ensure honesty. And above all, I will act* [13]. It represents the parallelism of grammatical constructions linked with the same conjunction (polysyndeton) and the verb «do» being used as an intensifier. On the prosodic level, quite commonly used, in presidential addresses to the nation and to Congress, syntactic parallelism can be accompanied with the parallelism of suprasegmental units, i.e. the repetition of the same intonation model in the parallel constructions [9, p. 66]. As

a result, the utterance not only becomes more energetic but also acquires a specific rhythm [10, p. 20], which enables a speaker to transmit the entire energetic potential of the words. Adjusting to a specific rhythm and its dynamic changes both make it easier for the audience to understand the message and attract their attention to the quanta of information which are of primary importance for the realization of various distinct communicative moves.

Besides this, the results of the analysis indicate that some communicative moves for example, accusation are characterized by inversion, as we may see in the following: *With more than a hundred thousand troops, along with tanks, artillery, and surface-to-surface missiles, Iraq now occupies Kuwait* [11]. Their semantic weight can be increased as a result of variations in pitch in the terminal part of the intonation group. For this reason, a combination of a falling-rising tone (one of its functions is to encourage and convey urgency [7, p. 115]) and the inversion allows the speaker to draw the listener's attention to the strategically important quanta of information. Similar unidirectional interaction of syntactical structures and prosodic means can also be seen in variations of other components of melody (pitch level, range etc.) [7, p. 128]. However, such means extend beyond the melody and embrace many more components of intonation which effectively actualize communicative tactics and moves. Thereby, further investigation of the issue based on experimentally verified data is of primary importance.

To summarize, this study indicates that variations in individual parameter of intonation subsystems are able to deepen words' semantics and in this way provides the presidential speech with an essential expressiveness which is necessary for a speaker to capture the listeners' attention and to replicate a sense of emotional, intellectual or sensory pressure among the audience. Here, in general, we may conclude that studying basic characteristics of intonation models which conduce to the actualization of communicative moves we should focus on relative values of intonation parameters like changes in pitch, tempo, volume, speed of pitch movement shifts and the like. Moreover, by concretizing the information about the speaker's intentions, his attitudes towards

the ideas he states, the prosodic means assist a speaker in fulfilling the speech's strategic and tactical objectives which are primarily reached through marking the segments, the communicative weight of which effects the realization of a communicative move.

Literature

1. Алексиевец О.Н. Особенности просодического оформления точки зрения в англоязычном политическом дискурсе / О.Н. Алексиевец // На пересечении языков и культур. Актуальные вопросы гуманитарного знания : межвузовский сборник статей. – Киров : Издательство ВятГГУ, 2013. – Вып. 2. – С. 6–10.

2. Атьман О.В. Риторические особенности президентского дискурса США / О.В. Атьман // Научный журнал Lingua-mobilis. – Челябинск, 2009. – № 2 (16). – С. 127–135.

3. Даньшина Е.В. Стратегии и тактики американского предвыборного дискурса / Е.В. Даньшина // Вісник Сумського державного університету. – 2007. – № 1, – Т. 2. – С. 24–28.

4. Златоустова Л.В. Общая и прикладная фонетика / Златоустова Л.В., Потапова Р.К., Труни-Донской В.Н. – М. : Издательство МГУ, 1986. – 304 с.

5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : [монография] / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.

6. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : [монографія] / Алла Андріївна Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с.

7. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання / Алла Андріївна Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.

8. Постникова Л.В. Просодия политического дискурса в британской и американской лингвокультурах / Лариса Вячеславовна Постникова. – М. : Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2011. – 200 с.

9. Тараненко Л.І. Просодична зв'язність англійської прозової байки : [монографія] / Лариса Іванівна Тараненко. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2008. – 204 с.

10. Федорів Я. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів : нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик / Ярослава Федорів. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2010. – 188 с.

11. Bush G.H.W. Address on Iraq's Invasion of Kuwait. August 8, 1990 : [Електронний ресурс] / George H.W. Bush. – Режим доступу : http://millercenter.org/scripps/archive/speeches/detail/5529

12. Bush G.W. Address to Congress and the American People. [Електронний ресурс] / George W. Bush. – 2011. – September 20. – Режим доступу : http://www.infoplease.com/ipa/A0900159.html.

13. Carter J.E. «Crisis of Confidence» Speech [Електронний ресурс] / Jimmy Carter. – 1979. – July 15. – Режим доступу : http://millercenter.org/president/speeches/detail/3402.

14. Crystal D. Prosodic Systems and Intonation in English / David Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 392 p.

15. Kaylor B.T. Presidential Campaign Rhetoric in an Age of Confessional Politics / Brian T. Kaylor. – Lanham, MD : Lexington Books, 2011. – 255 p.

16. Kingdon R. The Groundwork of English Intonation / Roger Kingdon. – L. : Longmans, 1966. – 272 p.

17. Obama B. Speech to a Joint Session of Congress [Електронний ресурс] / Barack Obama. – 2009. – February 24. – Режим доступу : http://www.cbsnews.com/news/transcript-obamas-speech-to-congress/.

18. Truman H.S. Report to the American People on Korea. April 11, 1951 [Електронний ресурс] / Harry S. Truman. – Режим доступу : http://millercenter.org/scripps/archive/speeches/detail/3351.

19. Wells W.H.G. An Experimental Approach to the Interpretation of Focus in Spoken English / W.H.G. Wells // Intonation in Discourse. – London, Sydney : Croom Helm, 1986. – P. 53–75.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом

кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.

Стаття надійшла до редакції 27 лютого 2015 року

УДК 81’42

Елена Селиванова
(г. Черкассы, Украина)

ЖАНРОВАЯ МОДЕЛЬ КРОССВОРДА КАК ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статтю присвячено характеристиці жанрової моделі кросворду на підставі його категорійної системи. Як дискурс кросворд має такі риси: контекстуальність, особистісність, процесуальність, телеологічність, замкнутість структури за умови відкритості текстової інформації. Жанрові канони кросворда визначені реалізацією категорій цілісності, зв’язності, дискретності, інформативності, антропоцентричності, інтертекстуальності й інтерсеміотичності, інтерактивності, референційності та континуума.

Ключові слова: *жанрова модель, енігматика, дискурс, кросворд, текстово-дискурсивна категорія.*

Статья посвящена характеристике категориальной системы кроссворда как жанра энигматического дискурса. Как дискурс кроссворд обладает такими чертами: контекстуальностью, личностностью, процессуальностью, телеологичностью, замкнутостью структуры при условии открытости текстовой информации. Жанровые каноны кроссворда определены реализацией категорий целостности, связности, дискретности, информативности, антропоцентричности, интертекстуальности и интерсемиотичности, интерактивности, референциальности и континуума.

Ключевые слова: *жанровая модель, энигматика, дискурс, кроссворд, текстово-дискурсивная категория.*

The article focuses on a description of genre model of crossword on a base of its system of textual categories. Crossword in real communication is a discourse, the mediator of which serves as a text, having nature of hypertext, certain degree of coding, oriented on unraveling and intended, as a rule, for the intellectual training and entertainment. A crossword possesses the specific canons of genre, which are reflected in realization of text-discursive categories as invariant signs representing most essence conformities to the law of text organization and it's functioning in discourse. Integrity of crossword realizes in process of adduction by his addressee in accordance with the project of sender, its complete unraveling.

Key words: *genre model, enigmatic, discourse, crossword, text-discursive category.*

Дискурсивная парадигма современной лингвистики предполагает исследование различных дискурсивных практик, жанров дискурсов, их категориальной организации и специфики. Одним из наименее исследованных является жанр кроссворда, включенный в жанровую систему энигматического дискурса.

Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта. Данная программа направлена на поиск ответов на вопросы и задания, поставленные в тексте; ее конечными целями служат интеллектуальный тренинг, развлечение, поиск и познание новой информации; игра, основанная на смекалке, сообразительности, знаниях в различных сферах, чувстве юмора.

Кроссворд мы рассматриваем в широком смысле, относя к данному жанру его разнообразные конфигурации (сканворды, чайнворды, или циклосканворды, кроссчайнворды и под.). Кроссворд в живой коммуникации – это дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный

на разгадываемость и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Кроссворд обладает специфическими канонами жанра.

Данный жанр стал популярным в XX веке, хотя его возникновение относят к XIX веку. По некоторым данным, первый кроссворд был опубликован в США в журнале «Святой Николас» в 1875 году. На русском языке первый кроссворд был составлен В. В. Набоковым, хотя и был опубликован в Германии, в приложении «Наш мир» Берлинской газеты «Руль» в февральском номере 1925 года, а в 1929 году первый в России кроссворд был напечатан в журнале «Огонек». В русском варианте кроссворд иногда называли крестословицей, калькируя английский эквивалент. Классический традиционный кроссворд обычно включает симметрично расположенную пустую сетку клеток и отдельный список заданий с указанием чисел сетки по горизонтали и вертикали. Иную конфигурацию с тем же принципом разгадывания имеют сканворды, циклосканворды, кроссчайнворды и проч.

Кроссворд, в отличие от иного энигматического жанра – загадки, практически оказался вне сферы внимания лингвистов. Интерес к данному дискурсу появился в последнее десятилетие в связи с его культурологической составляющей. Пионерскими в этой области можно считать исследования социолингвистических особенностей кроссворда украинской лингвистки И. Абрамец [1], русских языковедов В. Красных [9], И. Захаренко [7], описавших отражение в кроссвордах русской когнитивной базы и русского культурного пространства, а также диссертацию на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е. Денисовой [6], посвященную структуре и функциям энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов. На концепцию данной диссертации опирается диссертация русской лингвистки М. Волковой [4], исследовавшей загадки и кроссворды на материале немецкого языка в семантическом и прагматическом аспектах. Арабские кроссворды стали объектом анализа О. Спрысы. Однако вне зависимости от языка, в котором функционирует данный жанр, не обоснована жанровая и категориальная природа кроссворда,

когнитивный механизм разгадывания и его вербальные ключи. Как всякий текст и дискурс кроссворд базируется на системе категорий, имеющей свою специфику.

Цель статьи – охарактеризовать жанровую модель кроссворда исходя из его категориальной организации.

Материалом нашего исследования послужили русские кроссворды в 70 сборниках (около 3 тыс. текстов).

Как дискурс кроссворд обладает рядом черт:

– контекстуальности, заключающейся в общих для его составителей и адресатов фондах знаний, языковом коде, интериоризованной действительности и культуре;

– личностности, состоящей во взаимодействии двух сознаний: неактуального адресанта, задающего программу интерпретации, и его адресата, воспринимающего данную программу и разгадывающего кроссворд;

– процессуальности как синергетической динамичности дискурса, устраняющей хаос непонятного и загадочного с помощью определенных параметров самоорганизации и обусловливающей переход к упорядочению – разгадыванию кроссворда и приобретению адресатом новых знаний;

– телеологичности, представляющей целевые установки адресанта – ориентацию на компетенцию, развлечение, создание юмористического колорита, погружение в игру и т. п., – и цели адресатов: стремление к новому знанию, проверку своих интеллектуальных способностей, развлечение, игру.

– замкнутости структуры дискурса при условии открытости текстовой информации для любого адресата. Замкнутость структуры дискурса кроссворда заключена в обособленной вербально-когнитивной деятельности каждого из адресатов в процессе его разгадывания. Тем самым, каждый разгадывающий формирует свое дискурсивное пространство и создает отдельную коммуникативную ситуацию взаимодействия двух сознаний. Такое взаимодействие реализует базовый принцип дискурса – разноплановую диалогичность с текстом, с автором-функцией, запечатленным в тексте, с его программой адресованности, с собственной компетенцией, с культурой и интериоризованным бытием.

Открытость дискурсивной суперсистемы кроссворда также синергетически обусловлена взаимодействием с другими системами в процессе его продуцирования и разгадывания адресатом. Такими системами являются социум, культура, коллективное этносознание, интериоризованное бытие и глобальная информационная система цивилизации.

Жанровая модель кроссворда заключена в специфике реализации его текстово-дискурсивных категорий как инвариантных признаков, отображающих наиболее сущностные закономерности организации текста и его функционирования в дискурсе.

Мы рассматриваем категориальную систему кроссворда как дискурсивного жанра исходя из разработанной нами в монографии «Основы лингвистической теории текста и коммуникации» системы текстово-дискурсивных категорий целостности, связности, дискретности, информативности, антропоцентричности, интертекстуальности и интерсемиотичности, интерактивности, референциальности и континуума [12, с. 191–239].

Категория **целостности** предусматривает интеграцию всех составляющих дискурса на основе коммуникативного взаимодействия адресата с текстом, продуцируемым неактуальным адресантом-составителем кроссворда и воспринимаемым как один континуальный объект. Л. Мурзин и А. Штерн подчеркивали: «Кодирующий отталкивается от континуальности текста с целью его расчленения, а декодирующий, наоборот, воспринимает отдельные компоненты текста и стремится представить его как нерасчлененное континуальное целое» [11, с. 14]. Целостность базируется на системности текста, который выполняет «функцию организации каждого отдельного акта коммуникации в виде закономерно организованной системы» [15, с. 43]. Целостность опосредует и связь внутренней текстовой системности с внешними компонентами в составе дискурса. Е. Сидоров подчеркивал, что «для реализации социальной функции текста необходимо, чтобы коммуникативные деятельности партнеров общения были приведены в некое закономерное взаимное

соответствие. Иначе мы будем иметь не взаимодействие, а хаотическое столкновение деятельностей. Отсюда выплывает определенная функция текста, заключающаяся в организации каждого отдельного акта речевой коммуникации в виде закономерно организованной системы» [15, с. 43]. Такая целостность кроссворда реализуется в процессе приведения его адресатом в соответствие с замыслом адресанта, т. е. его полного разгадывания.

Дискретность как текстово-дискурсивная категория проявляется в раздельности фаз порождения текста и его рецепции, однако расстояние между этими фазами для кроссворда не так велико, ибо кроссворд обычно апеллирует в том числе к реалиям современной адресатам действительности. Для текста кроссворда дискретность воспринимается как его членение на отдельные задания, перечень которых может подаваться отдельно под номерами по горизонтали и вертикали или слева и вверху для определенных типов кроссвордов, или задания могут быть встроенными в сетку клеток сканвордов.

Целостность и членимость текста кроссворда существует на фоне специфической для данного жанра категории **связности**. Связность кроссвордов уникальна и выходит за пределы ее традиционной классификации. Поскольку кроссворды обычно являются составными частями журнальных сборников, их расположение может отображать мегатекстовую связность, исходя из термина «мегатекст», введенного И. Колегаевой. Мегатекст рассматривается исследовательницей применительно к научному тексту как вспомогательный текст, включающий предисловие, оглавление, аннотацию, резюме, сноски, эпиграф, посвящение, список литературы, приложение [8, с. 74]. Включенность одиночных кроссвордов в журналы или газеты репрезентирует иной тип связности – гипертекстовый, а сборники кроссвордов обычно имеют некую интегрирующую составляющую, к примеру, общие заглавия или тематически однородные заглавия на каждой странице. Так, название сборника *«Кроссворды для всех»* повторяется на каждой странице журнала. Направленность кроссвордов на развлечение и интеллектуальный тренинг может быть отражена

в их заглавиях: *«Разминка для ума», «Кросс-окрошка»; «С миру по букве», «Чем проще, тем лучше», «Приятно и весело», «Приятно и легко»; «Разгадаем запросто»; «Не дай мозгам засохнуть!», «Интересно и легко», «Смеяться полезно!», «Скоротаем вечерок», «Разгадаем запросто», «Интересное занятие», «Шевели извилинами», «Отгадка рядом», «Восемь крупиц знания в увлекательном сканворде»; «Два шага до разгадки»; «Свяжем пару слов»; «Отдохни и разгадай»; «Никаких проблем»; «Перейдем от слов к делу»; «Щелкай как орешки!»; «Реши для души!»; «Проще простого»; «Это нам по силам»; «Каждому слову – свое место»; «Решайте на здоровье!»; «Буква за букву»* и проч.

Приведенные заглавия содержат обращения к адресату в форме глаголов повелительного наклонения, в том числе совместного действия, что сближает цели коммуникантов, настраивая их на кооперативный результат. Заглавия реализуют стратегии адресанта посредством тактик позитивной *(психологической, сенсорной, утилитарной)* оценки интеллектуальной деятельности адресата *(приятно, легко, интересно, полезно, на здоровье, для души)*, метафоризации *(разминка, окрошка, щелкай)*, заверении в простоте заданий *(запросто, никаких проблем, проще простого, по силам)*.

Некоторые заголовки направлены на создание юмористического колорита, обеспеченного, к примеру, элементами абсурда (*«Все задачки с какаду с решаю на ходу»* (неуместное слово *какаду* служит лишь показателем количества букв (их шесть) в каждом слове чайнворда)), неуместным вводом фразеологизма в речевой акт директива – требования разгадать кроссворд (*«Закон что дышло – впиши, чтоб вышло»*), неожиданным соединением знаков двух предметных сфер (*«Все на выборы! (подходящих букв)»*).

Нередки также обращения к читателям сборника кроссвордов: *Дорогие читатели! В нашем новом журнале мы собрали великолепное ассорти из самых разных кроссвордов, хитроумных головоломок, занимательных числовых задач и искрометного юмора. Здесь все по уму, здесь каждый найдет что-то для себя!* Такие мегатекстовые компоненты направлены

на привлечение адресатов к интеракции, создание атмосферы заинтересованности каждого. Кроме того, ориентацию читателей на развлечение, интеллектуальный тренинг, познание нового нередко дополняет реклама различных товаров и услуг, сопровождаемая стимулированием призами: *Уважаемые читатели! Разгадывая кроссворды, сканворды и всевозможные головоломки в нашем журнале, вы расширяете кругозор и тренируете память. А еще это приятное развлечение в свободное время. Мы придумали, как еще разнообразить ваш досуг! Хотите узнавать о новой продукции ведущих брендов, бесплатно получать новинки на тестирование и одними из первых оценить их качество? Любите делиться своими впечатлениями с окружающими? Тогда ждем вас на нашем сайте. Регистрируйтесь на сайте и принимайте участие в наших акциях, задавайте вопросы и делитесь советами. Самых активных участников обсуждений ждут гарантированные призы!*

Интерактивный потенциал мегатекстовой связности может проявляться в заданности сквозной тематики заглавий к страницам с кроссвордами, зачастую никак не связанной с тематикой самих заданий. Обычно такая тактика издателей журнала служат для привлечения внимания читателей, создания у них хорошего настроения. Например, обращение к читателям в одном из сборников кроссвордов таково: *Дорогие друзья! Как известно, нам песня строить и жить помогает. А знаете ли вы, что песня еще незаменимый помощник в разгадывании сканвордов!? Попробуйте сами, решая сканворды, напевать хорошо знакомую мелодию. А мы вам поможем: на страницах журнала вы найдете строки из любимых песен. Разгадывайте сканворды и пойте на здоровье! И помните, что тот, кто с песней по жизни шагает, тот никогда и нигде не пропадет!* И далее на каждой странице подается строчка из известной песни. Иногда обращение к читателям служит объяснением цели составителей сборников кроссвордов: *Строки из любимых песен создадут настроение, а может и подскажут нужное слово. Отдыхайте, развлекайтесь! Решайте припеваючи!*

Заглавия к кроссвордам могут носить юмористический характер, заданный: антипословицами, не связанными с тематикой заданий *(Верным ракурсом идете товарищи; У вас товар, у нас скупец; Как варан на новые ворота)*; каламбуры *(«Иди отсюда!» или «Идиот, сюда!»; Сажайте астры, коли есть кадастры; Накупила бы астр на целый пиастр; Не пора ли отправиться на ралли?*); игрой слов с интертекстовыми или интерсемиотическими аллюзиями *(Любят итальянки слушать плач тальянки; Жокей не играет в хоккей; В такую рань такая брань!? Тела давно минувших дней; Демарш Мендельсона; Жил-был славный царь Дадон, хорошо хоть не долдон; Какой портрет, какой массаж!)*; паронимами *(Повсюду турникеты, турников-то нету!; Кому обоняние заменяет обаяние?)*, парадоксальными выражениями, основанными на фонетической схожести частей слов в устойчивых словосочетаниях *(Капитан первого бумеранга; Алиготе и 40 разбойников, Что нам приготовил массовик-сотейник?; Атос, Портос и ... Арарат)*. Нередко комический эффект в таких слоганах создан посредством абсурдного содержания: *«Есть идея!» – сказала Медея; Съем минтай и в шалаше, если рядом атташе; Приезжая в Санта-фе, надевайте галифе; Уронил ресницу, собирайся в Ниццу.* Высказывания в заголовках могут отражать социальные приоритеты народа: *Для нас голкипер поважней, чем спикер.* Иногда данные выражения могут непосредственно содержать призыв к действию, тем самым демонстрируя топикальную связность: *Не пора ли, собрат, нам кроссворд собрать!?; Поищем доку решить судоку.*

Заглавие странички кроссворда может быть связано лишь с одним из его заданий, что демонстрирует одностороннюю тематическую (топикальную) связность в данных энигматических текстах. К примеру, в сканворде с названием *«В мире животных»* дано лишь два задания по этой тематике: *Дамба бобра* и *Серый заяц* (кроме того, помещена фотография известного зоолога и ведущего телепрограмм о животных С. Дроздова с заданием отгадать его фамилию).

Мегатекстом можно считать и список решений кроссвордов, помещенный в конце сборника, к которому

читатель может обратиться в случае незнания ответа какого-либо задания или проверить себя.

Иногда на странице с кроссвордом помещаются рубрики анекдотов или интересных фактов, тематически никак не связанных с заданиями. Их также можно считать компонентами мегатекста, имеющими целью привлечь внимание, заинтересовать и развлечь читателей, а иногда и отвлечь их в случае затруднений при решении ряда заданий.

Текст кроссворда содержит различные по тематике задания и нередко является креолизованным, демонстрируя тем самым гипертекстовый (в терминах литературоведения – ризоматический) тип связности, основанный на целостности представления различных по тематике заданий и их решения в любой последовательности.

Гипертекстом называют особый метод построения информационных систем, обеспечивающий прямой доступ к информации на основе логической связи между ее блоками; а также систему представления текстовой и мультимедийной информации в виде сети связанных между собой текстовых и других файлов, использующую нелинейный, ассоциативно-фрагментарный и сетевой принципы репрезентации информации (узлы (nodes) гипертекста соединены с помощью гиперссылок (hiperlinks), выбор которых дает возможность пользователю «путешествовать» информацией, выбирать и упорядочивать ее по собственному желанию). А. Баранов отмечает, что феномен гипертекста можно обговаривать с различных позиций. С одной стороны, это особый способ представления, организации текста, с другой – новый вид текста, противопоставленный по многим признакам обычному тексту, сформированному в гуттенберговской традиции книгопечатания. И, в конце концов, это новый способ, инструмент и новая технология понимания текста [2, с. 31–32].

Текст кроссворда не имеет линейного развертывания, характеризуется дисперсной структурой, неоднородностью подачи информации, содержит возможность освоения новой информации (в случае незнания ответа на вопрос, его может подсказать графическое наполнение и структурная

организация кроссворда), актуализирует множество самых разных информационных массивов в сознании адресата, решение кроссворда возможно в любом направлении и последовательности. Кроме того, ряд кроссвордов содержит гипертекстовые вставки в виде информации о загадываемом ответе, что позволяет адресату пополнить багаж знаний. К примеру, вставка «Мифы и легенды» непосредственно апеллирует к адресату: *Помните сказки о страшном многоголовом змее? Некоторые ученые полагают, что этот образ возник еще в XII веке, когда татаро-монгольские войска пришли на Русь, имея позаимствованное у китайцев огневое оружие, изрыгающее пламя. А прозвище у нашего змея было ... (Горыныч)*.

Расширение знаний возможно и при наличии в конце кроссворда ключевого слова и примечания к нему в виде нового, неизвестного адресату второго значения отгаданного слова. Например, ключевое слово *туника* из 55 вопроса *Что римляне носили под тогой?* обозначает также индейское племя в США, владеющее курортом-казино, за счет которого обеспечивает себе доход.

Тематические кроссворды базируются на топикальной связности, однако, представляя одну тему, задания не имеют друг с другом причинно-следственной или иной иерархической связи и также характеризуются гипертекстовой организацией. К примеру, кроссворды, посвященные сказкам, песням, актерам кино, географии, ботанике и т. п.

Важнейшим типом связности текста кроссворда служит не задействованная в других текстовых жанрах графическая связность, так как пересечение слов, имеющих друг с другом общие клетки и буквы, – главный принцип структурирования кроссворда. Графический способ связности является существенной подсказкой для решения кроссворда, особенно в случаях вариативности ответа, широты задания и энциклопедической информативности вопроса. Данный тип связности служит главным условием целостности текста кроссворда.

Текстовая категория **информативности** в жанре кроссворда также специфична. В лингвистике текста

информативность рассматривается преимущественно в ракурсе информации, заложенной в сообщении [5, с. 24; 17, с. 14]. Однако смысл текста и способ его формирования невозможно отделить от сознания коммуникантов, потому информативность создается не только на основе вербального и имплицитного плана текста, но и вытекает из их взаимодействия с сознанием адресанта и адресата. Причем тезаурусы коммуникантов диалогически взаимодействуют с информационным массивом текста, семиотического универсума культуры и используют собственную или коллективно осознанную интериоризацию бытия как знания действительности и социума [12, с. 208–209]. Не случайно Ю. Лотман отмечал два типа увеличения информации: ее получение извне и возрастание информации в сознании адресата на основе раздражителя – информации извне [10, с. 18–19].

Таким образом, информативность кроссворда заложена как в самом тексте заданий неактуальным адресантом, так и создается в процессе взаимодействия языкового материала текста с сознанием адресата, разгадывающего кроссворд и подключающего к его решению самую разную информацию. Информативность кроссворда подготавливает его завершение как дискурса, когда адресат полностью заполняет клетки, удовлетворяя условиям графической связности.

Информативность данного жанра связана с категорией **антропоцентричности**, представленной в тексте программой адресованности определенному кругу гипотетических адресатов, заложенной адресантом. В дискурсе антропоцентричность реализуется в двух категориях: адресантности и адресатности. Адресантность представлена реальным адресантом-автором, автором-функцией, т. е. трансформацией в тексте мировоззренческих позиций, ценностных ориентаций, культурных приоритетов и оценок реального автора, и интерпретируемой реальным адресатом-читателем фигурой адресанта.

Автор кроссвордов неактуален и сам принадлежит к их любителям, обычно это современник адресата, принадлежащий одному этносу, погруженный в тот же

социум и культуру, что находит отражение в выраженной в заданиях кроссвордов функции автора. Программа адресованности данного жанра, служащая звеном связи между антропоцентрами, ориентирована на круг реальных адресатов, их фонд знаний и языковой код, культуру и бытие, в которые они погружены. Данная программа, как правило, воплощает стремление к гармонизации сознаний коммуникантов, то есть содействует решению поставленных в тексте задач реальными адресатами. Адресатность в данном дискурсе представлена гипотетическим адресатом, программа адресованности к которому заложена в тексте заданий, и реальным адресатом. Учет автором адресата вынуждает первого заботиться об организации текста, использовании определенных метатекстовых показателей – инструкций адресату, как распределить внимание, чтобы информация была воспринята оптимальным образом [18, с. 168–202]. И. Колегаева рассматривает еще одну ипостась адресатности – фигуру адресата, являющуюся следствием взаимодействия гипотетической модели с сознанием конкретного реципиента. От меры соответствия гипотетического адресата с его фигурой зависит, по мнению исследовательницы, коммуникативный эффект, гармонизация сознания реципиента и содержания текста [8, с. 19–20].

Антропоцентричность обеспечивает реализацию категории **интерактивности** в данном жанре, представленную субъектно-объектно-субъектным взаимодействием адресанта и адресата на основе знакового континуума текста, интенций, стратегий и тактик его программы адресованности. Маркерами интерактивности кроссвордов служат прямые обращения к адресату в пределах одного текста *(Попробуйте подобрать слова-ответы на заданные определения)*, мегатекстовые обращения к читателям сборника *(Уважаемые читатели! «1000 сканвордов» – это самый интересный и разнообразный сборник интеллектуальных головоломок от лучших авторов!)*, вставки фотографий и картинок, декорирование странички с кроссвордом; вставные рубрики анекдотов, рекламы, интересных фактов, рецептов блюд и проч. в рамках журнала.

Средствами интерактивности являются:

1) лексика позитивной оценки с экспрессивным компонентом, прилагательные превосходной степени сравнения *(60 отборных сканвордов; Кроссворды лучшие из лучших; 100 страниц оригинальных кроссвордов; В нашем новом журнале мы собрали великолепное ассорти из самых разных кроссвордов, хитроумных головоломок и искрометного юмора; Мы надеемся, что решение этого кроссворда не только принесет вам пользу, но и доставит большое удовольствие; Самый толстый суперсборник кроссвордов; Сборник лучших кроссвордо издательского дома «Бурда»; Спецвыпуск. Все самое лучшее)*;

2) метафорическая лексика *(«1000 сканвордов» – море удовольствия и океан развлечений; Яркий танец интеллекта! Созвездие развлечений)*;

3) стилистически маркированная лексика сленга, ориентирующая текст на молодежную аудиторию или направленная на психологическое и языковое «раскрепощение» читателя *(50 улетных сканвордов от мэтров загадочного жанра! Кроссворды – просто супер!; Супербум кроссвордов; Развлекайся на все сто! Увлекает как ни крути!)*;

4) существительные или местоимения с предлогом для, обозначающие наиболее широкий и разнообразный круг адресатов *(Здесь все по уму, здесь каждый найдет что-то для себя; Кроссворды для всех; Классические кроссворды для самых консервативных читателей!; А для самых маленьких наших читателей мы приготовили детские странички: сканвордики с любимыми героями сказок и мультфильмов; Филворды и плетенки, антикроссворды и «дуали» для тех, кто любит разнообразие во всем)*;

5) прямые обращения к адресатам *(Дорогие читатели! Уважаемые читатели! Дорогие друзья!)*;

6) глаголы повелительного наклонения со значением пожелания или вопроса *(Развлекайся! Улыбнись! Давайте отдохнем вместе! Последовательно вычеркните в сетке кроссворда зашифрованные слова; Определите, в какую из сеток нужно вписать ответ)*;

7) этикетные устойчивые клише-пожелания *(Приятного вам отдыха! Хорошего настроения! С любовью! Желаем удачи!)*;

8) предикативы с модальным значением *(Вам необходимо догадаться, куда вписывать ответы к определениям и изображениям; Нужно заполнить клетки так, чтобы ...; Необходимо составить слова)*;

9) слова с количественным значением множества и разнообразия *(Многообразие судоку для любителей головоломок; Множество ребусов и головоломок; Филворды и плетенки, антикроссворды и дуали для тех, кто любит разнообразие во всем)*;

10) сравнения *(Обдуманное слово дороже жемчуга)* и т. п.

Интерактивной стратегией составителей кроссвордов служит связывание процесса разгадывания с отдыхом, что более приятно для читателей, чем упоминание об интеллектуальном напряжении или сложной работе. Под девизом *«Пока решаем – отдыхаем»* размещены многие кроссворды в сборниках. Примечательным является обращение к читателям, представляющее собой рассуждение о лете как времени отдыха, в котором ощущается суггестивная тактика якорения – психологического пускового механизма каузации, характеризующегося тенденцией любого элемента опыта вызывать в памяти весь опыт и имеет рефлекторную и ассоциативную природу. Якорение возникает на фоне повторения, обусловливающего фиксацию в долговременной памяти неких раздражителей, вызывающих эмоциональную реакцию. Так, лето настойчиво связывают с отдыхом, вызывая у адресатов реакцию расслабления, нежелания работать посредством активации ряда устойчивых ощущений: *Наверное, для всех нас лето является самым желанным временем отдыха. Действительно, очень сложно думать только о работе, когда жара наполняет каждый квадратный миллиметр нашего рабочего места, летняя истома завладевает нашим телом, а надежды на спасительный прохладный ветерок совсем мало. К тому же и важные дела, как кажется, идут в ногу с летним биологическим*

ритмом и «стараются» сами собой перенестись на более позднее время, дав нам возможность восстановить свои силы. В данном фрагменте составители текста словно гипнотизируют читателей, завораживая их неприятными ощущениями летней жары. При этом используются интерактивные тактики объединения лиц авторов и читателей под знаком местоимения *мы*, использования вводных слов ирреальной модальности, стилистического приема градации. Далее следует вопрос и ответ на него, приводящий читателя к возможности отдохнуть дома за интересным и несложным занятием – разгадыванием кроссвордов: *Как это сделать эффективнее? Наверное, у каждого из нас на этот вопрос есть свой ответ: одни отправятся в увлекательное путешествие, некоторым достаточно нескольких дней, проведенных на природе с друзьями, а многие умеют организовать свой досуг, не покидая домашних стен. Ведь главное – это вовсе не поиск приключений в заморских краях, а хороший отдых, позволяющий набраться необходимой энергии и позитивных эмоций. Так давайте же отдохнем вместе! С любовью, ваше «Созвездие развлечений».* Во фрагменте обращения к читателям дублируются тактики предшествующего фрагмента, а также используются новые: вопроса, альтернативного ответа, выделения главного, причинно-следственной связи между отдыхом, позитивной энергией и эмоциями; призыва к совместному отдыху, внимания и любви к читателям.

Интерактивность со стороны адресата выражена в его реакциях на задания. Кроме того, адресату нередко предоставляется «слово» в конце кроссворда в виде рубрики: *У меня получилось слово …* Адресат может заполнить пустые клетки данной рубрики исходя из букв разгаданного кроссворда и, отправив это слово в отдельно расположенной анкете, претендовать на получение приза.

Интерактивность выражена в интенциональности текста (ориентации на интеллектуальное развлечение, тренинг, познание нового, игру; проверку чувства юмора, смекалки, любознательности, знания языка и, безусловно, на разгадываемость), в стратегиях и тактиках программы

адресованности, представленных в заданиях кроссворда и ориентированных на общий языковой код, фонд знаний, механизмы ассоциирования и различные виды компетенции читателей.

Поскольку задания кроссвордов касаются различных областей знаний, чрезвычайно продуктивной для данного жанра становится направленность на интертекст и другие знаковые продукты культуры. Текстово-дискурсивная категория **интертекстуальности** и шире – **интерсемиотичности** представлена соблюдением канонов жанра кроссворда, а также определенными разновидностями заданий, апеллирующих к фразеологическому (паремиологическому) дискурсу, устному народному творчеству, литературе, видам искусства (живописи, скульптуре, архитектуре, музыке, танцу, игре, кинематографии, народным промыслам и ремеслам и т. п.). Дискурсивная природа интертекстуальности и интерсемиотичности заключается в апелляции автора посредством текста к компетенции адресатов, их способности опознать и декодировать интертекст на этой основе ответить на поставленные вопросы.

Обращение заданий кроссвордов к реальной действительности, ее событиям, фактам, персоналиям реализуется в категории **референциальности**. Однако составители кроссвордов привносят в задания собственные субъективные оценки, мнения, свое восприятие мира и нередко создают виртуальную, превращенную референцию, базирующуюся на метафорическом переносе, аллегории, мифе, фантасмагории, парадоксе или абсурде, например: *утюжный поцелуй (ожог), зерно с нереста (икра); титулованный кувшин (графин); царь-артерия (аорта)*. Референция любого текста дискурсивна, так как, по словам М. Бахтина, события жизни текста всегда развиваются на рубеже двух сознаний (авторского и читательского) [3, с. 285].

Гипертекстовая организация кроссвордов обусловливает специфичность текстово-дискурсивной категории **континуума**, представляющего развитие дискурса и движение событий в тексте во времени и пространстве. Континуум дискурса кроссворда можно охарактеризовать как диффузный,

обусловленный произвольным выбором адресатом времени, способа и направления разгадывания. Кроссворд можно разгадывать, начав с любого задания текста, обычно дальнейшая работа с заданиями предусматривает сосредоточение на ближайшем окружении заполняемых клеток, так как такой способ может подсказать правильный выбор ответов сложных заданий и заданий, могущих иметь варианты решений.

Выводы и перспективы. Подводя итоги рассмотрению проблемы категориальной организации кроссвордов, мы установили специфику данного жанра, проявляющуюся в его дискурсивной целостности – приведении в соответствие авторского замысла с выполнением заданий адресатом; в гипертекстовой, мегатекстовой и графической связности; в широкой информативности, порождаемой сознанием автора кроссворда, фиксируемой в заданиях и апеллирующей к сознанию адресата, его компетенции и интерпретанте; в особой антропоцентричности, реализуемой на рубеже двух сознаний неактуальным адресантом, программой адресованности гипотетическому адресату и реальным адресатом. Жанр кроссворда предполагает интерактивность, обусловленную интенциями интеллектуального тренинга, развлечения, игры, познания новой информации и ориентацией на разгадываемость. Кроссворд погружен в мир интертекста и реализует интерсемиотические связи в универсуме культуры. Референциальность заданий кроссворда реальная и виртуальная, обусловленная воображением человека, парадоксальностью его мышления, мифологичностью, аллегоричностью и даже абсурдностью восприятия мира. Диффузный континуум данного жанра обеспечивается свободным развитием дискурса и ориентацией на графическую связность текста.

Перспективы исследования кроссвордов лежат в плоскости установления и описания его семиотической природы, когнитивных и вербальных ключей, обусловливающих его разгадываемость.

Литература

1. Абрамец И.В. Языковая игра в кроссвордных толкованиях / И.В. Абрамец // Язык и соціум : Материалы VII

Международной научной конференции : в 2-х ч. – Минск : РИВШ, 2007. – Ч. 1. – С. 168–170.

2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / Баранов А.Н. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.

3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М.М. – М. : Искусство, 1979 (1986). – 423 с.

4. Волкова М. В. Загадка и кроссворд как типы текста : семантический и прагматический аспекты (на материале немецкого языка) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Романо-германські языки» / М.В. Волкова. – Смоленск 2011. – 24 с.

5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.

6. Денисова Е.А. Структура и функции энигматического текста (на материале русских загадок и кроссвордов) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Русский язик» / Е.А. Денисова. – М., 2008. – 24 с.

7. Захаренко И.В. Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И.В. Захаренко, В.В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сборник статей. – М. : Филология, 1998. – Вып. 5. – С. 32–40.

8. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И.М. Колегаева. – Одесса : Редакционно-издательский отдел обласного управления по печати, 1991. – 120 с.

9. Красных В.В. Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В.В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сборник статей. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5–13.

10. Лотман Ю.М. Каноническое искусство как информационный парадокс / Ю.М. Лотман // Проблема канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки. – М. : Наука, 1973. – С. 16–22.

11. Мурзин Л. Н. Текст и его восприятие / Л.Н. Мурзин, А.С. Штерн. – Свердловск : Издательство Уральского университета, 1991. – 171 с.

12. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

13. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

14. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації : [підручник] / О.О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2011. – 350 с.

15. Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности / Сидоров Е.В. – М. : Наука, 1987. – 140 с.

16. Сприса О.Б. Етномовні домінанти кодування смислу в дзеркалі кросвордів (україно-арабомовні паралелі) / О.Б. Сприса // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – 2011. – Вип. 54. – С. 78–86.

17. Тураева З.Я. Лингвистика текста (текст: структура и семантика) / Тураева З.Я. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

18. Шмелева Т.В. Модус и средства его выражения в высказывании / Т.В. Шмелева // Идеографические аспекты русской грамматики. – М. : Наука, 1988. – С. 168–202.

Стаття надійшла до редакції 26 лютого 2015 року

УДК 811.112.2’38

Олеся Скляренко
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ КОГЕЗІЇ ОПОВІДАНЬ (на матеріалі збірки І. Бахманн «SIMULTAN»)

У статті розглянуто особливості аналізу використання когезії як з’єднуючого компоненту. Було встановлено, що основною доцентровою силою, яка відповідає за зв’язність художнього тексту, є послідовний сюжетний розвиток. У оповіданнях Інгеборг Бахманн забезпечення когезії відбувається за допомогою використання повтору, що у творах збірки «Simultan» є не лише

композиційним засобом, а й у своїй номінативно-експресивній функції виступає засобом підсилення та увиразнення і таким чином сприяє виявленню стилістичного потенціалу відповідно авторського бачення описуваних подій.

Ключові слова: *когезія, повтор, стилістичний засіб, оповідання, авторський ідіостиль, номінативно-експресивна функція.*

Статья рассматривает особенности анализа употребления когезии как объединяющего компонента. Было установлено, что основной доцентричной силой, которая ответственна за связность художественного текста, есть последовательное развитие сюжета. В рассказах Ингеборг Бахманн обеспечение когезии происходит с помощью употребления повтора, что в рассказах сборника «Simultan» выступает не только композиционным средством, а и в своей номинативно-экспрессивной функции выступает средством усиления и выразительности и таким образом способствует выявлению стилистического потенциала согласно авторского видения описываемых событий.

Ключевые слова: *когезия, повтор, стилистический способ, рассказ, авторский идиостиль, номинативно-экспрессивная функция.*

The article deals with the peculiarities of the analyses of the usage of cohesion as connecting component. It was established, that the main centric force, which manages the coherence of a literary text, is a consistent development of the plot. Providing of the cohesion in the texts of I. Bachmann's stories is done with the help of repetition. The stories from the collection «Simultan» represent cohesion not only as mean of composition but also as mean of strengthen and expression in its nominative and expressive function in order to help the reader to see the stylistic potential according to the author's point of view.

Key words: *cohesion, repetition, stylistic devise, story, author's individual style, nominative and expressive function.*

Аналіз будь-якого тексту ґрунтується на тому, що це не хаотичне нагромадження одиниць різних мовних рівнів, а упорядкована система, в якій все взаємопов'язано та взаємообумовлено. Системність та структурність тексту передбачає можливість його формального (архітектонічного) та змістовного (композиційного) членування. Таким чином когезія, як формальна зв'язність тексту, зовні «спаює» текстові відрізки.

Основною доцентровою силою, яка в найбільшій мірі відповідальна за зв'язність художнього тексту, є послідовний сюжетний розвиток. Дифузність сюжету, що відображається у різноманітті структури, навпаки, сприяє активізації відцентрових сил. Основним засобом їх «ослаблення» та забезпечення когезії є повтор.

Проблему повтору в лінгвістичній літературі досліджували В. Кухаренко, М. Брандес, І. Арнольд, Л. Тимощук, Н. Ходаковська, Б. Совінські, Д. Фаульзайт, Г. Кюн та інші. Б. Совінські у своїй праці розглядає повтор як елемент мікростилістичного рівня, що належить до риторичних фігур [10, с. 104]. М. Брандес досліджує повтор у рамках синтаксичних структур, Д. Фаульзайт та Г. Кюн вважають цю одиницю елементом паратаксису [1, с. 308; 290, с. 40], Е. Різель – елементом стилістичного зв'язку між словами, словосполученнями, реченнями та абзацами. Повторюється завжди те, що має бути підкреслено семантично або емоційно [9, с. 312]. Н. Ходаковська стверджує, що повтор, як синтаксичний засіб, скріплює репліки, об'єднує окремі абзаци та фрагменти з метою створення цілісної картини, а також забезпечує структурний зв'язок художнього тексту. Як стилістичний засіб, повтор слугує для акцентування будь-якої думки та бере участь у створенні характеристики персонажа [5, с. 162].

Таким чином метою статті є особливості прояву когезії в оповіданнях австрійської авторки Інгеборг Бахманн зі збірки «Simultan».

У літературознавчому словнику-довіднику зазначається, що повтор – це найпоширеніша стилістична фігура, зумовлена емоційними та смисловими чинниками [2, с. 540]. Для К. Брінкера повтор є елементом когезії, що ґрунтується на кореферентності [6, с. 27]. Зазначимо, що кореферентістю дослідник називає експліцитний повтор слів або словосполучень, що використовується для позначення одного референта в тексті [6, с. 27]. О. Селіванова зазначає, що кореферентність забезпечує семантичну зв'язність, служить засобом створення художнього образу, репрезентує емотивне

й оцінне ставлення до референта, увиразнює й експресивізує мовлення [3, с. 268]. Отже, повтор виявляє себе в різних підсистемах мов, є ієрархічною системою, яка функціонує в різних стилях і виконує вагому текстотвірну функцію: емоційно-експресивну, функцію переліку та бере участь у певній ритмічній організації тексту.

Для оповідань І. Бахманн властиві такі види повторів, як: анафора, анадиплосис, полісиндетон, градація та простий контактний повтор. Найчастіше в оповіданнях збірок використовується анафоричний повтор – 36% та полісиндетон – 35% від загальної кількості проаналізованих прикладів, що становить 928 випадків.

Анафоричний повтор найчастіше вживається в оповіданнях збірки «Das dreißigste Jahr». Тільки в самому оповіданні, назва якого винесена в заголовок збірки, такий повтор спостерігається 210 разів. На особливу увагу заслуговує те, що в зазначеному оповіданні в анафоричному повторі домінуючим є займенник «er», який використовується для забезпечення епічності викладу і таким чином створює темп і мелодику: «*Er bekannte seinen Zusammenbruch ein und bat um Geld. Er sollte nie schneller Geld erhalten. Er hatte sich noch nicht von der raschen Rettung erholt, da war er schon auf der Rückreise. Er ging über Venedig*» [11, с. 117]. Такий тип повтору створює свого роду тональність, що вказує на дистанцію між образом автора та самим текстом. Використання такої тональності ставить персонажа в центр та фокусує на собі читацьку увагу.

М. Брандес вважає, що саме від стилістичної тональності тексту залежить загальна емоційна атмосфера висловлювання та його настрій. Визначення тональності у творі означає створення в читача естетичної готовності для проникнення у внутрішній світ письменника [1, с. 267]. Ця дослідниця виділяє три манери викладу, від яких залежить тональність тексту: це драматичний, епічний та ліричний способи [1, с. 269]. У драматичній та епічній манері викладу предметом зображення є зовнішні, стосовно автора-розповідача та оповідача, події. На відміну від епічного викладу, основу якого складає рефлектуюча подія, предметом драматичного викладу

є те, що відбувається в даний момент, і характеризується він імпульсивністю, збудженістю, полемічністю та внутрішнім напруженням [1, с. 269].

Для досліджуваних оповідань авторки характерне використання як епічного, так і драматичного типу викладу, і повтор, як один із вагомих стилістичних маркерів, допомагає епічному розповідачу та драматичному автору-оповідачу внести імпульсивність, збудженість, внутрішню напругу до авторського наративу.

Створенню ритмічної тональності тексту сприяє також полісиндетичний зв'язок із використанням сполучника «und», що є характерним для оповідань зазначених вище збірок: «*Soll sich doch einer den Kopf darüber zerbrechen, warum ich des Weges komme und ihn anhalte und ihn anschreie, und soll sich doch einer fragen wohin, auf welchem Weg mit meinen Gedanken ich noch stürzen werde, wenn ich wieder aufstehe nach diesem Fall*» [11, с. 226]. Використання такого типу повтору, з погляду продуцента, визначене прагматичною метою: демонструє подив та непорозуміння.

Варто зауважити, що найбільш уживаним та маркованим в конструкціях такого типу є використання сполучника «und», що допомагає імітувати розмовний стиль: «*Manchmal erregt es mich, wenn ich diese Geschichte für mich ausspinne und der Verlorenen und Versäumten Zeit denke, die an mir vorbeigegangen ist und immer wieder Verloren und Versäumt an mir vorbeigehen wird*» [11, с. 76] чи «*Ich mußte ihn ja nicht einweihen in Zwecke und Ziele, nicht in Gute und Böse, in das, was wirklich ist und was nur so scheint. Warum sollte ich ihn zu mir herüberziehen, ihn wissen und glauben, freuen und leiden machen*» [11, с. 143]. Комбінування паралельних конструкцій у першому прикладі та використання пар зі сполучником «und», антитез «*Gute und Böse*», «*freuen und leiden*» лише підсилює вплив повторів «und», що створюють відчуття розгубленості та невпевненості осіб у своїх прагненнях.

Звичайно, І. Бахманн використовує й інші сполучники в полісиндетоні (але не так часто, як «und»), що також надають реченням уповільненого характеру та полегшують асоціативні

зв'язки між членами ряду: «*Elisabeth umarmte sie schnell und dankbar, denn daran war etwas wahr, denn Robert hatte wissen sollen ...*» [11, с. 404], «*Ich hatte mir nichts dabei gedacht, wenn ich Hanna umarmte, wenn ich beruhigt war in dem finsteren Schoß – ich konnte nicht denken*» [11, с. 149].

Найбільш частотними в оповіданнях є полісиндетичні конструкції з однорідними присудками, підметами та обставинами: «*Ich versuchte zu sagen, was ich wusste, und es kam also heraus, daß es einigen von denen leid tat, daß einige sich genierten, ja, mehr konnte man wohl beim besten Willen nicht sagen, und andere waren ja tot, und die meisten leugneten und verschleierten, das sagte ich euch*» [11, с. 176] чи то « *... sie stand mit gesenktem Kopf da und ging dann rückwärts, sie rutschte wieder und setzte sich auf einen Steinblock ... und das hieß, ich gehe keinen Schritt mehr*» [11, с. 310].

Використання конструкцій з однорідними підметами у текстах оповідань є основним типом рематизації, тобто засобом вираження найбільш важливої з погляду автора інформації [4, с. 146]. Полісиндетичний зв'язок в оповіданнях, згідно з І. Гальперіним, можна поділити на значущий та незначущий, де останній не планується адресантом заздалегідь і не залежить від його волі, а значущий повтор завжди має мету [8, с. 157–159]. Саме такий тип повтору і демонструють наведені вище випадки, де у першому прикладі з оповідання «Unter Mördern und Irren» безіменний персонаж намагається у розмові зі своїм товаришем з'ясувати, наскільки правильним є те, що вони сидять разом за одним столом з колишніми нацистськими солдатами. Майстерне використання полісиндетичного повтору створює тональність буденної комунікації добре знайомих людей. Другий випадок взято з однойменного оповідання збірки «Синхронно» - «Simultan». Одна з головних постатей оповідання, перекладач Надя не знає, як сказати своєму партнеру, що вона не хоче йти з ним далі, на мовному рівні на небажання та хаотичність рухів вказує використання однорідних присудків «*stand, ging rückwärts, rutschte, setzte sich*» у поєднанні зі сполучником *«und»*.

Використання повторів в оповіданнях І. Бахманн сприяє смисловому та емоційному підсиленню висловлювання.

Наприклад: «*Es war kein Stück von ihr in dieser Wohnung. Es war gar nicht daran zu denken, dass jemals etwas mit ihr zu tun haben würde in einer Wohnung, solang sie mit einem Mann lebte*» [363, с. 200]. Чи «*Sei, bitte, still. Sprich nicht. Sei still*» [11, с. 208]. Наведені рядки з оповідання «Ein Schritt nach Gomorrha» допомагають авторці зобразити душевний стан жінки, що розчарувалася в чоловіках і тепер прагне віднайти щось нове у стосунках із жінкою. Такий вид повтору насичений надзвичайною емоційністю і свідчить про невпевненість персонажа, який не може віднайти правильних слів для переконання.

Щодо інших повторів, таких як епіфора, градація та анадиплозис, то вони виконують у творчості авторки вагому стилістичну роль, а саме: сприяють вираженню авторської інтенції та прагматичної настанови тексту. У процентному співвідношенні вони займають в оповіданнях такі позиції: епіфора – 14%, градація – 13% та анадиплозис – 2% від загальної кількості прикладів. На окрему увагу заслуговує використання градації в оповіданнях збірок. Ця стилістична фігура створює неабияку напругу в текстах. Наприклад: «*Sie fühlte sich geschieden von ihnen, von ihrer Sprache, ihrem Kreuz, ihrem Herz*» [11, с. 209]. Для стилістичного прийому градації характерним є те, що кожен її наступний член має більш вагоме семантичне значення. У такому разі ми маємо справу зі зростаючою градацію [7, с. 60]. Щодо наведеного випадку, то тут ми зустрічаємо семантично зростаючу градацію, що закінчується логічним перебільшенням «ihrem Herz». Ця градація пояснює внутрішній стан героїні, якій у житті зустрічалися лише деспотичні чоловіки і яка вирішує кардинально змінити свою долю. Саме останнє перебільшення підсилює значення висловлення. Ще один приклад градації: «*Ich wäre nicht gekommen, nie gekommen* ...» [11, с. 197] підкреслює емоційність молодої дівчини, що закохалася в талановиту піаністку Шарлоту. Використання апосіопези підкреслює її вагання, вона не може закінчити своє висловлювання, бо налякана можливою реакцією на свої слова.

У тому ж оповіданні І. Бахманн використовує спадну градацію, у якій кожен наступний її член має менше семантичне значення, як от: «… *kommt von da unten, eine Slowenin, halbe Slowenin, von der Grenze* …» [11, с. 188]. Такий стилістичний прийом допомагає автору диференціювати висловлення і надати йому іронічного підтексту. Шарлота стомилася після вечірки, має рано вставати, а молода незнайома дівчина залишилася у квартирі й ніяк не бажає йти. Господиня іронічно міркує про її можливе походження, і вже сама думка, що дівчина родом зі Словенії, наштовхує на те, що, можливо, вона проситиме грошей.

Оскільки основною темою збірки «Simultan» є проблема самоствердження особи в повоєнному суспільстві, а також взаємовідносин між чоловіками та жінками, то майже всі стилістичні функції мікростилістичних фігур спрямовані на її реалізацію. Як приклад – простий дистантний повтор: «… *weil nichts anders vorlag, und dann mußten sie versuchen zu glauben, dass es richtig war, schön war, daß es das war, was sie gewollt hatten*» [11, с. 206]. Чи «*O alle die Nächte, die aufkamen in Wien, soviel bittere Nächte! Und alle die Tage, die es dir hinwarf mit dem Gesumm aus Schulhäusern und Irrenanstalten, Altersheimen und Krankenzimmern, wenig gelüftet und selten geweißt, alle die Tage, von ganz schüchternen Kastanienblüten umschwärmt! O alle die Fenster, die nie aufgingen, alle die Tore, als ging's durch kein Tor hinaus, als gäb es den Himmel nicht»* [11, с. 127]. Рядки першого прикладу є описом психоемоційного стану залишених жінок, чоловіки яких кожної п'ятниці збираються у кав'ярні та обговорюють війну. На мовному рівні повтор є тим засобом, що підкреслює емоційну тональність речення. Така ж емоційна мелодика характерна і для другого прикладу. Наведений випадок – ауто-діалог протагоніста з Віднем, містом, у якому він народився, але не зміг самоствердитися. Приклад характеризується конвергенцією, в якій особливу увагу привертає повтор «*alle*» та перелік «*mit dem Gesumm aus Schulhäusern und Irrenanstalten, Altersheimen und Krankenzimmern*». Для протагоніста Відень – це місце, в якому його ніщо не радує. Відень викликає негативні емоції

та заповнений психічнохворими, старими та хворими. Про безвихідь персонажа свідчить також порівняння «*als ging's durch kein Tor hinaus, als gäb es den Himmel nicht*».

Як зазначалося вище, повтори у І. Бахманн спрямовані на виконання емоційно-експресивної функції персонажа у момент, коли він перебуває в якомусь надзвичайно напруженому стані, що виражається гнівом, сумнівом, іронією чи іншим почуттям: «*Menschlichkeit: den Abstand wahren können. Haltet Abstand von mir, oder ich sterbe, oder ich morde, oder ich morde mich selber. Abstand, um Gottes Willen*» [11, с. 104]. Анафоричний повтор «Abstand», полісиндетичний зв'язок з повторенням сполучника «oder», а також контактний повтор негативно забарвленого дієслова «morde» створює емоційну промову особи, що прагне скоїти суїцид і перебуває у глибокій психологічній напрузі. Інший приклад з оповідання «Ihr glücklichen Augen»: «*Dumme Gans, denkt Stasi, er ist ihr ja immer attachiert, nein, die dumme Gans bin ich, weil ich mir Hoffnungen auf den Josef mache, und jetzt weiß er nicht, was er will, was will er bloß!*» [11, с. 367]. Повтор «Dumme Gans» є негативним епітетом, який використовує Анастасія стосовно своєї короткозорої подруги Міранди, а потім вже стосовно самої себе, і таким чином демонструє внутрішній монолог особи, яка перебуває на роздоріжжі й не може збагнути, що їй діяти далі.

На увагу заслуговує також повтор слів, що можна назвати лейтмотивом оповідань І. Бахманн. Зазначимо, що під лейтмотивом ми розуміємо конкретний образ, головну тему чи ідею, яка пронизує твір і є ключовою для розкриття задуму митця [2, с. 387]. Як стверджує У. Фікс повторення слова чи словосполучення, що має характер лейтмотиву, допомагає читачу правильно зрозуміти змістову інформацію та її важливість [7, с. 52]. У оповіданнях І. Бахманн такими лейтмотивними словами-характеристиками є «*Grauenvoll*», що його використовує героїня оповідання «Probleme Probleme». Цей епітет, який Беатрікс постійно вживає для опису Відня і для свого коханця та його поведінки, підкреслює іронічний контраст, оскільки читач розуміє, що таке сприйняття дійсності характеризує її як таку, що не бажає працювати, мати стосунки,

допомагати родині чи навчатися, а прагне лише спати, бо лише у сні вона почуває себе комфортно.

Інший лейтмотив властивий оповіданню «Ein Wildermuth», де більше 40 разів повторюється слово «*Wahrheit*» та його однокореневі похідні «*Wahrhaftig, Wahrhaftigkeit, Wahrheit, das Wahre, wahrheitsgetreu, Wahrheitsliebe – diese Worte kamen von ihm, und er war der Urheber der Verwunderung*» [11, с. 227]. Цей іменник характеризує суддю Вільдермута, який усе своє життя шукав істини. Цей пошук призвів його до нервового розладу й рефлектувався в раптовому голосному вигуку під час проведення судового засідання.

В оповіданні «Das dreißigste Jahr» 82 рази повторюється ім'я Мол, при цьому адресат сприймає ставлення «я-оповідача» до Мола як негативне. На мовному рівні оцінка передається за використання еліптичних речень з метафоричним значенням: «*Wo Moll nicht ist, ist Molls Schatten… . Moll ohne Ende. Molls Terror*» [11, с. 98]. Особа Мола репрезентує представника старого довоєнного суспільства. Він не прагне чогось нового в житті, а користується тим, що створили до нього інші. Лейтмотивний повтор в оповіданнях може виражатися не одним словом, а цілою фразою, як у оповіданні «Undine geht», де 6 разів повторюється на початку абзаців репліка «*Ihr Ungeheuer mit Namen Franz*», яка є засобом емоційного та логічного підсилення змісту тексту.

Підсумовуючи все, що було викладене вище, ми можемо зробити висновки, що вагомим когезійним елементом у оповіданнях І. Бахманн є повтор. Особливості його використання полягають у тому, що він виконує декілька функцій, а саме: 1) як композиційний засіб він зв'язує частини тексту; 2) у номінативно-експресивній функції він виступає засобом підсилення та увиразнення, виділення певних компонентів, які допомагають потенційному читачу виявити стилістичний потенціал відповідно до авторського бачення описуваних подій.

Перспективи подальших розвідок полягають у порівняльному дослідженні структури тексту оповідань Інгеборг Бахманн та її роману «Маліна» з метою виявлення

спільних та відмінних характеристик жанрово-композиційних елементів.

Література

1. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс : на материале нем. языка / Маргарита Петровна Брандес. – М. : Прогресс – Традиция : ИНФРА, 2004. – 416 с.

2. Літературознавчий словник-довідник / [уклад. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін.]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.

3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

4. Стилистический анализ / Д. Кристал, Д. Дейви // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1980. – Вып. IX : Лингвостилистика. – С. 148–172.

5. Ходаковська Н.Г. Прагматичний аспект лексичного повтору в текстах художньої прози (на матеріалі роману Розамунди Пільхер «Wintersonne») / Наталя Григорівна Ходаковська // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Випуск 105 (2). – С. 160–164.

6. Brinker K. Linguistische Textanalyse : Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / Klaus Brinker. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2005. – 179 S.

7. Fix U. Stil – ein sprachliches und soziales Phänomen : [herausgegeben von I. Barz, H. Poethe, G. Yos] / Ulla Fix. – Berlin, Frank&Timme Gmbh Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2007. – 462 S.

8. Galperin I. Stylistics / Illia Galperin. – Moscow, 1981. – 334 p.

9. Riesel E. Deutsche Stilistik / E. Riesel, E. Schendels. – M. : Hochschule, 1975. – 316 S.

10. Sowinski B. Stilistik. Stiltheorien und Stilanalysen / Bernhardt Sowinski. – Stuttgart, Weimar : Verlag J.B. Metzler, 1999. – 248 S.

11. Bachmann I. Sämtliche Erzählungen / Ingeborg Bachmann. – München, Zürich : Piper Verlag, 2005. – S. 138–159.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Заболотною Т.В.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 81’37:81’42:811.112.2

Олександр Стасюк
(м. Київ, Україна)

СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТАІНТЕРТЕКСТУ (на матеріалі парламентського дискурсу ФРН)

У статті запропоновано використання терміна «метаінтертекст» для аналізу експліцитної інтертекстуальності. Визначено семіотичну природу метаінтертексту. Описано його семантичні особливості на матеріалі парламентського дискурсу ФРН. Виявлено, що метаінтертекст характеризується наявністю низки семантичних компонентів, таких як «тип інтертексту», «автор інтертексту», «жанр інтертексту», «час та місце появи тексту-попередника», «позитивне / негативне ставлення автора тексту до інтертексту». Висвітлено значення метаінтертексту для виокремлення та дослідження інтертексту.

Ключові слова: *інтертекст, маркери інтертекстуальності, метаінтертекст, парламентський дискурс, семантика, семантичний компонент, текст, цитування.*

В статье предложено использование термина «метаинтертекст» для анализа эксплицитной интертекстуальности. Определена семиотическая природа метаинтертекста. Описаны его семантические характеристики на материале парламентского дискурса ФРГ. Выяснено, что метаинтертекст характеризуется наличием ряда семантических компонентов, таких как «тип

интертекста», «автор интертекста», «жанр интертекста», «время и место появления текста-предшественника», «положительное / отрицательное отношение автора текста к интертексту». Рассмотрено значение метаинтертекста для выделения и исследования интертекста.

Ключевые слова: *интертекст, маркеры интертекстуальности, метаинтертекст, парламентский дискурс, семантика, семантический компонент, текст, цитирование.*

The term «metaintertext» is introduced for the analysis of explicit intertextuality. Semiotic nature of metaintertext is defined. Its semantic characteristics are described based on the parliamentary discourse. It is defined that metaintertext contains a range of semantic components such as «type of intertext», «author of intertext», «text type of intertext», «time and place of producing intertext», «positive / negative attitude of the author of text to intertext». The role that metaintertext plays for intertext research is revealed.

Key words: *intertext, intertextuality markers, metaintertext, parliamentary discourse, semantics, semantic component, text, citation.*

Останнім часом у лінгвістиці спостерігається перехід від вивчення окремих мовних одиниць до аналізу текстів і дискурсів, та взаємозв'язків між ними. Вивчення взаємозв'язків між текстами відбувається шляхом дослідження інтертекстуальності, що у своїх найрізноманітніших виявах є важливим засобом діалогічності й досягнення порозуміння між учасниками комунікації, а також передачі та поширення інформації.

Починаючи з кінця 60-х років XX століття інтертекстуальність є об'єктом численних наукових досліджень. На сьогодні інтертекст вивчається представниками багатьох галузей, зокрема й лінгвістами [4]. Значна кількість підходів до розгляду інтертекстуальності зумовила різноманіття тлумачень цього терміна та його розмитість [6, с. 21–22].

Широке розуміння Ю. Крістєвою та іншими постструктуралістами поняття «інтертекстуальність» і складність практичного виокремлення інтертексту змусила представників лінгвістики тексту вдатися до уточнення цього терміна й спонукала їх до формування такого його

розуміння, яке б уможливило практичне виокремлення інтертексту з текстів різних дискурсів та його подальший аналіз. Необхідність пошуку лінгвістичних підходів до аналізу інтертекстуальності зумовлює актуальність цієї статті.

У межах лінгвістики тексту на сьогодні сформувалася низка підходів до розуміння інтертекстуальності та методів її вивчення. Так, німецька дослідниця Єва-Марія Якобс дотримується вузького тлумачення терміна «інтертекстуальність» і розглядає її як марковані взаємозв'язки одних текстів з іншими [6, с. 198].

На непридатність поняття інтертекстуальності Ю. Крістєвої для лінгвістичного аналізу вказує Сюзанне Гольтіус, пропонуючи натомість використовувати поняття «локальної інтертекстуальності» [Цит. за: 6, с. 8].

Лінгвістичне дослідження інтертексту можливе із застосуванням різних методів. При цьому виокремлюють аналіз окремих текстів у синхронії (нім. Einzeltextperspektive), розгляд багатьох текстів у синхронії (нім. synchronische Perspektive) та дослідження інтертекстуальності в діахронії (нім. diachronische Perspektive) [6, с. 10].

Об'єктивне виокремлення інтертексту в синхронії можливе лише за умови наявності експліцитних маркерів інтертекстуальності. У разі проведення діахронного дослідження можливим є науково достовірне виявлення імпліцитних інтертекстуальних включень. Але при цьому дослідження має охоплювати великий корпус текстів, у якому можна було б відстежити походження певного фрагменту тексту. У такий спосіб можливе виокремлення зокрема крилатих слів, походження яких може бути невідомим самому мовцю.

Загалом, розгляд інтертекстуальності з позицій лінгвістики тексту неминуче веде до необхідності аналізу тих фрагментів тексту, які вказують на використання мовцем інтертексту. Такі фрагменти містять у собі маркери інтертекстуальності і є «текстом про текст у тексті» [1, с. 39]. Слідом за А. Гавенком назвемо їх метаінтертекстом.

Метаінтертекст досі лишається недослідженим, а сам термін не є усталеним у лінгвістиці тексту. Певним підґрунтям

для вивчення метаінтертексту є роботи, присвячені проблемі маркерів інтертекстуальності [наприклад, 2, 5]. Водночас розгляд метаінтертексту є вкрай важливим для вивчення самого інтертексту.

По-перше, він указує на те, що мовець має намір вдатися до використання інтертексту, тобто містить маркери інтертекстуальності, а також може надавати інформацію про джерело інтертексту: його автора, тип тексту тощо. Безумовно, ця інформація за можливості має перевірятися дослідником стосовно відповідності оригіналу (відсутності перекручень).

По-друге, метаінтертекст може допомогти зрозуміти комунікативну інтенцію, яка зумовлює використання мовцем інтертексту.

Метаінтертекст має семіотичну природу. З одного боку, як і кожен текст, він є складним (інтегративним) знаком. З іншого – знакова природа метаінтертексту полягає в тому, що він є сигналом про появу інтертексту.

Як і кожен знак, інтертекст може бути проаналізований у межах семіотичного підходу. Відповідно, можемо виокремити синтаксичний, семантичний та прагматичний аспекти метаінтертексту.

Мета статті – з'ясувати семантичні характеристики метаінтертексту, виявити компоненти значення, які були б специфічними саме для нього.

Дослідження здійснене на матеріалі парламентського дискурсу ФРН. Парламентські тексти містять велику кількість різноманітних інтертекстуальних включень і пропонують багатий матеріал для аналізу метаінтертексту.

Розгляд семантичного аспекту метаінтертексту передбачає визначення компонентів значення, що несуть інформацію про інтертекст.

Проілюструємо це таким прикладом з парламентського дискурсу ФРН:

Vizepräsident Peter Hintze: Wir kommen zur Frage 2 der Abgeordneten Lisa Paus: «Welche Maßnahmen hat die Bundesregierung unternommen, um Loyalitätskonflikte des Staatsministers a. D. Eckart von Klaeden im direkten dienstlichen

Kontakt zu Christoph Brand von der Investmentbank Goldman Sachs zu verhindern» [7, с. 120]?

Метаінтертекст «*Wir kommen zur Frage 2 der Abgeordneten Lisa Paus»* містить 4 лексичні одиниці, які є носіями інформації про інтертекст: *Frage*, *Abgeordnete*, *Lisa* та *Paus*. Кожна з цих лексичних одиниць містить семантичний компонент, який несе інформацію про інтертекст: тип тексту – *Frage*, соціальну роль автора інтертексту – *Abgeordnete*, ім'я та прізвище автора інтертексту – *Lisa* та *Paus*.

Такі семантичні компоненти повторюються в багатьох випадках у складі метаінтертексту і завдяки ним формується сам метаінтертекст.

Аналіз метаінтертексту в парламентському дискурсі ФРН дозволив виокремити такі повторювані семантичні компоненти, за допомогою яких описується інтертекст: тип інтертексту, автор інтертексту, жанр (тип тексту) інтертексту, форма (усна чи письмова) тексту-попередника, час та місце появи тексту-попередника, позитивне / негативне ставлення автора тексту до інтертексту.

Розглянемо кожен із них.

1. Тип інтертексту (наприклад, цитата).

У парламентських текстах ФРН спостерігається експліцитне маркування типу інтертексту. Зокрема цитування маркується за допомогою іменника *Zitat* або дієслова *zitieren*.

Norbert Lammert (Präsident des Bundestages): Zitat Andreas Voßkuhle: «Der Bundestag ist und bleibt der Ort, an dem die wesentlichen Entscheidungen für unser Gemeinwesen getroffen werden müssen». Ende des Zitats [7, с. 7].

Тут мовець указує на те, що буде використана цитата, а також маркує кінець цитування.

Вказівка на непряму мову здійснюється за допомогою дієслів *sagen*, *fragen*, *empfehlen*, *raten* тощо.

Alterspräsident Dr. Heinz Riesenhuber: Meine sehr verehrten Damen und Herren, damit kommen wir gemäß altem Brauch zu einer kleinen Rede des Alterspräsidenten, wobei mir mein Fraktionsvorsitzender dringend empfohlen hat, die Nähe des Mikrofons nicht zu verlassen [7, с. 2].

2. Автор інтертексту.

Важливе місце в метаінтертексті відіграє вказівка на автора інтертексту. У парламентському дискурсі автор інтертексту найчастіше виражений поєднанням двох іменників – ім'я та прізвища автора.

Gregor Gysi (Die Linke): Es gibt einen sehr schönen Satz von Christa Wolf in ihrem Roman Kassandra. Dort heißt es: «Das alte Lied: ... Und dass wir lieber den bestrafen, der die Tat benennt, als den, der sie begeht» [7, с. 48].

Тут указується ім'я та прізвище автора, а також назва роману, з якого взято цитату.

Для вказівки на автора інтертексту можуть бути використані особові займенники. У цьому разі інформацію про автора можна отримати з попередніх фрагментів тексту.

Hans-Christian Ströbele Bündnis 90 / Die Grünen): Mich interessiert: Was haben Ihre Emissäre, die Sie dort hingeschickt haben, die Präsidenten der Geheimdienste, ihren Kollegen eigentlich dazu gesagt, dass sie so reingelegt worden sind, dass sie nämlich nach ihrer Rückkehr nach Deutschland gesagt haben: «Es ist überhaupt nichts gewesen; die halten sich selbstverständlich an Gesetz und Recht» [7, с. 51]?

Цікавими є випадки, коли автор інтертексту, заявлений за допомогою метаінтертексту, і справжній автор інтертексту є різними.

Michael Grosse-Brömer (CDU/CSU): Meinen Sie nicht auch, dass es ein humanitäres Gebot ist – weil Russland Herrn Snowden nur für begrenzte Zeit Aufenthalt gewährt und Russland eine Diktatur ist – dass wir als Land der Freiheit und Partner der Vereinigten Staaten sagen: «In einem solchen Fall nehmen wir den auf» [7, с. 54]?

У цьому прикладі справжнім автором інтертексту є депутат фракції ХДС/ХСС Міхаель Ґроссе-Брьомер.

Автор інтертексту може лишатися неідентифікованим. У цьому разі в німецькій мові використовується неозначено-особовий займенник *man*:

Michael Grosse-Brömer (CDU/CSU): Würden Sie bitte zur Kenntnis nehmen, dass man für diese Aufnahme sein kann

und trotzdem als Transatlantiker sagen kann: «Uns verbindet gerade mit den Vereinigten Staaten eine Wertegemeinschaft für Rechtsstaatlichkeit und Menschenrechte. (...)» [7, с. 54]?

Окрім безпосередньої вказівки на автора інтертексту, метаінтертекст може надавати додаткову інформацію про нього. У парламентському дискурсі такою додатковою інформацією найчастіше є соціальна роль чи партійна належність:

Vizepräsident Peter Hintze: Ich rufe Frage 3 der Kollegin Annette Groth von der Linken auf: «Welche konkreten Schritte wird die Bundesregierung unternehmen, damit die Öffentlichkeit und der Deutsche Bundestag über den Stand der Verhandlungen über das geplante Freihandelsabkommen USA – EU informiert werden» [7, с. 121]?

Тут слово *Kollegin* указує на те, що автором інтертексту є депутат парламенту, а також указано, до якої партії належить цей депутат.

3. Жанр (тип тексту) інтертексту.

Іще одним семантичним компонентом, що часто спостерігається в метаінтертексті, є жанр (тип тексту) інтертексту.

Norbert Lammert (Präsident des Bundestages): Ich rufe den Tagesordnungspunkt 5 auf: «Festlegung der Zahl der Stellvertreter des Präsidenten» [7, с. 9].

У цьому прикладі метаінтертекст містить вказівку на те, що мовець цитує парламентський документ – порядок денний пленарного засідання парламенту. Тут за допомогою метаінтертексту та контексту стає зрозуміло не лише, до якого типу належить текст, який цитується, але й про який саме текст йдеться – порядок денний актуального пленарного засідання німецького парламенту.

У метаінтертексті не завжди міститься конкретна вказівка на те, звідки саме взято інтертекст.

Präsident Dr. Norbert Lammert: «Zur Verantwortungsübernahme durch das Parlament gibt es keine überzeugende Alternative». So hat es der Präsident des Bundesverfassungsgerichts, den Heinz Riesenhuber schon auf der Tribüne begrüßt hat, nicht nur in Interviews immer wieder

festgehalten, sondern auch in einschlägigen Urteilen des Bundesverfassungsgerichts ist das so oder ähnlich nachzulesen [7, с. 7].

Тут автор указує на те, що інтертекст взято або з інтерв'ю, або з текстів судових рішень.

4. Усна / письмова форма інтертексту.

За умови, якщо в метаінтертексті відсутній семантичний компонент «жанр інтертексту», часто можна визначити принаймні, чи він є усним, чи письмовим.

Britta Haßelmann (Bündnis 90 / Die Grünen): Wenn ich ein Argument wie «Augenhöhe mit der CDU/CSU» lese, denke ich, das ist doch keine sachliche Begründung [7, с. 13].

У цьому прикладі відсутня вказівка на те, з якого саме тексту взятий інтертекст або до якого типу тексту він належить, але дієслово *lesen* вказує на те, що цей текст-попередник має письмову форму. Аналогічно усна форма тексту-попередника найчастіше маркується за допомогою дієслова *sagen*.

5. Час та місце появи тексту-попередника.

Спостерігається використання в метаінтертексті лексичних одиниць із темпоральною чи локальною семантикою, що вказують на час або місце появи тексту-попередника, який цитується.

Matthias W. Birkwald (Die Linke): Sie hat gestern gesagt – ich zitiere: «Die Erwerbsminderungsrentner dürfen von CDU/CSU und SPD nicht weiterhin mit der Beibehaltung der Abschläge bestraft werden. Sie müssen gestrichen werden!» Recht hat Frau Mascher [7, с. 100]!

Тут маємо лексему *gestern*, яка вказує на відносний час, тобто те, що інтертекст з'явився на день раніше від тексту, у якому його цитують.

Heike Hänsel (Die Linke): In diesem Interview sagt der Journalist Christian Fuchs, dass er im Rahmen seiner Ermittlungen bezüglich der NSA-Einrichtungenauf diesen US-Militärbasen, unter anderem in Ramstein, einen Anruf von der deutschen Polizei erhalten hat. Am Ende des Gesprächs sei der Satz gefallen: «Passen Sie auf, was Sie tun. In Guantánamo ist immer noch ein Platz frei» [7, с. 133].

У цьому фрагменті в метаінтертексті вказано можливе місце перебування одного зі співрозмовників під час телефонної розмови, яка цитується.

6. Позитивне / негативне ставлення автора до інтертексту.

Метаінтертекст може виражати ставлення автора тексту до інтертексту, а також до його автора, містячи оцінні семантичні компоненти. Вивчення цього аспекту є важливим для з'ясування прагматичних характеристик самого інтертексту, його значення в парламентському дискурсі.

Hans-Christian Ströbele (Bündnis 90 / Die Grünen): Falsch war auch, was Herr Pofalla erklärt hat: Die Vorwürfe sind «vom Tisch» [7, с. 51].

У цьому прикладі метаінтертекст містить негативну оцінку інтертексту, виражену за допомогою прикметника *falsch*.

Підсумовуючи, зазначимо, що метаінтертекст із семантичної точки зору вирізняється наявністю специфічних семантичних компонентів, таких як «тип інтертексту», «автор інтертексту», «жанр інтертексту», «час та місце появи інтертексту», «усна / письмова форма інтертексту», а також оцінних сем «позитивне / негативне ставлення автора тексту до інтертексту». Наявність хоча б одного з цих компонентів є обов'язковою умовою формування метаінтертексту.

Окрім розгляду семантики метаінтертексту, здійсненому в цій статті, у межах семіотичного підходу необхідним є дослідження синтагматичних та прагматичних характеристик метаінтертексту. Водночас розгляд метаінтертексту створює підґрунтя для лінгвістичного аналізу експіцитного інтертексту в різних галузях людського спілкування.

Література

1. Гавенко А.С. Метаинтертекстуальность в художественном тексте (на материале русских рассказов 80-х годов XX–XXI веков) / А.С. Гавенко // Филология и человек. – Барнаул : Издательство Алтайского государственного университета, 2011. – № 2. – С. 36–48.

2. Шаповал М. Система координат : типологія міжтекстової взаємодії та маркери інтертекстуальності /

Мар'яна Шаповал // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Л. : Видавництво Львівського університету, 2008. – Вип. 44. – Ч. 1. – 316 с.

3. Colilli P. Texts : Semiotic Theory / P. Colilli // Encyclopedia of Language and Linguistics. – Amsterdam : Elsevier, 2006. – Vol. 13. – P. 630–642.

4. Hermann K. Intertextualität : Perspektiven auf ein interdisziplinäres Arbeitsfeld / Karin Hermann, Sandra Hübenthal (Hg.). – Aachen : Shaker, 2007. – 228 S.

5. Jacobmeyer H. Ever After : a Study in Intertextuality [Електронний ресурс] / Hannah Jacobmeyer. – EESE 8/98. – Режим доступу : http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic98/jacobm/jaco3.html.

6. Klein J. Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität / Josef Klein, Ulla Fix (Hg.). – Tübingen : Stauffenburg-Verl., 1997. – 402 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Deutscher Bundestag. Stenografischer Bericht [Електронний ресурс]. – Legislaturperiode. – Berlin, 2013–2014. – Sitzung 1–3. – 228 S. – Режим доступу : http://dip21.bundestag.de.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2015 року

УДК 811.111’342.42:808.53

Mariia Tanchynets
(t. Pereiaslav-Khmelnytsky, Ukraine)

DYNAMICS OF CONSONANT PHONEMES VARIATION IN SPONTANEOUS BUSINESS DISCOURSE

У статті висвітлено динаміку варіювання приголосних фонем у спонтанному діловому діалогічному дискурсі. Дослідження здійснено на матеріалі сучасного британського телевізійного шоу «Печера драконів» і відображає результати аудитивного й акустичного аналізу. У науковій розвідці представлено артикуляторні модифікації приголосних фонем за групами із притаманними особливостями звукового варіювання; виявлено й охарактеризовано позиційні зміни приголосних; виділено групи приголосних, які виявляють відносну стійкість/нестійкість до процесів варіювання; наведено спектрограми типових прикладів модифікацій приголосних.

Ключові слова: *динаміка, варіювання, приголосний, фонема, діловий діалогічний дискурс, аудитивний аналіз, акустичний аналіз, модифікація, позиційні зміни, спектрограма.*

В статье освещено динамику варьирования согласных фонем в спонтанном деловом диалогическом дискурсе. Исследование осуществлено на материале современного британского телевизионного шоу «Пещера драконов» и отражает результаты аудитивного и акустического анализа. В научном исследовании представлены артикуляторные модификации согласных фонем по группам с присущими особенностями звукового варьирования; выявлены и охарактеризованы позиционные изменения согласных; выделены группы согласных, которые проявляют относительную устойчивость/неустойчивость к процессам варьирования; приведены спектрограммы типичных примеров модификаций согласных.

Ключевые слова: *динамика, варьирования, согласный, фонема, деловой диалогический дискурс, аудитивные анализ, акустический анализ, модификация, позиционные изменения, спектрограмма.*

The article highlights the dynamics of the consonant phonemes variation in spontaneous business dialogical discourse. The research was

conducted on the material of modern British television show "Dragon's Den" and reflects the results of auditory and acoustic analysis. The scientific study presents the articulatory modifications of consonant phoneme groups with peculiar characteristics of sound variation; identifies and characterizes positional changes of consonants; allocates the group of consonants that reveal relative stability/instability to the variation process; represents the spectrograms of typical examples of consonant modifications.

Key words: *dynamics, variation, consonant, phoneme, business dialogical discourse, auditory analysis, acoustic analysis, modification, positional changes, spectrogram.*

The concept of variability is the leading one in contemporary linguistics. The inherent variability of a language is a fundamental property of it, a way of existence and operation of any unit of speech [8, p. 287], a major source of continuous transformation process in any language. The capacity for variation is a universal property of a language, and it is manifested both in its structural organization and in its functioning. The discovery of this property was not revolutionary, but rather a natural process, and appeals to its comprehensive study which should be considered quite a natural phenomenon that needs no special justification.

Both a degree of constancy in the use of various linguistic means, and a set of variants that most fully manifest the functioning of language are typical for each contemporary literary language [9, p. 5]. Language as a functional system in all its levels is characterised by great degree of linguistic unit variation regardless of their complexity. The capacity to variation makes a language functionally flexible [5, p. 26].

Thus, the dialectical interaction of variability and constancy in time continuum reflects, on the one hand, the varying nature of language as a system, and on the other hand the preservation and continuity of language to perform its basic function that of communication. If constancy of language units provides and keeps them in a constant state of communicative appropriateness, so the variability is the most important source of language development [2, p. 11].

The famous Ukrainian linguist O. Selivanova claims that linguistic variation is a semiotic symbol of any language that

ensures the presence of a certain number of characters to describe the same content [6, p. 346]. N. Arutiunova points out the dialectics of varying linguistic units [1, p. 95]: two forces oppose in the language, thus one of them is directed to the separation of the sign parties (variation occurs under this force), and another force is aimed at combining sign parties to prevent their rupture and thereby reducing the redundancy of language.

Dynamics of language units is undeniable interest to researchers of different language levels, and, from the perspective of external and internal linguistics, it stands out as an independent multidimensional object for comprehensive study, synchronic and diachronic, that gives this area its integrative nature [3, p. 127]. Studying this language property the researchers point out that the variation is generated in the process of reality reflection and expression of generalized mental images in sound form as well as in the functioning of language as an important means of communication.

As we can see, increasing attention has been paid to the investigation of variability as an objective property of linguistic resources. In this regard the study of any partial aspect of variability in individual linguistic levels (grammatical, lexical, and phonetic) is especially significant. Such research is important not only for the level of language, but also for the development of a general theory of linguistic unit variability.

Goal of the article is to identify the modified implementations of consonant phonemes in the business dialogical discourse.

Tasks of the article are the following: to analyse the approaches of modern linguists to the interpretation of the variability concept; to identify the implementation of consonant phoneme variants in the business dialogical discourse; to study and compare the results of auditory and acoustic analysis of consonants; to outline prospects for further scientific research.

The research and quantitative analysis of the variant realization of the phonemic structure of the word shows that vocalism is the main means of variants formation [7, p. 370–372]. 76.11% of words reveal variation of vowel phonemes, while 23.89 % of phonemic structure variation is provided by consonant phonemes.

This significant difference between the participation of vowel and consonant phonemes in varying of phonemic structure of the word can be explained by the fact that consonants express more lexical meanings than vowels, and consequently their variation range is smaller [4, p. 206–207].

In our experiment consonant phonemes were selected for analysis. The phonemes were isolated from the words in «Dragons' Den». The spectrum and the spectrogram of the sample were then displayed in Praat. We judged each consonant perceptually and visually. It was selected for analysis by dragging the cursor from the beginning to the end of the sound. The first and the second formants were then automatically calculated in Praat for each of the phoneme.

The study of peculiarities of consonant realization in business discourse revealed some tendency of phoneme variation. It established that different types of consonants are characterized by various modifications. In this regard, it is expedient to study and describe consonants in different groups depending on their characteristic features.

The auditory analysis results show that the largest number of consonant modifications is due to the labialization of the interdental fricative sounds /T/ and /D/. As a result of this phonetic process the interdental fricative voiceless sound /T/ is realized as the labiodental fricative voiceless /f/ (Fig. 1.). And the interdental fricative voiced /D/ corresponds to the articulation features of the labiodental fricative voiced /v/. Hence, in the pronunciation of interdental sounds we can observe the advancement of organs of speech and thus the change of place of articulation while voice or voiceless feature remains unchanged. In modern phonology this phonetic process is called th-fronting.

The process of substitution of voiceless consonants by voiced ones appears in the result of the interaction of vowels or voiced sonorous sounds. Obviously, this can be explained by the fact that under the rapid speech influence, that is a characteristic feature of oral discourse, the phase of consonant constriction is reduced to a minimum and consequently the pronunciation of voiceless consonants in position between vowel or sonorous sounds have

prerequisites for the vibration of the vocal cords as a result of articulatory and physiological inertness of speech, thus word *electrician* (pronunciation norm /”elqk’trIS(q)n/) in rapid speech is realized as /”elqk’trIZn/ (Fig. 2).

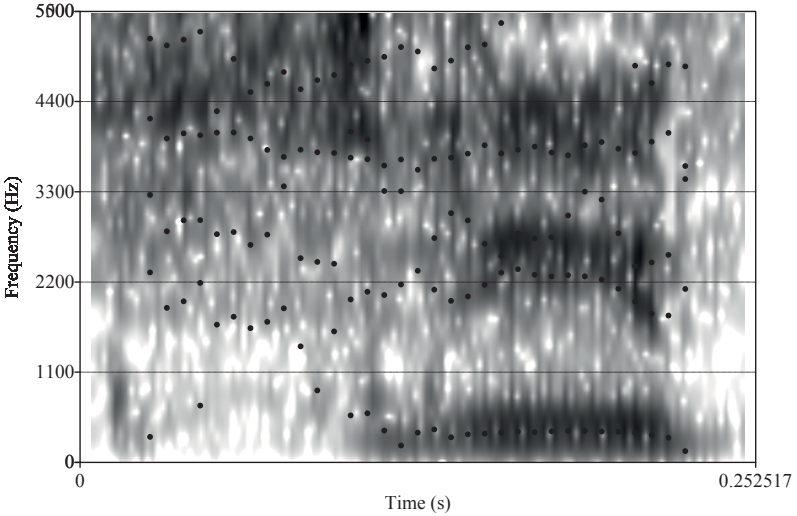

Figure 1. – Spectrogram of the word *three*

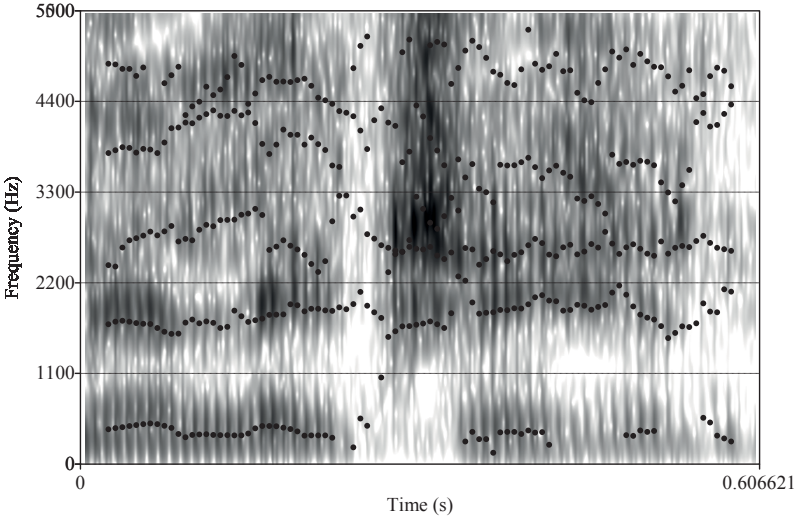

Figure 2. – Spectrogram of the word *electrician*

The positional modifications lead to the devoicing of voiced consonants. It is due to the presence of a voiceless consonant before voiced one, and causes the weakening of the vocal cords vibration, so *disgusting* (pronunciation norm is /dIs'g0stIN/) in rapid speech is articulated as /dIs'k0stIN/.

The analysis of plosive consonants indicates that the modification of this group of consonants concerns primarily the manner of articulation. For example the weakening of voiceless plosive /t/ in the word *negotiating* results in the transition of plosive consonant in the fricative one, namely the constriction of voiceless consonants is greatly reduced or disappears, and as a result a plosive consonant is articulated as a fricative one: / nI'g34SIeISIN/.

Africatization of plosive and fricative consonants often occurs between two consonants within the accent unit, which can lead to a redistribution of syllable boundaries. Figure 3 represents a spectrogram of the word *interest*, the variant implementation of which reflects the process of the africatization of voiceless plosive sound /t/.

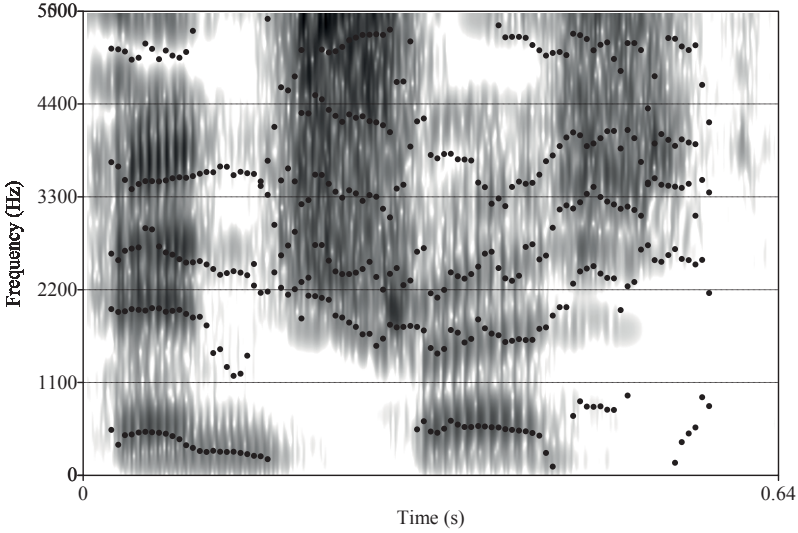

Figure 3. – Spectrogram of the word *interest*

The analysis of experimental data suggests that the specific of oral speech realization leads to the reduction of consonant saturation due to the loss of consonants. Plosive consonants /t/ and /d/ mostly disappear after the sonorous consonants in the final unstressed position, for example *difficult* (Fig. 4) and *pound* (Fig. 5). Frequent elision of these sounds can be explained by the tendency to eliminate the consonants from the articulatory programme, because they prevent the blending of articulatory neighbouring sounds. Fast pronunciation of words and syllables in this case leads to the insufficient constriction of the tongue and the gum ridge, which has the effect of sound elision.

There are also numerous cases of strong relaxation and complete elision of sonorous consonants /l/ and /w/ as in *also* /'O:s34/ or *quarantine* /'kOrqnti:n/.

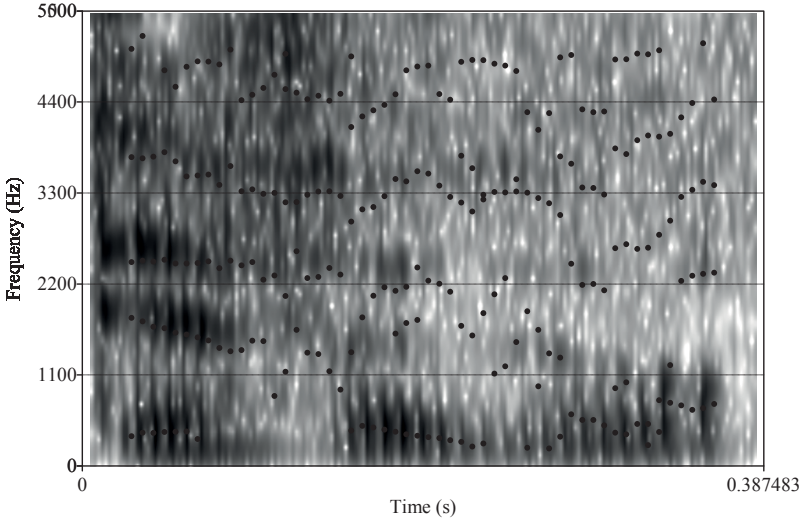

Figure 4. – Spectrogram of the word *difficult*

The analysis of variability of consonants in the business dialogic speech shows that not all consonants are equally subject to modifications. Some consonants are characterized by the stability of articulation and do not undergo the process of modification. This can be explained by functional importance of consonants in phonemic structure of the word.

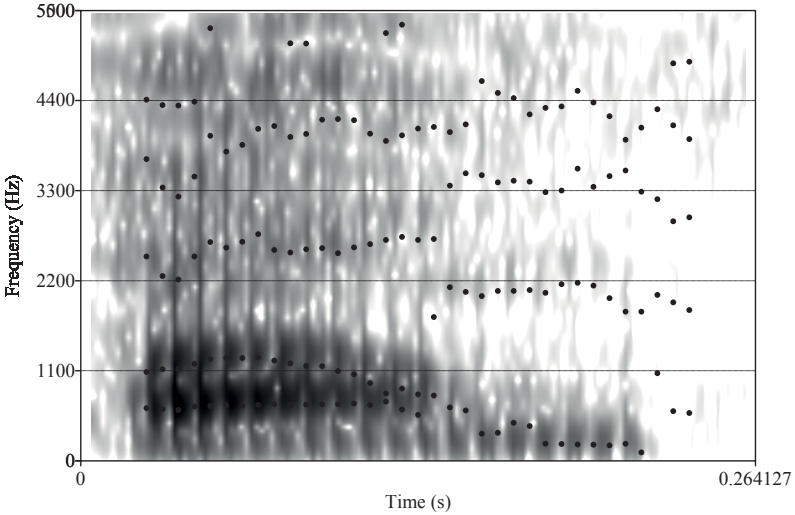

Figure 5. – Spectrogram of the word *pound*

The auditory and acoustic analysis of consonant variability leads to the conclusion that in the oral business discourse there are certain tendencies in the consonant modifications, namely the analysed consonants are characterized by the loss of some articulatory features. The group of voiced plosive consonants is the most flexible for modifications, and tend to articulatory weakening under the influence of the rapid pace of speech and thus to the fricatization. The relative stability of affricates can be explained by their complex articulation that provides greater period of time for their pronunciation. Thus, the consonant sound modifications include labialization of interdental consonants, voicing or devoicing of the consonant, fricatization of plosives, africatization of plosive and fricative consonants, weakening and elision of consonants.

The research has shown that a great bulk of actual and potential tasks are still to be done, as far as the researched issues are rather sensitive and contradictory and, therefore, open to the further exploration and discussion. Therefore, the dynamics of consonant variation in continuous business discourse is of utmost topicality in modern language studies.

Literature

1. Арутюнова Н.Д. О значимых единицах языка / Н.Д. Арутюнова // Исследование по общей теории грамматики. – М. : Наука, 1968. – С. 58–116.

2. Веренич Н.И. Влияние темпа речи на модификации звуков : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Веренич Николай Иванович. – Минск, 1984. – 163 с.

3. Глинкина Л.А. Вариативность как научный объект в русском языкознании / Л.А. Глинкина // Лингвистика на исходе XX века : итоги и перспективы. Тезисы Международной конференции. – М. : Филология, 1995. – Т. 1. – С. 126–128.

4. Зубкова Л.Г. Фонологическая типология слова / Зубкова Л.Г. – М. : Издательство университета дружбы народов, 1990. – 258 с.

5. Рахманова И.Ю. Варьирование в аббревиации в английском языке : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Рахманова Ирина Юрьевна. – Уфа, 2004. – 223 с.

6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

7. Танчинець М.І. Акустичний аналіз голосних у діловому англомовному дискурсі / М І. Танчинець // Україна і світ : діалог мов та культур : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – С. 370–372.

8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / David Crystal. – Cambridge : Cambr. Univ. Press, 1995. – 489 p.

9. Wells J.C. Longman Pronunciation Dictionary / John C. Wells. – CUP, 1995. – 802 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.

Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2015 року

УДК 81–26.347.78.034

Олена Фадєєва, Ольга Ануріна
(м. Кременчук, Україна)

СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ЕМФАТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

У статті здійснено комплексний підхід до визначення понять емфази та емфатичної конструкції, досліджено механізм передачі їх експресивності при перекладі текстів промов політиків на українську мову, встановлено доцільність вживання перекладацьких трансформацій для передачі емфази. Проаналізовані шляхи вираження емфази на лексичному, морфологічному та синтаксичному мовних рівнях, описаний стилістичний ефект вживаних емфатичних конструкцій, а також набір мовних засобів збереження стилістичного впливу при їх відтворенні цільовою мовою.

Ключові слова: *емфаза, емфатична конструкція, стилістичний ефект, перекладацька трансформація, інверсія, заперечна конструкція.*

В статье осуществлен комплексный подход к определению понятия эмфазы и эмфатической конструкции, исследован механизм передачи их экспрессивности при переводе на украинский язык текстов выступлений политиков, установлена целесообразность использования переводческих трансформаций для передачи эмфазы. Подвергнуты анализу пути выражения эмфазы на лексическом, морфологическом и синтаксическом языковых уровнях, описан стилистический эффект использованных эмфатических конструкций, а также набор языковых средств сохранения стилистического воздействия при их воспроизведении на целевом языке.

Ключевые слова: *эмфаза, эмфатическая конструкция, стилистический эффект, переводческая трансформация, инверсия, отрицательная конструкция.*

The article is devoted to the complex approach to the definition of the notions of emphasis and emphatic construction; the mechanism of preserving their expressiveness in Ukrainian translation of politicians' speeches is studied; the feasibility of using translational transformations for preserving the emphasis is found out. Ways of expressing emphasis are analyzed on lexical, morphological and syntactical language levels;

the stylistic effect of emphatic constructions used is described, as well as the set of language means to preserve the stylistic impact in the process of their realization in the target language.

Key words: *emphasis, emphatic construction, stylistic effect, translational transformation, inversion, negative construction.*

Одним зі способів привернення уваги адресата до пропонованої інформації є виділення її окремих частин чи фрагментів. Для впливу на свідомість останнього широко застосовується емфаза, яка знаходить своє вираження в емфатичних конструкціях. Слід зазначити, що емфаза є багатоплановим явищем, завантаженим специфічними прийомами впливу на адресата. Тому завданням перекладача є збереження спрямованості й тональності, виражених засобами мови-джерела, при їх передачі на цільову мову.

Особливо часто яскраві й експресивні емфатичні конструкції використовуються у промовах політиків, які, за їх допомогою, намагаються привернути увагу народу, вплинути на прийняття ним бажаних рішень. Таким чином, емфаза є показовим об'єктом вивчення лексикології, граматики й стилістики, на межі яких вона і знаходиться. Виявлення прихованого змісту й початкового задуму автора висловлення наштовхує перекладачів на пошук неординарних підходів до перекладу подібних конструкцій, що, власне, й визначає актуальність досліджень з цієї теми.

Метою статті є визначення механізму формування та перекладу емфатичних конструкцій з урахуванням ізоморфним та аломорфних рис англійської та української мов. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як уточнення понять «емфаза» й «емфатична конструкція», визначення класифікаційних ознак емфатичних конструкцій, а також встановлення способів та прийомів передачі емфази при перекладі з англійської мови на українську. Під емфазою в даному дослідженні розуміється виділення якого-небудь елементу висловлення, яке досягається зміною інтонації, порядку слів і застосуванням різних риторичних фігур, за рахунок чого підсилюється емоційна виразність мовлення.

Побудова емфази стає можливою завдяки тому, що її граматична форма характеризується як денотативним значенням, тобто усім об'ємом значень форми, за виключенням її емоційно-експресивного забарвлення, так і конотативним – рядом різного роду суб'єктивних значень форми – експресивності та підвищення інтенсивності емоційного ефекту за допомогою образності й метафоричності. Виділення і підкреслення в мові окремих елементів, осмислення відтінків висловлювання досягається різними граматичними та лексико-синтаксичними засобами, а саме: 1) використанням особливих підсилювальних службових слів; 2) порядком слів, протилежним нейтральному; 3) особливими емфатичними конструкціями; 4) повторами й анафорою [1].

Більшість авторів схиляються до думки, що емфатичні конструкції природно сприймаються в їх протиставленні нейтральним конструкціям. Вони ні в якому разі не повинні розглядатися як відступ від норми або її порушення, а як закономірне явище емоційно забарвленої мови. Емфатичні конструкції можуть як підкреслювати окремі члени речення, так і надавати емоційного забарвлення висловленню в цілому [2].

Узагальненим визначенням поняття емфатичної конструкції може слугувати твердження Н. Успенської, яка тлумачила її як синтаксичну конструкцію, що використовується для виділення того чи іншого члена речення [4].

Емотивний аспект вищезазначених конструкцій полягає у їх експресивності. На думку І. Туранського, експресивність завжди співвідноситься з нейтральною формою і не може існувати поза межами цього співвідношення. Виразність передбачає процес посилення, інтенсифікації [5, с. 15]. Більшість авторів пов'язують експресивність з поняттям інтенсивності, розглядаючи експресивність як властивість тесту або його складової, що передає смисл зі збільшеною інтенсивністю висловлення. Отже, у традиційному розумінні емфаза – це підсилення виразності мовлення за допомогою різноманітних засобів, а емфатичні конструкції – це такі синтаксичні конструкції, за допомогою яких виділяють той чи інший член речення шляхом застосування емфази.

Емфатичні конструкції мають особливий потенціал стилістичного впливу. У зв'язку з цим представляється доцільним окремо визначити причини реалізації емфази саме в такому ключі. Серед них головними можна вважати наступні: 1) підсилення того, що хоче сказати мовець (емотивна емфаза): *Those who do have insurance have never had less security and stability than they do today*; 2) демонстрація контрасту між правильним і хибним, теперішнім і минулим (контрастна емфаза): *When I spoke here last winter, this Nation was facing the worst economic crisis since the Great Depression*. Емфатична конструкція передбачає те, що автор висловлення робить акцент на певній частині свого висловлювання, що є елементом його творчого задуму. Отже, частина висловлювання, яка виділяється за допомогою інтонації, є вагомішою, отримує більше смислове значення [3, с. 34].

Емфатична конструкція є стилістичною наближеною до інверсії, тому що інверсія є однією зі стилістичних фігур поетичного мовлення, яка полягає у незвичному розташування слів у реченні з очевидним порушенням синтаксично конструкції задля емоційно-смислового увиразнення певного вислову. Функції інверсії та емфатичних конструкцій є майже однаковими. Однак емфатична конструкція має більший ефект, оскільки вона представляє авторське ставлення до висловлювання.

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що одним з найуживаніших засобів вираження емфази в англійській мові є підсилювальне дієслово *do*. Слід зауважити, що воно має емфатичний характер лише у стверджувальних реченнях, а в заперечних реченнях воно не є емфатичним: *I do so recognizing that change cannot happen overnight. – Безсумнівно, я усвідомлюю, що зміни не відбуваються так швидко.* За допомогою цієї емфатичної конструкції можна виділяти будь-який член речення. У цьому випадку виділяється дієслово з метою підкреслення впевненості політика в тому, про що він говорить. Щоб зберегти емфатичну забарвленість, довелося при перекладі частинку *do* передати словом *безсумнівно*. Аналіз показав, що при перекладі емфатичних конструкцій з

підсилювальним *do*, застосовується лексична трансформація, що зберегти напруженість, динамічність мови оригіналу. Дієслово *do* передається за допомогою використання прислівників: *дійсно, безсумнівно, напевне, безумовно* і т. ін.

Ще одним способом вираження лексичних емфатичних конструкцій є вживання вставних емфатичних слів (прийом експлетиву): *There is a difference, however, between leading a coalition of many nations and submitting to the objections of a few. – Однак існує різниця між управлянням багатонаціональною коаліцією й підкоренням протестів меншості.* У цьому реченні емфатичне *however* знаходиться в постпозиції та виділяється комами. При цьому *however* означає протиставлення тому, про що говорилось раніше або що витікає з контексту, і перекладається допустовим *однак*. У цьому випадку була використана граматична трансформація, оскільки слово *however* при перекладі було винесено в реченні на перше місце. Правомірність таких дій перекладача можна пояснити відмінностями в системах англійської і української мов. В англійській мові, яка є аналітичною і тому тяжіє до компресії висловлення, допускається порушення встановленого порядку слів задля виділення певного елементу синтаксичної конструкції. Відсутність фіксованого порядку слів в українській мові створює низку проблем при перекладі, які можна вирішити шляхом використання вставних слів, що й передають експресивність висловлення англійською мовою.

Прислівник *however* також може посилювати ступінь чи кількість чого-небудь: у цьому значенні він, як правило, супроводжується прикметниками чи прислівниками. Таке сполучення слів перекладається допустовим підрядним зі сполучниками як би не, скільки б не, незалежно від: *And the proliferation of prisons, however necessary, is no substitute for hope and order in our souls. – І побудова нових в'язниць, хоч би якою потрібною вона не була, ніколи не замінить надії та порядку в наших душах.* Як бачимо з наведеного прикладу, одиниці морфологічного рівня англійської мови перекладаються на українську одиницями синтаксичного рівня. Через аналітичність фрази *however necessary,* яка є

дуже компактною, але несе велике смислове навантаження, доводиться використовувати підрядне речення.

Ще одним засобом емфази в англійській мові є емфатичні конструкції прикметник + неозначений артикль: *But such an approach won't solve the problem, and our goal is to quicken the day when we restart lending to the American people and American business and end this crisis once and for all. – Але навіть такий підхід не вирішить проблему, і нашою метою є приблизити той день, коли ми відновимо об'єми кредитування комерційними банками американців та американського бізнесу і закінчимо цю кризу раз і назавжди.* При перекладі цієї конструкції словосполучення *such an approach* було замінено на *навіть такий підхід,* що дозволили зберегти стилістичне навантаження висловлення.

Емфатичність досягається за допомогою вживання словосполучення *more… than ever*: *Since September 11, our intelligence and law enforcement agencies have worked more closely than ever to track and disrupt the terrorists. – Для того, щоб вислідити та знищити терористів, починаючи з 11 вересня, наша розвідка та правоохоронні органі працювали тісніше, ніж будь-коли.* У цьому реченні конструкція *more closely than ever* несе стилістичне та емфатичне навантаження. При перекладі її доцільно передавати як більш *тісно ніж, будь-коли* та розташувати в кінці речення, тобто застосувати перестановку з метою збереження тема-рематичної організації української мови, що відрізняється від принципів побудови англійських речень. Схожою за змістом є конструкція *too ... to*, а також конструкції типу *what a…*, *such a…*, *neither ... nor*, *either ... or*, *more ... than ever*.

Ще одним засобом досягнення емотивності є емфатичні повтори. Так, наприклад, у промові Барака Обами завдяки повторам президент наголошує на патріотичних цінностях: *And for all the problems we're going through right now, we still have the best workers on Earth, we've got the finest universities on Earth, we've got the best entrepreneurs on Earth. We've got the freest, most vibrant economy on Earth. – І не дивлячись на всі проблеми з якими ми зараз стикаємося, у нас досі найкращі працівники*

на планеті, у нас найкращі університети на планеті, у нас найкращі підприємці на планеті. У нас найбільш незалежна і найбільш динамічна економіка на планеті. У промові повтор *we've got* сприяє привернення уваги реципієнта до важливих для американців тем (*universities*, *entrepreneurs*, *economy*), які Б. Обама гіперболізує, використовуючи найвищий ступінь порівняння прикметників *the best* і *the finest*, закінчуючи кожну частину складносурядного речення повтором *on Earth*, який підсилює гіперболізацію. Для збереження цього ефекту при перекладі також були використані повтори слів *у нас, на планеті* та найвищий ступінь порівняння прикметників. Таким чином, перекладач має справу з повторами лексем.

Зовсім інша ситуація виникає внаслідок використання повторів частин слів. Префіксація й суфіксація є найпродуктивнішими способами словотворення в англійській мові, завдяки чому знаходить вираження її приналежність до найбільш аналітичних мов світу. Під час своєї партійної промови президент використовує повтор префікса *out-*, який підкреслює неперевершеність та перевагу американського народу (*out-working, out-educating, out-competing*), а також підсилюючий повтор *that's who we*, який створює передумови для підтвердження цих якостей. Повтор *we do not fear* створює сприятливу атмосферу для сприйняття реципієнтом дієслів *give up* та *quit*: *We got here by rewarding the values of hard work and responsibility, and by investing in our people, and making sure that economic growth happened from the bottom up – middle-class families and small business owners. We did it by out-working and out-educating and out-competing every nation on Earth. That's who we are. That's who we need to be. That's who we are as a country. We are Americans. We do not give up. We do not quit. We do not fear the future – we shape the future. – Ми зібралися тут, щоб вшанувати значення важкої праці і відповідальності для інвестування в наш народ та запевнення в тому, що економічне зростання відбувається з самого низу – від родин середнього класу й власників малого бізнесу. Ми робимо це для того, щоб бути кращими в роботі, освіті й конкуренції серед інших країн світу. Це те, ким ми є. Це те, ким ми повинні*

бути. Це те, чим є наша країна. Ми американці. Ми не здаємося. Ми не виходимо з гри. Ми не боїмося за майбутнє – ми будуємо майбутнє.

Дуже часто емфатичні повтори вживаються з антитезою для вираження ще більшої емоційності, наприклад: *Americans are a free people, who know that freedom is the right of every person and the future of every nation. The liberty we prize is not America's gift to the world, it is God's gift to humanity. – Американці – вільні люди, які знають, що воля – це право кожної людини і майбутнє кожної нації. Свобода, яку ми так високо цінуємо, – це не дар Америки світу, це дар Бога всьому людству.* У цьому реченні підкреслюється важливість свободи для Америки та людства загалом. При перекладі емфатична завантаженість зберігається.

Розглянемо ще один приклад використання емфатичних повторів: *The only way to protect our people, the only way to secure the peace, the only way to control our destiny is by our leadership. – Наше лідерство це єдиний спосіб захистити наших людей, єдиний спосіб гарантувати мир і єдиний спосіб контролювати нашу долю.* Повтор словосполучення *the only way* на початку кожної частини речення підсилює емоційність та привертає увагу слухачів до проблеми. Щоб зберегти норми української мови, при перекладі останню частину речення винесли наперед, тобто застосували перестановку.

Аналіз мовного матеріалу продемонстрував, що лексичні емфатичні конструкції, які для надання враження використовують певні слова та словосполучення, при перекладі на українську мову в більшості випадків не потребують застосування трансформації. При перекладі конструкцій з уживанням вставних слів застосовується граматична трансформація – перестановка, коли вставне слово знаходилися в постпозиції. При перекладі воно виноситься на препозицію. При перекладі конструкцій типу *such… a*, *what… a*, *more… than ever* також використовується граматичні трансформації (вилучення, перестановка, додавання). При передачі речень з використанням емфатичних повторів часто використовується заміна.

Особливої уваги потребує аналіз перекладу і граматичних емфатичних конструкцій, серед яких передусім є конструкції з займенником *what*, особливо при його розміщенні на початку речення: *What this plan will do is make the insurance you have work better for you. – Головною перевагою цього плану буде те, що він гарантуватиме Вам кращі робочі місця.* Дослівний переклад цього речення такий: *Що цей план зробить – це гарантуватиме Вам кращі робочі місця.* Але такий порядок слів у реченні порушує синтаксичні норми української мови. Тому, при перекладі було доцільно додати такі слова, як г*оловною перевагою цього плану буде те.* Також використовується трансформація простого речення у складнопідрядне, тобто, застосовуються такі граматичні трансформації, як додавання та зміна структури речення. Переклад подібних конструкцій характеризується частою зміною структури речення, використанням прийомів додавання та конкретизації, зумовлених розбіжностями мовних норм англійської та української мов.

Як відомо, в англійській мові кожен член речення як відомо має своє місце яке визначається засобом його синтаксичного вираження. Порушення звичайного порядку розташування членів речення, внаслідок якого який-небудь елемент виявляється виділеним та отримує спеціальну конотацію емоційності та експресивності, називається інверсією. Інверсія зумовлюється віддаленим розташуванням синтаксично пов'язаних між собою членів речення один від одного: *And with a plan of this scale comes enormous responsibility to get it right. – І з планом такого масштабу з'являється величезна відповідальність за правильне його розуміння*. Українська мова належить до мов з вільним порядком слів, тому при перекладі не вдається передати інверсію. Але емфатичність речення зберігається за допомогою вживання слова величезна. Зворотний порядок слів може бути викликаний винесенням на перше місце деяких прислівників та сполучників, а саме *not only… but*, *hardly… when*, *nowhere, so, neither, nor*: *Nor can I answer in the time that I have this afternoon all the complex questions that brought us to this point. – І навіть я зараз не*

можу сказати, що сьогодні вдень розглянув усі проблеми, які спричинили таку ситуацію. У цій емфатичній конструкції при перекладі вдалося зберегти інверсію завдяки тому, що було додано слово навіть, тобто завдяки граматичній трансформації. Інверсія може також проявлятися через винесення на перше місце дієприкметника теперішнього часу, що входить до складу форми Continuous: *Denying that fact is baseless, it is ignorant, and it is hateful. – Заперечення цього факту є безпідставним, нерозумним та огидним.* При перекладі англійських речень зі зворотним порядком слів, не завжди вдається передати інверсію в українській мові, яка не має фіксованого порядку слів, на відміну від англійської мови. Тому застосовуються такі граматичні трансформації як вилучення та додавання.

Емфатична конструкція з займенником *it* на початку речення виступає як засіб інтенсифікації значення одного з елементів конструкції і може виділяти будь-який член речення, наприклад: *It is really true that none of us live by bread alone. – Дійсно правда, що жоден з нас не живе лише хлібом насущним.* Тут за допомогою цієї конструкції виділяється складений іменний присудок. До того ж поєднання конструкції *it is… that* зі словом *really* сприяє підвищенню експресивності висловлення. Такого забарвлення вдалося досягти завдяки тому, що при перекладі було вжито слово *дійсно*, яке в українській мові має емотивність.

До емфатичних конструкцій можна також віднести конструкції з так званим condensed relative, у якій неозначений займенник виступає в ролі підмета: *What is demanded then is a return to these truths. – Повернення до цих істин – ось що дійсно потрібно.* При перекладі речень з емфатичною конструкцією condensed relative, для передання стилістичного забарвлення, та дотримання норм української мови доцільно використовувати перестановку емфатичної частини висловлення в кінець усього речення.

Для створення емфази також можуть використовуватися ступені порівняння прикметників та прислівників: *And it's one of the largest and fastest growing parts of our budget. – І це одна з найбільших частин нашого бюджету, яка найшвидше*

розвивається. Дане речення набуває експресивності завдяки наявності двох підсилюючих елементів – ступенів порівняння двох прикметників, які з'єднуються між собою сполучником, що підкреслюється важливість ствердження. Для передачі цієї функції при перекладі застосовуються такі граматичні трансформації, як перестановка та зміна структури речення, тобто, слово *budget* переноситься на позицію відразу після першого слова. Речення з простого перетворюється на складнопідрядне. Нерідко в реченнях цього типу ступені порівняння утворюються з використанням слів *much* і *little*, а також найвищий ступень порівняння прикметника з прийменником *at*: *America, at its best, is a place where personal responsibility is valued and expected*. *– Америка, у найкращому вигляді – це місце, де цінують і очікують особистої відповідальності.*

У створенні емфази окремо слід вказати на роль заперечних конструкцій, включаючи подвійне заперечення, яке, за рахунок нейтралізації одного заперечення іншим, утворює позитивне значення: *For the hour and the day and the time are here to achieve progress without strife, to achieve change without hatred; not without difference of opinion but without the deep and abiding divisions which scar the union for generations*. *– Бо маємо підходящі час, день та годину, щоб забезпечити поступ без ворожнечі, досягти змін без ненависті – не без різниці у поглядах, але без глибоких та постійних розколів, які на довгі покоління залишать шрами на тілі нашого Союзу.*

Процес аналізу перекладів політичних промов дозволив дійти висновку, що механізм перекладу емфатичних конструкцій лексичного й граматичного мовних рівнів на українську мову проходить декілька етапів: визначення перекладацьких трансформацій, необхідних для передачі змісту повідомлення, врахування розбіжностей у мовних системах, а також виявлення прихованих смислів висловлення, причин використання емфатичних конструкцій.

Проте, подальшої уваги й більш детального опису потребує аналіз емфази на фонологічному мовному рівні, а також графічні засоби її вираження, які не отримали, на

нашу думку, достатнього висвітлення на сучасному етапі лінгвістичних досліджень. Логічно випливає, що тільки вивчена і проаналізована на усіх мовних рівнях, емфаза може вважатися остаточно дослідженою, а таксономія перекладацьких рішень при її відтворенні в цільовій мові – завершеною, що визначає напрям і перспективи подальших досліджень цього мовного явища.

Література

1. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. Общие и лексические вопросы / Виноградов В.С. – М. : «Издательство института общего среднего образования РАО», 2001. – 224 с.

2. Дринко А.Г. Емфатичні спонукальні конструкції в англійській та українській мовах / А.Г. Дринко // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : збірник наукових праць. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Вип. 10. – С. 57–61.

3. Иванова Г.П. Стилистическая интерпретация текста / Г.П. Иванова, О.П. Брандер. – М. : Наука, 1991. – 346 с.

4. Михельсон Т.Н. Практический курс грамматики английского языка / Т.Н. Михельсон, Н.В. Успенская. – СПб. : «Специальная литература», 1995. – 255 с.

5. Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / Туранский И.И. – М. : Высшая школа, 1990. – 172 с.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри перекладу
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
Фадєєвою О.В.

Стаття надійшла до редакції 26 лютого 2015 року

УДК 811.111’42

Ніна Христич
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

МОВНИЙ АНАЛІЗ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ ПЕРСОНАЖІВ ДЕТЕКТИВНИХ ОПОВІДАНЬ

Стаття присвячена феномену портретного опису, який досліджується на матеріалі англійських детективів Конана Дойля та Агати Крісті. Лінгвістичний аспект вивчення портретних описів художнього тексту являє собою особливий інтерес для дослідників на сучасному етапі розвитку наукових знань. Різновиди зображення персонажного дискурсу витлумачено як засіб створення жанрово-специфічної художньої прози. Доведено, що авторське оцінне ставлення до образу персонажа формує певну модель мовного втілення цього персонажа. Основна увага приділяється дослідженню особливостей застосування деталізації з урахуванням творчих установок автора та ідейного змісту твору.

Ключові слова: *детективні оповідання, детективний персонаж, стереотип, портретний опис, деталізація, художня деталь.*

Статья посвящена феномену портретного описания, который исследован на материале английских детективов Конана Дойля и Агаты Кристи. Лингвистический аспект изучения портретных описаний художественного текста представляет собой особый интерес для исследователей на современном этапе развития научных знаний. Разновидности изображения персонажного дискурса трактуются как способ создания жанрово-специфической художественной прозы. Доказано, что авторское оценочное отношение к образу персонажа формирует определенную модель языкового воплощения этого персонажа. Основное внимание уделяется исследованию особенностей применения детализации с учетом творческих установок автора и идейного содержания произведения.

Ключевые слова: *детективные рассказы, детективный персонаж, портретное описание, стереотип, детализация, художественная деталь.*

The article deals with the phenomenon of portrait description which is researched on the material of represented English detective stories by

Conan Doyle and Agatha Christie. The analysis of the linguistic aspect of the portrait description has become of special interest in the context of modern scientific knowledge. Types of representing personages' discourse are treated as a means of creating a genre specified fiction. It is proved that the author estimated that attitude to the image of the character model forms a linguistic realization of this character. The focus is on the research of peculiarities of detail based on the art author's intentions and ideological content of the work.

Key words: *detective stories, detective character, stereotype, portrait description, details, artistic detail.*

Герої досліджуваних творів – Шерлок Холмс і Еркюль Пуаро – майстри логічного мислення. Володіння дедукцією, вміння робити припущення, логічно викладати свої думки, доходити висновків можуть знадобитися кожній людині у різних життєвих ситуаціях. Ми вважаємо, що навчитися перетворювати власний розум на потужну зброю можна у Шерлока Холмса і Еркюля Пуаро. Тому й досі цікаво не просто читати твори Артура Конана Дойля та Агати Крісті, а й проводити подальші лінгвістичні дослідження. Ми припускаємо, що стереотип детективного персонажа найбільш яскраво проявляються у портретному описі.

Проблему портретного опису літературних персонажів досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких ми виділяємо праці Т. Борисової, І. Горобець, Н. Єсипенко, О. Малетіної, Т. Малік, Т. Насалевич, І. Озарко та ін.

Мета статті полягає у здійсненні лінгвістичного аналізу портретного опису героїв детективних оповідань Шерлока Холмса та Еркюля Пуаро.

Мовознавець В. Кухаренко вважає, що «… портрет виступає одним із засобів індивідуалізації персонажа. Окрім зовнішніх фізичних характеристик персонажа, до портрету включаються відомості про його зачіску, одяг, манери, аксесуари, тобто про те, що відображає смаки, пристрасті, звички індивідуального героя. Портрет на відміну від пейзажу визначає соціальну приналежність персонажа, і входить до темпорального континууму тексту, бо в костюмі знаходить своє відображення і епоха, і пора року, і час доби» [1, с. 142].

Під час розгляду словесного портрета літературних героїв Т. Насалевич пише: «Портретний опис слід розглядати з погляду динаміки / статики та логіко-синтаксичного принципу. Аналіз довів, що опис, з одного боку, наближається до власне розповіді за принципом переважання паратактичних зв'язків, тобто тут переважають або послідовно-часові зв'язки, або спостерігається невласний композит елементів. З іншого боку, він має точку дотику з міркуванням, будучи, як і останній, статичною формою» [2, с. 6].

Артур Конан Дойль блискуче відтворив «кодекс справжнього джентльмена» у своїх оповіданнях. Згідно портретного опису, містер Шерлок Холмс (*Mr. Sherlock Holmes*) – енергійна людина середніх років, із високим інтелектом, чудовою пам'яттю, здатністю логічно мислити. У багатьох галузях науки та суспільного життя він має енциклопедичні знання. Для цього персонажа характерна «англійська манірність», яка передбачала строге дотримання правил суспільної поведінки, властивих вищим класам британського суспільства. Наприклад: *Holmes, who loathed every form of society with his whole Bohemian soul, remained in our lodgings in Baker Street, buried among his old books, and alternating from week to week between cocaine and ambition, the drowsiness of the drug, and the fierce energy of his own keen nature. He was still, as ever, deeply attracted by the study of crime, and occupied his immense faculties and extraordinary powers of observation in following out those clues …* [4, с. 2].

Шерлок Холмс, уперше побачивши людину, робить припущення про подробиці з її життя. Навіть вічний супутник славетного нишпорки, доктор Ватсон (*Dr. Watson*), вже знайомий з методом свого геніального друга, кожного разу дивується. Наприклад, в оповіданні «*The Red-headed League*» («Спілка рудих») тільки-но з'являється клієнт, який, на думку Ватсона, не має нічого особливого, окрім рудого кольору волосся, Шерлок Холмс стверджує: «*Beyond the obvious facts that he has at some time done manuallabour, that he takes snuff, that he is a Freemason, that he has been in China, and that he has done a considerable amount of writing lately, I can deduce nothing*

else» [4, с. 3]. Як стає згодом зрозуміло, всі припущення Шерлока Холмса підтверджуються.

Проте нічого особливо тут немає: кожен висновок має чіткі підстави. Про те, що він працює фізично, свідчить кращий розвиток м'язів на правій руці, про перебування в Китаї – татуювання, про те, що Вілсон багато писав – лиснючий рукав, а з одягу виглядає масонська шпилька. Усе дуже просто. Варто лише мати спостережливість і вміння робити висновки.

Шерлок Холмс полюбляє працювати наодинці, але вміє організувати помічників, поважати їхню працю, прислухатися до думок інших. Він – інтелігентний чоловік з хорошими манерами. Наприклад:*'Pray take a seat', said Holmes. 'This is my friend and colleague, Dr. Watson, who is occasionally good enough to help me in my cases. Whom have I the honour to address?'* [4, с. 5].

Задля успішного проведення слідства він майстерно перевтілюється в будь-яку особу. Керуючись почуттям власної гідності, вміє поставити на місце будь-яку високоповажну персону, навіть королівського походження.

Шерлок Холмс – надійна людина, на яку можна цілком покластися. Наприклад: *'I am an old campaigner, and if I were not I can very well see that no apology is needed. If I can be of any assistance, either to you or to my friend here, I shall be indeed happy'* [4, с. 104].

Шерлок Холмс має шкідливі звички – зловживання тютюном і міцною кавою. Наприклад: (1) *'With these he constructed a sort of Eastern divan, upon which he perched himself cross-legged, with an ounce of shag tobacco and a box of matches laid out in front of him. In the dim light of the lamp I saw him sitting there, an old briar pipe between his lips, his eyes fixed vacantly upon the corner of the ceiling, the blue smoke curling up from him, silent, motionless, with the light shining upon his strong-set aquiline features*'[4, с. 107].

Власне сам автор, А. Конан Дойль, зізнається, що він не хоче повністю розкривати таємниці характеру свого героя. Друг Шерлока Холмса, доктор Ватсон, зізнається, що він мало знає його, хоча вони знайомі протягом багатьох років: *'Beyond*

these signs of his activity, however, which I merely shared with all the readers of the daily press, I knew little of my former friend and companion' [4, с. 2].

«Ознайомлюючись з будь-якою справою, я звичайно з кількох подробиць угадую подальший хід подій, бо події ті схожі на тисячі інших випадків, що відразу спливають у моїй пам'яті», – пояснює головний принцип свого дедуктивного методу Шерлок Холмс. Знання життя та вміння зіставляти події й факти дозволяють Холмсові розкривати найзаплутаніші злочини. Він ретельно розглядає підозрюваних та всіх, хто може бути причетним до злочину. Так Шерлок Холмс помічає кожну дрібницю.

Наприклад: *'A man entered who could hardly have been less than six feet six inches in height, with the chest and limbs of a Hercules. His dress was rich with a richness which would, in England, be looked upon as akin to bad taste. Heavy bands of astrakhan were slashed across the sleeves and fronts of his double-breasted coat, while the deep blue cloak which was thrown over his shoulders was lined with flame-coloured silk and secured at the neck with a brooch which consisted of a single flaming beryl. Boots which extended halfway up his calves, and which were trimmed at the tops with rich brown fur, completed the impression of barbaric opulence which was suggested by his whole appearance. He carried a broad-brimmed hat in his hand, while he wore across the upper part of his face, extending down past the cheekbones, a black vizard mask, which he had apparently adjusted that very moment, for his hand was still raised to it as he entered. From the lower part of the face he appeared to be a man of strong character, with a thick, hanging lip, and a long, straight chin suggestive of resolution pushed to the length of obstinacy'* [4, с. 5].

У наведених прикладах ми виділяємо прикметники в атрибутивній та предикативній функціях. Процитований уривок свідчить про особливу тактику А. Конана Дойля описувати зовнішність персонажа – деталізацію. Виробляючи індивідуальний стиль подачі портретного опису чоловіка, він детально описує його сильну статуру – *the chest and limbs of a Hercules,* потім вдається до припущення, що цей чоловік –

багатий – *rich with a richness which would,* але має поганий смак – *bad taste*; далі розглядає його одяг – *his double-breasted coat, ... the deep blue cloak ... thrown over his shoulders ... lined with flame-coloured silk ... a broad-brimmed hat.* Пізніше герой А. Конана Дойля, Шерлок Холмс, переводить свій погляд на обличчя чоловіка і помічає *a black vizard mask* – «чорну маску чарівника». Шерлок Холмс доходить висновку, що це – *a man of strong character* – «людина із сильним характером».

Таким чином, А. Конан Дойль переходить від статистичного портрета до динамічного. Динамічні ж ознаки відбивають сам процес руху і розвитку слова в семантичному просторі. До їх числа входять семантичні зміни деривaційного плану, які, своєю чергою, розкривають причини зумовленості статичних характеристик, пояснюють статичний зріз, що існує в певний момент у мові, а також семантичні зміни синтагматичного плану, які визначають реалізацію потенційних можливостей значень. Такі описи характеризують не лише описуваного героя, а й того, хто помічає ці особливі деталі опису.

Продовжуючи традицію майстра англійського детективного жанру – А. Конана Дойля, Агата Крісті створила пару героїв: інтелектуала Еркюля Пуаро і комічного, старанного, але не дуже розумного капітана Гастінгса. Як стверджують літературознавці, Пуаро і Гастінгс були багато в чому скопійовані з Шерлока Холмса і доктора Ватсона. Але об'єктом нашого дослідження є Шерлок Холмс та Еркюль Пуаро.

Із серії оповідань Агати Крісті нам стає відомо, що Еркюль Пуаро невеликого зросту (*a small man)*, з яйцеподібної головою (*an egg-shaped head*), чорним волоссям (*dark hair*), яке з віком він починає фарбувати (*his painting hair*) (у деяких епізодах його зображено лисіючим або лисим (*bald*)), з «котячими очима» (*cattish eyes*), ретельно доглянутим одягом (*neat dressed*), у лакованих шкіряних черевиках (*varnished shoes*) і вусами (*moustache*), якими надзвичайно гордиться. Манера Пуаро одягатися з часом виявляється застарілою. Пуаро завжди тримає своє житло в чистоті. У його будинку

панує ідеальний порядок (*everything is on the right place*). Його одяг завжди чистий, на ньому немає ні єдиної пилинки. Ця майже маніакальна пристрасть до порядку допомагає йому і в розкритті злочинів. Пуаро дуже пунктуальний, носить із собою кишеньковий годинник (*a pocket watch*) та записну книжку (*a small notebook*). Він завжди дотримується певного балансу на банківському рахунку – 444 фунти 4 шилінги 4 пенси.

Наприклад: (1) *'... a small man, distinctly foreign in appearance, with a rigidly waxed moustache and an egg-shaped head which he carried rather on one side. Catherine had taken in a book to dinner with her. She found the little man's eyes fixed upon it with a kind of twinkling amusement'* [4, с. 41]. (2) *'When she returned to her compartment it had just been restored to its daytime appearance by the conductor, a dark man with a drooping moustache and melancholy face'* [4, с. 42].

З перших сторінок оповідання «*The Murder of Roger Ackroyd»* ми дізнаємося, що *'Why, he's Hercule Poirot! You know who I mean – the private detective. They say he's done the most wonderful things – just like detectives do in books. A year ago he retired and came to live down here'* [4, с. 35].

Далі цитовані приклади розкривають інші боки зовнішності й характеру Еркюля Пуаро. Наприклад: (1) *'I know M. Poirot's great reputation, of course,' he added courteously'* [4, с. 38]. (2) *'Uncle knew who he was, but he promised not to tell anyone, because M. Poirot wanted to live quietly without being bothered by people*' [4, с. 35].

Слід зазначити, що прикметники відіграють значну роль у характеристиці героїв, допомагають виділити певний предмет чи явище з низки однорідних, точніше передати думку, надають мові образності та емоційності. Проте автори детективів не багатослівні в описові зовнішніх характеристик персонажів. Вони, здебільшого, звертають увагу на методи їх роботи, спосіб життя та вміння робити висновки. Метод Пуаро полягав у тому, щоб пов'язати всі факти, якими б незначними вони не здавалися, в єдину картину. Він здатний запам'ятовувати найдрібніші деталі свідчень. Окрім того, вельми спостережливий – від його очей не сховається жодна

дрібниця. Саме ці деталі наштовхують Пуаро на правильний шлях розкриття злочину та пошуку злочинця, а вірно обраний метод сприяє успіху в розкритті справи.

Наприклад: *'Poirot did not seem to be listening to me. He was muttering to himself again'. 'But then it is possible after all – yes, certainly it is possible – but then – ah! I must rearrange my ideas. Method, order, never have I needed them more. Everything must fit in – in its appointed place – otherwise I am on the wrong track'* [4, с. 64].

Прагнення до істини і відсутність педантичності дозволяє Еркюлю Пуаро копирсатися в чужих речах, читати чужі листи і підслуховувати розмови. Пуаро також любить проводити психологічні експерименти. Такі досліди не раз дозволяли йому виходити на вбивцю. Пуаро говорить про роль детектива: *'Experts collect the facts and the role of a detective - to solve a crime by logical deduction, to correctly recover the chain of events linking them with the evidence. But above all – to understand the psychology of the criminal'* [4, с. 149]. «Експерти збирають факти, а роль детектива – розгадати злочин методом логічної дедукції, правильно відновити ланцюг подій, пов'язавши їх з доказами. Але понад усе – зрозуміти психологію злочинця».

Як і Шерлок Холмс, Еркюль Пуаро, добре володіє методом логічної дедукції, віртуозно виконує свою роботу, весь час удосконалює методи слідства, імпровізує, робить припущення, відстежує особливі риси поведінки, мовлення осіб, які так чи інакше могли б бути причетними до злочину. Портретний опис будується на основі злиття речень, об'єднаних загальною темою – викриття злочинця – і належить до концептуального поля ЗЛОЧИН.

Беручи до уваги думку багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених та переконавшись на ілюстративних джерелах, підкреслимо, що лінгвостилістичні прийоми портретизації становлять головні механізми формування словесного портрета як під час опису його зовнішності, так і для розуміння його характеру. Словесний портрет створюється тільки за умови взаємодії та взаємопроникнення всього потенціалу образних стилістичних прийомів та засобів, серед яких прикметники

та прикметникові звороти відіграють важливу характеризуючу функцію.

Наприклад: (1) *'I looked at Poirot, but he was busy inspecting his appearance in a tiny pocket glass. He paid particular attention to his moustaches, and none at all to me. I saw that he did not intend to be communicative'* [13, с. 55]. (2) *'He had hardly spoken before there rushed into the room one of the most lovely young women that I have ever seen in my life. Her violet eyes shining, her lips parted, a pink flush upon her cheeks, all thought of her natural reserve lost in herover powering excitement and concern'* [3, с. 65].

Можна стверджувати, що на поведінкові та мовленнєві риси і Шерлока Холмса, і Еркюля Пуаро вплинула вікторіанська культура XIX століття, час, коли було закладено кодекс поведінки «справжнього» англійця, який і досі залишається у свідомості пересічного британця.

Стає очевидним, що, будучи джентльменами, Шерлок Холмс і Еркюль Пуаро, хотіли бачити у своєму оточенні також джентльменів, опис одного із них ми подаємо нижче. Звертаємо увагу на вживання похідного прикметника '*gentlemanly'* та словосполучення '*gentleman's attentions'*. Наприклад: (1) *'He was a very shy man, Mr. Holmes. He would rather walk with me in the evening than in the daylight, for he said that he hated to be conspicuous. Very retiring and gentlemanly he was. Even his voice was gentle. He'd had the quinsy and swollen glands when he was young, he told me, and it had left him with a weak throat, and a hesitating, whispering fashion of speech. He was always well dressed, very neat and plain, but his eyes were weak, just as mine are, and he wore tinted glasses against the glare'* [4, с. 47].

Стає очевидним, що портретний опис людини реалізує у своїй структурі семантику категорії оцінки внутрішніх і зовнішніх характеристик людини, соціально-класовий стан, фінансове стаовище та інші моменти, які в мовознавстві називаються «художніми деталями», адже деталь, за словами В. Кухаренка, завдяки своїй концентрованій образності завжди емоційно забарвлена та надає описові емоційних та оцінних конотацій [1, с. 36].

Отже, властивість вказувати на розподіл авторських симпатій та антипатій стосується, перш за все, портрета. У нашому дослідженні портрет персонажа розглядається як один з елементів, що складає стереотип позитивних героїв та слугує художнім прийомом розкриття характеру. Перспективним напрямом подальших досліджень ми вважаємо визначення лексико-семантичного поля різних концептів, що належать до художніх детективних творів, адже концепти як ментальні образи тісно пов'язані з процесами категоризації понять та явищ, які є носіями соціальної інформації.

Література

1. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту : [посібник] / Кухаренко В.А. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 262 с.

2. Насалевич Т.В. Портретний опис у різних типах тексту : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.В. Насалевич. – О., 2003. – 20 с.

3. Christie A. The Murder of Roger Ackroyd [Електронний ресурс] / A. Christie. – Режим доступу : www.HomeEnglish.ru.

4. Doyle A. Conan. The Adventures of Sherlock Holmes [Електронний ресурс] / A. Conan Doyle. – Режим доступу : www.HomeEnglish.ru.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Заболотною Т.В.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 811.111’276.3

Галина Цапро
(м. Київ, Україна)

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СТРАТЕГІЇ МОДЕЛЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ (ПРОВОКУЮЧА ТАКТИКА)

Стаття присвячена гендерному вивченню стратегії моделювання комунікативної інтеракції, зокрема провокуючій тактиці, реалізованій респондентами під час англомовного телевізійного інтерв’ю. Матеріалом аналізу є програма CNN LARRY KING LIVE. Представлена тактика використовується респондентами у комбінуванні з тактиками стратегії контролювання теми, а саме тактиками відмови від відповіді, ухиляння, відхилу від теми, інтродукції нової теми. Стаття містить ілюстративний матеріал і аналіз гендерного забарвлення провокуючої тактики відповідно до гендерних соціальних стереотипів.

Ключові слова: *гендер, англомовне телевізійне інтерв’ю, стратегія моделювання комунікативної інтеракції, провокуюча тактика.*

Статья посвящена гендерному исследованию стратегии моделирования коммуникативной интеракции, в частности провоцирующей тактике, реализованной респондентами в англоязычном телевизионном интервью. Материал анализа – программа CNN LARRY KING LIVE. Изучаемая тактика используется респондентами в комбинировании с тактиками стратегии контролирования темы, а именно тактиками отказа от ответа, уклонения, отклонения от темы, интродукции новой темы. В статье представлен иллюстративный материал и анализ гендерного проявления провоцирующей тактики в соответствии с гендерными стереотипами.

Ключевые слова: *гендер, англоязычное телевизионное интервью, стратегия моделирования коммуникативной интеракции, провоцирующая тактика.*

The article presents gender study of communicative interaction planning strategy and provoking tactics in particular used by

interviewees in the English television interview. The material for analysis is TV programme CNN LARRY KING LIVE. The research has shown that provoking tactics used by interviewees is intermingled with such tactics of topic control strategy as topic rejection tactics, topic avoiding tactics, topic deviation tactics and new topic introduction tactics. The article includes example material and offers analysis of stereotypical gender variation of provoking tactics.

Key words: *gender, English television interview, communicative interaction planning strategy, provoking tactics*

Гендерний аналіз мовленнєвої діяльності є однією із центральних проблем у мовознавстві, який розглядає вплив соціолінгвістичних чинників на вербальну інтеракцію комунікантів.

Загальна проблематика запропонованої розвідки зумовлена спрямованістю численних сучасних лінгвістичних студій на дослідження гендерної специфіки міжособистісної вербальної інтеракції, що вимагає фундаментального вивчення гендерних стратегічних і тактичних особливостей сучасної комунікативної взаємодії в англомовному телевізійному інтерв'ю, зокрема визначення гомогендерних маскулінних/фемінінних і гетерогендерних комунікативних стратегій і тактик, реалізованих респондентами-чоловіками і респондентами-жінками.

Гендер визначається як елемент сучасної наукової моделі людини, що відбиває соціальні, культурні та психологічні аспекти статі, зафіксовані в мові. Гендер відображається в стереотипах і в мовленнєвій поведінці мовців (О. Бєссонова [2; 3]; D. Cameron [13]; J. Coates [15]; P. Trudgill [21]), отримуючи максимальний прояв у діалогічному спілкуванні, зокрема в інтерв'ю, що, у свою чергу, характеризується певною мотивацією, нормативністю, результативністю і стратегічною спрямованістю. У сучасних лінгвістичних розвідках досліджуються комунікативні та стилістичн (Г. Апалат [1], Г. Денискіна [5]) аспекти інтерв'ю в різних сферах мовленнєвої інтеракції, передусім у суспільній комунікації (М. Штельмах [12]; A. Fina [17]). Діалогічна взаємодія реалізується в комунікативних (дискурсивних) стратегіях. Стратегію

розглядають як комплекс мовленнєвих дій респондентів, що підпорядковується досягненню глобальної комунікативної мети та формується тактиками, сукупністю комунікативних прийомів на певному етапі вербальної інтеракції (О. Іссерс [7], Л. Фірстова [10], Н. Формановська [11]). Однак дослідження гендерного варіювання комунікативних стратегій і тактик, застосованих респондентами в англомовному телевізійному інтерв'ю, не знайшло багатобічного наукового висвітлення і є перспективним об'єктом лінгвістичного аналізу, таким чином представляючи актуальність даної розвідки.

Метою даної статті є вивчення провокуючої тактики стратегії моделювання комунікативної інтеракції в гендерному аспекті. Матеріалом дослідження обрано англомовні інтерв'ю, дібрані з телевізійної передачі CNN LARRY KING LIVE періоду 2004–2010 років. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) розробити комплексну методику дослідження; 2) виокремити провокуючу тактику, реалізовану респондентами в інтерв'ю; 3) охарактеризувати гендерне варіювання провокуючої тактики.

Комплексна методика дослідження складається з прагматичного, контекстуально-інтерпретаційного і конверсаційного аналізів, які залучено для виявлення та вивчення провокуючої тактики, а також порівняльного методу для характеристики специфіки гендерного варіювання провокуючої тактики в англомовному телевізійному інтерв'ю.

Фактор гендеру є важливим компонентом у системі параметрів, які необхідно враховувати при дослідженні комунікації [4, с. 36, 59], що вагомо впливають на мовлення комунікантів, оскільки представники різних статей, на відміну від представників різних етнічних, соціальних, професійних та інших груп, знаходяться в умовах постійного та безпосереднього спілкування. Для кожного мовця вибір мови, стилю, граматичної, просодичної або лексичної моделі зумовлений ситуацією, жанром мовлення або такими ознаками, як соціальний стан співрозмовника, його вік та стать.

Головною метою будь-якого акту комунікації є не лише передача певної інформації, а й досягнення певного

комунікативно-прагматичного ефекту. Передача інформації є тільки засобом досягнення очікуваного результату. Для отримання адекватного результату мовцю необхідно обирати такий стереотип мовленнєвої поведінки, який є найбільш прийнятним та оптимальним у даному соціальному середовищі. Оскільки соціальні ознаки гендеру виражаються щонайменше в таких, наприклад, вимогах: «бути чоловіком» значить «не бути жінкою», то в мові це відповідно проявляється у намаганні уникнути вживання всього, що асоціюється з жінкою/фемінінністю для будування маскулінного типу мовлення і навпаки [14, с. 60]. Так званий «відкритий соціальний престиж», що складає загальноприйняті суспільні норми мовленнєвої поведінки, є більш характерним для жінок, а чоловіки, навпаки, схильні до «прихованого соціального престижу», що проявляється у відхиленнях від прийнятих норм [13, с. 66]. Іншими словами, стереотип фемінінності є несумісним із відхиленням від норми [21], у той час, як такі відхилення відповідають стереотипам маскулінності.

У процесі комунікації жінка фокусує свою увагу на комунікативному змісті співрозмовника, розвиваючи або доповнюючи його, то пріоритетом чоловіка є демонстрація власної думки, зв'язок якої із змістом може бути відсутнім. Як результат, зміна теми жіночого діалогу здійснюється поступово, за рахунок збереження тісного зв'язку між сюжетами, що майже не зустрічається в чоловічій комунікації, оскільки кожен комунікант тяжіє до збереження власного комунікативного напряму. Крім того, чоловік досить часто прагне до зміни жіночого тематичного напряму спілкування. У гетерогендерній чоловічій комунікації утримання комунікативної домінанти тривалий час є проявом високого рівня комуніканта та маркером дружньої атмосфери, що не є характерним для гетерогендерної жіночої комунікації. Інтенцією чоловіка в гетерогендерному спілкуванні є обмін інформацією, у той час, як пріоритетом жінки в гетерогендерній комунікації є встановлення дружніх стосунків [14; 9]. Коли йдеться про генерацію спільних та дружніх ідей [6; 18, с. 37–45], жінка частіше, ніж чоловік, жартує, дискутує,

прагне власного комунікативного домінування та завжди спромагається отримати відповіді на поставлені питання. Стратегія та тактика мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок значно відрізняються [15, с. 152–154], що проявляється та підтримується соціокультурним середовищем ще з дитинства. У прагненні досягти однієї й тієї ж комунікативної мети чоловік та жінка користуються різними засобами мови і спілкування. Чоловік, наприклад, є більш комунікативно активним, намагається викласти якомога більше інформації та наполегливо відстоює свою думку. Такий стиль поведінки прищеплюється хлопчикові з дитинства: хлопець повинен навчитися володіти та вдало оперувати певними мовленнєвими стилями, за допомогою яких можна довести своє домінування, заволодіти аудиторією та утримувати її, самоствердитися, виступаючи лідером у мовленнєвій інтеракції. Мовленнєві стратегії зумовлюють семантичний, стилістичний та прагматичний вибір комунікантів. На думку У. Лабова [19, с. 157], головним фактором, який спричиняє суттєві зміни в стилі комунікації, є увага мовця, націлена на мовні засоби, що використовуються при спілкуванні. Так, саме ситуація спілкування – інтерв'ю – змушує мовця направляти всю його/її увагу на мовні засоби, які він використовує, що не проявляється в щоденному спілкуванні, де найбільше уваги приділяється змісту висловлювання, а не його формі.

Успішне планування спілкування респондентом під час інтерв'ю залежить не тільки від уміння чіткого реагування на репліки інтерв'юера, а й від вдалої побудови респондентом комунікативної поведінки з урахуванням комунікативних норм, прийнятних для телевізійного шоу. Під комунікативними нормами розуміємо комунікативні правила, що є обов'язковими для виконання в лінгвокультурному суспільстві [8, с. 43]. Комунікативні норми відображають уяви про рамки варіювання комунікативної поведінки, що склалися в суспільстві і порушення яких призводить до комунікативного конфлікту. Обидва учасники інтерв'ю дотримуються комунікативних норм, оскільки телевізійне інтерв'ю регулюється ще й нормами публічного заходу.

Стратегія моделювання комунікативної інтеракції безпосередньо пов'язана із стратегією контролювання теми. Провокуюча тактика пов'язана з тактиками відмови від відповіді, ухиляння, відхилу від теми, інтродукції нової теми.

Проведене дослідження уможливило виокремити провокуючу тактику в англомовному телевізійному інтерв'ю. Проаналізувавши отримані результати дійшли висновку, що тактика провокуючої комунікативної інтеракції в гендерному варіюванні представлена як гомогендерна чоловіча, оскільки з 176 випадків реалізації провокуючої тактики у 73% ця тактика використовувалась респондентами-чоловіками. Тактика провокуючої комунікативної інтеракції вживається респондентами з метою змінити акценти в інтерв'ю, привернути увагу телеглядачів до певних подій, змусити телеаудиторію подивитися на певні проблеми з іншої боку.

KING: Back to things more current. Can Bush bounce back?

RUSSERT: Every politician can bounce back. You know, we've seen people go up and down. This is a tough, tough set of circumstances because he cannot control the situation on the ground in Iraq. You have a new government in place, a new prime minister. Can they secure that country? Larry, everybody has the same view in Washington about an exit strategy. When the Iraqis are able to secure their country, the Americans come home. The question is are there enough Iraqis who are willing to shed their blood to give their life for this new democracy? Or, do they prefer to sort themselves off in gangs, the Shiites versus the Sunnis, sectarian violence? That's the unanswered question and I believe that by this fall we'll have a very good idea whether this new government, this new prime minister, can get control of that nation and resist the insurgency and start leading us on a path where the Americans can come home because patience is running out all across this country (23.05.06 M).

Тактика ухиляння від теми, звертання до інтерв'юера, ставлення питання до інтерв'юера, а разом з ним і до телеглядачів, є свого роду викликом для американців. Респондент Тім Рассерт наголошує на складності питання щодо виведення американських військ з Іраку через неспроможність,

на його думку, самих іракців упоратися з політичною ситуацією в країні. Респондент, звертаючись до інтерв'юера, окреслює проблему для телеглядачів, наскільки необхідно бути терплячими в деяких питаннях. Тім Рассерт досить скептично налаштований до нового складу уряду, перевіркою для якого стане спроби переконати громадян у правильності його рішень.

KING: And you have written that you feel «sad and angry» for Muhammad Ali when you see footage of him fighting, dancing and clowning.

FOX: Yes. Well, what – that's part of a greater thought about – a bigger thought about – about how we perceive ourselves and vanity, because people always ask me, does it bother me to be shaking and whatever? ... And Muhammad, I wondered – I was wondering – and I wondered in the book – how he felt when he watches old footage of himself, especially as Cassius Clay and early on, you know. He was this young god and he – and he was so, you know, poetic and fluid and balletic and just amazing (09.04.04 M).

Тактика провокуючої комунікативної інтеракції направлена респондентом на телеглядачів з метою змусити їх задуматись над проблемою сприйняття себе й марнославства. Респондент, що страждає на хворобу Паркінсона, наголошує на необхідності зосередження на духовних цінностях, а не на фізичних недоліках.

KING: OK. Back to other things. You were on the Jenny Craig diet. How did you do?

BEHAR: I lost 30 pounds on Jenny Craig. And then I gained 15 back. What are you writing a book?

KING: No, I've got a book coming out. And I'm going to be on «The View» (05.05.09 F).

Респондент Джой Бехар, уживаючи тактику провокуючої комунікативної комунікації, своїм запитанням докоряє інтерв'юерові щодо запропонованої теми через інтимність.

KERRY: Yes. And I have for some time. It is a civil war.

KING: Is it semantics or is that important?

KERRY: It's important. Yesterday or the day before, I think it was in Latvia or NATO, the president said that it is al Qaeda who

is responsible for the violence that's taking place. That is just not correct. Even – even Prime Minister Maliki said the other day the reason the violence is taking place is because of the politicians. And the politicians are breeding that violence by fighting each other rather than settling their differences. This is Shia on Sunni, Sunni on Shia. ... And let me just also add, Larry, it's essential that we begin to engage with both Syria and Iran and that we put the Middle East peace process itself factor, back into the discussion. By pushing forward on the Middle East peace process – and we now have a unique new opportunity – we could really change the dynamics of the Middle East (29.11.06 M).

Респондент, сенатор Джон Керрі, відверто у своєму висловлюванні звинувачує політиків Іраку в створенні конфліктів через небажання відійти від своїх поглядів і прийти до компромісів. Респондент наголошує на необхідності перебування військових підрозділів на території Іраку через розпал громадянської війни. Тактика провокуючої комунікативної інтеракції вживається Джоном Керрі з метою привернути увагу телеглядачів до існуючої проблеми та наголосити на необхідності розташування американських військових на території Іраку. У тактиці поєднуються експліцитний та імпліцитний комунікативні ходи. Опис напруженої ситуації в регіоні, окреслення конфлікту як громадянської війни та посилання на міністра оборони Сполучених Штатів є прямим трактуванням правильності дій уряду. Звернення до інтерв'юера, вживання тактики інтродукції нової теми також є імпліцитним впливом на телеаудиторію. Експліцитним є створення позитивного іміджу американських солдат, що рятують країну, неспроможну справитися зі своїм військовим конфліктом.

KING: You realize that most lawyers are confounded by this since they always tell their clients, «Say nothing».

LAY: Well, mine did, too, for a long time. And...

KING: We spoke on the phone about a year ago.

LAY: We did, about a year ago. And still, there's no doubt that this is a little different approach, but probably part of it is the fact that I insisted that I want to start telling my story, but

more importantly, I want to start doing whatever I can to get more of the truth out about Enron and the Enron employees and many other things where I believe that there's not – there are a lot of myths, but not a lot of truth (27.05.06 M).

Респондент Кен Леу, вживаючи тактику провокуючої комунікативної інтеракції, звертається до телеглядачів з метою змінити їх думку про себе, пояснюючи своє мовчання щодо висунутих до нього звинувачень порадою його адвокатів. Респондент прямо висловлює свій намір дати це інтерв'ю, маючи на меті розвінчання міфу про компанію Енрон та її працівників.

Хоча у більшості тактика провокуючої комунікативної інтеракції у нашому дослідженні представлена як гомогендерна чоловіча тактика, є приклади вживання цієї тактики жінками-респондентами.

SHEINDLIN: She's held captive. The only question is who did it and...

KING: We kind of think this guy may have done.

SHEINDLIN: Yes, I think he may have done it. I think that the thing that should outrage people is that he was out of prison. And you and I have talked about that before. Parole boards have to say to themselves ... the safety of the community is our primary responsibility. Rehabilitation is second, because rehabilitation, as far as we know, hasn't worked in the vast majority of cases where we've tried it, because the recidivism rate is well over half and probably close to 70 percent. So despite the trillions of dollars that we spend, rehabilitation doesn't work. ... And here is a man who was sentenced federally to 50 years in prison. And he was paroled from a federal penitentiary after serving 11 years. Because he had also committed a state offense by raping a 24-year-old woman in the State of Nevada, he was transported back to the State of Nevada, where he had been sentenced to five to 15 years. ... The one thing in all the reading that I have tried to do is to find out what was in the mind of the people who signed off on paroling him. Some people are very devious and some parole officers are terrific and some are dumb. So it's – that's possible. But what was in the minds of the people... (12.09.09 F).

Респондент, суддя та телеведуча Джудіт Шейндлін, уживаючи тактику провокуючої комунікативної інтеракції, будує її на експліцитних на імпліцитних комунікативних ходах. Суддя окреслює непросту ситуацію, коли засуджений до 50 років відбування покарання за тяжкі злочини був звільнений під умовне засудження після 11 років ув'язнення і направлений до іншого штату, де він був засуджений на 15 років за зґвалтування, але також звільнений під умовне засудження після відбування покарання всього 7 місяців, викрадає і утримує одинадцятирічну дівчину. Суддя прямо заявляє, що незважаючи на кошти, які витрачаються суспільством на програму реабілітації засуджених, ця система не спрацьовує й громада не може почуватися безпечно, а безпека в суспільстві має бути пріоритетом державної політики. Респондент також звинувачує офіцерів з реабілітації у неприпустимій помилці звільнення засудженого. Імпліцитно суддя звинувачує уряд у недоцільних витратах на програми, що не працюють, а також закликає до більш жорсткого контролювання роботи офіцерів з реабілітації та уважного ставлення до осіб, що звільняються під умовний вирок.

Гомогендерна чоловіча тактика провокуючої комунікативної інтеракції реалізується мовцями з порушенням Правилами Кооперації. Ця тактика уможливлює респондентів ухилитись від теми, що нав'язується інтерв'юером, а також спрямувати розмову у бажаному для них напрямі.

Провокуюча тактика стратегії моделювання комунікативної інтеракції, реалізована респондентами в англомовному телевізійному інтерв'ю, відображає гендерні суспільні стереотипи. Респонденти, бажаючи зміцнити свій імідж, дещо відкоректувати його або змінити, порушують правила проведення інтерв'ю. Комуніканти добре усвідомлюють чергування питань-відповідей, але при цьому або уникають відповіді, або за будь-яких умов намагаються грати за своїми правилами, не розвиваючи тему, запропоновану інтерв'юером. Хоча у проаналізованому матеріалі були випадки використання провокуючої тактики жінками-респондентами, що складає 27%, все ж таки

жінки відповідно до соціальних стереотипів феміннінності знаходились у рамках кооперації, що підкреслює і створює відповідний образ жіночості, тендітності, ніжності відомих кіно і телезірок. Чоловіки-респонденти відповідно до тих самих соціальних стереотипів маскулінності, порушуючи правила кооперації, створюють імідж незалежних, мужніх, сильних, впевнених у собі представників чоловічої статі.

Подальше дослідження стратегії моделювання комунікативної поведінки і її тактик можливо із урахуванням гендеру інтерв'юера, а також на матеріалі художніх текстів.

Література

1. Апалат Г.П. Структура, семантика і прагматика текстів-інтерв'ю (на матеріалі сучасної англомовної преси) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Апалат Ганна Павлівна. – К., 2002. – 268 с.

2. Бєссонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивний і гендерний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Л. Бєссонова. – К., 2003. – 39 с.

3. Бєссонова О.Л. Особенности вербализации ключевых гендерных концептов: материал эксперимента / О.Л. Бєссонова // Linguistics and Didactics in the 21th Century. Trends, Analyses, and Prognoses 1. – Praha : Kernberg Publishing, s.r.o., 2008. – P. 6–23.

4. Гендер в британской и американской лингвокультурах / [Гриценко Е.С., Сергеева М.В., Лалетина А.О. и др.] ; под общ. ред. Е.С. Гриценко. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 224 с.

5. Денискіна Г.О. Структурні і комунікативні параметри жанру вільного інтерв'ю (на матеріалі телепередач 2000-2004 років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.О. Денискіна. – К., 2005. – 24 с.

6. Жарковська І.В. Семантичні та функціональні особливості англомовних номінацій конфлікту : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Жарковська Інна Валеріївна. – К., 2008. – 211 с.

7. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : УРСС, 2003. – 284 с.

8. Прохоров Ю.В. Русские : коммуникативное поведение / Ю.В. Прохоров, И.А. Стернин. – М. : Флинта Наука, 2006. – 328 с.

9. Ткачик О.В. Гендерні стереотипи в англомовному фольклорі : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Ткачик Олена Володимирівна – К., 2008. – 213 с.

10. Фирстова Л.А. Дискурсивные стратегии и тактики в рамках телепублицистического дискурса (на материале русскоязычных и англоязычных публицистических телепрограмм) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Фирстова Любовь Анатольевна. – Саратов, 2008. – 339 с.

11. Формановская Н.И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

12. Штельмах М.Л. Інтерв'ю в системі жанрів сучасної україномовної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.Л. Штельмах. – К., 2008. – 23 с.

13. Cameron D. Feminism and Linguistic Theory / Deborah Cameron. – L. : Macmillian, 1992. – 247 p.

14. Cameron D. Performing Gender Identity : Young Men's Talks and the Construction of Heterosexual Masculinity / D. Cameron // Language and Masculinity. – Oxf.; Camb. : Blackwell, 1997. – P. 47–64.

15. Coates J. Women, Men and Language / Jennifer Coates. – L. ; N.Y. : Longman, 1986. – 178 p.

16. Coates J. One-at-a-Time : The Organization of Men's Talk / J. Coates // Language and Masculinity. – Oxf. ; Camb. : Blackwell, 1997. – P. 107–129.

17. Fina de A. Introduction: Interviews vs. 'Natural' Contexts : A False Dilemma / A. de Fina, S. Perrino // Language in Society. – 2011. – Vol. 40. – № 1. – P. 1–11.

18. Guendouzi J. The Functions of Cooperativity and Competition in Women's Gossip / J. Guendouzi // Discourse Analysis. – 2001. – № 3. – P. 29–51.

19. Labov W. Principles of Linguistic Change : Internal Factors / William Labov. – Oxf. : Basil Blackwell, 1994. – 276 p.

20. Maltz D., Borker R. A Cultural Approach to Male-Female Miscommunication / D. Maltz, R. A. Borker // Language and Social Identety. – Camb. : Cambridge Univ. Press, 1982. – P. 195–216.

21. Trudgill P. Sociolinguistics : An Introduction to Language and Society / Peter Trudgill. – N.Y. : Penguin books, 1983. – 239 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

Режим доступу : Larry King Live – CNN.com – Transcripts :

1. 09.04.04. – Fox, Michael J.
2. 23.05.06 M – Russert, Tim.
3. 27.05.06 M – Lay, Ken.
4. 29.11.06 M – Kerry, John.
5. 05.05.09 F – Behar, Joy.
6. 12.09.09 F – Sheindlin, Judy.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 811.161.2’373.421

Оксана Чайка
(м. Київ, Україна)

СИНОНІМІЯ ТЕРМІНІВ ЗОБОВ’ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У ПОРІВНЯННІ З АНГЛІЙСЬКОЮ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКОЮ

У статті розглядається явище синонімії термінів зобов’язального права в українській терміносистемі у порівнянні з англійськими та португальськими відповідниками. Також піднімається питання доцільності використання так званих термінологічних дуплетів (термінів-синонімів) і необхідність очищення термінологічної системи української мови від росіянізмів і англіцизмів, кількість яких невиправдано зростає у сьогоденні за рахунок небажання практиків звертатися до термінографічних джерел, керуючись суб’єктивною прагматичністю вибору.

***Ключові слова**: термін, уніфікація / націоналізація, зобов’язальне право, термінологічний дуплет, синонімія, росіянізм, англіцизм.*

В статье рассматривается явление синонимии терминов в украинской терминологической системе права обязательств по сравнению с их английскими и португальскими соответствиями. Также обсуждается целесообразность использования так называемых терминологических дуплетов (терминов-синонимов) и необходимость очищения украинской терминологической системы от руссизмов и англицизмов, количество которых неоправданно увеличивается за счет навеянного субъективной прагматичностью выбора нежелания практиков пользоваться терминографическими источниками.

***Ключевые слова:** термин, унификация / национализация, право обязательств, терминологический дуплет, синонимия, руссизм, англицизм.*

The article deals with synonymy in the Ukrainian terminology relating to law of obligation, with certain instances of the correlates in the English and Portuguese languages. Further, another issue in relation to reasonability and/or discharge / substitution of so called terminological doublets as well as need in purging the Ukrainian terminology of

outsourced Russian widely-spread lexemes and English calque is under broad discussion. Please note doublets stand for synonymous terms that may convey the same context, however, be employed in various regions, or be of authentic or borrowed origin, formal or spoken, contemporary or outdated.

Key words: *term, unification, nationalization, law of obligation, terminological doublet, synonymy, outsourced Russian lexeme, outsourced English calque.*

Початок XXI століття яскраво демонструє результати тісної співпраці України з країнами-сусідами за останні століття у сфері політичного діалогу, з одного боку, та усвідомлення демократичних засад у державотворенні, системи національних і міжнародних цінностей, з другого. На перший погляд не зовсім втішні дипломатичні надбання на сьогоднішньому етапі розвитку української державності зробили неабиякий внесок у відновлене почуття патріотизму з подальшим усвідомленим сприйняттям українцями своєї національної самобутності, що, в свою чергу, може слугувати поштовхом для проведення реформ в Україні на всіх рівнях, а, зі сторони освіти та науки, для уніфікації та/й націоналізації термінологічної системи української мови загалом і термінологічної системи зобов'язального права, зокрема. Очевидним є той факт, що за останні роки на додачу до уже існуючих українських термінів-синонімів у зобов'язальному праві приєднуються запозичення та лексеми-кальки з інших мов, здебільшого росіянізми та англіцизми.

Термінологічна синонімія, відповідно, динамічний ріст якої, будучи зумовленим входженням новітніх мовних одиниць у термінологічні системи, постає одним із магістральних напрямків вивчення лінгвістами, оскільки синонімічні відношення між термінами визначають їхню роль і місце у системі мови. Відповідно, явище синонімії загалом та дослідження синонімів у термінології навряд чи могло залишатися поза фокусом вивчення ученими. Досить багато зараз можна почерпнути з доробок таких відомих науковців, як Д. Лотте, О. Реформатського, О. Тараненка, В. Ярцевої, О. Ахманової, а також із праць зарубіжних дослідників

Альберта Кальсамільї (Albert Calsamiglia), Ґабріеля Альтманна (Gabriel Altmann), Джеремі Ґарднера (Jeremy Gardner), Петри Древер (Petra Drewer), Клаус-Дірка Шмітца (Klaus-Dirk Schmitz), Сільвії Серрейї Бауер (Silvia Cerrella Bauer) і т.д.

У той же час вартує зауважити як необхідність організації українських термінів-синонімів у терміносистемі української мови, так і вирішення питання новонароджуваності українських синонімічних термінів на позначення інструментів і реалій зобов'язального права. Потреба висвітлення проблематики відповідних українських термінів у порівнянні з термінами англійської та португальської мов призводить до постановки та необхідності розв'язання таких важливих питань, як виявлення джерел формування, поповнення і розвитку українських термінів усередині терміносистеми, нагальність запозичення та/або кальки чи відмова від запозичення/кальки термінів з інших мов і термінологій. Іншим завданням є аналіз уже наявних в українській терміносистемі зобов'язального права термінів-дублетів (наявними у мовленні термінів, які позначають те саме поняття, але є термінами різних регіонів, питомими та запозиченими, офіційними та розмовними, сучасними й застарілими), або термінів-синонімів, а також росіянизмів і англіцизмів, що загромаджують українську терміносистему та спотворюють сприйняття юридичної природи «неукраїнського» терміна. Наприкінці, ще одним завданням, що потребує розв'язання, є пошуки шляхів націоналізації / уніфікації української терміносистеми зобов'язального права, оскільки англіцизми, росіянізми, запозичення з інших мов, конкуруючи із українізмами, призводять не до гармонізації термінологічного простору, а до все частіше повторюваного та зростаючого явища термінологічної синонімії.

Так, відзначаючи поширене явище синонімії у зобов'язальному праві в українській мові, потрібно зазначити, що хоча синонімія і пов'язується з багатством і культурою мови, організовуючись у різнобічний і багатошаровий словниковий склад мови, у термінології – це явище негативне. Точність і виразність змісту юридичного тексту загалом залежить від ступеня правильності та доречності вибору того

чи іншого терміна, максимально дотримуючись однозначності висловлюваного поняття при збереженні емоційно-експресивної нейтральності висловлювання. Проте вирішуючи завдання даної статті, ми не звертаємося до проблематики виключно синонімії як такої, скільки до росіянизмів і англіцизмів, що дедалі більше набувають поширеного вжитку паралельно з термінами зобов'язального права у ролі паралельних термінів (Л. Булаховський) чи лексичних дублетів (О. Ахманова).

Власне, з однієї сторони, погоджуючись з твердженням Н. Артикуци з приводу організації системності юридичної термінології, яка «ґрунтується на системі співвідносних юридичних понять, але не є тотожним її віддзеркаленням», оскільки «відсутність термінологічної одиниці на позначення правової реалії або поняття може свідчити про наявність лакуни у терміносистемі» [2, с. 38], відзначимо, що одне й те саме поняття може мати різний план вираження, нарізно утворюючи декілька термінів, що призводить до багатозначності, варіативності, дублетності, синонімії термінів.

З другої сторони, порушується одна з ключових ознак терміна – точність (одне явище – одне поняття). Більш того, з-поміж причин виникнення термінів-синонімів, дублетів, формування неадекватного професійного мовлення, убачається коріння відповідних неточностей, яке, за О. Тараненко, «… далеко не завжди і не відразу увінчувалося віднайденням одного бездоганного еквівалента, а частіше реалізовувалося в появі кількох слів у процесі намацування семантично найточнішого і стилістично найдоречнішого з них» [5, с. 3]. У першу чергу, на нашу думку, такі «намацування» стосуються творення національної термінології шляхом перекладу термінів з інших мов, особливо, з російської, а не на українській мовній основі: пор. рос. *затраты* та укр. *витрати*, *затрати*; рос. *в рассрочку* та укр. *на виплату розстрочку*; рос. *выручка* та укр. *виручка*, *виторг*. Також порівняймо рос. *договор* 'угода двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків' [7, с. 42] та укр. *договір, угода*. Такому плану змісту в англійській мові

відповідає *contract*, а у португальській – *contrato* [8; 9] – зіставимо укр. *договір, угода, контракт*.

Справа в тому, що власне договір, тобто угода, як форма права появився у римському приватному праві. Він вважався найважливішим джерелом зобов'язань у Римі. Договір вважався зобов'язанням, яке виникало в силу згоди сторін, та користувався позовним захистом. Так, Л. Шкварок у своїй статті про поняття договору у приватному праві роз'яснює, чому римські систематики права намагалися створити загальне поняття *conventio* – угоди, яка поділялася на: а) *contractus* 'договір, який захищався позовом', і б) *pactum* 'угода, по якій, як правило, позов не подавався, а захист здійснювався шляхом посилання на них у вигляді заперечень'. Авторка звертається до етимології терміна *договір*, що походить від *договорити*, тобто 'домовитися до кінця, завершити розмову, досягнути консенсусу, домовитися остаточно'. Далі, подаються приклади термінів, які використовувалися у княжій Україні-Русі (IX–XIII ст.), де план вираження договору отримав розгалужену зовнішню структуру: *рада, згода, зговір, змова*.

У Псковскій Судній грамоті *договір* називається *зговір*, дещо більше, ніж *доски* 'неформальні письмові договори' і *записи* 'формальні письмові договори', оскільки мається на увазі скріплення актів, письмова форма яких набула поширення у Московії у XVI–XVII ст. після видання царського указу 7 червня 1653 року [6]. Керуючись дефініцією договору з тлумачного словника В. Даля, де *договір* 'взаємна згода, умова, зобов'язання', правознавець доходить висновку, що у діловому мовленні договором називаються попередні умови або приватне зобов'язання, тоді як виконане на законній підставі приватне зобов'язання іменується *контрактом*, а умови такого контракту – *кондиціями* [6]. Тому, як бачимо, історично поняття ***договору*** позначає (а) або *попередні умови* / приватне зобов'язання (проте не умову, *угоду*, взаємне зобов'язання між двома або кількома сторонами, яке може бути обумовлено усно або укладено письмово), або (б) запозичений термін в українській мові як калька з російської, покликаний окреслити правовідносини у зобов'язальному праві. Саме

такий план вираження терміна відомий загалові та на перший погляд не викликає складнощів при загальноприйнятому розумінні й тлумаченні поняття. Саме такий план вираження спрощує як висловлювання, так і сприйняття інформації білінгвалами (особами, що користуються як українською, так і російською мовами у повсякденній життєдіяльності), що невиправдано применшує цінність і професійну компетенцію українськомовних правників і юристів, притуплюючи національну самосвідомість. Термін *контракт* в українській мові походить з латини – від *contractus* 'угода', за вагомим посередництвом англіцизму *a contract*. Проте під контрактом на відміну від договору розуміється лише письмовий договір, який укладається між сторонами разом з чітко визначеними взаємними зобов'язаннями.

По-друге, новонароджуваність українських термінів зобов'язального права, все більше поширюючись з-поміж правників, юристів-практиків, керівників і службовців сфер господарської діяльності, зумовлена небажанням практиків звертатися до пропонованої їм у лексикографічних джерелах української правничої та фінансової термінології. Як слушно зауважує Олександр Тараненко, шляхом відсіювання варіантів та вибору лише одного – в дії недостатньою мірою виявляється «фактор природного добору» [5, с. 3]. У такий спосіб породження новотвору, ще одного варіанта терміна, може пояснюватися так званим ступенем «українськості» терміна, на противагу якому виходитиме вагомість і ступінь «російськості». Так, останнім часом юристи-практики все частіше звертаються до використання таких термінів, як: *продажа активів* (від рос. *продажа активов*) замість укр. *продаж активів*; *право удержання* (від рос. *удерживать 'утримувати'*) замість укр. *право утримання*; *правові заключення* (від рос. *правовые заключения*) замість укр. *правові висновки* і т.д. Приймаючи до уваги вище зазначені приклади та зважаючи на тенденцію невиправданого уникнення мовцями – юристами, фінансистами, іншими фахівцями, власне українських термінів зобов'язального права, ми зіштовхуємося з фактом «зросійщення» української

мови. Більш того, сьогодні досить актуально постає питання збереження продуктивних українських термінів загалом, які, на думку, О. Кочерги, можуть бути втраченими у термінотворчому процесі у зв'язку з побоюванням мовців відійти від керівної ролі російської мови, оскільки власне їй віддається перевага при виборі терміна, найближчого за лексичним оформленням до російського відповідника [4, с. 21]. Отже, поповнення словникового складу української мови росіянізмами – явище негативне і невиправдане. Суть у цьому випадку аж ніяк не полягає в применшенні вагомості однієї мови над іншої, а навпаки, – у пошуку шляхів вирішення цієї проблеми, що а) призведе до вивільнення української терміносистеми від зайвих росіянизмів / англіцизмів, що насправді і не є термінами-синонімами; б) сприятиме уніфікації мовних термінологічних систем і виваженого функціонування термінів української та російської, англійської мов.

По-третє, якщо явище термінологічної синонімії у якійсь мірі передбачає використання застарілих форм одночасно з новітніми, а також паралельне вживання запозиченого та автохтонного термінів, то звернення до транслітерації / транскрипції, калькування як способів перекладу термінів з інших мов замість пошуку відповідників в українській мові – явище виключно недопустиме, на нашу думку, за умови наявності у термінологічній системі української мови тих термінів, що безпосередньо стосуються одного й того самого денотата й, більш того, яким не властиві відмінності у понятійному плані.

Так, останнім часом з насиченням українського правового континууму величезною кількістю міжнародних нормотворчих документів, складених англійською мовою, і засиллям англійських термінів, учені та практики зіштовхуються з протилежними реаліями. З одного боку, англіцизми відіграють роль запозичень і сприяють неологізації української термінології у сфері зобов'язального права при неможливості відшукати національного відповідника у терміносистемі української мови: пор. англ. *novation* '1) юр. новація (зобов'язання); 2) передача прав за зобов'язанням; 3) нововведення, новина' [1 (2), с. 30],

порт. *nova*ção ‘1) юр. новація (зобов’язання); 2) передача прав за зобов’язанням’, укр. *новація* ‘угода про заміну одного зобов’язання іншим, яка приводить до припинення існуючого між сторонами зобов’язання й виникнення на його основі нового’; англ. *depreciation* ‘1) знецінювання; зниження вартості; 2).применшення, приниження; зневага; 3) знижка за псування товару; 4) амортизація, зношування’ [1 (2), с. 282], порт. *deprecia*ção ‘обезцінення, зниження вартості’, укр. *депреціація* ‘знецінення; зниження цін’; англ. *amortization* ‘1) юр. амортизація; сплата боргу в розстрочку; 2) юр. відчуження (відбирання) земельної власності’ [1 (1), с. 54], порт. *amortiza*ção ‘1) фін. амортизація (основних засобів); 2) фін. погашення (боргу, кредиту)’, укр. *амортизація* ‘1) ек. поступове зниження вартості основних фондів (устаткування, будинків і т. ін.) внаслідок їх зношування’. З іншого, – породжуються кальки засобами іншої мови. Наприклад, юристи-практики все частіше використовують у своєму мовленні такі англіцизми-кальки, як: *імплементація* (від англ. *implementation* ← англ. *to implement* ‘1) виконувати, здійснювати; забезпечувати виконання, втілення в життя; 2) забезпечувати інструментами; 3) надолужувати; відшкодовувати, заповнювати’ [1 (1), с. 573]) замість укр. *виконання (умов угоди / контракту)* або *забезпечення виконання умов угоди; перформанс* (від англ. *performance* ‘виконання; здійснення’ [1 (2), с. 105]) замість укр. *виконання, здійснення [чогось]; взяти на себе ковентанти* (від англ. *covenant* – ім. ‘1) угода; договір; 2) окрема стаття договору’; дієсл. ‘1) укладати угоду (договір); 2) взяти на себе зобов’язання за договором (угодою)’ [1(1), с. 244]) замість укр. *взяти на себе зобов’язання за договором (угодою); біллінг, виставити біллінг, біллити клієнта* (від англ. *bill* – ім. ‘1) рахунок (за товар, послуги); 2) список, інвентар; документ; посвідчення, свідоцтво; довідка; і т.д.’, а також – дієсл. ‘1) оголошувати в афішах; 2) виписувати (виставляти) рахунок; 3) виписувати накладну; 4) міститися в законопроекті; і т.д.’ [1(1), с. 123]).

У нашому розумінні, процеси термінологізації мовних одиниць як української мови, так і англійської й португальської, повинні бути природніми та максимально відображати у

плані змісту національну сутність терміна, включаючи його етимологію, а також словотвір, рівень сучасності (приймаючи до уваги стрімкий ріст деяких наук і галузей) та його функціональні особливості.

Отже, при аналізі українських термінів зобов'язального права відразу насторожує наявність термінологічної синонімії – явища, яке уже суперечить самим вимогам, що висуваються до терміна (з-поміж яких відзначимо однозначність терміна). Більш того, використання росіянізмів і англіцизмів неймовірно захаращує термінологічний склад української мови, ущільнює термінологічне поле, розгалужує варіативність терміна, що у свою чергу, ускладнює процеси націоналізації та уніфікації термінів при встановленні співвідношення між планом змісту та планом вираження національних та міжнародних термінів у зобов'язальному праві, з'ясуванні та роз'ясненні ролі як інтра-, так і екстралінгвальних чинників при формуванні терміна в українській мові, а також відстеження процесів термінологізації лексем в англійській та португальській мовах.

Паралельно, особливо вартує наголосити, що на даний момент колишня байдужість або негативне ставлення юристів, фінансистів, керівників бізнесу до української мови відходить у минуле разом із незнанням історії та культури українського народу. Натомість зростаюче відчуття патріотизму, національної самосвідомості можуть стати родючим ґрунтом для професійного росту майбутніх фахівців у сфері філології та права. Тому, з-поміж перспективних напрямків дослідження українського термінознавства та таких, що стосуються власне розв'язання лінгвістичних проблем, необхідно зазначити питання, пов'язані з розбудовою української терміносистеми зобов'язального права, терміносистеми, яка характеризуватиметься національно-мовними рисами. Так, по-перше, видається логічним опрацювання критеріїв знеросійщення сучасної української терміносистеми зобов'язального права, у зв'язку з чим постає питання перегляду складу українських термінів, що є запозиченнями чи калькою з російської мови в українській термінології; по-друге, визначити ступінь необхідності збереження виявлених

англіцизмів (американізмів) в українській терміносистемі зобов'язального права та надати відповідне наукове обґрунтування доцільності їх ужитку; по-третє, з'ясувати роль та місце інтернаціоналізмів та їх національних відповідників у терміносистемі зобов'язального права української мови; по-четверте, визначити прийнятні для українського термінознавства способи термінологізації опредметнених дій, явищ, процесів та їхніх ознак в українській мові у порівнянні з англійською та португальською мовами.

Література

1. Англо-український словник : у 2 т. / [склав М.І. Балла]. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с. ; Т. 2. – 712 с.

2. Артикуца Н.В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію / Н.В. Артикуца // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць КНЕУ. – К., 2005. – С. 35–42.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. Т.В Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.

4. Кочерга О. Висловлювальні можливості української мови (спроба аналізу лексикографічних джерел) / О. Кочерга, Н. Непийвода // Вісник Державного університету «Львівська політехніка». – Серія : «Проблеми української термінології» : матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2000». – Л. : Львівська політехніка, 2000. – № 402. – С. 19–22.

5. Тараненко О.О. Лінгвістичні проблеми української термінології / Олександр Онисимович Тараненко // Народна армія. – 1998. – 29 січня. – С. 3.

6. Шкварок Л.В. Поняття договору в приватному праві / Лідія Володимирівна Шкварок // Матеріали конференції «Європейська наука XXI ст.», 2010.

7. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [Гончаренко В.Г., Андрушко П.П., Базова Т.П. та ін.] ; за ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.

8. Dicionário Jurídico Português-Inglês por Maria Chaves de Mello. – 10ª. Edição revista e atualidada + de 1,000 verbetes novos. – Editora Hetodo, 2010.

9. Macmillan Dictionary and Thesaurus : Free English Dictionary Online. Режим доступу : http: //www. macmillandictionary.com/.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.

Стаття надійшла до редакції 24 лютого 2015 року

УДК 81-26. 347.78.034

Тетяна Чрділелі
(м. Кременчук, Україна)

ІМЛІЦИТНІСТЬ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядаються питання, присвячені сутності явища мовної імпліцитності, простежуються й узагальнюються підходи до вивчення імпліцитності на сучасному етапі розвитку лінгвістики та вивчаються особливості проявів імплікації у публіцистичному дискурсі. Також схарактеризовано особливості відтворення імпліцитної інформації при перекладі англомовних публіцистичних текстів. Аналіз виконаних перекладів дозволив визначити фактори, які зумовлюють як можливість зберегти імпліцитність, так і необхідність застосування експлікації при передачі запланованої імпліцитності.

Ключові слова: *імпліцитність, пресупозиції, імплікатури, публіцистика, маніпулятивний вплив, мовний зміст оригіналу, модифікація, експлікація, прагматичний ефект.*

В статье рассматриваются вопросы, посвященные сущности явления языковой имплицитности, прослеживаются и обобщаются подходы к изучению имплицитности на современном этапе развития

лингвистики и изучаются особенности проявлений импликации в публицистическом дискурсе. Также охарактеризованны особенности передачи имплицитной информации при переводе англоязычных публицистических текстов. Анализ выполненных переводов позволил определить факторы, которые обусловливают как возможность сохранить имплицитность, так и необходимость применения экспликации при передаче запланированной имплицитности

Ключевые слова: *имплицитность, пресуппозиции, импликатуры, публицистика, манипулятивное воздействие, языковой смысл оригинала, модификация, экспликация, прагматический эффект.*

The article focuses on problems of language implicitness nature; it determines and summarizes approaches to the study of implicitness at the present stage of linguistics development as well as sets out to provide the analyses of the implication functioning in the publicist discourse. The main peculiarities of rendering implicit information in the process of translating English journalistic texts are characterized. The analysis of the translations has made it possible to reveal the factors that determine both the option to save implicitness and the necessity to employ the method of explication for rendering intentional implicitness.

Key words: *implicitness, presuppositions, implicature, journalism, manipulative impact, linguistic meaning of the original, modification, explication, pragmatic effect.*

Категорія імпліцитності є об'єктом уваги дослідників як у лінгвістиці, так і в філософії, психології, логіці, що свідчить про значущість даного явища та інтерес, який воно викликає через свою складну семантичну будову і неоднорідність способів реалізації в мові. Імпліцитність є універсальною властивістю мови передавати приховану, неявну інформацію, яка не виражена у повідомленні за допомогою формальних засобів мови, але сприймається і може бути виведена адресатом із представлених експліцитно значень мовних одиниць за допомогою розумових операцій та з врахуванням контексту, фонових та прагматичних знань. Особливо актуальним є вивчення імпліцитності у публіцистичному дискурсі, де активно використовуються технології маніпулювання, направлені на зміну думок, переконань, оцінок, картини світу, ієрархії цінностей та поведінки адресата. Для того, щоб такий

вплив був непомітним, журналісти використовують імпліцитні (приховані) смисли, тому імпліцитність відіграє важливу роль в публіцистичних текстах. Проблема імпліцитності досліджується у працях багатьох вчених і з різних підходів, однак на сьогодні явище імпліцитності вивчене недостатньо, особливо в аспекті перекладу. Все це обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою дослідження є визначення специфіки функціонування імпліцитності в англійській публіцистиці та основних шляхів передачі імпліцитності оригіналу при перекладі публіцистичних текстів з англійської мови на українську.

Як відомо, комунікативна діяльність підпорядковується принципу раціональності, або принципу економії зусиль. Цей принцип полягає у намаганні досягти мети якнайшвидше і з мінімальними витратами зусиль і ресурсів. Як відмічають багато вчених, саме імпліцитність служить для економії мовних зусиль, мовних засобів (уникнення зайвих компонентів висловлювання, без яких можна зрозуміти смисл висловлювання) [1, с. 14; 3, с. 10; 4, с. 24; 10, с. 12]. Тобто наявність імпліцитності у мові пояснюється дією закону економії у мові, проявом тенденції до компресії інформації.

Імпліцитність може обумовлюватися і небажанням автора нести відповідальність за відкрито висловлену думку. Використання прихованої інформації допомагає уникнути формулювання негативних суджень, оцінок або перевести їх у русло більш загальних, загальноприйнятих знань або точок зору, за які мовець не несе відповідальності [14, с. 8].

Імпліцитна інформація може бути також засобом комунікативного впливу на адресата і навіть маніпулювання свідомістю адресата, допомагаючи автору контролювати виведення бажаних і небажаних висновків реципієнтом [9, с. 211–212], або виступати художнім засобом, так як вона здатна підвисити експресивність та естетичний вплив на читача [9, с. 212]. Як зазначають Г. Хамзіна та Я. Литвак, між імпліцитними та експліцитними компонентами семантики текстових одиниць або фрагментів тексту існує взаємозв'язок,

певний механізм взаємодії, що забезпечує інформативну повноцінність даних відрізків тексту [13; 8].

На даний момент у лінгвістиці явище імпліцитності вивчається в рамках когнітивно-комунікативного підходу до мови. Імпліцитність розглядається як одна з найважливіших мовних універсалій, яка властива мові як знаковій системі і яка виникає в результаті тісної взаємодії мовних і мовленнєвих чинників. Згідно з когнітивно-комунікативним підходом, імпліцитність присутня у всіх текстах, створених на будь-якій природній мові, починаючи з тем повсякденного життя і закінчуючи мовою науки [9, с. 211].

Ключове значення для осмислення явища імпліцитності мав розвиток прагматики. Прагматичний підхід до вивчення імпліцитності виник у рамках теорії розмовних імплікатур Г. Грайса. В основі цієї теорії лежить гіпотеза про те, що учасники комунікації в нормальних умовах мають спільну мету – досягнення взаєморозуміння (принцип кооперації), а також комунікативні постулати, які дозволяють виводити з прямого смислу висловлювання комунікативні імплікатури, що не входять у прямий смисл речення, але розшифровуються слухачем у контексті комунікації [2, с. 222–223].

Через свій прихований характер імпліцитна інформація як комунікативний засіб має великий маніпулятивний потенціал. Під маніпуляцією розуміється використання особливостей мови і принципів її застосування з метою прихованого впливу на адресата у потрібному для адресанта напрямі, при якому останній нав'язує адресату певне уявлення про дійсність, емоційну реакцію або намір, які не збігаються з тим, які адресат міг би сформувати самостійно [9, с. 222; 14, с. 9]. Аналізуючи вплив масової культури на реципієнта, сучасні дослідники виокремлюють використання імпліцитної інформації, привабливість якої пов'язана й зумовлена, по-перше, тим, що вона діє попри аналітичні процедури мозку, а отже, не підлягає оцінці, сприймаючись адресатом як даність. По-друге, людина сама зчитує інформацію з тексту, а не отримує її у готовому вигляді, тому не шукає підтверджень чи доказів [9; 11]. Саме з цієї причини використання запланованої

імпліцитності у публіцистиці є вельми ефективним для прихованого впливу на адресата.

Крім того, відмінною рисою сучасного публіцистичного дискурсу є відмова від відкритої пропаганди, прямого ідеологічного тиску на адресата на користь вміло замаскованого маніпулювання масовою свідомістю за допомогою прихованих мовних механізмів формування оцінки [11, с. 59]. Тобто імпліцитна оцінка не нав'язується, а непомітно викликається у адресата: сприймаючи закладену автором оцінку на емоційному рівні, читачу здається, що він прийшов до оцінного висновку сам.

Наявність у тексті оригіналу імпліцитної інформації ставить перед перекладачем проблему її адекватної передачі при перекладі. Неврахування, опущення такої інформації збіднює переклад, призводить до смислових помилок. Як зазначає В. Комісаров, перекладач повинен намагатися відтворити весь глобальний зміст оригіналу, який складається не лише з експліцитного, але і з імпліцитного смислу [5, с. 55].

При передачі імпліцитного смислу оригіналу перекладач виконує такі операції: а) ідентифікація імпліцитного смислу; б) інтерпретація імпліцитного смислу і визначення ступеня його релевантності для семантики тексту в цілому; в) прагматичне прогнозування, тобто прогнозування інтерпретативної готовності читача відносно різних варіантів перекладу даного смислового компонента; г) вибір варіанту перекладу, який залежить від попередніх операцій [12, с. 10–11].

В ідеалі, імпліцитна інформація в оригіналі повинна залишатися імпліцитною в перекладі. За думкою В. Комісарова, збереження імпліцитності оригіналу досягається двома шляхами: за допомогою відтворення мовного змісту оригіналу та його модифікації. У цих випадках співвідношення експліцитного та імпліцитного смислу в оригіналі та перекладі однакове [5, с. 56].

У наступному прикладі із статті у газеті The Times іронічне ставлення автора до подій, що описуються, подається через апеляцію до концептів прецедентних текстів із грецької міфології:

One can be Hercules and clean the Augean stable. One can be Atlas and hold up the heavenly vault. But no one has ever succeeded in combining the two roles (Times 21/06/2006).

Виходячи з прогнозування інтерпретативної готовності читача зрозуміти згадані у статті образи, імпліцитність при перекладі доцільно зберегти шляхом відтворення мовного змісту оригіналу:

Можна бути Геркулесом і вичистити Авгієві стайні. Можна бути Атласом і держати на плечах небесне склепіння. Але ще нікому не вдалося поєднати ці дві ролі.

Як бачимо, еквівалентна передача мовного змісту оригіналу забезпечує збереження імпліцитного смислу тексту оригіналу, що можна спостерігати і наступному прикладі:

Newt Gingrich and the Art of Racial Dog Whistling (Newsweek 30/01/2012).

Ньют Гінгріч і мистецтво «тактики собачого свистку» у расових питаннях.

Словосполучення *dog whistling* позначає таку форму політичного виступу з використанням певним чином закодованої мови, коли широкий загал сприймає його пряме значення, але одночасно він несе зовсім інше або більш специфічне значення для цільової підгрупи. Цей політичний термін має знижену конотацію і створений за аналогією із собачим свистком, який діє у такий спосіб, що собака чує звуки в тому частотному діапазоні, який не доступний людині. Як видно з наведеного прикладу, при перекладі імпліцитна негативна оцінка оригіналу збереглася.

Але у будь-якому разі перекладачу завжди необхідно прогнозувати готовність аудиторії, для якої він перекладає, виводити імпліцитний смисл з тексту перекладу. Тобто відтворення мовного змісту оригіналу для збереження його імпліцитності прийнятне у випадках, коли адресат тексту перекладу здатен виводити імплікатури, аналогічні імплікатурам, які виводить носій мови оригіналу. Проаналізуємо наступний приклад – назву статті М. Кемпбела (Mathew Campbell) із газети The Times:

Carla Bruni 'stirs the Che Guevara' inside Nicolas Sarkozy (Times 16/11/2008).

Використовуючи ім'я Ернесто Че Гевари (ісп. Ernesto Che Guevara), латиноамериканського революціонера і одного з керівників Кубинської революції, автор апелює до когнітивної бази читача, де цей образ асоціюється з революційним духом і авантюризмом. Універсальна прецедентність цього імені дозволяє зберегти імпліцитність оригіналу, відтворивши його мовний зміст:

Карла Бруні «розбурхує дух Че Гевари» в Ніколя Саркозі.

Але у випадках, коли існують суттєві лексико-граматичні відмінності у мовах оригіналу і перекладу, для збереження прагматичного ефекту імпліцитності перекладачеві необхідно вдаватися до модифікації мовного вираження, наприклад:

But Hasani spent 25 years in the US, and some of the can-do optimism of Americans rubbed off on him (Financial Times 21/06/2003).

Для того, щоб передати ідею, що американці характеризуються старанністю (імпліцитна позитивна оцінка), слід застосувати певні трансформації при перекладі словосполучення *can-do optimism*, тому що подібні конструкції не є типовими для української мови:

Але після 25 років, проведених у Сполучених Штатах, Хасані передався оптимізм американців, який закликає: «все нам під силу».

Таким чином, збереження імпліцитності оригіналу забезпечує однакове співвідношення плану вираження і плану змісту в тексті перекладу.

Однак часто при перекладі неможливо зберегти симетричність експліцитного та імпліцитного смислу оригіналу. На проблему неможливості відтворення імпліцитних смислів у перекладі вказує багато науковців, які вважають, що експліцитне відтворення імпліцитного смислу оригіналу зумовлене дією семантичних, прагматичних, стилістичних та інших чинників [5; 7; 15]. Експлікацією називається лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови оригіналу замінюється словосполученням, яке експлікує її значення, тобто дає пояснення цього значення на мові перекладу для полегшення розуміння тексту іншомовним

читачем. При цьому перекладач повинен поставити та розв'язати три основні питання: 1) що сказав автор; 2) що автор мав на увазі; 3) як він це виразив [7, с. 43–47].

Слід також враховувати, що публіцистичні статті, хоча і висвітлюють широке коло питань життя різних країн, перш за все призначені для аудиторії мови оригіналу, тому вони є специфічними у прагматичному відношенні [5, с. 59–60]. Рецептор, який належить до іншої лінгвокультурної спільноти, може не мати тих знань, які має рецептор оригіналу і які необхідні для інтерпретації мовного змісту вихідного тексту.

Дослідження показало, що експлікація при перекладі необхідна при передачі як системно обумовленої, так і запланованої імпліцитності. Експлікація запланованої імпліцитності пов'язана з розкриттям пресупозицій та імплікацій (експлікація імплікатур та контекстуального смислу оригіналу). Вона може реалізовуватися через описовий переклад, пояснення чи коментар.

Наприклад, у статті «Callista Gingrich: What First Lady Candidates Bring to the Ticket» в журналі Newsweek йдеться про дружину кандидата у президенти Ньюта Гінгрича (Newt Gingrich), і автор статті М. Коттл (Michelle Cottle) надає їй наступну характеристику:

And with a manner as prim as her trademark pearls, it's little wonder that Callista *elicits such unflattering descriptions as* «*Fembot*», «*Stepford wife*», *and* «*plasticine*».

Використані автором прецедентні імена добре відомі американським читачам, але майже незрозумілі українському адресату через відсутність потрібних пресупозицій. При перекладі важливо їх зберегти, але і водночас надати можливість реципієнту перекладу зрозуміти їх значення, що можна зробити через перекладацький коментар із застосуванням смислового розвитку:

Не дивно, що така манірна, як і її фірмові перлини, Калліста викликає невтішні характеристики на кшталт «Фембот» *(жінка-робот),* «Степфордська дружина» *(ідеальна домогосподарка) та* «воскова фігура».

Переклад вносить суттєві корективи в пресупозиції тексту оригіналу. Адже знання, які відомі адресату оригіналу

і які сприймаються ним як даність, можуть виявитися незрозумілими, невідомими для одержувачів тексту перекладу – носіїв іншої мови і культури. Особливо це стосується випадків використання реалій, знання яких входить до пресупозицій, що лежать в основі тексту, і які одночасно представляють собою певну алюзію. При цьому український одержувач може не знати добре відомі англійському адресату прецедентні феномени, до яких апелює автор тексту. Дослівна передача такого роду алюзій не створює запланованого комунікативного ефекту, залишаючи нерозкритою імплікацію, яка лежить в її основі. Наприклад, розглянемо таку лексему, як *lucky duckies,* що позначає тих людей, які не платять федеральний податок на прибуток через свій низький рівень доходів. Проблема постає у збереженні прагматичного потенціалу даного вислову, який зараз вельми часто використовується у політичних дебатах стосовно податкової реформи в Америці:

From Tim Pawlenty to Newt Gingrich, Campaign 2012 already has its losers and lucky duckies (Newsweek 30/01/2012).

Зважаючи на стилістичну домінанту фрази, яка побудована на протиставленні (*losers – lucky duckies)*, можна вдатися до прийому генералізації:

Від Тіма Поленті до Ньюта Гінгрича, виборча кампанія 2012 року вже має своїх лузерів та везунчиків.

Використання при перекладі лексичних одиниць розмовного стилю, і навіть сленгу *лузер*, теж сприяє відтворенню комунікативної інтенції автора.

Переклад ще більш ускладнюється, коли імпліцитність побудована на грі слів, як у наступному прикладі:

Why the Clyde offer is not so bonny (Los Angeles Times 30/05/2007).

У статті йдеться про намагання викупити акції Шотландської енергетичної компанії Clyde Company. Домінантою даного висловлювання є іронія, яка ґрунтується на каламбурі – поєднанні слів *Clyde* та *bonny.* По-перше, тут ми маємо апеляцію до популярного гангстерського фільму «Bonnie and Clyde». По-друге, слово *bonny* у Шотландії має значення *«привабливий»*. Таким чином, імліцитність заголовку полягає

у тому, що ця пропозиція не є привабливою для акціонерів компанії. В українському перекладі не можливо зберегти дану гру слів і тому виправданим є описовий переклад з опущенням образності, де домінантою вже стає інформативна складова висловлювання, але зберігається комунікативна інтенція:

Чому пропозиція придбати «Клайд компані» не є привабливою.

Як видно із наведеного прикладу, розкриття пресупозицій та імплікацій, які лежать в основі оригіналу, нерідко потребує глибокого проникнення в екстралінгвістичний контекст.

Необхідність експлікації при передачі запланованої імпліцитності обумовлюється: 1) прагматичною специфічністю англійських публіцистичних текстів, які створюються для англомовних читачів і не розраховані на українського адресата; 2) відсутністю в українських читачів необхідних пресупозицій та фонових знань, необхідних для розуміння імпліцитної інформації; 3) тим фактом, що відтворення або модифікація мовного змісту оригіналу не завжди забезпечують повне розуміння імпліцитного смислу оригіналу носієм мови перекладу, або запланованого автором впливу цього смислу на носія мови перекладу.

Таким чином, дослідження показало, що передача імпліцитності оригіналу потребує особливого підходу з боку перекладача. Збереження імпліцитності оригіналу у перекладі є вельми бажаним, оскільки це відповідає комунікативному наміру автора здійснити прихований вплив на адресата. Однак таке збереження не завжди виявляється можливим через лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники і тоді постає необхідність у застосуванні експлікації. Експлікація переводить пресупозитивну, фонову, імпліцитну інформацію у «відкритий тест», а також суттєво змінює модальність висловлювання та його структуру. При передачі запланованої імпліцитності оригіналу експлікація зумовлюється прагматичними чинниками – відсутністю в адресата необхідних пресупозицій та фонових знань.

Проблема передачі імпліцитності оригіналу при перекладі є важливою для теорії та практики перекладу і потребує

подальшого вивчення. Серед перспектив дослідження даної проблематики можна виділити історичний погляд на проблему імпліцитності (специфіка імпліцитності окремого видання за весь час свого існування або за певний період), особливості передачі імпліцитності в залежності від жанру і стилю твору, а також порівняння засобів вияву імпліцитності в англійській та українській мовах.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – № 16. – С. 8–42.

2. Грайс П. Логика и речевое общение / П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – № 16. – С. 217–237.

3. Жарина О.А. Категория имплицитности как основа для формирования единиц дискурса и текста (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Английския язык» / О.А. Жарина. – Ростов-на-Дону, 2006. – 24 с.

4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / Кобозева И.М. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.

5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / Комиссаров В.Н. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.

6. Костомаров В.Г. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова. – СПб. : Златоуст, 2001. – 72 с.

7. Кухаренко В.А. Импликативность и проблема преобразований при переводе художественных текстов / В.А. Кухаренко // Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – С. 40–75.

8. Литвак Я.С. Засоби вираження імпліцитного заперечення в сучасній англійській мові / Я.С. Литвак // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – № 2. – С. 15–20.

9. Пирогова Ю.К. Имплицитная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования / Ю.К. Пирогова // Проблемы прикладной лингвистики. – М., 2001. – С. 209–227.

10. Старикова Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке / Е.Н. Старикова. – К. : Вища школа, 1994. – 141 с.

11. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу : Експресія – вплив – маніпуляція / [Л.О. Кудрявцева, Л.П. Дядечко, О.М. Дорофєєва та ін.] // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–66.

12. Третьякова Е.А. Фольклорно-мифологический импликационал художественного текста как проблема перевода (на материале произведений Дж. Р.Р. Толкина) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Романо-германские языки» / Е.А. Третьякова. – СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, 2006. – 26 с.

13. Хамзина Г.К. Соотношение имплицитных и эксплицитных компонентов семантики высказывания-номинатива [Електронний ресурс] / Г.К. Хамзина. – Режим доступу : http://www.ksu.ru/fil/ kn7/index.php?sod=0.

14. Хворостин Д.В. Скрытые компоненты смысла высказывания : принцип выявления : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Д.В. Хворостин. – Челябинск, 2006. – 23 с.

15. Чернов Г.В. Эквивалентность и адекватность перевода сквозь призму импликативности / Г.В. Чернов. – М. : КомКнига, 2005. – 176 с.

Статтю рекомендовано до друку кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.

Стаття надійшла до редакції 24 лютого 2015 року

УДК 811.133.1’42

Тетяна Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ І ПРОСТОРУ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі роману Ж. Верна «Cinq semaines en ballon»)

У статті викладені результати дослідження, присвяченого виявленню лексичних засобів вираження часу і простору у художньому тексті. Матеріалом для дослідження обрано пригодницький роман французького письменника Жуля Верна «Cinq semaines en ballon». Встановлено, що проблема вираження часопросторових відношень у художньому тексті є актуальною у наш час і потребує подальшого вивчення. Отримані результати підтвердили, що автор використовує найрізноманітніші засоби змалювання пересування людини у просторі: топоніми, прислівники місця і часу, іменники на позначення одиниць виміру відстані, кількісні числівники тощо.

Ключові слова: *часово-просторова координата, художній час і простір, єдність художнього твору, лінгвістичний час, мовний час, граматичний час, контекстуальний час.*

В статье изложены результаты исследования, посвященного выявлению лексических средств выражения времени и пространства в художественном тексте. Материалом для исследования выбран приключенческий роман французского писателя Жюля Верна «Cinq semaines en ballon». Установлено, что проблема выражения пространственно-временных отношений в тексте является актуальной в наше время и требует дальнейшего изучения. Полученные результаты подтверждают, что автор использует самые разнообразные средства изображения перемещения человека в пространстве: топонимы, наречия места и времени, существительные на обозначение единиц измерения расстояния, количественные числительные и т.п.

Ключевые слова: *пространственно-временная координата, художественное время и пространство, единство художественного произведения, лингвистическое время, языковое время, грамматическое время, контекстуальное время.*

The article contains the results of the research devoted to discovering the lexical means of expressing time and space in the literary text. The adventure novel by Jules Verne «Cinq semaines en ballon» was chosen as the material of research. It was found out that the problem of expressing the configurations of time and space in the literary text is topical nowadays and in the need of further exploration. Attained results have proved that the author uses various means of expression of men's movement in the space, they are: toponyms, the adverbs of place and time, the units for measuring distance, quantitative numerals etc.

Key words: *the coordinates of time and space, literary time and space, the unity of the literary work, linguistic time, lingual time, grammatical time, contextual time.*

В епоху сьогодення дослідження художнього тексту відзначаються підвищеним інтересом до вивчення художнього часу і простору, що пов'язане із винятковою роллю просторових і часових відносин у композиції і сприйнятті художнього цілого. Художній простір, як і художній час, формує внутрішню єдність і завершеність художнього твору, де простір і час, в якому перебуває об'єкт, та час і простір, обмежені об'ємом фігури, взаємопов'язані і взаємодіють між собою у просторі мистецтва.

Починаючи з другої половини XX століття, у колі наукових інтересів літературознавців важливе місце посідає аналіз часово-просторових координат художнього твору; вивчення авторської оцінки дій і думок персонажів у вимірах часу і простору, що сприяє формуванню навичок поглибленого прочитання художніх творів, кращому розумінню авторської концепції, вихованню естетичного смаку у читача.

Сучасні мовознавчі дослідження спрямовані, в основному, на аналіз засобів вираження часових і просторових відносин та співвідношення у творі граматичного і концептуального часу.

Отже, поняття художнього часопростору продовжує бути актуальним і в наші дні, коли об'єктивна реальність диктує нове розуміння традиційних категорій.

Проблема вираження категорій часу і простору у художніх творах досліджувалася відомими вітчизняними і зарубіжними

вченими, серед яких М. Бахтін [1], Ю. Лотман [5], В. Пропп [6], Д. Ліхачов [4], В. Топоров [8], Ф. Уманцев [9] та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень, проведених на матеріалі різних мов, не вивченими на сьогоднішній день залишаються лексичні засоби зображення часу та простору у творах французького письменника Жуля Верна, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – виявити лексичні засоби зображення часу і простору у пригодницькому романі Жуля Верна «Cinq semaines en ballon».

Для визначення поняття художнього часу необхідне чітке розрізнення таких понять як темпоральність (темпоральна структура художнього тексту), лінгвістичний час, мовний час, граматичний (морфологічний, синтаксичний) та контекстуальний час. Мовний час – це система засобів різних рівнів мови, різноманітні одиниці та структури, що передають часові значення та часові відношення об'єктивної дійсності. Лінгвістичний час виражає наукове уявлення про характер мовного часу і включає систему поглядів, оцінок, припускаючи при цьому різні підходи та тлумачення. Іншими словами, лінгвістичний час – це теоретичне обґрунтування мовного часу [7, с. 25–26].

У романі Ж. Верна «Cinq semaines en ballon» з метою позначення художнього часу у ході оповіді, автором використовуються різні засоби його позначення: прислівники часу, числівники, що позначають час, затрачений на подолання певної відстані, географічні координати, а також іменники на позначення назв сторін світу, країн, географічних координат, дієслів руху у різних часових формах тощо.

Прислівники часу позначають час дії, її початок, межу, тривалість у часі, повторюваність і відповідають на запитання коли? До прислівників часу, вжитих в аналізованому творі, відносимо наступні: *matin* – вранці, *hier* – учора, *la veille* – напередодні, *chaque fois* – щоразу, *jusqu'à tard dans la nuit* – дотемна, *de sa naissance* – зроду, *auparavant* – раніше, колись; *jusqu'à* – до, *après* – після, *le lendemain* – наступного дня, *à midi* – ополудні; *ɐientôt* – незабаром та багато інших:

*… **le lendemain**, le navire donnait dans le sud pour doubler la pointe méridionale de l'Afrique et entrer dans le canal de Mozambique* [10, p. 43].

***A midi**, le docteur en consultant sa carte, estima qu'il se trouvait au-dessus du pays d'Uzaramo [U, ou signifient contrée dans la langue du pays]* [10, p. 62].

***Bientôt** le Malagazari, principal affluent du lac Tanganayika, se mit à serpenter sous les massifs de verdure ; il donnait asile à ces nombreux cours d'eau, nés de torrents gonflés à l'époque des crues, ou d'étangs creusés dans la couche argileuse du sol* [10, p. 90].

Як уже зазначалося, у лінгвістиці розрізняють граматичний і лексичний час. Лексичний час – це сукупність засобів вираження часових кореляцій за допомогою спеціальної темпоральної лексики: прислівників, іменників, сполучників, прийменників та словосполучень – іменних і прислівникових груп, від вільних сполучень до фразеологічних одиниць з ідіоматичністю різного ступеню.

Необхідно розрізняти два типи значень лексичних часових маркерів. В одних випадках вони уточнюють часові значення, виражені присудком, тобто вказують на той самий часовий план, що і часові форми:

*Si nous sommes bien informés, **le point de départ** de ce surprenant voyage serait l'île de Zanzibar sur la côte orientale* [10, p. 9].

В інших випадках лексичні темпоральні засоби і дієслівні часові форми суперечать один одному, тобто вказують на різні часові плани, більше того лексичні показники часу можуть виявитися навіть сильнішими, ніж часова форма, і нейтралізувати її значення, самостійно створюючи центр часового поля:

***Vers sept heures**, le Victoria planait sur le bassin de Kanyemé … Là est la résidence de l'un des sultans du pays de l'Ugogo* [10, p. 76].

У цьому прикладі дієслово *est* у контексті минулого часу утворює мікрополе теперішнього моменту відносно подій твору. Автор вдається до цього прийому, щоб наблизити читача до подій, які мали місце досить давно.

У наступному прикладі має місце протиріччя між часовими планами, у які відбуваються описані дії, і лексичними маркерами. Початок речення подано у теперішньому часі, а потім автор вживає *Passé Simple* у значенні літературного часу, що використовується в авторській оповіді та *Futur Simple* з метою позначення майбутньої дії, хоча, згідно з граматичним правилом, має використовуватися час, що служить для позначення майбутнього відносно минулого:

Si cela m'est possible, répondit Fergusson, je me porterai plus directement au nord pendant ***sept à huit degrés***; *j'essayerai de remonter vers des latitudes présumées des sources du Nil* [10, p. 91].

A midi, *le docteur en consultant sa carte, estima qu'il se trouvait au-dessus du pays d'Uzaramo [U, ou, signifient contrée dans la langue du pays]* [10, p. 62].

До лексичних засобів вираження простору у творі «Cinq semaines en ballon» можна віднести, перш за все, дієслова на позначення руху у просторі, а саме: *s'envoler, voler, marcher, emporter, arriver, parvenir, remonter, monter, descendre, passer, contourner, venir, traverser, partir, filer, s'approcher, dépasser, serpenter*:

Il donna sa démission, et, moitié chassant, moitié herborisant, il ***remonta*** *vers le nord de la péninsule indienne et la traversa de Calcutta à Surate* [10, p. 6].

De Surate, nous le voyons ***passer*** *en Australie, et prendre part en 1845 à l'expédition du capitaine Sturt, chargé de découvrir cette mer Caspienne que l'on suppose exister au centre de la Nouvelle-Hollande* [10, p. 6].

… il accompagna jusqu'en 1853 le capitaine Mac Clure dans l'expédition qui ***contourna*** *le continent américain du détroit de Behring au cap Farewel* [10, p. 6].

On raconte qu'un Anglais ***vint*** *un jour à Genève avec l'intention de visiter le lac* [10, p. 7].

Cet intrépide découvreur (discoverer) se propose de ***traverser*** *en ballon toute l'Afrique de l'est à l'ouest* [10, p. 9].

De cette île ***venait de partir*** *la dernière expédition envoyée par les Grands Lacs à la découverte des sources du Nil* [10, p. 19].

*Le Resolute **filait** rapidement vers le cap de Bonne-Espérance; le temps se maintenait au beau, quoique la mer devint plus forte* [10, p. 43].

*Le Resolute **s'approcha** de l'*île de Koumbeni [10, p. 55].

*Vers onze heures, on **dépassait** le bassin d'Imengé; les tribus éparses sur ces collines menaçaient vainement le Victoria de leurs armes; il arrivait enfin aux dernières ondulations de terrain qui précèdent le Rubeho; elles forment la troisième chaîne et la plus élevée des montagnes de l'Usagara* [10, p. 69].

*Bientôt le Malagazari, principal affluent du lac Tanganayika, se mit à **serpenter** sous les massifs de verdure; il donnait asile à ces nombreux cours d'eau, nés de torrents gonflés à l'époque des crues, ou d'étangs creusés dans la couche argileuse du sol* [10, p. 90].

Значну роль для позначення руху у просторі в канві художнього твору відіграють іменники на позначення географічних термінів, таких як: широта – *latitude*, довгота – *longitude*, градус – *degr*é, мінута – *minute* тощо. Використання автором цих термінів сприяє збагаченню уяви читача та змалюванню швидкості переміщення героїв твору у просторі:

*Sachez donc qu'il n'y a pas plus de **trois mille cinq cents**, mettez **quatre mille milles** [Environ 400 **1ieues**] de Zanzibar à la côte du Sénégal* [10, p. 41].

*Les aéronautes marchaient avec une vitesse de **douze milles à l'heure**, et se trouvèrent bientôt par 38° 2` **de longitude** au-dessus du village de Tounda* [10, p. 62].

*A une cinquantaine de **milles** dans l'ouest, le mont Rubeho dressait sa tête étincelante; il formait la limite du pays d'Ugogo par **36° 20' de longitude*** [10, p. 67].

*Le district du Zungomero s'effaçait dans l'est avec les derniers cocotiers de cette **latitude*** [10, p. 68].

*Il se trouvait alors **à une centaine de milles** de Kazeh, important établissement de l'intérieur de l'Afrique, où, grâce à un courant de sud-est, les voyageurs pouvaient espérer de parvenir pendant cette journée; ils marchaient avec une vitesse de **14 milles à l'heure**; la conduite de l'aérostat devint alors assez difficile; on ne pouvait s'élever trop haut sans dilater beaucoup le gaz, car le*

pays se trouvait déjà à une ***hauteur moyenne de 3,000 pieds*** [10, p. 78].

Одним із засобів вираження простору у художньому творі є прислівники місця, які вказують на місце дії або напрям руху і відповідають на запитання *o*ù? – де? куди?; *d'o*ù? – звідки? До розряду прислівників часу, використаних автором аналізованого твору, було віднесено наступні: *de quelle manière, de quelle façon* – яким чином?; *l*à – там; *partout* – скрізь; *au-dessus* – угорі; *d'en haut* – згори; *en bas* – вниз; à *droite* – праворуч; à *gauche* – ліворуч; *en face* – спереду, à *la maison* – додому, *de loin* – здалеку; *vers* – в якийсь бік (при вказівці напряму руху); *de ... à* – від … до; *au pied de* – біля підніжжя; *sur* – на; *au centre* – у центрі, а також значна кількість інших:

Il donna sa démission, et, moitié chassant, moitié herborisant, il remonta ***vers*** *le nord de la péninsule indienne et la traversa* ***de*** *Calcutta* ***à*** *Surate* [10, p. 6].

… il accompagna jusqu'en 1853 le capitaine Mac Clure dans l'expédition qui contourna le continent américain ***du*** *détroit de Behring* ***au*** *cap Farewel* [10, p. 6].

... notre Anglais fut placé ***de manière*** *à présenter le dos au lac; la voiture accomplit paisiblement son voyage circulaire, sans qu'il songeât à se retourner une seule fois, et il revint à Londres, enchanté du lac de Genève* [10, p. 7].

la montagne de la Table se profila ***sur*** *l'horizon; la ville du Cap, située* ***au pied d'****un amphithéâtre de collines, apparut* ***au bout des*** *lunettes marines, et bientôt le Resolute jeta l'ancre dans le port* [10, p. 43].

L'Unyamwezy est la terre de la Lune par excellence, le parc fertile et splendide de l'Afrique; ***au centre*** *se trouve le district de l'Unyanembé, une contrée délicieuse*, ***où*** *vivent paresseusement quelques familles d'Omani, qui sont des Arabes d'origine très pure* [10, p. 79].

Результати проведеного дослідження підтверджують, що підбір лексичних засобів на позначення художнього часу і простору у романі «Cinq semaines en ballon» є індивідуально-авторським. Ці засоби вказують на час і місцезнаходження героїв твору як точно, так і орієнтовно. З метою вказівки на

точний час подій твору використовуються лексеми: *le jour, le soir, le matin, à ... heures, à midi*. У разі позначення орієнтовного часу виконання дії вживаються *le lendemain, le jour suivant, pendant, après, bientôt, aussitôt*.

Використані автором найрізноманітніші засоби змалювання пересування людини у просторі: топоніми, прислівники місця і часу, іменники на позначення одиниць виміру відстані, кількісні числівники тощо справляють емоційний вплив на читача. Вживання різних видів топонімів увиразнило маршрут подорожі та наочно продемонструвало читачеві, як саме мандрівники просувалися у ході своєї подорожі.

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості проведення досліджень на матеріалі творів інших письменників.

Література

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.

2. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Художественная литература, 1972. – С. 5–138.

3. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Нона Копистянська // Слов'янські літератури : доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998). – К., 1998. – С. 57–74.

4. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – Л. : Художественная литература, Ленинградское отделение, 1987. – 624 с.

5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман // Об искусстве. – СПб. : «Искусство – СПБ», 1998. – С. 14–285.

6. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Лабиринт, 2004. – 336 с.

7. П'ятничка Т.В. Категорія теперішності та засоби її реалізації в англомовному художньому дискурсі (на матеріалі прозових творів XIX–XX століть) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / П'ятничка Тетяна Василівна. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 201 с.

8. Топоров В.Н. Пространство и текст / Владимир Николаевич Топоров // Текст : семантика и структура. – М. : Художественная литература, 1983. – С. 227–284.

9. Уманцев Ф.С. Пространственно-временной аспект в формировании технического и художественного творчества / Ф.С. Уманцев // Практична філософія. – 2005. – № 2. – С. 240–243.

10. Verne J. Cinq semaines en ballon / Verne J. – Paris : Collections Romans / Nouvelles, 1998. – 250 p.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 821.111.0Фаулз

Юлія Шульженко
(м. Кременчук, Україна)

АВТОРСЬКИЙ МЕТАТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ (на матеріалі ранніх романів Джона Фаулза)

У статті розглядається авторська картина світу Дж. Фаулза,відображена в його ранніх романах «Колекціонер» та «Маг» крізь призму авторського Метатексту, характерного як

для творчості письменника, так і для постмодернізму в цілому. Виділяються рівні реалізації авторської картини світу (жанровий, рівень оповіді, сюжетно-композиційний, філософсько-символічний та системи персонажів) та ключові теми творчості (свобода вибору, свобода волевиявлення, самотність), за допомогою яких вона моделюється. Робиться висновок про мозаїчність художньої картини світу як наслідок переплетення в ній багатьох художніх систем, філософських та психологічних концепцій.

Ключові слова: *авторська картина світу, метатекст, постмодернізм, бароко, екзистенціоналізм, архетип.*

Статья рассматривает авторскую картину мира Дж. Фаулза, отображаемую в его ранних романах «Волхв» и «Коллекционер» сквозь призму авторского метатекста, характерного как для творчества писателя, так и для постмодернизма в целом. Выделяются уровни реализации авторской картины мира (жанровый уровень, уровень повествования, сюжетно-композиционный уровень, философско-символический и уровень системы персонажей), с помощью которых она моделируется. Делается вывод о мозаичности художественной картины мира как следствие переплетения в ней многих художественных систем, философских и психологических концепций.

Ключевые слова: *авторская картина мира, метатекст, постмодернизм, барокко, экзистенционализм, архетип.*

The article deals with Jh. Fowles' author's worldview which is described in his early novels «The Magus» and «The Collector» through the author's Metatext, specific both for writer's oeuvre and for postmodernism altogether. Author's worldview levels of realization are distinguished. They are genre level, level of narration, compositional level, philosophic and symbolic level, level of characters' system, helping to represent author's worldview. As a result the conclusion about the patchiness of the latter as a complex network of multiple imaginative systems, philosophic and psychological conceptions can be made.

Key words: *author's worldview, Metatext, postmodernism, baroque, existentionalism, archetype (self).*

Антропоцентричний підхід до вивчення мови і суміжних з нею галузей наук є пріоритетним у сучасній філології, оскільки мова вивчається у безпосередньому зв'язку зі своїм носієм,

який, своєю чергою, орієнтований на певний культурний потенціал і є представником певної національної спільноти. Суб'єктний характер сучасного наукового знання визначає інтерес до проблеми картини світу автора художнього тексту. Поняття картини світу є ключовим у когнітивно-дискусійній парадигмі і традиційно пов'язується з формуванням суб'єктивного образу об'єктивного світу у свідомості людини. Ця тема розробляється вітчизняними та зарубіжними лінгвістами (Ю. Карауловим, В. Карасиком, В. Масловим, Ю. Степановим та ін.).

Англійська література другої половини XX ст. в цілому характеризується постмодерністською спрямованістю літературно-художнього процесу. Саме з художньою системою постмодернізму найчастіше співвідносять і творчість найвідомішого англійського романіста Дж. Фаулза. Коли йдеться про представників постмодернізму, можемо стерджувати, що стереотипні уявлення мовця про світ відображаються на інтертекстуальному рівні, тобто, в цитатах, алюзіях, ремінісценціях, з числа яких автор обирає ті, що відповідають стійким зв'язкам між поняттями в його тезаурусі, упорядковуються в ієрархічну систему, яка до певної міри відображає ієрархію цінностей мовця, його життєве кредо. Вважаємо, що інтертекст як самодостатня цінність у художньому тексті, а надто в художніх текстах літератури XX–XXI ст., віддзеркалює особливості індивідуальної мовотворчості.

Кожна художня епоха встановлює свої відношення з класикою, виявляючи таким чином власну сутність та індивідуальну природу. Сучасна західна література відзначається діалектичним ставленням до літературної спадщини, яку водночас і заперечує, і засвоює. Вона вступає зі своїм минулим у продуктивний діалог, звільняючись від влади загальноприйнятих авторитетів і звертаючись до них же у пошуках стимулу художнього розвитку. З моменту усвідомлення літератури як феномену загальнолюдської духовної практики неможливо уявити її без іманентно притаманного «діалогу книг». Такий діалог породжує

Метатекст, у якому об'єктивується авторська картина світу, їхній взаємозв'язок і співвідношення.

Картина світу охоплює важливі для певної мовної спільноти світогляд, світосприйняття, світовідчуття, систему цінностей. Причому актуальним є розгляд і опис картини світу саме на рівні постмодерністського тексту, в якому мовна картина світу автора є невіддільною від мовної картини світу читача, нашаровується на неї, переплітається з нею, утворюючи відому трихотомію Автор – Текст – Читач, тобто, певний Метатекст [7]. Під час дослідження текстів окремих авторів важливим стає визначення індивідуально-авторської картини світу письменника, що представлена особливим авторським стилем. Дійсність відбивається в мові, за допомогою якої письменник змальовує навколишній світ і пропускає його крізь призму об'єктивних оцінок.

Твори Дж. Фаулза як ілюстративний матеріал були обрані не випадково. Надзвичайне багатство інтертекстуального простору романів Фаулза не може не вражати навіть найвибагливішого читача. Створюється враження, що в його творчості втілюється борхесівська «вавилонська бібліотека», свого роду книжковий Всесвіт. Різноманітні алюзивні шари, складені з міфів античності, численні паралелі з класиками англійської та французької літератури, філософські праці екзистенціалістів, психологічні дослідження К. Юнга і З. Фрейда, культурологічні, музичні та образотворчі алюзії тісно переплітаються між собою, утворюючи складну й багаторівневу тканину романів і мовної картини світу автора, що відтворюється в них. Наприклад, у романі «Колекціонер» прослідковуються паралелі з «Лордом Джимом» Джозефа Конрада, «Злочином і покаранням» Федора Достоєвського, романом Чарльза Діккенса «Великі сподівання», «Еммою» Джейн Остін, «Кларисою» Семюела Річардсона, і звичайно ж, з «Бурею» Вільяма Шекспіра. Слід зазначити, що інтертекстуальність для письменника є і навмисною стратегією, і вираженням колективного підсвідомого, і засвоєних ним традицій.

Отже, метою дослідження є аналіз авторської картини світу письменника та способів її об'єктивації в авторському

Метатексті. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) дати характеристику особливостей художньої картини світу Дж. Фаулза крізь призму принципів організації художнього простору творів письменника; 2) на онові значущих для світогляду Дж. Фаулза текстів визначити принципи організації художнього простору; 3) визначити домінанти побудови художнього світу Дж. Фаулза.

Не зважаючи на те, що творчість Дж. Фаулза не обійшли увагою дослідники, досі світ його художніх творів розглядався в контексті літературної традиції. Картина світу автора розглядалася в трьох напрямах – екзистенціоналізм, постмодернізм та реалізм (Ю. Юсупова) [8]. Інші дослідники пропонують аналіз інтертекстуальної взаємодії ранніх постмодерністських романів автора з літературами минулих епох, особливо барокової [3]. Спроба об'єднати такі підходи і становить новизну дослідження.

Слід мати на увазі, що сам Фаулз був проти чітких меж одного з напрямів, оскільки обмеження письменника якоюсь парадигмою суттєво звужує можливості для інтерпретації. Перебуваючи в складних стосунках з постмодернізмом, не сприймаючи його «крайнощів», Фаулз, однак, вважає за можливе використовувати ввесь його інтелектуальний інструментарій. При цьому головним, на думку автора «Мага» та «Колекціонера», є не володіння технікою, а світоглядні настанови письменника [4].

Відображення в художньому творі авторської картини світу – це авторський дискурс, його «я» в тексті, моделювання художньої дійсності з суб'єктивного погляду. Ця суб'єктивність не виражається безпосередньо у слові, але наявна в кожному компоненті (рівні) авторської картини світу, до яких належать: 1) жанровий рівень; 2) рівень оповіді; 3) сюжетно-композиційний рівень; 4) філософсько-символічний рівень; 5) рівень системи персонажів.

Фаулз підпорядковує цій меті всі вишукані літературні підходи у складній грі з читачем: *Я повинен використовувати роман як засіб висловлення своїх поглядів* [4]. Він втілює свою творчу думку в низці романних форм: роман соціально-

філософський, роман-виховання, роман-притча, сенсаційний роман. Часто романи Фаулза є таким собі «сплавом» з усіх перерахованих вище видів романного жанру, що дозволяє говорити про специфічний «фаулзівський метатекст», який є, щонайменше, діалогом між художніми підсистемами постмодернізму та бароко з властивим їм обом змішуванням жанрів, мозаїчністю картини світу, у якій ключову роль часто відіграє уява і нерідко поєднуються непоєднувані поняття.

У романах «Колекціонер» і «Маг» розповідь ведеться від імені головних героїв, причому цілком очевидна розбіжність авторського світогляду і світогляду героя. Обидва романи мають складні зв'язки. Як і Фредерік Клег, Ніколас Ерфе за соціальним походженням сирота, він також самотній чоловік, який переслідує жінку, що втілює його романтичний ідеал; як і Міранда, Ерфе – сноб, представник середнього класу, з «видимістю екзистенційних ідей», які він використовує для виправдання своїх бажань. Схожість між Мірандою та колекціонером Клегом підкреслюється тим, що вони обоє віддзеркалюють найгірші якості Ерфе. Кончіс, загадковий «волхв/маг», який створив вишукані постановки на своєму острові з метою перевиховання Ерфе, схожий на Просперо з п'єси В. Шекспіра «Буря»; як і Клег, він тримає молоду людину в ізольованому місці. Зачарований та ізольований у маєтку Кончіса Ерфе знаходиться повністю під його владою, але в той же час Ніколас починає розуміти істинне призначення свободи. Ув'язнена в будинку Клега Міранда також знаходиться під його владою, але героїня починає розуміти протилежне значення свободи – неволю.

Філософські концепції Дж. Фаулза дещо елітарні. Варто пам'ятати, що письменник належить до британської, а точніше, англійської культурної спільноти, суспільство якої є класовим. І хоча автор називає свій «елітизм» біологічним, корінням він сягає саме цих культурних особливостей. *«Можна дати усім жителям країни рівні можливості для освіти, але ви все одно будете стикатися з величезними відмінностями у мисленні, сприйнятті, пам'яті»* [4].

Однак для того, щоб стати «Арістосом», недостатньо мати лише розвинутий інтелект та гарну освіту. «Арістос»

має пройти через тяжкі життєві випробування – а інакше він залишиться лише снобом, як це було в «Колекціонері». Члени інтелектуальної еліти одночасно виступають у двох ролях. З одного боку, вони – жертви конформістів та «обивателів» (як Міранда в «Колекціонері»). З іншого боку – вони самі активно впливають на психіку та мислення людей і за допомогою тих чи інших засобів (театральна містифікація, штучно викликане кохання) перетворюють їх у схожих на себе.

Слід звернути увагу на ускладненість композиції роману «Колекціонер». Автор застосовує такі прийоми, як «композиційна ретардація», «текст у тексті», «дзеркальна оповідь», створює своєрідний композиційний лабіринт, що включає чотири нерівнозначні за обсягом частини. При цьому фактична інформація повторюється. У романі «Маг» відбувається інтерсеміотичне залучення таких видів мистецтва як театр і кіно, застосовуються властиві їм прийоми. Для постмодерністських романів Дж. Фаулза «Колекціонер» і «Маг» характерним стає залучення елементів культури бароко, в основі якої – антиномічні образи, що створюють проекцію відчуття непостійності, ілюзорності життя на відображену в уяві модель художньої дійсності. Тема ілюзії – одна з найпопулярніших у літературі бароко, часто відтворює світ як театр, реалізовуючи себе за допомогою яскраво вираженої системи ролей і масок у творі (Кончіс, Лілія-Жюлі у романі «Маг»). Недарма в основі перших постмодерністських романів Дж. Фаулза наявні образи і моделі ситуацій шекспірівської п'єси «Буря», що містить барокові елементи, таким чином письменник вступає в діалог з англійською культурою початку XVII ст. як інтерпретатор і деконструктор. Шекспірівські алюзії, які тематично пов'язують романи «Колекціонер» і «Маг», виконують не лише формо-, а й смислоутворювальну функцію відображення дійсності.

Зіставлення філософських, психологічних, соціальних і літературно-теоретичних основ постмодернізму і бароко дозволяє по-новому поглянути на ранню романну творчість письменника. Англійський постмодерністський текст Джона Фаулза може бути прочитаний на кількох рівнях,

що перехрещуються, відображаючи барокове бачення світу, згідно з яким *«увесь світ – сцена, а всі чоловіки та жінки – лиш актори»* (Шекспір), а *«життя є сон»* (Кальдерон). Бог – драматург, постановник і головний виконавець. Постмодерністський текст за Р. Бартом – це гра, причому гра і автора, і тексту, і самого читача, результат їх тісної співпраці [1]. Авторська картина світу виявляє свою специфічність відповідно до включення героїв у гру, сутність якої розкривається не відразу, а в процесі становлення їх самосвідомості. Однак зображення гри у Фаулза має й інший бік. Вона, як правило, загрожує зростанням злості героїв. Це пояснюється позицією автора, який не відкидає можливість «смертельного рахунку» в такій грі. Мотив смерті пронизує всю канву творів, стаючи лейтмотивом романів. Сам образ смерті персоніфікується в полотні роману в образі «того, хто грає в Бога», де під богом, швидше за все, мається на увазі античний образ Гадеса-Аїда, характерний для барокової естетики як такий, що акцентує увагу на темі смерті.

Характерною особливістю поетики роману XX ст. є «вихід на поверхню» фундаментальних структур романного мислення, які в класичному романі приховані всередині «органічної форми» (діалог автора і героя, сюжетне розгортання внутрішнього життя романного героя в цілісності художнього світу твору, в системі образів інших персонажів, поділ світу на автономні сфери і одночасно відтворення його цілісності). Така авторська рефлексія щодо героя/героїні пронизує тексти романів Дж. Фаулза «Колекціонер» і «Маг». Внутрішня, ціннісна незавершеність, відкритість жанру реалізується в зовнішній незавершеності, відкритості фіналу.

Конфлікт роману «Колекціонер» розвивається паралельно у двох сферах: життєво-конкретній і філософсько-символічній. У першій конфлікт головних героїв подано як конфлікт злочинця і жертви, за задумом же філософського конфлікту психологічна конфронтація Міранди і Клега втілює споконвічне протистояння обраної духовної еліти і юрби. Клег тут являє собою соціальний символ, він – «проста людина», яку Фаулз співвідносить зі стандартизованою, «обивательською»

свідомістю. Філософсько-символічна сфера роману охоплює також комплекс уявлень «аналітичної психології» К. Юнґа, де значне місце приділяється архетипам. Багато дослідників згодні з тим, що Клег – архетип насильства, анти-Я. Усвідомлення власної неспроможності призводить до внутрішнього розпаду особистості на світлу і темну. Внаслідок їх протистояння перемагає темний бік. Зло намагається матеріалізувати предмет своєї пристрасті. Персона – компромісне утворення, що постає як наслідок пристосування індивіда до соціуму, тобто соціальна роль людини. Це своєрідний міст між Его-свідомістю і зовнішнім світом. Міранда – Персона, «Маска», те, чим людина не є, але вона сама й інші вважають за її сутність. Лише напередодні смерті Міранда наближається до розуміння ще однієї категорії юнгіанства – Самості, що є архетипом цілості.

Отже, соціально-психологічна концепція вплинула як на погляди письменника, так і на їхнє художнє втілення. Фаулз синтезував власне індивідуальну творчу уяву з продуктом колективного підсвідомого – з міфом. У ранніх романах Фаулза моделювання художнього відображення дійсності відбувається з опорою на міфологічні моделі; міфологічні образи і сюжети в контексті романів Фаулза набувають нових рис і значення. Міф створює саме модель поточної реальності, конкретне втілення матеріальної дійсності, до того ж, модель вкрай достовірну, таку, що сама утворює реальність, стаючи відображенням мовної картини світу автора.

Дж. Фаулз фокусує увагу на актуальності психологічної складової творчості, подає свою інтерпретацію таємниць підсвідомості. У цій моделі світобачення головним архетипом виступає «той, хто грає в бога Гадеса», який може бути представлений як архетип мудрого мага, волхва, так і архетип колекціонера (колекціонера душ). Саме через трактування головних героїв у ранніх романах Фаулза як «тих, хто грає в бога Гадеса», відбувається зближення Клега та Кончіса. Фаулз в антиномічному баченні питання про узурпацію свободи залишає за нами вибір у визначенні меж власного волевиявлення. Тут особливу роль відіграє концепт острова,

який стає у романах своєрідним метатекстовим тропом – функціональною залежністю, яка стоїть за конкретними мовними утвореннями і структурує модель авторської картини світу [3]. Острів Фраскос, вілла Бурані, підземелля Клега втілюють у собі міф про потойбічний світ, яким керує Гадес. Образ штучно створеного підземного світу об'єднує образи Клега та Кончіса в архетипі «того, хто грає в бога Гадеса».

Майже всі західні дослідники вважають Фаулза екзистенціалістом (Р. Палмер, Р. Надо). Сам Фаулз запевняє читача, що його думка *«в цілому не виходить за межі екзистенціоналізму»*, хоча трактує він екзистенціоналізм дещо своєрідно, зазначаючи, що «*першим екзистенціоналістом був Сократ, а не К'єркегор. Паскаль та Геракліт темний – теж екзистенціоналісти»* [4]. Екзистенціоналізм для Фаулза означає увагу до проблеми свободи та вибору. *«Мене цікавить лише аспект екзистенціоналізму, пов'язаний з поняттям свободи, питання, чи є у нас свобода, вільне волевиявлення, до якої міри ми здатні змінити своє життя, змінити себе і т. д.»* [4].

Такі роздуми про відносність істини є характерною особливістю барокового напряму XVII ст.. У сучасній інтерпретації Фаулза неможливість розв'язання багатьох важливих філософських та загальнонаукових проблем парадоксальним чином потрібна людині, оскільки саме таємниця є джерелом її пізнавальної та життєвої енергії. *«Незнання, таємниця, так же потрібні людині, як вода»*, – пише Фаулз [4]. Як пояснює Ніколасу Ерфе Кончіс у романі «Маг»: «*У тайны есть энергия. Она вливает энергию в любого, кто ищет её разгадки. Я говорю об общем психическом здоровье человека. Он нуждается в существовании тайн. Не в их разрешении»* [5].

Тема існування героя в обмеженому просторі не нова в літературі (як не згадати «Робінзона Крузо» Д. Дефо). У романах Фаулза ця тема виявляється на рівні простору, обмеженого іншими, тими, хто «грає в Бога». Тут спостерігаємо таке явище, як автоінтертекстуальність, чи навіть авто- чи самоалюзивність, оскільки згадувана вище тема послідковується як у романі «Колекціонер», так і в романі

«Маг». Справа в тому, що ідея написання «Мага» прийшла до автора під час написання «Колекціонера». Письменник дуже швидко написав і видав більш пізній за задумом роман. «Колекціонер» є варіацією «Мага», варіацією, яка пояснює багатогранну тему позбавлення людини свободи.

У «Колекціонері» конфлікт героїв і трагічна розв'язка, по-перше, мають моральний зміст, по-друге, відбивають реальні соціальні суперечності, що посилюються споконвічною біологічною нерівністю людей. Величезну роль у розгортанні конфлікту роману відіграє розміщення персонажів. Тут маємо справу з так званим «зчепленням за контрастом». Улюблений фаулзівський прийом антитези сприяє втіленню задуму письменника. Протягом усього роману автор акцентує увагу на основних радикальних відмінностях між Клегом і Мірандою. Це не просто диференціація між ілюзорною свідомістю і свідомістю приземленою, а споконвічна різниця між чоловічим і жіночим.

Ігрова природа стосунків героїв ранніх фаулзівських романів виражається і за допомогою метафор. Ситуацію, в якій вона мимоволі опинилася, Міранда називає *«партією у шахи зі смертю»* [6], яку вона до певного моменту сподівається виграти. Гра є одним зі способів підкорення і пригнічення, часто в дещо завуальованій формі, наприклад, у романі «Маг»: *«…парадоксальное стремление старика любими средствами втянуть нас в игру. При том, что он ежеминутно высказывал готовность её прекратить»* [5].

Отже, розгляд рівнів реалізації авторської картини світу Дж. Фаулза, дає підстави стверджувати про її мозаїчність та антиномність, що дозволяє пояснити суть епохи, під час якої відбувається діалог між минулим та майбутнім і утворюється Метатекст. У ранніх романах письменника «Колекціонер» та «Маг» моделюється дійсність, де на першому плані художньо втілюється постмодерністське кризове світосприйняття, а також пародійне обігравання барокової традиції в літературі. У художньому світі Дж. Фаулза наявна низка тем, які є стрижневими у філософії екзистенціоналізму (сенс буття, питання про свободу (свободу вибору і волевиявлення),

самотність людини у світі). Постмодерністська традиція, переплітаючись з бароковою, реалізується в принципах гри з жанром, літературної гри з читачем, гри, котра йде на рівні персонажів, гри в Бога, пародійній стилізації, численних алюзіях, інтертекстуальності та цитатності. Основні теми творчості Дж. Фаулза є ключовими для моделювання авторської картини світу, в якій образи культур минулого, теми та мотиви не протистоять одна одній в просторі тексту, а довільно переплітаються. Письменник, як автор постмодерністських романів з великою кількістю барокових елементів, вибудовує композиційний лабіринт і репрезентує калейдоскопічну авторську картину світу, аналіз якої з комплексним застосуванням культурологічного, міфологічного та психоаналітичного підходів вважається перспективним.

Література

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика [Электронный ресурс] / Р. Барт. – Режим доступа : http://www.gramotey.com/?open_file=1269044458.

2. Солодовник К.Б. Моделирование действительности в раннем романном творчестве (1960–70-е гг.) Дж. Фаулза : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» [Электронный ресурс] / К.Б. Солодовник. – Режим доступа : http://www.cheloveknauka.com/modelirovanie-deystvitelnosti-v-rannem-romannom-tvorchestve-1960-70-e-gg-dzh-faulza#ixzz3ShicAuRo.

3. Солодовник К.Б. Образ играющего в бога Гадеса в романах Дж. Фаулза «Коллекционер» и «Волхв» [Электронный ресурс] / К.Б. Солодовник. – Режим доступа : http://www.e.-culture.ru/Artic-1e5/2006/801c1оуп1к.рс1£свободный.

4. Фаулз Дж. Арістос [Електронний ресурс] / Дж. Фаулз. – Режим доступу : http://www.litfile.net>web/445308/437000-438000.

5. Фаулз Дж. Волхв [Електронний ресурс] / Фаулз Дж. – Режим доступу : http://www.loveread.ws/view_global.php?id=16213.

6. Фаулз Дж. Коллекционер [Электронный ресурс] / Дж. Фаулз. – Режим доступа : http://www.loveread.ws/view_global.php?id=16215.

7. Хоружий С.С. Комментарий / Хоружий С.С. – СПб : ООО «Изд. дом «Кристалл», 2001. – 921 с.

8. Юсупова Ю.Л. Концепт «английское» как средство исследования художественной картины мира Дж. Фаулза : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» [Электронный ресурс] / Ю.Л. Юсупова. – Режим доступа : http://www.lib.ua-ru.net>diss/cont/362279.html.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Сердюк Н.Ю.

Стаття надійшла до редакції 24 лютого 2015 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПЕДАГОГІКА

Марченко Наталія Миколаївна – старший викладач кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Савчук Ольга Григорівна – старший викладач кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Сердюк Наталія Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Шабінський Микола Євгенович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

ФІЛОЛОГІЯ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Козубенко Леонід Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ім. Михайла Максимовича ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Корпанюк Микола Павлович – доктор філологічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ім. Михайла Максимовича ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Кузьменко Володимир Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури, компаративістики та соціальних комунікацій Київського університету імені Бориса Грінченка *(м. Київ, Україна)*.

Мазоха Галина Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ім. Михайла Максимовича ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Свириденко Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Турчин Ольга Василівна – аспірант кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ім. Михайла Максимовича ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Бережани, Україна)*.

ФІЛОЛОГІЯ

МОВОЗНАВСТВО

Ануріна Ірина Станіславівна – викладач-стажист кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*.

Ануріна Ольга Станіславівна – студентка Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*.

Баландіна Надія Францівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка *(м. Полтава, Україна)*.

Берегова Ольга Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара *(м. Дніпропетровськ, Україна)*.

Борисова Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Вороновська Людмила Григорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля–національного університету цивільного захисту України *(м. Черкаси, Україна)*.

Дель Ґаудіо Сальваторе – доктор філософії (PhD), доцент кафедри теорії та практики перекладу з романських мов ім. М. Зерова Київського національного університету імені Тараса Шевченка *(м. Київ, Україна)*.

Заболотна Тетяна Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Іваницька Наталія Борисівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету *(м. Вінниця, Україна)*.

Кожемяченко Наталія Василівна – старший викладач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*.

Колесник Олександр Сергійович – доктор філологічних наук, професор кафедри германської та романської філології Київський університет імені Бориса Грінченка *(м. Київ, Україна)*.

Андреа Кенігсмаркова – кандидат філологічних наук, магістер, завкафедри германістики та славістики Західночеського університету *(м. Плзень, Чеська Республіка)*.

Коростенскі Йіржі – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач відділенням славістики Західночеського університету *(м. Плзень, Чеська Республіка).*

Костик Євгенія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна).*

Летюча Любов Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна).*

Лукашанець Олександр Олександрович – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН

Білорусії, перший замісник з наукової роботи Центру дослідження білоруської культури, мови і літератури Національної академії Білорусії, директор філіалу «Інституту мови і літератури імені Якуба Коласа і Янкі Купали» *(м. Мінськ, Білорусь)*.

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*.

Мойсієнко Анатолій Кирилович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка *(м. Київ, Україна)*.

Молоткіна Юлія Олександрівна – викладач кафедри практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Пальчевська Олександра Святославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності *(м. Львів, Україна)*.

Потапенко Сергій Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя *(м. Ніжин, Україна)*.

Савчук Валерій Іванович – старший викладач кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, заслужений працівник освіти України *(м. Черкаси, Україна)*.

Скляренко Олеся Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Стасюк Олександр Сергійович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри германської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка *(м. Київ, Україна)*.

Танчинець Марія Іванівна – старший викладач кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Фадєєва Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*.

Христич Ніна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання практики іноземного мовлення ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Цапро Галина Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка *(м. Київ, Україна)*.

Чайка Оксана Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Академії адвокатури України *(м. Київ, Україна)*.

Чрділелі Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*

Швець Тетяна Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» *(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*.

Шульженко Юлія Миколаївна – старший викладач кафедри перекладу кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського *(м. Кременчук, Україна)*.

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА

Марченко Наталія Миколаївна
GRUNDLEGENDE ASPEKTE DER DIDAKTIK DES HÖRVERSTEHENS BEIM ERLERNEN DER FREMDSPRACHE 3

Савчук Ольга Григорівна
ФРЕЙМУВАННЯ ЯК ПРИЙОМ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПИСЕМНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ 15

Serdiuk Nataliia
THE PRACTICE-TEACHER'S PEDAGOGICAL REFLECTION AS THE WAY OF FOREIGN LANGUAGE VOCABULARY EXPANSION 24

Шабінський Микола Євгенович
LES PROVERBES LATINS COMME UN MOYEN EFFICACE D'ÉTUDE DE LA LANGUE FRANÇAISE 34

ФІЛОЛОГІЯ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Козубенко Леонід Миколайович
ПРОБЛЕМА ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ У СВІТОВОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ХХ СТОЛІТТЯ 45

Корпанюк Микола Павлович
МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ – БУДИТЕЛЬ 54

Кузьменко Володимир Іванович
НЕОІМПРЕСІОНІСТИЧНА НОВЕЛІСТИКА

ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО: СПЕЦИФІКА
ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИЦІ 65

Мазоха Галина Степанівна
ЛИСТУВАННЯ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДІАСПОРИ 70-80 Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ:
ПРОЕКЦІЯ КУЛЬТУРНИХ СТРАТЕГІЙ 76

Свириденко Оксана Михайлівна
ОПОЗИЦІЯ СЕЛО/МІСТО В ОРГАНІЗАЦІЇ
ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ ПРОЗИ ЛЮКО ДАШВАР 89

Турчин Ольга Василівна
ЕТНОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОЧИТАННЯ
БАРОКОВИХ ТЕКСТІВ КНИГИ
ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО «СВІТ,
ПО ЧАСТИНАХ РОЗГЛЯНУТИЙ» 98

ФІЛОЛОГІЯ

МОВОЗНАВСТВО

Ануріна Ірина Станіславівна
ФІЛОСОФСЬКЕ, ПСИХОЛОГІЧНЕ, ЕСТЕТИЧНЕ,
ЕТИЧНЕ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ
ПІДҐРУНТЯ ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ
«КРАСА» В БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ,
УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТАХ 108

Баландіна Надія Францівна
ПРАГМАТИЧНІ КЛІШЕ З ПОГЛЯДУ
СИТУАТИВНО-ДЕЙКТИЧНОЇ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ ...119

Берегова Ольга Андріївна
ЕПІТЕТ ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ
ЗАСІБ ДЕКОДУВАННЯ РЕФЕРЕНТА 137

Борисова Наталія Василівна
ПРИЙОМ КОМПЕНСАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕКЛАДУ КАЛАМБУРІВ 146

Вороновська Людмила Григорівна
УНІВЕРСАЛЬНІ ТА СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ 155

Дель Ґаудіо Сальваторе
ІТАЛІЗМИ У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО 167

Заболотна Тетяна Валентинівна
МЕТАФОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ «ПРИРОДА» І «ЛЮДИНА» У ТВОРІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ «СТАРИЙ І МОРЕ» 179

Іваницька Наталія Борисівна
ТЕКСТ В АСПЕКТІ МОДЕЛЕЙ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПЕРЕКЛАДУ 189

Кожемяченко Наталія Василівна
ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ В АНГЛОМОВНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ 197

Колесник Олександр Сергійович
КОНЦЕПТ-МІФОЛОГЕМА ЕЛЬФ У ДЗЕРКАЛІ МОВИ ... 207

Königsmarková Andrea
ZU DEUTSCH-TSCHECHISCHEN SPRACHKONTAKTEN IN TEXTEN VOM MITTELALTER BIS ZUR BAROCKZEIT AUS DER SPRACHDIDAKTISCHEN SICHT 221

Коростенски Йиржи
КОНЦЕПТ «КОНТЕЙНЕРА» И ПОНЯТИЕ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА (НА МАТЕРИАЛЕ ЧЕШСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ) 236

Костик Євгенія Володимирівна
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ 250

Летючая Любовь Петровна
ЯЗЫКОВЫЕ МАРКЕРЫ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕКСТА (К 155-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ А. П. ЧЕХОВА) ...258

Лукашанец Аляксандр
СЛАВЯНСКІЯ МОВЫ Ў СУЧАСНЫМ ЕЎРАПЕЙСКІМ КАНТЭКСЦЕ: ПРАБЛЕМЫ РАЗВІЦЦЯ І ФУНКЦЫЯНАВАННЯ 265

Мізін Костянтин Іванович
МІСЦЕ ЗІСТАВНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ СЕРЕД ІНШИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ І НЕЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН 276

Мойсієнко Анатолій Кирилович
ЗВУКОПИСНИЙ КОМПОНЕНТ У НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ 288

Молоткіна Юлія Олександрівна
ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ АФРО-АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ЙОГО ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ 297

Навальна Марина Іванівна
НЕГАТИВНО-ОЦІННІ ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ГРІШМИ В УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ 309

Пальчевська Олександра Святославівна
ДО ПИТАННЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ПОНЯТТЯ НАРОДНА МОВА В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ 320

Потапенко Сергій Іванович
КОГНИТИВНАЯ РИТОРИКА
АНГЛОЯЗЫЧНОГО МЕДИА-ДИСКУРСА:
ЖАНРОВАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ТЕКСТОВ 331

Savchuk Valery
PECULIARITIES OF PROSODIC SYSTEMS AND
THEIR RELATION TO OTHER LANGUAGE MEANS IN
ACTUALIZATION OF PRESIDENTIAL DISCOURSE 342

Селиванова Елена Александровна
ЖАНРОВАЯ МОДЕЛЬ КРОССВОРДА
КАК ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА 352

Скляренко Олеся Богданівна
ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ КОГЕЗІЇ ОПОВІДАНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ І. БАХМАНН «SIMULTAN») ...371

Стасюк Олександр Сергійович
СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
МЕТАІНТЕРТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ
ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ ФРН) 382

Tanchynets Mariia
DYNAMICS OF CONSONANT PHONEMES VARIATION
IN SPONTANEOUS BUSINESS DISCOURSE 392

Фадєєва Олена Володимирівна
Ануріна Ольга Станіславівна
СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ
АНГЛІЙСЬКИХ ЕМФАТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ 401

Христич Ніна Сергіївна
МОВНИЙ АНАЛІЗ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ
ПЕРСОНАЖІВ ДЕТЕКТИВНИХ ОПОВІДАНЬ 413

Цапро Галина Юріївна
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СТРАТЕГІЇ

МОДЕЛЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ
ІНТЕРАКЦІЇ (ПРОВОКУЮЧА ТАКТИКА) 423

Чайка Оксана Ігорівна
СИНОНІМІЯ ТЕРМІНІВ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО
ПРАВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ В ПОРІВНЯННІ
З АНГЛІЙСЬКОЮ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКОЮ 436

Чрділелі Тетяна Василівна
ІМЛІЦИТНІСТЬ У ПУБЛІЦИСТИЦІ
ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ 446

Швець Тетяна Андріївна
ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ
І ПРОСТОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Ж. ВЕРНА
«CINQ SEMAINES EN BALLON» 458

Шульженко Юлія Миколаївна
АВТОРСЬКИЙ МЕТАТЕКСТ
ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ
КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ
РАННІХ РОМАНІВ ДЖОНА ФАУЛЗА) 466

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 479

ТЕОРЕТИЧНА І ДИДАКТИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2007 році

Випуск 20

Підписано до друку 23.03.2015 р. Формат 60Х84 1/16.
Папір офс. №1. Гарнітура Times New Roman.
Наклад 300. Зам. №184 Ум. друк. арк. 20,43.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців №1493 від 11.09.2003 р.
Віддруковано «Видавництво КСВ»,
м. Переяслав-Хмельницький, вул. Шкільна, 45,
тел: 068 440-06-04